

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

SİYÂSETNÂME VE KABUSNÂME'LERİN
MUKAYESESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Farshad NASIRI BABELANI

BURSA – 2016

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

SİYÂSETNÂME VE KABUSNÂME'LERİN
MUKAYESESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Farshad NASIRI BABELANI

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Sadettin EĞRİ

BURSA – 2016

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda 701441015 numaralı Fershad NASIRI BABELANI'nin hazırladığı "Siyâsetnâme ve Kabusnâme'lerin Mukayesesi" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 07/09/ 2016 günü .11.00 - .13.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının **BAŞARILI** (başarılı/başarısız) olduğuna **Oybirliği** (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu

Başkanı)

Yrd. Doç. Dr. Sadettin EĞRİ

Uludağ Üniversitesi

Doç. Dr. Ali TEMİZEL

Selçuk Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Gülay DURMAZ

Uludağ Üniversitesi

Üye

.....

..... Üniversitesi

Üye

.....

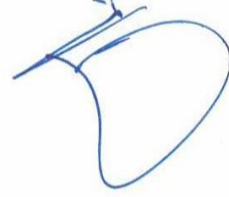
..... Üniversitesi

7/9/2016

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “*SİYÂSETNÂME VE KABUSNÂME'LERİN MUKAYESESİ*” Başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

07/09/2016

Adı Soyadı : Farshad Nasiri Babelani
Öğrenci No : 701441015
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Programı : Eski Türk Edebiyatı/Tezli
Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Farshad Nasiri Babelani
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Türk Dili ve Edebiyatı
Bilim Dalı	: Eski Türk Edebiyatı
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: XIII + 207
Mezuniyet Tarihi	: 07 / 09 / 2016
Tez Danışman(lar)ı	: Yrd. Doç. Dr. Sadettin Eğri

SİYÂSETNÂME VE KABUSNÂME'LERİN MUKAYESESİ

Bu araştırmada büyük Selçuklu dönemine ait Fars edebiyatı ve bir nebze olsa da Türk kültürü tarihini temsil eden iki dev eser hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada güdülen amaç; eserlerin tanıtımı, incelenmesi ve içerik olarak mukayeseleri olup okuyuculara ve araştırmacılara kolaylık sağlamaktır. Araştırma için okunması gereken kaynakların çoğu Farsça olduğundan dolayı ve bunların Türkiye'de bulunulmaması nedeniyle İran'a seyahat etmek gerekliliği duyuldu. Kullanılan kaynakların hemen hemen hepsi İran'dan getirildi. Çalışmada görüleceği üzere nasihatnâme niteliği taşıyan siyâsetnâmeler ve kabusnâmeler hakkında kısaca bilgiler verilerek bunların arasında daha fazla edebiyatta bilinen Nizamülmülk'ün Siyâsetnâme'si ve Keykâvûs'un Kabusnâme adlı eseri incelenerek mukayese edilmiştir. İlk bölümde Siyâsetnâme ve yazarı hakkında detaylı bilgileri okuyup ikinci bölümde ise Kabusnâme hakkında verilen bilgilere ulaşılabilir. Üçüncü bölümde de ele alınan mazmunlar hakkında detaylı bir inceleme yapılmıştır. Her iki eserden ortak konu niteliği taşıyan örnek metinler seçilmiştir. Ayrıca Farsça olan örnek metinlerin düzgün bir şekilde okunuşunu sağlamak amacıyla Türkçe alfabesiyle transkripsiyonu yapıp Türkçe çevirisi ile birlikte paylaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler:

Selçuklular, Siyâsetnâme, Siyerü'l-Mulûk, Hoca Nizamülmülk, Kabusnâme, Unsuru'l-meali, Keykâvûs

ABSTRACT

Name and Surname : Farshad Nasiri Babelani
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Turkish Litratione and Language
Branch : Old Turkish Litratione
Degree Awarded : Master
Page Number : XIII + 207
Degree Date : 07 / 09 / 2016
Supervisor (s) : Ass. Prof. Dr. Sadettin Egri

COMPARISON OF SIYASATNAMA & QABUSNAMAS

In this study, two masterpieces of Persian literature are studied. The two also resemble the Turkish culture during Seljuk dynasty, whom was originally Turk themselves. The purpose of this study is to analyze and familiarize future researchers with the contents mentioned before. Most of the sources that we needed in order to achieve this purpose were written in Persian language which were not accessible in Turkey, this resulted in urge of traveling to Iran for several times. Almost all the sources were gathered in Iran. As you will read further, information regarding Siyasatnama and Qabusnama are provided in a summary which are concerned as pandnama (a letter of counsel) then Siyasatnama of Nezam al molk and Qabusnama of Keikavus, two of the most well-known literature pieces, are discussed. The first part is dedicated to Siyasatnama and its author and the second part provides some information about Qabusnama. The third section contains detailed information of the selected themes. Briefs are selected and provided for each part as needed. In order to ease reading in Persian, Transcription is provided and shared along with the Turkish translation.

Keywords:

**Seljuks, Siyasatnama, Siyar al moluk, Khawje Nezam al molk, Qabusnama,
Onsor al maali, Keikavus**

ÖNSÖZ

Edebiyat hangi biçimde ve şekilde olursa olsun, bireysel ve toplumsal hayatı yansıtan değerler, kriterler ve özellikleri taşıyan bir çaraktır. Edebî eserlerin analizi ve tahlili de aynı şekildedir. Yani söylenilen değerler ve kriterlerden uzak olamaz. Başka bir söyleyişle edebî eserlerin tahlili ve mukayesesi tüm kapsamı ve özellikleriyle bir nevi hayat dersi olarak nitelendirilebilir.

Edebî eserlerin incelenmesi; onları dil, sanat ve içerik boyutları açısından tahlil etmek demektir. Yani sözcük ve ibârelerin zor taraflarını anlatarak anlamlarını kolaylaştırıp tarihi boyutlarını ve sanatsal değerlerini inceleyip içeriklerini tahlil etmek gerekir.

Bu çalışma da benzer amaçları güden fakat farklı konuları içeren diğer çalışmalar gibi gerçekleştirildi. Eserleri okuyanların bu amaçlara varmaları için her bir bölümde yazar ve eserle ilgili detaylı inceleme niteliği taşıyan bilgiler paylaşıldı.

Eski ve geleneksel edebiyatlarda özellikle dikkat edilmesi gereken konulardan biri şu ki söz konusu olan eski eserlerin, genç olan; yani günümüze ait olan edebiyattan etkilenmemesidir. 1000 yılı aşkın Türk ve Fars ortak kültürlü geleneksel edebiyatının ömründen geçiyor ve çalışma konusunu teşkil eden eserler de; zaman içerisinde görüntüleri yok olan halkların hayatını anlatmaktadır.

İşte söz konusu tüm konulara istinaden Türklerin İran'da iktidarda olduğu sürece özen göstererek Farsça olarak önemli mevki sahibi şahısları tarafından telif edilen eserlerin seçilmesine karar verildi. Bu eserler Türklerin yönetimde olduğu çağdaki İran'ın kültür, sanat ve zevkinin tecelli noktası olmuştur. Bu eserlerin benzerlerine dünya edebiyatında pek az rastlanmaktadır. Birçok dillerin aksine Farsça ve Türkçe, asırlardır ağırlık ve heybetini hiçbir yara almadan ortak bir yapıda korumayı başarmışlardır. Kültürel bağların kurulmasında en önemli etkenlerden ve asıl iletişim aracı olan dil ve edebiyat; sosyal ve kültürel birliktelerin oluşumu ve yayılmasında önemli rol almaktadırlar. Türkler, coğrafi konumları, tarihi münasebetleri, kültürel yapıları ve sosyal nedenlerden dolayı İranlılarla sürekli ilişki içerisinde olmuşlardır. Tüm bilim adamlarının ve tarihçilerin belirttiği üzere İran kültürü yüzyıllar öncesinden beri Türkler arasında yaygınlaşmaya başlamış ve ona paralel bir şekilde de Büyük Selçuklulardan kısa bir süre önce Türklerin kültürü de İranlılar arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. İran topraklarında saltanat tahtına geçen Melikşah ve Sultan Tuğrul gibi Farsça şiir söyleyen Selçuklu sultanlarının sarayı, Fars dili ve edebiyatına ev sahipliği yapmış, birçok Türk asıllı sultanların zamanında da Farsça; saray dili olarak

kullanılmış ve padişahların kendileri Farsça şiir yazmaya merak salmışlardır. Bazıları da kâtiplere veya devlet adamlarına Farsça olarak eser yazmalarını emretmişlerdir.

Bütün bu ortak özelliklere dayanarak bu yoldaki tüm zorluklara ve Türkiye’de Farsça olarak kaynak yetersizliğine göz yumarak “*Siyâsetnâme ve Kabasnâme’lerin Mukayesesî*” ünvanının seçilmesine karar verildi. Yaklaşık bir yıla yakın bir süre içerisinde İran’a gerçekleşen birkaç kısa seyahat kapsamında yeterli kaynakların toplanılmasına ve bu kaynakların okunup iyice incelenmelerinden sonra konuyla ilgili kayda değer biçimde bir tez çalışması ortaya koymaya gayret gösterildi.

Ayrıca başta Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı sâyesinde sağlanan Türkiye Bursları programı kapsamında Uludağ Üniversitesi’nde lisansüstü eğitime devam etmeme yardımcı olan tüm kurum ve kuruluşlara, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü başkanı Sayın Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU, Türkçe dilbilgimi geliştirmeye her türlü yardımcı olan değerli hocam Prof. Dr. Hatice ŞAHİN hanımefendiye ve Allame Tabatabai Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü lisans dönemi dilbilgisi hocamız Sayın Doç. Dr. Ali Temizel beyefendiye ve bana bilimsel destekleriyle rağbetimi eski edebiyat alanına çoğaltan ve bu alanda yürümemi teşvik eden bir üniversite hocasından öte hayatımda saygınlığı benim için önemli olan değerli danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Sadettin EĞRİ beyefendiye ve bölümdeki diğer tüm hocalarıma ve asistanlara manevi ve bilimsel desteklerinden ötürü teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

Farshad Nasiri Babelani

Bursa-2016

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

(SİYÂSETNÂME)

I. KİTABIN TELİF SEBEBİ	6
II. HOCA NİZAMÜLMÜLK'ÜN HAYATI	7
III. HOCA NİZAMÜLMÜLK'ÜN DİĞER ESERLERİ	8
IV. SİYÂSETNÂME'NİN EDEBÎ VE TARİHİ DEĞERİ	8
V. YAZI ÜSLUBU	9
VI. BİLİM ADAMLARININ YORUMLARI	9
A. EDWARD BROWNE	10
B. VASİLY V. BARTOLD	10
C. HENRY MESSE	11
D. JAN RYPKA	11

E. ARTHUR JOHN ARBERRY	11
F. MUHAMMED TAKİ BAHAR	12
G. ZEBİHULLAH SAFA	12
H. ABBAS İKBAL	12
I. MUCTABA MİNEVİ	13
J. GULAM HÜSEYİN YUSUFİ	14
K. MUHAMMED ALİ İSLAMİ NODUŞEN	15
L. CEVAT TABATABAİ	15
VII. YAZAR VE ESERLE İLGİLİ HUSUSİYETLER	16
FASL-I EVVEL (TRANSKRİPSİYONLU METİN)	24
BİRİNCİ FASIL (ÇEVİRİ METİN)	27
FASL-I DÜVVUM (TRANSKRİPSİYONLU METİN)	29
İKİNCİ FASIL (ÇEVİRİ METİN)	31
FASL-I PENCÜM (TRANSKRİPSİYONLU METİN)	33
BEŞİNCİ FASIL (ÇEVİRİ METİN)	42
FASL-I HEFDEHÜM (TRANSKRİPSİYONLU METİN)	49
ON YEDİNCİ FASIL (ÇEVİRİ METİN)	51
FASL-I BİST Ü NUHUM (TRANSKRİPSİYONLU METİN)	53
YİRMİ DOKUZUNCU FASIL (ÇEVİRİ METİN)	54
FASL-I Sİ VÜ SEVVÜM (TRANSKRİPSİYONLU METİN)	55
OTUZ ÜÇÜNCÜ FASIL (ÇEVİRİ METİN)	57
FASL-I Sİ VÜ ŞEŞÜM (TRANSKRİPSİYONLU METİN)	59
OTUZ ALTINCI FASIL (ÇEVİRİ METİN)	61

FASL-I ÇİHİL Ü DÜVVUM (TRANSKRİPSİYONLU METİN)	63
KIRK İKİNCİ FASIL (ÇEVİRİ METİN)	70

İKİNCİ BÖLÜM

(KABUSNÂME)

I. KİTABIN TELİF SEBEBİ	77
II. UNSURU'L-MEALİ'NİN HAYATI	77
III. UNSURU'L-MEALİ'NİN DİĞER ESERLERİ	78
IV. KABUSNÂME'NİN EDEBÎ VE TARİHİ DEĞERİ	78
V. YAZI ÖZELLİKLERİ	79
VI. BİLİM ADAMLARININ YORUMLARI	80
A. GULAM HÜSEYİN YUSUFİ	80
B. MELİKÜŞŞUARA BA HAR	80
C. BEDİÜZZAMAN FURUZANFER	81
D. HENRY MESSE	81
E. ZEBİHULLAH SAFA	81
F. JAN RYPKA	82
G. ABDÜLHÜSEYİN ZERRİNKÛB	82
H. EDWARD BROWNE	83
I. SAİD NEFİSİ	83
VII. YAZAR VE ESERLE İLGİLİ HUSUSİYETLER	84
A. KABUSNÂME'NİN HİKÂYELERİ	86
B. KABUSNÂME'NİN ÜSLUBU	86
C. KABUSNÂME'NİN EDEBİYATA OLAN ETKİSİ	87

BÂB-I EVVEL (TRANSKRİPSİYONLU METİN)	88
BİRİNCİ BÖLÜM (ÇEVİRİ METİN)	90
BÂB-I SEVVÜM (TRANSKRİPSİYONLU METİN)	91
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM (ÇEVİRİ METİN)	93
BÂB-I YAZDEHÜM (TRANSKRİPSİYONLU METİN)	95
ON BİRİNCİ BÖLÜM (ÇEVİRİ METİN)	97
BÂB-I BİST Ü ŞEŞÜM (TRANSKRİPSİYONLU METİN)	99
YİRMİ ALTINCI BÖLÜM (ÇEVİRİ METİN)	101
BÂB-I SİYÜM (TRANSKRİPSİYONLU METİN)	103
OTUZUNCU BÖLÜM (ÇEVİRİ METİN)	106
BÂB-I Sİ VÜ HEŞTÜM (TRANSKRİPSİYONLU METİN)	109
OTUZ SEKİZİNCİ BÖLÜM (ÇEVİRİ METİN)	111
BÂB-I ÇİHİL Ü DÜVVÜM (TRANSKRİPSİYONLU METİN)	113
KIRK İKİNCİ BÖLÜM (ÇEVİRİ METİN)	119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

(ÖRNEK METİNLERDEN HAREKET EDEREK KONULARIN KARŞILAŞTIRILMASI)

I. İBÂDET ŞARTLARI	125
A. ALLAH'IN ÖVGÜSÜ	125
B. ALLAH'A ŞÜKRETMEK	126
II. CEZALNDIRMA USULLERİ	127
III. KADININ YERİ VE KADINLARA DANIŞMAK	128
IV. NEDİMLİK ŞARTLARI	130
V. ŞARAP KÜLTÜRÜ	131

VI. ADÂLET	133
VII. HALKIN İHTİYAÇLARININ KARŞILANMASI	134
SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER	135
KAYNAKÇA	139
EKLER	142

Bibliyografik Bilgiler	Uluslararası	Türkçe
Bakınız	V.	Bkz.:
Adı geçen eser	op.cit	a.g.e.
Yazara ait son zikredilen yer	loc.cit	a.y.
Eserin kendi içinde yukarıya atıf	Supra	bkz.: yuk.
Eserin kendi içinde aşağıya atıf	İnfra	bkz.: aş.
Eserin bütününe atıf	passim	b.a.
Basım yeri yok	w. place	y.y.
Basım tarihi yok	w. date	t.y.
Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler	et. al.	v.d.
Sayfa/sayfalar	p. / pp.	s.
Ve benzeri	a.s.	vb.
Ve saire	etc.	vs.
Milattan önce	BC.	MÖ.
Milattan sonra	AD.	MS.

GİRİŞ

Her bir edebî ve sanat eseri; etkili ve çekici olabilecek kendine özgü bir estetik tadı, dili ve âhengi vardır. Bu unsurların her biri göz ardı edilirse, o eserin kabul edilme şansı kapatılmış olur veya o eseri beğenecek muhatapların sayısı düşürülmüş olur. Ayrıca şairler, yazarlar ve genel olarak sanat ustaları daima etkili bir rol üstlenmektedirler, zirâ halk başka yollarla verilen mesajlara nazaran daha kolay bir biçimde sanatsal bir eserin verdiği mesajın etkisi altında kalıyor. Bu yüzden halkın temiz ve sâf fitratı; sanatçıların açık ve etkili olan sanat ve zevklerinin muhatabı oluyor. Ancak bir yazarın veya şairin amacını, sadece talim ve irşad yolunda olduğunu düşünmemeliyiz, çünkü ara sıra bazı sanatçılar söz konusu unsurları kötü amaçlarına yönelik kurban etmişlerdir veya etmektedirler. Örneğin bu unsurların kurban edilme numunelerini sanat için sanat ilkesine yönelik yazılan birçok şiir ve yazıda tespit edebiliriz. Bütün bunları bir kenara bırakırsak; geçmişteki yazar ve şairlerin çoğu didaktik edebiyata fazlasıyla ilgi gösterdiklerini görebiliriz. Örneğin Şirâzlı Saadi'nin *Bûstan* adlı eseri, Nasır Hüsrev'in *Kasideleri*, Genceli Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrarı*, Keykâvûs b. İskender'in *Kabusnâme*'si vb. eserler sanat unsurları açısından çok zengin olmayıp didaktik boyutları daha fazla göze çarpıyor, ancak Fahreddin Esad Cürcânî'nin *Veys ü Râmin* adlı eseri didaktik boyutu fakir fakat sanat unsurları açısından zirvede olan bir eserdir. Günümüzde tarihi, sosyal, dil psikolojisi ve estetik eleştirileri dışında didaktik edebiyatının temeli olan ahlâk eleştirisi de önemli bir tenkit kategorisi olarak değer kazanmıştır. Bazıları; ahlâkı değerleri, eleştirinin temeli olarak görmekteler, bu yüzden didaktik yönü ağır basan eserleri daha fazla beğenip övüyorlar ve ahlâk ve hikmet hilafında yazılan eserleri de kötülüyerek yerden yere vuruyorlar. Bu gibi eleştiriler bir hususiyete dayanmaktalar o da şu ki; edebiyat ve sanat, ahlâk için bir malzeme midir yoksa kendine özgü bir amaç mı sayılıyor?

Genel olarak dünyada ahlâk kriterlerine dayalı olmayan bir edebiyat bulunmamaktadır, zirâ eğer böyle olmasaydı, adı edebiyat olamazdı. Ahlâk; doğası yüzünden kısıtlı bir kapsamı vardır, muhafazakâr olup hareketsizdir. Hâlbuki edebiyatın kapsadığı alan çok geniş ve akışkandır. Ahlâk; hayatı olduğu gibi kabul ediyor. Edebiyat; hayatı olduğu gibiden geçerek, olması gereken yere doğru gider. Bu konuyla ilgili farklı akımların farklı görüşleri vardır: Eflâtûn ki sosyal eğitimine aşırı önem verip akıl ve mantığa dayanan hükümet inancı tam olan bir kişidir, şairleri “halkın zihnini karıştıran kesim” olarak nitelendiriyor. Bununla beraber MS.1829 yılında Viktor Hugo tarafından ortaya çıkartılan sanat için sanat veya sâf

sanat ilkesine dayanarak Parnas ekolü şairlerinin taraftarı olduğu ahlâk kriterinden uzak, serbest bir edebiyat ortaya çıkartıldı.¹

Ahlâk prensibinin kriteri olan edebî kibarlık; klasik akımının usullerinden biri sayılır. Bu yüzden ahlâk; Türk ve Fars edebiyatının çoğu muhataplarının ruhunda temel bir sanat prensibi olarak bilinmektedir. Türk ve Fars ortak kültürlü edebiyatlarında; hikmet, bilim ve ahlâka özellikle din ahlâkına dayalı eserler sayı olarak fazlasıyla mevcuttur. Edebiyat alanındaki büyüklerimiz; hem ahlâkı sünnetleri övmekteler, hem ahlâk ve sözün faziletini anlatmaktalar.

Leo Telstoy (MS.1828-1910); “Dünyaca beğenilen bir sanat, hep sabit ve geçerli olan bir temele dayalıdır. Tespit edilen bu temel; din ve ruhânîlik marifetidir” diyor². Nitekim bildiğimiz üzere Romantizm akımı serbestlik ilkesine dayalıdır. Bu yüzden bu akıma, sanat serbestiliği akımı adını da vermişlerdir, yani sanatçı kendi hayatının bir kısmını eserinde serbestçe tasvir edebilir.

Bu doğrultuda işbu araştırmanın temelini oluşturan pendnâme veya nasihatnâme nitelikli siyâsetnâmeleri ve kabusnâmeleri anlatarak öncelikle bu gibi eserlerin tarihi geçmişi ile ilgili bilgileri paylaşmak gerekiyor.

Siyâsetnâme türü özellikleri taşıyan eserlerin yazım geçmişi çok eskiye dayanıyor. Eski İran edebiyatında özellikle Selçuklulardan itibaren Türklerin somut bir şekilde İran’a girişyle birlikte bu gibi eserlerin ortaya çıkması yoğunlaştı.

Bildiğimiz üzere siyâsetnâme yazma metodü; iktidar ve siyâsî gücün meşruiyetini korumak amacıyla ortaya çıkarıldı. Bu niteliği taşıyan eserlerin içinde korumaya yönelik çözüm yolları, malzemeleri ve metodları tespit edilip sultana sunuluyormuş. Böylece siyâstnâme yazarlarının tefsire yönelik odak noktaları; hâkim olan siyâsî güçmüş. Bunlar öz tefsirlerini ve açıklamalarını; din-siyâset, adâlet, ahlâk-din, geçmiş tecrübeler, nasihat ve hikmete dayalı yazmışlardır. Çağın siyâsal ve sosyal gerçeklerine ve geçmişteki tecrübelere gerekçe bildirmek; siyâsetnâmelerin yazarlarını başka yazarlardan ayırt eden özelliklerden biri sayılıyor.

Siyâsetnâme yazarlarının en ünlüsü olan Hoca Nizamülmülk; hükümdarlığın ve siyâsî gücün korunması için uygun yolları göstermeye çaba harcamış ve bu yolda sosyal hayatın tüm ahlâkı boyutlarını ele almıştır.

¹ Muhammed Ali İslâmi Nodüşen, *Cam-ı Cihân-Bîn (Edebi Eleştiri ve Karşılaştırılmalı Edebiyat)*, Nağme Yayınları, Tahran, 1991, s. 223-227

² Abdülhüseyin Zerrinkûb, *Günlerin Defteri (Sözler, Düşünceler ve Araştırmalar Mecmuası)*, İlmi Yayınları, Tahran, 2010, s. 67.

Siyâsetnâme yazarlarının nezdinde; sultan, Tanrının yeryüzündeki halifesidir ve risâlet ile imâmetin kapısı kapandığından itibaren zalimlere karşı savaşmayı ve kullara sahip çıkma görevini sultanlara lâyük görüyorlarmış.

İslâmiyetin ilk yüzyılında İslâmî hilafetinin değişmesi, hükümdarların ve divân ehli tabakasının ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu yüzden ülke idareciliği ve bu tabakanın en üstün şekilde edeb ve terbiye olması ve bu açıdan halktan ayırt edilmelerine yönelik gereklilik duyuldu. Bu doğrultuda İranlıların sünnetleri; hilafet sistemindeki asilzâdeler, büyükler, vezirler, kâtipler ve hatta halifelerin kendilerine kültür ve terbiye usulü olarak önem kazandı. Arap ve İslâm edebiyatlarının geleceği; İran edebiyatının nasihatnâmeleri ve diğer didaktik eserlerinin etkisi altında kaldı. Örneğin Enûşirevân, Büzürgmîhr, Hûşeng, Behmen ve Âzerbâd gibi Sâsâniler ve Selçuklular dönemindeki hükümdarların hikemi ve öğüt verici sözleri Arap ve İslâm edebiyatlarının edebî ve didaktik eserlerinde rivâyet edilmeye başladı. Bu iş öyle bir dereceye ulaştı ki bazı araştırmacıların dediğine göre Enûşirevân'ın öğüt, vaaz ve hikem açısındaki şahsiyeti; Hz. Ali'nin şahsiyetinden sonra Arap ve İslâm edebiyatlarının kaynağı haline gelmiştir¹. İranlılar ve Türkler geçmişten beri nasihatnâme yazmaya merak salmışlar ve hatta onu bir sünnet hâline getirmişler. Öyle ki Sâsâniler ve Selçuklular zamanında büyük menseplerden biri “Enderz-Bud” yani öğüt ustası imiş. Zaman içerisinde nasihatnâmelerin içeriği de İslâmiyetin kültür ve normlarıyla değişti ve ülke idareciliği ve siyâsî gücün korunması hakkında sultanlara hitaben yazılan nasihatnâmelere siyâsetnâme adı verildi. Nasihatnâmelere bazen pendnâme, vasiyetnâme, vesâyâ, vaaznâme veya hikeminâme adı da verilmiştir.

Ahlâk kitaplarının içeriği genellikle; ana ve babaya, komşuya, büyüklere karşı görevler, babasının çocuğunu yetiştirmesi, evlilik, kula karşı olan davranışlar, yurt, askerlik, çeşitli sanatlarla uğraşma ve bunlarda benimsenmesi gereken yollar, şeref, namus, sözünde durmak, hainlik etmemek, bağışlama, başka dinlere saygı vb.² gibi konuların etrafında dönmektedir. Siyâsetnâmelerin içerik olarak konuları ise şunlardır: Hükümdarlar Tanrı'nın sevgili kullarıdır, halk Tanrı'nın emanetidir, hükümdar adâletli olmalıdır, saltanatın bakası için gereken temel adâlettir, hükümdarlık şartları, hükümdarlarda bulunması gereken erdemler, dinin ve ahlâkın şartları, kaçınılması gereken haller, hükümdarların yakınları, devlet işlerinin yetenekli kişilere verilmesi, raiyyetin hâli, hükümdarların halkın şikâyetlerini dinlemeleri, memurların görev şartları, şeriatın gerektirdiği cezalar, memleket yönetiminin dayandığı esaslar vb. Nitekim bunların hemen hemen hepsini kapsamlı bir şekilde Nizamülmülk'ün

¹ Hasan Enûşe, *Fars Edebiyatı Ansiklopedisi*, Çap ve İntişârât Şti. Yayınları, Tahran, 2002, s. 165.

² Agâh Sırrı Levend, *Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız*, TDK Yayınları, İstanbul, 1963.

Siyâsetnâme'si, Keykâvûs'un *Kabusnâme*'si, Yusuf Has Hacib'in *Kutdagu Bilig*'i, Farâbi'nin *Medinetü'l-Fazıla*'sı, İbn-i Teymiye'nin *Siyâsetü'ş-Şeriyye*'si, Bursalı Mehmet Tahir Bey'in *Siyâsete Mûteallık Âsârı İslâmiye*'si, Lütü Paşa'nın *Asafnâme*'si vb. birçok eserde fazlasıyla görüyoruz.

Siyâsetnâmeler içerik açısından üç ayrı gruba bölünmekte: İlki; yazar kendi amacına varmak için ahlâkı bir eser yazmayı hedefliyor. Bunlardan Şirazlı Saadi'nin *Gülistân* adlı eserini örnek olarak zikredebiliriz. İkincisi ise; emir yazmayı amaç olarak güden yazarların siyâsetnâmesinden oluşmaktadır; örneğin Nizamülmülk'ün *Siyâsetnâme*'si. Üçüncü grup ise, siyer yazanlardan oluşmaktadır. Örneğin Erdişir Bâbekân'ın *Kârnâmesi*'ni söyleyebiliriz.

Türk edebiyatında da ilk siyâsetnâme temsilcisi olarak bilinen *Kutadgu Bilig*; içerik olarak ilk grubun örneklerinden biri sayılmaktadır. Nitekim bilindiği üzere eser, insanlara dünyada tam anlamıyla kutlu olmak için gereken yolu göstermek amacıyla kaleme alınmıştır.

İşbu tez çalışması kaynak tabanlı teorik bir araştırma sayılıyor. Bu yüzden nasihatnâmeleri temsil eden ve örnek olarak seçilen *Siyâsetnâme* ve *Kabusnâme*'den ahlâk ve didaktik yönü ağır basan ve hemen hemen ortak mazmunları içeren metinler seçilerek transkripsiyonu ve çevirisi yapıldı. Eserlerin Fars ve Türk edebiyatlarının ortak tarihi kültürüne ait olmalarına rağmen araştırılacak kaynakların çoğu Farsça olması için birkaç kez Tahran'a seyahat gerçekleştirildi ve oradaki üniversitelerin kütüphanelerinden, İran Milli Kütüphânesi ve İran uluslararası kitap fuarından yeteri kadar kaynak temin edildi. Tüm bu çalışmalara dayanarak iki ayrı bölümde her eser hakkında tanıtım amacıyla detaylı bilgiler verildi. Birinci bölümde Hoca Nizamülmülk'ün *Siyâsetnâme* adlı eseri tanıtılarak, eserin telif sebebi, yazarın hayatı, yazarın diğer eserleri, eserin edebi ve tarihi değeri, eserin yazı üslubu, eserle ilgili Edward Browne, Vasily V. Bartold, Henry Messe, Jan Rypka, Arthur J. Arberry, Abbas İkbâl vb. gibi bilim adamlarının yorumları ve yazar ve eserle ilgili hususiyetler başlıkları altında detaylı bilgiler paylaşıldı. Çalışmanın ikinci bölümünde ise yine söz konusu nasihatnâme niteliği taşıyan Unsuru'l-meali Keykâvûs b. İskender'in Gilânşah adlı oğluna öğüt ve vasiyet amacıyla yazdığı *Kabusnâme* adlı eseri tanıtılarak; telif sebebi, yazarın hayatı, yazarın diğer eserleri, eserin edebi ve tarihi değeri, eserin yazı özellikleri, eserle ilgili Bediuzzaman Furûzânfer, Henry Messe, Zebihullah Safa, Jan Rypka, Edward Browne, Said Nefisi vb. gibi bilim adamlarının yorumları, yazar ve eserle ilgili hususiyetler, eserin içindeki hikâyeler, eserin üslubu ve eserin edebiyata olan etkisi hakkındaki başlıklar altında detaylı bilgiler paylaşıldı. Her iki eserden seçilen örnek metinlerin transkripsiyonu ve çevirisi de iki ayrı alt bölümde söz konusu başlıklardan sonra verildi. Allah'a şükretmek, Allah'ı tanımak, raiyyetin durumu, adâlet, padişaha nedimlik etmek, şarap içme şartları ve şarap meclisi, suç ve

günahları cezalandırmak, ehl-i tesettür ve harem ehlinin durumu ve halkın ihtiyaçlarının karşılanması gibi başlıklar, ortak metinlerin genel konusunu teşkil etmektedir. Yine çalışmanın üçüncü bölümünde ise mukayese ve karşılaştırma amaçlı inceleme yapılarak seçilen metinler hakkında bilgi verildi. En son bölümde ise işbu çalışmadan ötürü elde edilen sonuç ve değerlendirmeler paylaşıldı. Ayrıca ekler bölümünde ise her iki eserden taş baskı Farsça yazılarından örnek sayfalar paylaşıldı.

Birinci Bölüm

SIYÂSETNÂME

Siyâsetnâme veya *Siyerü'l-Mulûk*; Selçuklu döneminin siyasal, yönetim ve sosyal özelliklerini içeren Farsça yazılan önemli tarihi bir eserdir. Bu eserin tanıtımında detayları göz ardı etmemek gerekçesiyle ilk başta özet olarak eserin edebi ve tarihi değeri, kitabın özellikleri, telif amacı, Hoca Nizamülmülk'ün hayatı ve eserin yazı üslubu incelenecek ve devamında yazar ve eserle ilgili inceleme ve ikisi hakkında edebiyat alanında bu konu ile ilgili detaylı çalışmalar sürdüren bilim adamlarının yorumları paylaşılacaktır.

Kitabın mevcut tüm nüshalarında, *Keşf'üz-Zünûn* kitabında, İbn-i İsfendiyar'ın *Tarih-i Teberistan*'ında, Hemdullah Mustûfi'nin *Tarih-i Güzide*'sinde ve Ūfi'nin *Cevâmiü'l-Hikâyat* adlı eserinde kitabın ünvanı *Siyerü'l-Mulûk* olarak zikredilmiştir, ancak *Siyasetnâme* ünvanı son zamanlarda revaçta bulundu ki herhangi bir asâleti bulunmamaktadır fakat bu eser edebiyat alanında daha fazla *Siyâsetnâme* adıyla tanıldığı için bu çalışmada da bu ünvanla adlandırılacaktır.

I. KİTABIN TELİF SEBEBİ

Hoca Nizamülmülk'ün *Siyâsetnâme*'de yazdığı önsöz kısmına istinaden Selçuklu Melikşah (h.445-485/MS.1067-1107), saltanatının son yıllarında birkaç vezirinden Al-i Selçuk'un ülke idareciliği ve sultanlık âdetleri hakkında düşüncelerini ve fikirlerini açık bir şekilde yazmalarını ve padişaha arz etmelerini buyurup yazılan konularla ilgili daha sonra bilgiye sahip olup onları düşünerek eksikliklerini gidermeye ve tüm işleri yoluna koymaya karar vermiştir. Emri alan herkes yazdı fakat Melikşah içlerinden Hoca Nizamülmülk tarafından yazılanı beğendi ve kendisine yazıyı bitirmesini emretti. Hoca ilk başta bu eseri 39 bölüm olarak yazdı fakat daha sonra devletin muhalifleri olan İsmaililer, Mezdekiler ve Şiiler'in aleyhinde 11 bölüm daha yazarak esere ilave edip onu Melikşah ile beraber yaptığı son Bağdat seferi (h.485/MS.1107) esnasında sultanın özel kâtibi olan Muhammed Mağrebi'ye teslim etti. Hoca'nın öldürülmesinden sonra, Muhammed Mağrebi, Bâtınilerin çıkışı sebebiyle kitabı yayınlamadı. Daha sonra işler yoluna girdiğinde Melikşah tekrar saltanat tahtına geçti ve Muhammed Mağrebi de kitabın nüshasını bu sultana tahrir etti.

Ancak kitabın telif sebebi bir tek Melikşah'ın isteğine bağlı değildir: Kitabın beş bölümü İsmaililer, Kırmatiler, Mezdekiler, Gebriler ve Hürremdinliler (Bâbekiler)'e ihtisas verilmiştir ve bu konu hakkında detaylıca konular anlatılmıştır. Bazı durumlarda bile yazar bağınazlıktan uzak durmamıştır. Bu yüzden şunu da söyleyebiliriz ki hocanın iyi sıfat ve davranışları şerh

edip anlatılması, İslâm dininin tahkimi ve batıl mezhepler ve inançların özellikle Bâtınilerin reddine yönelikmiş.

II. HOCA NİZAMÜLMÜLK'ÜN HAYATI

Gerçek adı Ebû Ali Hasan olup Hoca Ebulhasan Ali b. İshak'ın oğlu olan Nizamülmülk *Siyâsetnâme* veya *Siyerü'l-Mulûk* adlı eserin yazarıdır. O; Tûs etrafındaki bir köyde h.408/MS.1916 yılında dünyaya geldi. Dedelerinin asıl memleketi Sebzevâr bölgesindeki Beyhak yöresiydi. Babası Sultan Mahmud tarafından Horasan'a hükümdar olarak atanan Ebulfezl Suri b. El-Mu'taz'ın hizmetine girdi ve mali işler idareciliğine yükseldi. Aynı dönemde babasının görev sürdüğü yörede Nizamülmülk dünyaya gözünü açtı ve bu sebepten ötürü "Tûsî" olarak da adlandırılır. Türklerin Horasan'a olan istilası başlayınca (h.428/MS.1036) Belh hükümeti Ebû Ali b. Şadan'ın elindeydi ve hoca da onun hizmetinde kâtiplik yapıyordu. Selçuklu Alp Arslan'ın babası birinci Tuğrul'un kardeşi olan Çuğra, Tirmiz ve Belh'i ele geçirmeyi başardı ve Ebû Ali b. Şadan'ı da vezir olarak tayin etti ve bu şekilde Hoca Nizamülmülk de Selçukluların hizmetine girdi. Ebû Ali de hocayı kâtipliğe ve Çuğra'nın oğlu olan Alp Arslan'ın tedbir sahipliğine seçti. Bu günden itibaren Nizamülmülk, Selçuklu sarayının içine girmeyi başardı ve Tuğrul'un saltanatı boyunca (h.429-455/MS.1037-1063) Horasan'da ömür sürdürdü.

Alp Arslan saltanat tahtına geçtikten sonra, Hoca Nizamülmülk'ü Ebû Nasr Kundurî yerine vezir olarak tayin etti ve hoca h.456/MS.1064 yılından h.485/MS.1103 yılı ramazan ayının 10. gününe (öldürülüşü güne) kadar Alp Arslan ve Melikşah'ın veziri olarak büyük bir iktidarla görevini sürdürdü.

Nizamülmülk 29 yıl, 7 aydan az Alp Arslan ve Melikşah'ın vezirliğini yaptığı süre içerisinde işlerin idaresinde, fuhatta ve muhaliflerin öldürülmesinde öyle bir kabiliyet sergiledi ki Halep'ten Kaşgar'a kadar uzanan büyük bir memleket onun emrinin altına geçti ve her iki sultanın adını doğu ve batıda avaze-i nâm etti, öyle ki Alp Arslan ve Melikşah'ın nasibi olan o ün ve başarı hocanın akıl ve düşüncelerinin bereketinden dolayı gerçekleşti.

Hocanın öldürülmesine yönelik çoğu kaynakta böyle yazılmıştır: Melikşah; İsfahan'dan Bağdat'a doğru hareket etti ve Nizamülmülk de onunla beraber gitti. Kermanşah bölgesinin yakın civarlarında sufilerin kılıfıyla arzuhâl sormak amacıyla bir adam, hocaya yanaştı ve onu bıçakladı ve hoca da o bıçak yarası yüzünden h.485/MS.1103 yılı ramazan ayının 10. gününde öldü. Daha sonra katilin İsmaililere mensup olduğu öne sürüldü. Bir grup da onun Melikşah gulamlarının birisi tarafından öldürüldüğünü söylediler. Çünkü Melikşah da bir ay

sonrası Bağdat'ta bilinmeyen bir şekilde öldü. Bazıları Nizamiye gulamları onu zehirleyerek öldürdüklerini ortaya attılar.

III. HOCA NİZAMÜLMÜLK'ÜN DİĞER ESERLERİ

Hocanın *Siyâsetnâme* dışında; *Nizamülmülk'ün Vasiyetleri* (*Vesaya-yı Nizamülmülk*) ve *Desturu'l-Vuzarâ* adlı iki mektubu bulunmaktadır. Bu mektupların birini oğlu Nizamuddin Ebulfeth Fahrü'l-Mülk'e (Alp Arslan zamanında Melikşah ile birlikte Fars yöresine memur olarak atandığı zaman) ve diğerini öbür oğluna Muayyidü'l-Mülk'e hitaben yazdı. Birinci mektup dini ve ahlâkı öğüt ve nasihatlar içermekte olup diğeri ise hükümet ve halk idaresi hakkında bilgiler içermektedir.¹

IV. SİYÂSETNÂME'NİN EDEBÎ VE TARİHİ DEĞERİ

Türkçe ve Farsça eski metinler arasında; padişahların, emirlerin ve büyüklerin dönemini ve siyâsal ve sosyal meseleleri içeren birçok eser bulunmaktadır. Ancak bu eserlerinin bazıları kendileri kamu görevi olan yazarlar tarafından yazılmıştır, *Tarih-i Beyhakkı* adlı eserin yazarı Ebulfezl Beyhakkı (Gazneli Mahmud ve Mesud zamanındaki kâtiplerden biri), *Kabusname*'nin yazarı Unsuru'l-Meali Keykâvûs (Al-i Ziyar'ın emirlerinden “h. 412/MS. 1030”) ve *Siyâsetnâme*'nin yazarı Nizamülmülk de bunların arasındadırlar. Bu gibi eserlerde, yazarlar; sultan kâtipliği veya ülke yönetiminde bulunarak tüm işlerin detayını bilip birçok siyâsal ve sosyal özellikleri paylaşmışlar.

Siyâsetnâme kendi biçim alanında öncü bir kitaptır. Nitekim Abbas İkbâl gibi bilim adamı onu eşi benzeri olmayan bir Farsça eser olarak tanımlıyor. Konusu Selçuklu dönemindeki ülke yönetimi, idarecilik ve İranlı ve Türklerin örf ve âdetlerini kapsamakta olup cana yatkın bir üslupla didaktik hikâyelerle birlikte kaleme alınmıştır. Ancak iki konudan gaflet etmememiz gerekiyor:

İlki, eserdeki bilgiler genellikle Nizamülmülk'ün öz düşünceleri olup şüphesiz gerçeği yansıtmayan bağınazlığa dayalı bir takım bilgiler içeriyor. Ancak şunu da bilmek lazım ki bu gibi yanlış ve gerçek dışı bilgiler sırf *Siyâsetnâme*'ye mahsus olmayıp buna benzer çoğu eserlerin genel özelliğidir. Ayrıca hurafeler, asılsız hikâyeler ve din aslıyla muhalefet içeren metinler bu eserde sayı olarak az değildir. Hocanın amacı; hakikate dayalı kısmı değil belki *Kabusnâme*'de olduğu gibi yönetim sisteminin bakâsıymış.

İkinci konu ise metinler arasında göze çarpan tarihi yanlışlardır. Bu yanlışların asıl illeti şu ki hocanın amacı didaktik ve öğretici bir eser ortaya çıkartmakmış ve tarihi boyuta fazla

¹ Zebihullah Safa, *Tarih-i Edebiyat (Edebiyat Tarihi)*, C. II, Almanya, 1999, S.908.

önem göstermemesi doğal bir olaydır. Ayrıca Nizamülmülk tarihçi değilmiş, bu yüzden başka tarihi eserlerden gerçek olup olmadığını araştırmadan bilgiler paylaşmıştır. O, Şafii koluna bağlı ehl-i sünnet mensuplu bir müslüman imiş ve mezhebine aşırı bağnazmış ve ehl-i sünnet tarafından verilen birçok hadis ve rivayetlere istinat ederek başka fırkalarla düşmanlık benimsemiştir.

Siyâsetnâme; taşıdığı öneme istinaden birçok yazar ve bilim adamı tarafından iktibas edilmiştir. İmam Gazzali'nin *Nasihâtü'l-Mulûk* adlı eserinden aynen aktarılan ibareler vardır. Örnek Bahram-ı Gûr ve Vezir-i Hâin adlı hikâyeye *Nasihâtü'l-Mulûk*'te de yazılıdır fakat tek bir farkla, o da şu ki Gazzali onu Geştâsb'a yönelik nisbette bulunmuştur. Bu yüzden ya İmam Gazzali o ibareleri *Siyâsetnâme*'den almış veya Nizamülmülk'ün kullandığı kaynak farklıymış.

Başka taraftan Nizamülmülk kitabın hikâyelerini başka kaynaklardan faydalanarak aktarmış. Örneğin Abbasî halifelerinin tarihini *Tarih-i İsfahan* veya *Tarih-i Teberi*'den almıştır.

V. YAZI ÜSLUBU

Kitabın yazı üslubu öyle ki okuyucu eski metinleri okuma niteliğine sahip olmazsa bile kolay bir şekilde konuları kavrayabilir ve nüdreten zor terimlere denk gelebilir.

Kitabın nesri; güzel, akıcı, basit ve çekici olup girift terimlerden uzak kalarak konuşma diline çok yakındır. Güzel sözcük ve ibareler boldur. Ancak güzel olmayan ibarelerin sayısı çok azdır. Bazen de izafeler ve sözcük tekrarlamaları telif zaafının sebebi olmuştur.

Siyâsetnâme bugüne kadar birçok kez baskısı yapılmıştır. Ayrıca bu eser Londra'da MS.1978 yılında İngilizce olarak Hubert Darke tarafından "*The Books of Government or Rules for Kings*" adı altında, Paris'te MS.1897 yılında Fransızca olarak Carl Scheafer tarafından "*Siâset nâme, Traite de gouvernement, Compose. pour le Sultan Melik-châh, Par le Vizir Nizam oul- Molk*" adı altında ve MS.1949 yılında Petersburg'da Rusça olarak Boris Zaxoder tarafından yayınlanmıştır. Türkçesinin en güncel çeviri nüshası da geçen son aylarda Mehmet Kanar tarafından Say Yayınları vasıtasıyla İstanbul'da yayımlandı.

VI. BİLİM ADAMLARININ YORUMLARI

Siyâsetnâme ile ilgili birçok bilim adamı makale, kitap, bildiri vb. gibi çalışmalarda yorumlarını edebiyatseverlerle paylaşmışlar. Burada bilinen bilim adamlarının yorumlarına yer vermekle birlikte bu eserin daha anlamlı bir şekilde tanıtılmasına yardımcı olmaya çalışıyoruz:

A. EDWARD BROWNE¹

“*Siyâsetnâme*; olağanüstü eğitici bir eser olup Fars edebiyatının gurur verici eserlerinden biridir.

Bence *Siyâsetnâme* iki sebepten ötürü Farsça dilinin en değerli ve ilginç nesirlerinden olmayı başarmıştır: Birincisi birçok tarihi hikâye bu eserde verilmiştir. İkincisi ise doğu medeniyetinde gelmiş geçmiş en büyük vezirlerinin ülke idaresi hakkında düşüncelerini içermektedir. Bu vezirin güçlü ve bilgili olduğunu, onun ölümünden sonra ortaya çıkan kargaşalar ve isyanlar üzerinden anlamak zor değildir. *Siyâsetnâme* çok basit ve pürüzsüz bir dille yazılmıştır, bezen de günlük konuşmalarda kullanılan ibareleri kullanmaktan çekinilmemiştir. O çağın özelliğini taşıyan birçok eski terkipleri de bu eserde epeyce görmek mümkündür.

Siyâsetnâme gayet zengin ve değerli bir eserdir. Ben kendi hitabelerimde *Siyâsetnâme*’den aldığım zevki hakikaten başka bir Farsça nesrinden alamadım. Benim düşüncemi okuyanlar da aynı kanaate varmalarını umuyorum. Bence bu kitapta yazılan tarihi hikâyeleri az bile olsa ihtiyat şartıyla kabul etmek gerekiyor; zira belli bir dönemin havadisleri, başka bir dönemin havadisleri arasında yazılmıştır ve böylece hadiselerin tarihsel olarak tertibi bozulup büyük hatalar ortaya çıkmıştır.”

B. VASİLY VLADİMİROVİCH BARTOLD²

“Bildiğimiz kadarıyla MS. XI. yüzyıldaki Selçuklu sultanlarıyla ilgili özel bir tarihi kitap telif edilmemiştir, ancak o çağın hükümet yapısını ve sosyal hayatının durumunu Nizamülmülk’ün *Siyâsetnâme* adlı eserinden öğrenebiliyoruz. Sultan Melikşah (h. 484, MS. 1091) devletin birkaç görevlisine ülkenin durumuyla ilgili rapor bazında yazı yazmalarını emretti. Sultan yazılan raporların arasından 39 bölümden oluşan Nizamülmülk’ün yazısını beğenip onu gündemde tutmaya karar verdi. Yazar bu kitapta çeşitli memurların görevlerine, meslek sahiplerinin durumlarına değinerek mülk idaresine yönelik nasihatlerde bulunmuştur.

Nizamülmülk son Bağdat yolculuğundan önce Sultan Melikşah’ın özel kâtibisi olan Muhammed Mağrebi’ye 11 bölüm daha ekleyerek yazdığı kitabı teslim edip ölümünden sonra onu sultana takdim etmesini emreder. Kâtip Muhammed Mağrebi’nin söylemine istinaden yazarın son bölümleri devletin muhaliflerinden çektiği acı üzerinden telif ettiğini anlıyoruz. Bu yüzden yazarımızın dil üslubu bu bölümlerde daha sert ve sivri oluyor. Çaresizce itiraf etmeliyiz ki onun düşünceleri katı ve bağınaz inancından doğup nihayeten onun öldürülmesine

¹ Edward Browne, *Tarih-i Edebî-yi İnan (İnan Edebiyat Tarihi)*, C. II, Morvarid Yayınları, Tahran, 1996, s. 412-416.

² Vasily Vladimirovich Bartold, *Türkistannâme*, C. I, Agâh Yayınları, Tahran, 1987, s. 80-81.

sebepler olmuştur. O, İsmaililerle yaptığı düşmanlığın sonunu ölümle sonuçlanacağını biliyor, ancak ölümünden sonra inancının kalıcı olacağına inanıyormuş.

Şüphesiz Nizamülmülk'ün telif ettiği *Siyâsetnâme*; doğu müslüman ülkelerinin siyâsî yapısını analiz etmek için ana kaynak niteliğini taşıyor. Eserdeki son bölümler İsmaililerle ilgili olduğuna rağmen birçok tarihi olayı içermektedir.”

C. HENRY MESSE¹

“Nizamülmülk'ün *Siyâsetnâme*'si; tarih ve siyâsî bilimleri içeren yazarın öz deneyimlerinden oluşan bir eserdir. Kitaptaki tarihi yanlışlara göre bu eserin acele ile telif edildiğini anlayabiliriz. Kitabın ilk yarısı usulle ilgilidir fakat ilginç hikâyeler onu sun'î bir biçime büründürmüştür ve yazar bir taraftan padişahın ve etrafındaki kişilerin görevlerini beyan eder, diğer taraftan ise yönetimin farklı yollarını aktarıyor. İkinci yarısında çeşitli mezhep ve fırkalarla ilgili faydalı bilgiler veriyor.”

D. JAN RYPKA²

“*Siyâsetnâme* biçim olarak *Kabûsnâme* kadar zarif bir eser değildir, lâkin önem olarak onunla eşdeğer bir nitelik taşıyor. *Siyâsetnâme*, *Kabûsnâme* gibi o çağın toplum yapısını ve düşüncelerini yansıtıyor. Bu eser Selçuklu Melikşah'ın isteği üzerine Nizamülmülk tarafından yazılmıştır. Sultan Melikşah, üstün bir politikacının deneyimlerini feodalite bir ülkenin yönetiminde kullanmayı planlıyormuş.”

E. ARTHUR JOHN ARBERRY³

“Alp Arslan'ın bilgili veziri olan Nizamülmülk; aydınlık çağı, bilim ve eğitimin en büyük destekçisiydi. O, Bağdat'ta Nizâmiye adlı medreseleri kurdu. Daha sonra bu medresede Şirazlı Saadi gibi öğrenciler yetiştirildi. Nizamülmülk *Siyâsetnâme* adı altında vasiyetnâme nitelikli bir eser ortaya koydu. Bu eserde yazarın kendisi sultana karşı Büzürgmihir'in rolünü oynuyor. Bu yüzden bu eser kendi alanında en üstün kaynaklardan biri sayılıyor. Siyâset, özellikle İran'da ahlâka yakındır, nitekim siyâsetle ilgili konuşan bir vezire karşı sultanın torunu ahlâkla ilgili konuşuyormuş.”

¹ Henry Messe, *Tarih-i Temeddün-i İran (İran Medeniyet Tarihi)*, Temeddün Yayınları, Tahran, 1960, s. 277.

² Jan Rypka, *İran Edebiyat Tarihi*, Suhan Yayınları, Tahran, 2004, s. 377-378.

³ Arthur J. Arberry, *İran Mirası*, Neşr-i Kitap Yayınları, Tahran, 1957, s. 346-347.

F. MUHAMMED TAKĪ BAHĀR (MELİKÜŞŞUARĀ)¹

“*Siyâsetnâme*, ibarelerin akıcılığı ve sâdeliği açısından Bel‘ami nesrine yakındır, ancak yeni sözcük ve terimler, kinâyeler, istiâreler, irsal-ı mesel, tasvirlendirme, detaylandırma ve konunun aydınlatması açısından *Beyhakkı Tarihi*’ne benzemektedir. Dilbilgisi ve cümle yapısı olarak da Beyhakkı ve Bûnesr-i Mişkân’dan daha az etki alarak Arapçanın etkisi altında kalmıştır. Bu eserin tamamına bakarsak Beyhakkı’nın girift ve mübalağalı cümlelerine benzer bir cümle bulmak hemen hemen zordur. İcâz konusunda da Bel‘ami nesrine varamaz, nedeni de bellidir. Yazar kitabını sultan için yazdı ve hedefi de o çağın meselelerini anlatmakmış, bu yüzden ihtilal yaratan icâzlardan uzak durması gerekiyormuş. Ancak okuyucu uzun sözlere ve gevezeliklere denk gelemiyor, belki bazen zarif ve yumuşak icâzlara denk gelir ki bu da bilim adamlarını şaşkına çeviren eserin başka bir özelliğidir.”

G. ZEBĪHULLAH SAFA²

“Nizamülmülk’ün yıllarca vezaret makamında biriktirdiği tecrübeler, *Siyâsetnâme* veya *Siyerü’l-Mulûk* adlı eserde toplanmıştır. Bugün bu eser Fars edebiyatının en değerli eserlerinden biri sayılır. Bu kitap inşa netliği, ibare zenginliği ve konu aydınlığı açısından eşsiz bir eserdir. Nitekim yüzyıllar sonra hâlâ o tezeliğini kaybetmemiştir. *Siyâsetnâme*’nin hikâyeleri tarihi yanlışları olduğuna rağmen değerli bilgiler içermektedirler. Bu kitaptaki değerli bilgilere istinaden Moğolların istilasından önceki çağda yaşayan Büyük Selçukluların dönemine ait siyâsî ve yönetim teşkilatıyla ilgili birçok bilgiyi elde edebiliriz. İşte *Siyâsetnâme*’yi başka eski eserlerden ayırt edebileceğimiz üstün niteliği de budur.”

H. ABBAS İKBAL³

“*Siyâsetnâme*; inşa netliği, ibare zenginliği, konu aydınlığı ve çeşitliliği açısından eşsiz bir eserdir. Son bölümünde de yazıldığı üzere; ‘Hem nasihattır, hem hikmet, hem söz, hem Kur‘an-ı Kerim tefsiri, hem peygamber ve enbiya kıssaları, hem âdil padişahların hikâyeleri ve hem geçmişten haber getiren uzun ama muhtasar bir kitaptır ki adâleti yayan padişaha yakışır.’ Nizamülmülk bu kitabın yazımında belâgatta sanatını en üstün şekilde gösterdiğine rağmen tarihi meselelere fazla dikkat etmeyerek mezhepsel bağnazlığa kapılmıştır. Böylece hem tarihi hatalar bu eserde göze çarpıyor, hem ehl-i sünnet mezhebine mensup olmayan tüm halklara ve inançlara küfür ve iftira etmekten kaçınmamıştır. Hocanın hedefi tarihi bir eser

¹ Muhammed T. Bahar, *Sebk-Şenâsî (Biçembilimi)*, C. II, Emir Kebir Yayınları, Tahran, 1947, s. 96.

² Zebihullah Safa, *Tarih-i Edebiyat der İran (İran’da Edebiyat Tarihi)*, C. II, Firdevs Yayınları, Tahran, 1976, s. 905.

³ Abbas İkbâl, *Siyâsetnâme’nin Mukaddemesi*, İran Kültür Bakanlığı Yayınevi, Tahran, 1941.

ortaya çıkartmak değilmiş belki daha çok ibret verici ve doğru siyâset yolunu gösteren yazılar sunmaya çalışmış. O kâtipmiş, tarihçi değil. Bu yüzden tarihi açıdan yaptığı hataların nedeni olarak yazarın bu boyutunu illet gösterebiliriz. Ayrıca o devirde mezhepsel bağnazlık revaçta olduğundan dolayı Şafiilere mensup olan Nizamülmülk de bu konudan uzak kalmayarak kendi inancını üstün göstermeye yönelik çaba harcamıştır.”

İ. MUCTABA MİNEVÎ¹

“Hoca Nizamülmülk 30 yıla yakın vezirlik yaptı ve bu görevin 20 yılını Melikşah zamanında yaptı. Ona iki padişahın vezirliğini yaptığı için ‘Tâcü’l-Hazreteyn’ yani hazretlerin tacı diyordular. Hoca, divândaki normal bir vezir değildi, o sırf memleketin idaresi ve divânın tedbirleriyle uğraşmıyordu, belki sipahilerin ve savaşların planlamasını da o yapıyordu ve kendisi de oğulları ve gulamlarıyla birlikte askerlerin önünde gidiyordu. Çoğu savaşı kazanmıştı. Melikşah memleket konusunda tahtı dışında bir işle uğraşmıyordu ve eğlencesi de ava çıkmak idi. Dünyaya geldiğinden itibaren hocayı başı ucunda görmüş ve onun vasıtasıyla eğitim almıştı. Hocanın tedbiriyle tahta çıktı ve düşmanlarını mağlup etti. Melikşah devrinde İran’ın hakiki sultanı ve doğu hilafetinin tüm topraklarının hükümdarı Nizamülmülk olduğunu söyleyebiliriz. Al-i Selçuk sultanları zamanında bu kadar düzenli bir şekilde büyük bir memleketi idare etmek mümkün değildi, çünkü Selçuklular; Sâmânileri ve Gaznelileri yenmediler ve onlar gibi olamadılar. Bu silsilenin hiçbir sultanı marifetli ve bilgili olmadı. Nizamülmülk; Melikşah’ın emirleri kanuni bir şekilde yerine getirilmesini ve divan ehalesinin görevlerini tespitlemeyi düşünüyordu ancak bunu bir türlü sağlayamadı. Çünkü memleketin diktatörlük tarzında yönetilmesine aykırı bir düşünce yapısına sahipti. Bir vezire verilen yetkilerin sayısının çoğalması sultanla onun arasında bozuşmalara neden oluyordu. İranlılara göre mutlak hükümdar, sultandır. Ancak çöl halkı olan Selçuklular bu düşünceye yabancıydılar ve ülkenin tamamını ağaya ve sülalesine ait olarak biliyorlardı. Özellikle bu düşünceden o kadar uzaktaydılar ki Horasan’ın bazı şehirlerinde saltanat hutbesini Tuğrul adına okuyordular başka şehirlerde ise kardeşi Davud’a hitaben okuyordular. Ayrıca farklı bölgelerde beylikler vardı ve onlar kendi bölgelerinde özerklik içinde görev yapıyorlardı ve tabii olarak da bunların arasında sürekli kavgalar ve savaşlar çıkıyordu.

Belirttiğim üzere İranlılar mutlak muktadir bir sultana inanıyorlar, bu yüzden Selçuklular İran arazilerini ele geçirdikten itibaren zaman geçtikçe İranlıların bu düşüncesini kabul etmeye mecbur kaldılar ve böylece mutlak iktidar havasına büründüler. Selçuklu sultanları diktatörlüğe yöneldikçe bir o kadar da Türkmen kabileleri onlardan uzaklaşmaya başladılar.

¹ Muctaba Minevî, *Nakd-i Hâl*, Harezmî Yayınları, Tahran, 1979, s. 228-243.

İranlı devlet adamları tabii olarak Türkmen kabilelerini muhafız olarak görüyordular, bu yüzden onları daha önceki sultanların zamanında yaşayan altınla satın alınan gulamlar ve işkenceci sipahiler gibi yönetmek istiyordular. Ancak Nizamülmülk bu düşünceye karşıydı. Ona göre Türkmenler Selçuklu silsilesinin bir parçasıydılar ve bu silsilenin hükümet kurmasına çok yardımcı olmuşlardı, bu yüzden onlara karşı tedbir almakta aşırılığa kaçmamaya gerekliliğini savunuyordu. Ancak çölde doğup büyüyen insanları bir çatı altında gulam olarak tutmak zor bir işti. Daha zor olan kısmı da ehaliyi menfaatları hakkında anlamaya vardırması idi. Çünkü Türk beyleri gittikçe duruşlarını değiştirip İranlı diktatör bir emir kılıfına bürünerek İranlı ve Türkmen çiftçileri arasında çıkan kavgalarda İranlıların lehine hüküm veriyordular. Bu da gittikçe İranlıların hakkını Türkmenlere karşı çoğaltmaya neden oluyordu. Bu yüzden Türkmenler ya daha uzak bölgelerde yaşamayı tercih ediyorlardı veya İlgarlıların fethettiği bölgeye göç etmeyi göze alıyordu. Bu konuya istinaden Nizamülmülk'ün aklında olan tertibe varması ne kadar zor bir iş olduğunu anlayabiliriz. Dolayısıyla Nizamülmülk, İsmaililerin gittikçe güçlenmelerinden şüphe duymaya başladı ve onları yok etmeye karar verdi.

Nizamülmülk'ün devletin bakâsına tehlike olan başka bir konuyu da kadınların nüfuzu olarak tanımlıyordu. Çöl insanları arasında kadının makamı, İran'da şehir içinde yaşayan insanların kadın hakkında düşündükleriyle apayrı bir şey idi. Bu yüzden *Siyâsetnâme* adlı eserinde bu konuya ayrı bir bölüm tahsis etmiştir.”

J. GULÂM HÜSEYİN YÛSUFÎ¹

“*Siyâsetnâme*, Nizamülmülk'ün son yaşam yıllarındaki inanç, düşünce ve tecrübelerinin aromasıdır. Büyük bir vezirin siyâsî hatıralarını içeren bu eser, yazarın kendi hayatındaki hadiselerden fazla, memleket idaresiyle ilgili tavsiyelerden doludur. Bu kitapta okuduğumuz tüm konular Nizamülmülk'ün inanç ve düşünce tarzından çizilmiş şemanın bir parçasıdır; başka bir söyleyişle onun kendi çağındaki siyasal ve sosyal görüşlerini kavramaya yönelik bir kaynaktır. O zaman hocanın tüm alanlardaki düşünce ebatlarının yansımalarını görebiliriz.

Nizamülmülk dini terbiye almış inancına düşkün bir karaktere sahipmiş. Herkes onun ibadet ehli olduğunu ve çocuklarını da bu işe zorladığını ve din âlimlerinden ders almalarını istediğini söylemiş. Öyle ki bir rivâyete göre Melikşah ile yaptığı bir müzakere esnasında fakirlere, miskinlere, ulema ve fazilet sahiplerine infakta ve yardımda bulunmayı devletin bakası için etkili olacağını söylemiştir. O çağdaki en önemli vakaların, ihtilafların, savaş ve

¹ Gulam Hüeyin Yusufi, *Didârî Bâ Ehl-i Kalem*, İlim ve Kültür Yayınevi, Tahran, 1988, s. 114-118.

kan dökmelerin nedeni; dini ve mezhebi konularmış. Bu yüzden hoca da inandığı dini yönde hareket ediyormuş. Onunla ilgili söylenen birçok hikâyede dini boyutu öne sürdürülmüştür.

Nizamülmülk muhafazakâr olması dışında, bağınaz ve ciddi bir kişiliğe sahip olup kendi mezhebi düşüncelerine aykırı herhangi bir düşünceyi reddediyor. O yüzden devletin bakâsını, diğer müslüman mezheplerinin yok edilmesine bağlı kılıyor ve Şiilere ve İsmaililere karşı savaşıyor. Onun 30 yıllık siyasi hayatı da bu yönde olan bir düşünceden ibarettir. O çağda bağınazlığın herşeye gölge saldığı söyleyişi doğrudur, bu yüzden kimi hangi yolda adım atıyorsa başkalarının hata yaptığını zannediyormuş.”

K. MUHAMMED ALİ İSLÂMÎ NODÛŞEN¹

“Nizamülmülk, bağımsız bir hükümetin destûrnâmesi niteliğinde olan *Siyâsetnâme* adlı eserinde ‘din, devlet ve kitabet’ üçlüsünün ortak yönlerini övmekte olup Türk hükümeti ile halk arasında bir bağ oluşturmaya çalışmıştır. Nizamülmülk’ün eserinden tespit edebileceğimiz sosyal hayatı şöyle özetleyebiliriz: İtaat, tertib, görünüş düzeni. Ayrıca ilim olarak bir tek “din” vardır (Bağdat’ta yaygın olan din) veya eğer ilim “dünya” ise, hükümetin yoluna engel olmamalıdır.”

L. CEVAT TABATABAİ²

“Hoca Nizamülmülk ideal krallık teorisine dayanarak bu düşünceyi İslam’dan sonraki halife ve padişahlara da yansıtmayı gütmüştür. Hoca; eski çağ özleminden İslâmî çağ gerçeklerine geçiş yapmayarak böyle bir teoriyi gerçekleştiremez. Bu geçiş öyle bir durumda hasıl olmuş ki Nizamülmülk’e göre âlemin halinde derin bir değişiklik olmuş ve faziletsiz ve sanatsız Türkler hükümeti ele geçirmiş ve iş başına koydukları insanların ne yaptıklarından bile habersizler. Bu durumda da özlem duymak zordur. Bunun gerçekleşmesinin tek bir yolu vardır, o da acem meliklerinin sünnetini devam etmek ve sultanın orta çizgide yürümesidir. Bu yüzden *Siyâsetnâme*’nin yazmasından güttüğü amaçlardan biri, sultanın sünnete devam etmesi yönünde olmasını sağlamaktır. Böylece özlem ve siyâsî gerçeklerin siyâsetnâmelerde birbirine karışması, siyâsetnâmelerin analizini ve araştırılmasını zor kılmaktadır.

Nizamülmülk kendi çağındaki sultanın İran asıllı büyük bir padişah olmaması nedeniyle sultanı, acem sultanlarının yolunu izlemeye teşvik ediyor. *Siyâsetnâme*’nin bazı bölümlerine istinaden hoca, sultanı din bilgisi olmayan bir kişi olarak tanımlıyor, onu yetişmiş fakat

¹ Muhammed Ali İslami Nudüşen, *Âvâha ve İmâhâ (Sesler ve İmalar)*, Katre Yayınları, Tahran, 2008, s. 193-194.

² Cevat Tabatabaî, *İran Siyâsî Düşünce Tarihine Felsefî Yaklaşım*, Kevir Yayınları, Tahran, 2014, s. 50-54.

bilimsiz ve egolu bir çocuk gibi gösterip onunla çocuk dilinden konuşmaya çaba harcıyıp şöyle yazıyor:

‘Bu dünya, sultanların gazetesidir. Eğer iyi olsalar onlardan iyilikle yâd eyleyip tahsin ederler ve eğer kötü olsalar, kötülükle yâd eyleyip beddua okurlar.’

Nizamülmülk’ün siyâsî tahlili, yeniçağdaki siyâset analizine aykırı olup güç yapısıyla siyâsî güçler arasındaki ilişkinin farkında değildir, aksine tahlilin odak noktası sultandır. İran’ın siyâsî tahlilinde herşeyi belirten sultandır ve dünyada değişen herşey sultanın tedbirine bağlıdır. Diğer bazı tarihi devirler gökten inen kazalardan kötü olup bazıları da bahtın yönü onlara doğru olmasından dolayı iyi olmuşlar. Böylece tüm işlerin tertibi hep dağınık olup fertlerin mensebi, esnaf ve tabakaların yeri her zaman düzensiz olmuştur.

Ayrıca İran’ın siyâsî düşüncelerini güden Nizamülmülk, siyâsî tahlilinin odak noktasında sultanı tutuyor ve başka bir hedef olarak da acem meliklerinin sünnetini canlı tutmaya çalışıyor. Belirttiğimiz üzere hocanın çağındaki sultan, din bilgisine sahip değildir ve Selçukluların vezir-i azamı, yıkmak değil yapmayı güderek bir konuşma tarzını seçmiştir. Ancak hocanın Melikşah ile ilgili yaptığı yorum, tutarsızlıktan arı değildir, zirâ Haricilerin çıkışı her bir siyâsî toplumun gerekçelerinden olduğu için, Melikşah’ın bulunduğu mübarek devirde de hiçbir kulun başı itaat çenberinden dışarıda olduğuna inanmıyor. Hoca, Melikşah çağını işlerin tertibini düzensiz bulduğuna rağmen sukun ve barış devri olarak nitelendiriyor.”

VII. YAZAR VE ESERLE İLGİLİ HUSUSİYETLER

Selçuklu döneminin meşhur veziri ve ünlü *Siyâsetnâme* adlı kitabın yazarı; Hoca Nizamülmülk-i Tûsi, kış mevsimi gecelerinin soba kenarında uzun hikâye ve destanlarda anlatılan bir gün üstün mevkiilere ve mesnetlere geldiklerinde bir takım ortak işler yapacaklarına dair birbiriyle anlaşılan üç kişiden oluşan bir ilkokul dostluk grubunun üyelerinden birisi sayılır. Bu dostluk grubunun diğer iki kişisi ise; herkesin bildiği üzere Şair Hayyâm ve meşhur matematikçi ve İsmailiye Fırkası kurucusu Hasan Sabbah’tır. İngiliz Haldine Magfale’nin kayda değer bir eserinde bunların görüşme yeri hakeza mektepten meyhaneye yönelik olarak gösterilmiştir. Bu meyhane Nişâbur bölgesinde Zerdüşt dinine mensup şarap satışı yapan yaşlı bir adama aitmiş.

Haldine Magfale’in destanında sürekli mektepten meyhaneye giden çocuk, birden bire Ceyhun nehrinin kaptan-ı deryalarına ait maaşları Antakya’ya havale eden şark devletlerinin en iktidarlı ve büyük devletinde vezirlik mertebesine ulaştı. Böyle büyük bir ortaçağ ülkesinde isyancıların ve kurallara uymayan sipahilerin yönetilmesinin üstesinden ancak dirayetli ve iktidarlı olan ve tüm üstünlükleri taşıyan bir siyâsetçi gelebilirdi. Tüm bu üstünlüklere sahip

bir tek Nizamülmülk var idi. O kendisini ilim ve bilginin asıl hizmetkârı olarak tanıyordu. Nizâmiye adlı medreseler kurdu. Bu medreseler yüzyıllar sonra batı medeniyetlerinin üniversitelerine örnek tutuldu. Bağdat, İsfahan, Nişabur ve Belh nizâmiyelerinde Gazzali, Şirâzlı Ebu İshak, İmâmü'l-Haremeyn Ceveynî, İmam Muhammed Yahya ve Sadreddin Hocendi gibi hocaların elinde değerli öğrenciler yetiştirildi. Bunların arasından; Şirâzlı Saadi, Enveri, Reşidüddin El-Vatvat ve Zehirüddin Farabî gibi isimleri söyleyebiliriz. Ancak bu gibi medreselerde öğrenciler herhangi bir konuyla alakalı nitelik ve nicelik anlamı taşıyan soru soramazdı. Zirâ bu medreselerde akıl ve felsefeye dayalı ilimlerin öğretilmesi yasaktı ve insanların düşünceleri sansürleniyordu. Ayrıca müderrislerin çoğu da Şafii mezhebine mensup radikal kişilerdi.

Selçuklu Melikşah böyle bir dirayetli ve muktadir vezirinden siyâset ve ülke idaresiyle ilgili bir kitap yazmayı talep eder. Böylece Hoca Nizamülmülk *Siyasetnâme*'yi yazar. Bu yüzden *Siyâsetnâme*'nin tarihi ve sosyal alanındaki önemini göz ardı edemeyiz. Bu konuyla ilgili şunu da eklemek gerekiyor ki politik olarak sosyal meselelerden bahseden eserlere geçmişten beri filozoflar ve düşünürler tarafından önem verilmiştir. Nitekim bildiğimiz üzere eski Yunan'da Aristo ve Eflatûn bu konuya önem vermişler ve sonraki çağlarda da doğulu ve batılı Müslüman ve Hıristiyân hükümdarlar bu alanda kalemlerini yormuşlardır. Genel olarak politik ikiye bölünür: Birincisi şeriat kurallarını içeren yasa veya nevamis bilimi ve diğeri ise siyâset bilimi ki *Siyâsetnâme*'nin adı da politikanın bu boyutundan alınmıştır. Siyâset bilimini bazen siyerü'l-mulûk veya adâbu'l-mulûk olarak da tabir etmişler. Siyâset bilimiyle ilgili eserleri de iki ayrı bölüme ayırt etmemiz mümkündür: İlkini; kuramsal (teorik) olarak konuları inceleyen kitaplar oluşturuyor. Bu kitaplarda bir takım açıklamalar getirilerek ülke yönetiminin en iyi yolları anlatılır. Ancak akıl ve mantık kurallarına istinat etmemeleri için sosyal gerçeklerden uzak kalıp bilimsel değerlerini kaybetmişlerdir. Farâbî, İbn-i Sinâ ve İbn-i Rüşd'ün kitapları genellikle bu grubun içinde yer almaktadırlar. İkinci grup ise büyüklerin, hükümdarların ve düşünürlerin kısa, öz ve akıllı sözlerini içeren didaktik türlü eserlerdir. Bu gibi kitaplarda olaylar ve meselelerinin pratik boyutuna daha çok önem verilmiştir. İbn-i Mukaffa ve Câhiz'in eserleri, Gazzali'nin *Nasihâtü'l-Mulûk* adlı kitabı, Mirzâ Şerifüddin Gazvini'nin *Tuhfe*'si ve Hoca Nizamülmülk'ün *Siyâsetnâme*'si bu grup içerisinde yer almaktadırlar.

Nizamülmülk konuları işleterek onların bilimsel değeri ve boyutuna önem verdiği için bazen meselelerinin tanıtımına da önem vermiştir. Örneğin; padişaha haftada iki kez divâna oturmasını ve haksızlığa uğrayan kimilerin şikâyetini duymasını tavsiye ederken, Ceyhun'dan Antakya'ya kadar uzanan büyük bir yurttan ara sıra kendisi de oturup haksızlığa uğrayanların

sesini duyabileceğini ve adâleti yaygınlaştırabileceğini göstermeye çalışmış. Bu yüzden hikâyelerin birçoğunda meselelerin tanıtılmasına da yönelik bir şeyler anlatmaktan çekinmemiştir.

Siyâsetnâme; Nizamülmülk'ün yaşadığı son yıllardaki düşüncelerin, akidelerin ve deneyimlerin aromasıdır. Kendi hayatındaki havadisleri anlatmaktan sakınan ve daha çok ülkenin yönetilmesi ile ilgili yazılan büyük bir politikacı vezirin tecrübeleridir.

Siyâsetnâme çeşitli konuları içeren 50 bölümden oluşuyor. Ancak bu eseri sırf bir tarihi eser olarak nitelendirmemiz de doğru bir tespit değildir. Çünkü tarihi yanlış bilgileri de içermektedir fakat tarihi boyuttan faydalanabileceğimiz eserlerden biridir.

Beş bölümden oluşan her bir fasıl çeşitli konularla Selçuklu döneminin hükümet durumunu, idari yapısını, sosyal tabakalarını, örf ve âdetlerini iyice anlatıyor. Bu açıdan eser çok kıymetlidir. Kitapta ele alınan konular başlıca aşağıdaki başlıklardan ibarettir:

İkta meselesi, kadılığın önemi ve yetkisi, muhtesip ve yaptığı işler, casus göndermek, ulak göndermek, sarhoşluk ve bilinçli zamanlarında pervanelerin ihtiyat etmeleri, has vekil, nedimler ve nedimlik koşulları, müfettişler ve görevleri, haber sahiplerinin önemi, müfretler ve çalgıları, teşrifat için özel süslü silahlar, elçilerin durumu ve onların işlerinin kontrolü, saray gulamlarının eğitimi, has ve avam kişilerin karşılanması, kulların hizmet esnasında duruş sırası, emirlik ve halk nezdindeki makamı.

Bu eserde gördüğümüz tüm konular bir nevi Nizamülmülk'ün düşüncesinin ve akidesinin şemasıdır. Başka bir söyleyişle, öz çağındaki siyâsî ve sosyal gelişmelerin kavramı ve tanıtımıdır.

Nizamülmülk dindar ve itikatlî bir kişiliğe sahipti. Tüm kaynaklarda onunla ilgili ibadet ehli olan ve çocuklarını din âlimlerine saygı göstermeye yönelik teşvik ettiği söylenmektedir. Hatta bazı rivayetlere istinaden Selçuklu Melikşah ile yaptığı bir müzakerede fakirlere infakta ve yardımda bulunmayı ülkenin bakâ ve gelişmesine sebep olabileceğine dair söyleyişte bulunduğunu aktarabiliriz. O dönemde savaşların illetini genel olarak mezhepsel kavgalardan oluşan kan dökmelemler oluşturuyordu. Bu yüzden Hoca Nizamülmülk de bu konuda sürekli mensubu olan Şafii mezhebine yöneliyordu. Hind-i Şah Nahçivânî'nin söylediğine göre, "Hoca itikadî gayet temiz olan müslüman bir insandı ve ahir zamanı daha fazla düşünürdü." Genel olarak Nizamülmülk ile ilgili anlatılan çoğu hikâyeler onun dini boyutuna dikkat çekmişlerdir.

Nizamülmülk sırf inandığı şeylere değil belki aşırı bağınaz bir insandı. Onun mezhebine yönelik olmayan tüm düşünceleri inkâr ve reddetti ve bir vezir olarak ülkenin ve halkın iyiliğini başta Şii mezhebi ve İsmailiye fırkası olmak üzere başka İslâmî mezheplerinin yok

edilmesine bağlıyordu. Onun pratik hayatı bu amaca yönelik harcanan otuz yıllık bir düşünceden oluşuyor. Şu doğru ki o devirde aşırı bağnazlık her şeye gölge salmıştı ve herkes gittiği yolda başkalarının saptığını zannediyordu. Nitekim Nasır Hüsrev de, o yüce kültürlü ve edebî kişiliğine rağmen, bağnazlıktaki inançlarından bile vaz geçmiyordu, ancak onun gibi o çağın güçlü ülkeleriyle güçlü bir inançla savaşmakla İslâmî ülkelerde mezhepsel savaş peşinde olan Nizamülmülk arasında yerden göğe kadar fark var. “Acaba İsmaililer veya Nasır Hüsrev gibi şahıslar da iktidara gelseydi onun gibi muhaliflerle ölümcül olarak savaş eder miydiler?” sorusuna olası bir cevap vermek doğru nitelik taşıyabilir.

Bu eserde dikkate değer başka bir konu de hocanın devirle ilgili tenkitli görüşüdür. O kendi devrinin birçok örf ve âdetlerini beğenmiyor ve hatta tenkitte bulunuyor. Bazen şöyle diyor: “Bu devrin emirleri harâm olan bir dinârdan bile korkmuyorlar ve on harâm malı helâl kılıp on hakkı haksız ederler ve akıbeti hiç düşünmüyorlar.” Ve bezen de şöyle söylüyor: “Bugün öyle adamlar vardır ki hiçbir kabiliyetleri yoktur ancak on tane iş ona veriyorlar. Ve düşünmüyorlar ki bu adam o işi yapabilir mi gerçekten?” Başka yerde lakapların değersiz oluşundan tenkit ederek şunu söylüyor: “Dünyada daha kötü mezheplisi bulunmayan Türk gulamları ülkeyi bin türlü fesada boğuyorlar ve sonra da kendilerine mü‘inüddin ve tacuddin lakabı veriyorlar.” Ve Selçuklu devletinin yargı sistemiyle ilgili de şöyle tenkitte bulunuyor: “Bu devrin şahları eğer hizmetkârlarına Belh valisiyle veya Merv valisiyle şeriat meclisine git emri verseler, hiç kimse onların emrine uymaz ve iki arpa ekmeğe o emri satarlar.”

Nizamülmülk ülkenin idaresinde adâlete önem veriyor. Bu konuya da genel olarak eserin birçok bölümünde değinmektedir. Allah’ın rızasını, Sultan Melikşah’ın gücünü ve sipahilerle halkın iyiliğini adâlette görüyor. Onun düşüncesine göre “Mülk adâletle kalıcı olur ve zulümle yok olur.”

Nizamülmülk adâletin istikrarı için hükümetin tüm memurlarının görevlerine dikkat eder ve her bölümde düşüncesini paylaşıyor. Âmillere; yani memurlara devletin aidatlarını almak görevinde halkla iyi davranmalarını tavsiye eder.

Hocanın devrine özel bir başka âdet de ikta imiş. Bazen birilerine devlet tarafından orayı ekip biçmek amacıyla bir parça arsa veriliyordu ve kazancın onda birini sultanın hazinesine veriyordu ve yaşadığı sürece o arsayı kullanmak hakkına sahipti. Selçuklu devrinde miras hakkında ikta âdeti revaçtaydı. Bu yüzden Nizamülmülk ayrı bir bölüm içinde ikta sahiplerinin konusunu ele alarak onlara havale edilen mal dışında halktan fazla bir şey talep etmemeleri gerektiğini vurguluyor. Ayrıca ikta sahiplerinin, halkın sultanın sarayına gitmelerini engellememelerini aksi şekilde cezalandırılacaklarını söylüyor.

Kadılık konusu da Nizamülmülk'ün gözünde çok ince ve zarif bir iştir. Çünkü hocanın düşüncesine göre kadılar müslümanların kan ve malına musallattırlar. O yüzden onlara sınırlı yetki verilmesini tavsiye eder. Kadıları padişahın vekili olarak tanımlar ve padişaha nasıl saygı gösteriliyorsa onlara da gösterilmesini uygun görüyor.

Buna ilaveten söz konusu amaçlara varmak için Sultan Melikşah'ın yurtiçinde olan herşeyden haberdar olmasını zaruri kılıyor ve burada konuyu haber sahiplerine ve ulaklara getiriyor. O devrin durumu ile ilgili şöyle yazıyor: “Padişahın halktan, sipahilerden, yakın ve uzak akrabalarından hal ve hatır sorması gerekiyor ve neler olduğuna dair bilgi sahibi olması lazım. Eğer bunu yapmazsa hata yapmış olur ve gaflete düşerek zulüm yapmış olur.”

Hocanın gözünden hiçbir şekilde kaçmayan bir konu, hükümet memurlarının, habercilerinin ve müşriflerinin geçinmeleridir. O; söz konusu şahısların maişet olarak yeteri kadar temin olmalarını tavsiye eder. Zira temin olmazsalar ihanet edip rüşvet almaya yönelik iş yaparlar diyor. Böyle olursa da getirdikleri haberlere de şüphe etmek lazım, çünkü gerçek dışı haber getirmiş olabilirler.

Nizamülmülk ülkenin yönetiminde politikanın tüm inceliklerini ve noktalarını bilmekte olup tedbir ve çözüm ararak problemleri çözmeye çalışmış bir vezirdir.

Onun inandığı usullerden birisine istinaden her kişiye bir veya iki iş verilmelidir. Ayrıca bir işi de iki adama vermeyi uygun bulmuyor. Zirâ ilkinde şahıs, işlerin üstesinden gelemez, ikincisinde ise bir mutfağı 2 usta aşçıya veya bir köyü iki muhtara vermek gibi olur kanaatindedir.

O devirde garaz sahiplerinin bir kısmı, Sultan haremindeki bayanlar arasına nüfuz ederek padişahın işlerine müdahale etmeye çalışıyorlardı. Hocanın düşüncesi o çağın ilzamından dolayı kadınları siyâsetten uzak tutmaktan yanaydı.

Melikşah'ın hükümetinin istikrarı için şöyle yazıyor: “Önemli olmayan durumlarda olağan meclislerden bir şey yazılmamalı. Yazıldığı takdirde önemle saklanmalı ki kimse ona dokunmaya cüret etmesin.” Ayrıca eserin belli yerlerinde nedimlerin sultan tarafından hüküm verilmesi gereken cezalardan kaçınmalı ve suçluları o cezalara çarpmaktan uzak durmalarını tavsiye eder. Aksi takdirde hatalı nedimi cezalandırmak kanaatindedir.

O çağda sipahiler ulusal bir ordu şeklinde kurumsal hâle gelmemişlerdi ve sipahilik ulusal ve zorunlu bir görev değildi. Ancak sipahilerin çoğu yol kesen insanlardan oluşuyordu ve bu yoldan geçimlerini sağlıyorlardı. Ayrıca ırk ve milliyetleri de birbirinden farklıydı. Bu yüzden o çağdaki geleneğe göre hocanın da düşüncesi bu yönden yana olup şöyle yazmıştır: “Sipahilerin ırkı aynı olursa tehlike çoğalır ve çaba göstermezler. O yüzden her cins ırktan bulunmalıdır.” Sonra da Gazneli Mahmûd'un sipahını örnek olarak gösteriyor ki Türklerden,

Horâsânîlerden, Araplardan, Hintlilerden, Gurilerden ve Deylemilerden oluşmuş ve her bir grup öbür grubu kolluyor ve bunlar elele verip ittifak içinde isyan yapamayacaklarını vurguluyor. Savaş döneminde de birbirinden daha üstün çıkmaları için en büyük çabalarını gösterirler diye kanaatini sürdürüyor.

Nizamülmük sipahın işine, geçimine, sipahilerin maaşına ve diğer ilgili konulara hep teveccüh sağlamıştır ve kitabında da yer yer bununla ilgili tavsiyelerde bulunmaktan çekinmemiştir. Zirâ sipahın önemli olduğuna ve ülkenin bela siperi olduğuna inanıyor.

Nizamülmük'ün verdiği emirlere istinaden onun halkın düşünce ve isteklerini bilmekte ne kadar marifetli olduğunu anlamak zor değildir. Bu yüzden yıllarca uzun bir süre olarak kocaman bir memleketi yönetebilmiştir. Örneğin hatâ işleyen şahıslarla sultanın nasıl davranacağına dair şöyle yazıyor: “Eğer açıkça onları cezalandırırsak haysiyetimiz gider ve yerine ne kadar iyilik yaparsan yap o davranışın yerini dolduramaz. En iyisi eğer birisi hatâ eylerse, onu çağırıp hatâsını ona bildirip uyarıda bulunup bir seferlik affedildiğini söylemek gerekiyor. O zaman hatâlı şahıs kendisini korur ve bir daha aynı hatâyı yapmaz.” Ancak hoca, hakediş kadarıyla ödül ve ceza verilmesini ve zamanında affetmeyi de göz ardı etmiyor.

Hocanın başka bir hususiyeti olan psikolojik bilgisi ve halkın ve bireylerin keyfiyetini bilmek ve hayat tarzlarıyla bilgiye sahip olması onun nedimlerine verdiği emirlerden anlamak zor değildir. Örneğin: “Nedim... Padişaha karşı çıkmayacak ve sultan ne dilerse sormadan kulak asıp yapması gerekiyor ve daima sultanı övmelidir. Çünü bunu yap onu yapma sultan için zor gelir ve iş yokuşa doğru sürüklenir.”

Nizamülmük şehircilik ve çevre sistemine de çok önem vermiştir. Sultana köprü yapmasını, yeni şehirler kurmasını, yüksek binalar inşa etmesini ve okullar açmasını tavsiye eder.

İmaduddin Katib-i İsfahani, *Tarih-i Devlet-i Al-i Selçuk* adlı eserinde diyor ki eskiden vergiyi toplamak ve onu sipahilere harcamak âdeti, hiç kimse ikta sahibi değildi. Nizamülmük gördü ki memleketin durumu kötüye gidiyor ve onlardan fazla mal elde edilmiyor, arazileri sipahilere dağıttı ve ordan gelen kazançları da onlara maaş olarak bıraktı. Bu neticede araziler gelişti ve en kısa süre içerisinde mülkün değeri yükseldi.

Hocanın yazdığı diğer bölümlerde onun ekonomi meselelerine de önem verdiğini anlayabiliyoruz. İki farklı hazinenin bulunmasını tavsiye eder. Biri gelir hazinesi, diğeri ise gider hazinesi. Bu şekilde vilâyetlerdeki malların hesabı tutulacak, harcamalar kontrol edilecek, malların değeri ve ağırlığı denetlenecek, sikkeler darbedilir ve ayarlarına dikkat edilir.

Hocanın politika çarkındaki zekâsı; onun önemli işlerinin olmasına rağmen herşeye dikkatlice zaman ayırması ve her şeyle ilgili detaylı bilgiye sahip olmasında anlaşılır. Örneğin önemli işlerde divân tarafından bir gulamın gönderilmesi ve halkın çektiği zorlukları öğrenilmesi ve onlardan nasıl haraç alındığına dair bilgi gelmesi hakkında hüküm sürdürülmesine yönelik verdiği öğütler konuyu tespit ediyor.

Diğer ülkelerin padişahları ve devletleriyle olan ilişkilerin düzgün tutulmasına yönelik yazdığı bölümler de onun elçilere verdiği önemi göstermektedir. Bu konuda çok ince detaylara dikkat çekiyor. Elçinin araştırılması, elçiyle beraber çalışanların araştırılması, onun her evde nasıl karşılanacağı usulü vs. Elçilerle ilgili böyle bir söyleyişte bulunuyor hoca; “Ona yapılan tüm iyilik ve kötülükler onu gönderen padişaha yapılmıştır.”

Nizamülmülk Arap, Kürt, Deylemi, Rumi emirleri ve ahit konusunda yeni olan kimileri hakkında şöyle yazıyor: “Herbiri dergâhta çocuğunu veya kardeşini mukim etsin, en az 500 kişi ve en fazla 1000 kişi olmaları gerekiyor. Bir yıl geçtikten sonra onun yerine başkasını göndermeleri lazım ve yerleri değiştirilmeli. Onların yerine bedel kişi gönderilmediği sürece bu kavim geri gitmeyecektir ve rehine olarak tutulan kişiler sayesinde kimse padişaha başkaldıramaz.”

O çağda açıkta haber getiren ulaklar dışında, casusların da önemli bir görevi vardı. Hoca bu konu hakkında şöyle yazıyor: “Her zaman her yere casusların gitmesi, tüccarları, yolcuları, sufileri, eczacıları, dervişleri ve başka tüm kişilerden ne duyduysalar haber getirmeleri gerekiyor ve hiçbir şeyin gizli kalmaması lazım, tâ ki bir vaka olunca derhal müdahale edilebilsin.”

Hoca siyâset işinde hep ortada durmayı tercih etmiştir ve Melikşah’ı da bu yönde yürümesini tavsiye etmiştir. Cihan yönetiminde danışmayı ve fikir almayı tavsiye ederek şöyle yazıyor: “Tek kişilik bir tedbir, bir adamın gücüne benzer. Ama on kişilik bir tedbir, on adamın gücüne benzer.... Ayrıca işlerde danışmak zaafiyet alameti değildir.” Hoca buna ilaveten siyâsette bilirkişilerle, yaşlılarla ve dünya görüşü açık olanlarla danışmayı uygun bulmuştur.

Genel olarak o çağda sultana ve halka yönelik olan hocanın gözünden kaçan herhangi bir konu kalmamıştır. Ayrıca Nizamülmülk’ün düşüncesine göre; “Bu cihan, padişahın gazetesidir” diye sözüne istinaden kitabın neresinde ihtiyaç gördüyse eski hikâye ve rivâyetlerden yararlanarak onları aktarmaya gayret etmiştir. Bu açıdan düşüncelerinin ispatı için ibret verici hikâyeleri aktarmış ve böylece yazdığı eseri zenginleştirmiş. Bazı hikâyeler kısa ve özdür ve bazıları da tarihi olayları içeren uzun rivâyetlerden oluşuyor.

Siyâsetnâme'nin nesri basit, açık ve güzeldir. Cümleler kısa ve âhenklidir. Her mevzu tam anlamıyla verilmiştir. Konularla eksik bırakılan bilgi ortada gözüküyor. Bu yüzden eserimiz anlamlı nesrin bir örnek niteliğini taşımaktadır. İnşâsı o kadar canlıdır ki Farsçayı bilen herkes yüzyıllar geçmesine rağmen konuları okuyunca yazarın amaç ve hedeflerini kolayca anlayabilecektir.

Faşl-ı Evvel
Ender Ahvâl-ı Merdüm ve Gerdiş-i Rüzgâr ve
Medh-i Hüdâvend-i 'Âlem¹ (Halledellâhu-Mülke)

İzed-i te'âlâ, der her 'aşri ve rüzgârî yekî rā ez mīyân-ı halk ber-gozîned ve ū rā bē hūnerhâ-yı padişâhâne ve sûtüde ârâste gerdâned ve meşâlih-i cihân ve ârâm-i bendegân rā bēdū bāz-bended ve der-i fesâd ü âşüb u fitne rā bēdū beste gerdâned ve heybet ü haşmet-i ū ender dil-hâ ve çeşm-i hâlâyık begosterâned, tâ merdüm ender 'adl-i ū mī-gozerâned² ve âmen hemî bâşend ve bakâ-yı devlet hemî hâhend ve çün – ve'l'ayâdu billâh – ez bendegân-ı 'işyânî ve istihfâfî ber şeri'at veyâ takşîrî ender tâ'at ve fermânihâ-yı hak te'âlâ pedîdâr âyed ve hâhed ki bedîşân 'ukûbeti resâned ve pādâş-i kirdâr-i İşân, İşân rā beçeşâned - Hüdâ-yı 'azze ve celle, mâ rā çünîn menemâyâd³ ve ez çünîn muddabirî⁴ dūr dârâd – her âyna şümî-yi ân 'işyân ve heşm ve hizlân-ı hak te'âlâ, der ân merdümân ender resed: Pādîşâh-ı nîk ez mīyân bereved ve şemşîrhâ-yı muhtelif keşîde şevved ve hūnha rîhte-âyed ve herki rā dest-i kavi-ter herçî hâhed mī-koned, tâ ân günâhkârân heme ender mīyân-ı ân fitnehâ ve hūn-rîzeş helâk şevved ve cihân ez İşân hâlî ve şâfî şevved ve ez cihet-i şümî-yi İn günâhkârân besyârî ez bî-günâhan der ân fitnehâ nîz helâk şevved. Ve mişâl-ı İn çünân bâşed ki çün âteş ender neyestân ofted, herçî huşk bâşed heme besüzed ve ez cihet-i mucâvîret-i huşk, besyâr nîz ez ter sūhte âyed.

Pes, ez bendegân yekî rā ki ez taqdir-i İzedî sa'âdeti ve devleti hâşıl şevved, ū rā, hak te'âlâ, ber endâze-i ū iqbâlî erzânî dâred ve 'âklı ve dâneşî dehed ki ū bedân 'âkl u dâneş, zîr-destân-ı hîş rā, her yekî rā ber endâze-i hîş, bedâred ve her yek rā ber qadr-ı ū mertebeti ve maḥallî nehed ve hîdmetkârân ve kesânî ki şâyeste bâşend, İşân rā ez mīyân-ı merdümân ber-gîred ve her yekî rā ez İşân pâygâhi ve menzeleti dehed ve der kefâyet-i mühimmât-i dînî ve dünyevi ber İşân i'timâd koned ve re'âyâ rā, ânki râh-i ta'ât seporend ve bē kâr-ı hîş meşgûl bâşend, ū ez renchâ âsüde dâred, tâ der sâye-i 'adl-ı ū bē vâcib rüzgâr mi-gozerâned. Ve bāz eger kesî ez hîdmetkârân ve gomâştegân nâ-şâyestegî ve derâz-destî pedîd âred, eger bē ta'dîbî ve pendî ve mâleşî edeb gîred ve ez hâb-i gâflet bîdâr şevved, ū rā ber ân kâr bedâred ve eger bîdârî neyâbed hîç ibkâ nekoned: Ū rā bē kesî dîger ki şâyeste bâşed bedel koned.

Ve ez re'âyâ kesânî kî İşân haqq-ı nî'met neşnâsend ve qadr-ı İmenî ve râhat nedânend ve bē dil hiyânetî endîşend ve tamarrudî nemâyend ve pây ez endâze-i hîş bîrûn nehend, ber

¹ Maksat; Selçuklu Melikşah'dır.

² Gozârden, gozerânîden (Geçinmek).

³ Kelimenin sonunda yazılan uzun sesli elif (الف) eskiden dua amacıyla yazılıyormuş. Bugün; "nenemâyed (nişân nedehed)" (Göstermemek) şeklinde kullanılıyor. Bu eserde epeyce dua fiilleri bulunmaktadır.

⁴ "T" masdar olarak kullanılmıştır (Talihsizlik).

endāze-i günāh bā īṣān ḥitāp koned ve īṣān rā ber miḡtar-ı cürm-i īṣān māleṣ fermāyed ve bāz dāmen-i ‘afv ber günāh-ı īṣān pūṣāned ve ez ser-i ān der-gozered.

Ve dīger ānçē bē ‘imāret-i cihān peyvended¹ ez bīrūn āverden-i kārīzhā ve kenden-i cūyhā-yı ma‘rūf ve pūlhā kerden ber gozer-i ābhā-yı ‘azīm ve ābādān kerden-i deyh-hā ve mezre‘ihā ve ber-āverden-i ḥiṣārḥā ve sāḡten-i ṣehirhā-yı nev ve ber-āverden-i bināhā-yı raff‘ ve neṣestgāh-hā-yı bedī‘, becāy-āred ve ber ṣāhrāh-hā rubāṡhā fermāyed kerden ve medresehā² ez cihet-i ṡalībān-ı ‘ilim, tā ān nām hemīṣe ū rā bemāned ve ṣevāb-ı ān meṣālih, bedān cihān, ū rā ḡṣıl būved ve du‘ā-yı ḡayır peyveste gerded.

Ve çün taḡdīr-i īzed-i te‘ālā, çünān būd ki īn rüzgār, tāriḡ-i³ rüzgārḥā-yı güzeṣte gerded ve tarāz-ı kirdārḥā-yı melikān-ı pīṣīn ṣeved ve ḡalāyık rā sa‘ādeti bē erzānī dāred ki pīṣ ez īn dīgerān rā nedāṣte est, ḡudāvend-i ‘ālem ṣāhensāh-ı ā‘zem rā ez dü aṣl-ı büzürgvār – ki pādīṣāhi ve piṣrevi hemīṣe der ḡānedān-ı īṣān būd ve peder ber peder hemçünīn tā Efrāsyāb-ı⁴ Büzürg – pedīdār āverd ve ū rā bē kirāmethā ve büzürgīhā ki mulūk-i cihān ez ān ḡalī būdend ārāste gerdānīd.

Pes ānçı bedān ḡacet bāṣed mulūk rā, ez dīdār-ı ḡūb ve ḡūy-i nīkū ve ‘adl ve merdānegī ve delīrī ve sūvārī ve dāneṣ ve bē kār-besten-i envā‘-ı silāḡ ve rāḡ borden-i bī-hūnerhā ve ṣefḡat ve raḡmet ber ḡalḡ-ı ḡudā-yı ‘azze ve celle ve vefā kerden-i nazırḥā ve va‘adhā ve dīn-i dūrūst ve i‘ṡīḡād-i nīkū ve düst-dāṣten-i ṡā‘at-ı īzed-i te‘ālā ve becāy-āverden-i fazāyil ez namāz-ı ṣeb ve zīyādet-i rūze ve ḡürmet dāṣten-i ‘ūlemā-yı dīn rā ve girāmī kerden-i zāhidān ve pārsāyān rā ve ḡarīdārī kerden-i ehl-i dāneṣ ve ḡekīmān rā ve ṣadaḡīhā-yı mütevātir dāden ve bā dervīṣān nīkūyī kerden ve bā zīr-destān ve ḡidmetkārān bē ḡulḡ-ı ḡoṣ zīsten ve sitemkārān rā ez ra‘īyyet bāz-dāṣten, ū rā erzānī dāṣt. Lā-cerem īzed-i te‘ālā, ber endāze-i ṣāyestegī ve i‘ṡīḡād-ı nīkū devlet ve memleket dād ū rā ve heme-i cihān rā muṣaḡḡar-ı ū gerdānīd ve heybet ve sīyāset-i ū bē heme-i iḡlimhā beresānīd, tā cihānīyān ḡarāç-gozar-ı ū bāṣend ve bē taḡarrubī ki bedū mī-konend ez ṣeṣṣīr-i ū āmenend.

Ve eger bē rüzgār-ı ba‘zı ez ḡulefā, ender mulūk beṣṡī ve vus‘atī būde est, bē ḡiç vaḡit ez dil-meṣḡulī ve ḡurūc-i ḡāricīyān⁵ ḡalī nebūde est. Ve enderīn rüzgār-ı mübārek, be ḡamdillāh-ı te‘ālā, ender heme-i cihān, keṣī nīst ki bē dil ḡilāf endīṣed veyā ser-i ū ez çenber-i ṡā‘āt bīrūn est. İzed-i te‘ālā, īn devlet rā tā ḡıyāmet peyveste gerdānād ve çeṣm-i bed ez kemāl-ı īn

¹ İlgili olmak.

² Medresehā fermāyed kerden.

³ Tarih; burada “örnek” anlamında kullanılmıştır.

⁴ Selçukluların Türk olduğuna değinmiştir ve anlatılan hikāyelere göre Türkleri Efrasyab’ın evlatları olarak tanımlıyor.

⁵ Hükümet ve hilafet aleyhinde çıkanlar.

memleket dūr dārād, tā ḥalāyık ender ‘adl ve sīyāset-i īn ḥūdāvend rüzgâr mī-gozeranend ve bē du‘ā-yı ḥayır meşgūl mī-bāşend.

Ve çün ḥāl-i devlet çünin est ki gofte āmed, endāze-i dāneş ve şenāhten-i rusūm-i nīkū ber kıyās-ı devlet būved. Ve dāneş çün şem‘ī bāşed ki besyār rūşenāyīhā ez ān şem‘ efrūhte bāşend ve merdümān bedān rūşenāyī rāh-yābend¹ ve ez tārikī bīrūn āyend ve ū rā hīç muşīrī ve rāhnemāyī ḥācet nebāşed. Velīken ḥūdāvend rā endīsehā bāşed ve meger ḥāhend ki bendegān rā bīyāzmāyend ve endāze-i ḥāl ve ‘akıl ve dāneş-i īşān bedānend. Ve çün bende rā fermūd ki ba‘zı ez sīyer-i nīkū, ez ānçē pādīşāhān rā ez ān çāre nebāşed, benevīsed ve her çīzī ki pādīşāhān ber kār dāşte-end ve eknūn şart-ı ān becāy nemīyārend ve çē pesendīde est ve çē nāpesendīde, ānçē bende rā ez dīde ve şenūde ve dāneste ve ḥānde ferāz āmed yād kerde şod ve ber ḥūkm fermān-i ālī refte-āmed ve īn çend faşıl ber sebīl-i ihtīşār neveşte şod ve ānçē lāyık-ı her faşlı būd der ān faşıl yād kerde şod bē ‘ibāret-i rūşen.

¹ Onun vesilesi ile aydınlığı ve aydınlığıyla da yolu bulacaklar.

Birinci Fasal

Devrin Gidişatı, Halkın Halleri ve Yeryüzündeki Saltanatı Daim Olası Hükümdar Efendi'nin Övgüsü

Yüce Allah her çağda halk arasından birini seçerek onu sultanlara yakışır birtakım özelliklerle donatır. Dünya işleri ve cihan ahalesinin kamu düzeninden onu sorumlu kılarak fitne ve kargaşa kapısını onun eliyle kapatır. Adâleti sayesinde hoşça zaman geçirip kendilerini güvende hissetmeleri ve idaresine duacı olmaları için insanların gönlünde ve gözünde ona dair derin bir saygı uyandırır. Allah yazdıysa bozsun, bir başkaldırı, ilâhi kuralları hafifseme yahut yüce Alla'nın emirlerini yerine getirmekte bir gevşeme ortaya çıkması durumunda yüce hak sahibi onları cezalandıracak ve yaptıkları çirkin işlerin karşılığını verecektir; yüce Allah bize böylesi günleri göstermesin, böylesi talihsizlikleri yaşatmasın! Ve katiyen, isyanın uğursuzluğu, yüce Allah'ın gazabını bu tür insanlara eriştirir. Öyle ki aralarından basiretli idareciler çıkmaz; tefrika kılıçları çekilir ve kanlar dökülür. Bu günahkâr takımı, kargaşa ve dökülen kanlar arasında helak ve dünya onlardan temiz olana değin eli güçlü, sırtı pek olanlar istediği şekilde davranır. Tıpkı neyestâna düşen ateş gibi, kurunun yanında olduğundan dolayı yaşı da yakıp kavuracak.

Nihâyet, yüce Allah'ın takdiri ile kulların birisi saadet ve devlete erişir. Yüce hak sahibi bu kişinin bahtını açarak talihini ona yaver kılar, ona verdiği akıl ve fikirle eli altındakileri lâıyıkıyla işe alır, onları başarılı olabilecekleri makam ve mevkiide yerleştirir. Halk arasından hizmetkârlarını ve adamlarını tek tek seçerek her birine birtakım rütbelere ve mertebeler verir. Din ve dünya meselelerinin niteliklerinde onlara güvenir. Sağladığı adâlet sayesinde hayatlarını rahatça devam etsinler diye, itaat yolunu yol bilen ve kendi işleriyle meşgul olan halkı da sıkıntılara karşı kollar. Ve dahi hizmetkâr ve atanmışların biri yakışksız bir davranış yahut bir yolsuzluk ederse o kişinin birtakım yaptırımlar, kınamalar ve öğütlerle yola gelmesi ve gaflet uykusundan uyanması durumunda görevinin devamını sağlar; ancak eğer uyanmazsa görevine derhal son verir ve yerine o makama lâıyık birisini tayin eder.

Ve dahi nankör olan ve huzurun kadrini ve kıymetini bilmeyen, içlerinde ihanet tasarlayıp isyankârlık gösteren, haddi olmayan işlere burunlarını sokan kimseler hak ettikleri ölçüde onlara karşılık verilir, hak ettikleri ölçüde cezalandırılırlar ve dahi; ola ki yaptıklarından vazgeçerler diye bağışlama kapısı her daim açık tutulur.

Öte yandan hükümdar dünyayı bayındır kılar. Taşradan yeraltı suları için kanallar açar, ırmaklara yataklar yaptırır, büyük suların akışı için köprüler inşa eder, yerleşim birimlerini düzenler, tarlaları ekime elverişli kılar, surları yükseltir, yeni şehirler kurar, yüksek yapılar ve

görmeli meskenler tesis eder, ana ve işlek yollarda konaklar inşa eder, ilim talipçileri için medreselerin inşasını emreder. Böylece adı her zaman baki kalır, kazandığı duaların sevabına da öbür dünyada nail olur.

Yüce Allah, bu dönemi de eski çağlarda yaşamış sultanların dönemi gibi olmasını sağlar ve daha önceki halklara vermediği saadeti ve huzuru verir, dünyanın sahibi Allah; büyük sultana iki yüce aslı nasib eder – babadan babaya tâ Efrasyab’a dayanan ulu padişahlığı ve yüceliği bahşeder – ve onu dünya sultanlarının hiçbirine vermediği yücelik ve kerametle süsler.

Güzel bir yüz, temiz ahlâk, adâlet, cömertlik, yiğitlik, binicilik, ilim, her çeşit pusatları kullanma becerisi, muhtelif sanatlara vâkıf olmayı, yüce Allah’ın yarattıklarına şefkat ve merhamet, vaat ve adaklarına vefa, dinde istikamet, derin ve temiz bir itikat, yüce hak sahibine kulluğu sevmek, teheccüd ve nâfile oruçlara riayet, din bilginlerine saygı göstermek, zahit ve dervişleri saygılı ve muteber tutmak, ilim ehlini himaye etmek, yoksullara iyilik eylemek, küçük dereceli memurları ve hizmetkârları teşvik etmek ve zalimlerin kökünü tamamen yok etmek gibi hükümdarlığa yakışan huyları hak sahibi ona nasib etsin. Muhakkak yüce Allah, onun lâyıki ve itikadı ölçüsünce kendisine devlet ve memleket verdi. Dünyayı ona bağlı kılarak onun iktidar ve saygınlığını tüm dünyaya yaydı. Bütün dünya ahalisinin ona vergi ödenmesini sağladı ve ona yakın oldukları ölçüde kılıcının gazabından korudu.

Halifelerden bazısı devrinde her ne kadar memleket sınırları genişlemiş ise de bu halifelerin zihinleri sürekli âsîlerin kendi iktidarlarına karşı isyanlarıyla meşgul idi. Allah’a şükürler olsun ki, bu devirde ona karşı içinde muhalefet arzusu besleyen yahut ona itaat dairesinden çıkan hiç kimse yoktur. Yüce Allah bu devleti kıyamete kadar dayanıklı kılsın ve halk bu hükümdarın siyaset ve adâleti sayesinde hoşça zaman geçirsün, hayır dualar etsinler diye kötü gözleri bu muhteşem devletten uzak tutsun.

Devletin durumu beyan edilen şeklindedir. İlimin ölçüsü ve iyi törelerin tesisi devletin hâli ile kıyasla anlaşılır. Cihan sultanının ilmi birçok aydınlığın kendisinden beslendiği, insanların yolunu aydınlatıp onları karanlıktan kurtaran bir mumu andırır. Onun hiçbir kılavuza, hiçbir rehberine ihtiyacı yoktur. Bununla birlikte cihangir sultanın kafası birtakım kaygılarından da rahat değildir; belki de kullarını sınamak, onların kabiliyet ve özelliklerini bilmeyi arzu eder. Şu aciz kulluğa padişahlarda olmazsa olmaz birtakım nitelikleri ve sultanların uyguladıkları halde bugünkülerin tatbik etmedikleri noktaları hoşça giden yahut gitmeyen taraflarıyla ne var ise bildiklerim, okuduklarım, duyduklarım kadarı ve hatırımda kaldığı nispette kaleme almam emir ve fermanlar buyurdu. Yüce ferman gereğince birkaç fasıl kısaca yazıya döküldü. Her fasıl, o fasla yakışır ve anlaşılır bir tarzla zikredildi.

Faşl-ı Düvvüm

Ender Şenâhten-i Kıadr-ı Ni‘met-i İzed-i Te‘âlâ Mulûk Râ

Şenâhten-i kıadr-ı ni‘met-i İzed-i te‘âlâ, negâh-dâşt-i rızâ-yı üst, ‘azzismuhû. Ve rızâ-yı haķ te‘âlâ ender ihsânî bâşed ki bâ hâķ kerde şeved ve ‘adlî ki mîyân-ı İşân gosterde âyed. Çün du‘â-yı hâķ bē nîkûyî peyveste gerded¹, ân mülk pâydar bûved ve her rûz zîyâdet bâşed ve İn mülk ez devlet ve rûzgâr-ı hîş berhûrdâr bâved ve bedîn cihân nîkûnâm bûved ve bedân cihân restegârî yâbed ve hesâbeş âsân-ter bâşed ki gofte-end bûzürgân-i dîn ki “el-mülkü yabķâ ma‘ekküfr velâ yabķa ma‘ezzulm.” Ma‘nî ân est kî mülk bâ küfr bepâyed ve bâ sitem nepâyed.

Çünîn âmede est ender aķbâr ki Yûsuf-i Peygamber (ş.s), çün ez dünyâ bîrûn reft, mîyâverdend ü râ, tâ der hazîre-i İbrâhîm (ş.s), nezdîk-i pederân-i â, defn konend. Cebrâ’il (a.s), bîyâmed. Goft: “Hem İncâ bedârîd ki ân cây-ı ü nîst. Çē, ü râ cevâb-i mülk ki rânde est, bē kıyâmet bâyed dâden.” Pes çün hâl-i Yûsuf-i Peygamber çünîn bâşed, benger tâ kâr-ı dîgerân çēgüne bûved!

Ve der haber ez Peygamber (ş.s), çünân est ki herki râ rûz-ı kıyâmet hâzîr konend ez kesânî ki İşân râ ber hâķ destî² ve fermânî bûde bâşed, desthâ-yı ü beste bûved. Eger ‘âdil bûde bâşed, ‘adleş ü râ goşâde konend ve bē bihişt resâned ve eger zâlim bûved, cevreş hemçünân beste bâ galethâ, ü rû bē dûzaķ efgened.

Ve hem der haber est ki rûz-ı kıyâmet, herki ü râ ber kesî fermânî bûde bâşed der İn cihân, ber hâķ yâ ber muķîmân-ı sarây ve ber zîr-destân-ı hîş, ü râ bedân sū’âl konend ve şabânî ki gûsifendân negâh dâşte bâşed, cevâb-ı ân ez ü behâhend.

Güyend ‘Abdullâh bin ‘Ömer bin Hattâb, bē vaķt-ı bîrûn reften-i pedereş ez dünyâ – Ömer-i Hattâb – porsîd ki “Ey peder, tû râ key bînem?” Goft: “Bedân cihân.” Goft: “Zûd-ter mîhâhem.” Goft: “Şeb-i evvel yâ şeb-i düvvüm yâ şeb-i sevvüm me-râ der hâb bînî.” Dûvâzdeh sâl ber-âmed ü râ bē hâb nedîd. Pes ez dûvâzdeh sâl bē hâb dîd. Goft: “Yâ peder,

¹ Du‘â-yı merdüm bâ ihsân ve nîkûkârî hemrâh bâşed...

² Dest mecaz anlamıyla kudret ve saltanat olarak kullanılmıştır.

negofte būdī ki pes ez se şeb tū rā bīnem?” Goft: “Meşgūl būdem ki der savād-i Bağdād¹ pūlī vīrān şode būd ve gomāştegān tīmār-i ābādān kerdēn-i ān nedāşte būdend, gūsifendūn ber ān mīgozeştend: Gūsifendī rā ber ān pūl dest bē sūrāhī furū şod ve beşekest. Tā kunūn cevāb-ī ān mīdādem.”

Ve ber haqīkat, hūdāvend-i ‘ālem bidāned ki ender ān rüzgār-ī büzürg, cevāb-ī īn halāyīk ki zīr-i fermān-ī ūyend, ez ū hāhend porsīd ve eger bē kesī havālet koned neḥāhend şenūd. Pes çün çünīn est, bāyed ki melik īn mühim bē hīç kes negozāred ve ez kār-ī halk ḡāfil nebāşed ve çünān ki tevāned ez penhān ve āşikārā ez aḥvāl-ī īşān ber mīresed ve desthā-yī derāz rā kūtāh mīkoned ve zulm-i zālīmān rā ez mazlūmān bāz mīdāred, tā berekāt-ī ān ender rüzgār-ī devlet-ī ū mīresed ve du ‘ā-yī ḥayır tā ḳiyāmet bē rüzgār-ī ū mīpeyvended.

¹ Bu vakanın Ömer b. Hattâb döneminde Bağdat’ta gerçekleşmesi tarihi bir yanıdır, çünkü Bağdat (h. 145) yılında Manşûr ‘Abbāsî zamanında inşa edildi ve Senâi *Hadiqat ul Haqīqa*’nın sekizinci bölümünde “Bağdat” a değinmiştir.

İkinci Fasıl

Padişahların, Yüce Allah Tarafından Kendilerine Verilen Nimetlerin Değerini Bilmeleri

Yüce Allah tarafından verilen nimetlerin değerini bilmek; O'nun rızasını gözetmektir. Yüce hak sahibinin rızası topluma yapılan ihsan ve onların arasında yaygınlaştırılan iltifat ile sağlanır. Halkın hayır duası sürekli olunca o memleket ayakta kalır ve her geçen gün gelişir. O padişah, o devir ve devletten nimetlenir ve bu dünyada iyi bir ün, öbür dünyada kurtulaşa ererek vereceği hesap epeyce kolay olur. Nitekim atalar demişlerdir ki: “Saltanat küfür ile devam bulur; ama zulüm ve gaddarlıkla paydâr kalmaz.”

Rivâyet edilmiştir ki Hz. Yusuf (s.s) bu dünyadan göç edince, onu atalarının civarına gömmek için Hz. İbrahim (s.s) türbesinin yanı başına getirdiler. Cebrâil (a.s) geliverdi; “Durun, tutun onu tuttuğunuz yerde, burası onun mekânı değildir, kıyamet günü, hükmettiği saltanatın hesabını vermek zorundadır” dedi. Şimdi Hz. Yusuf'un hâli böyle olunca başkalarının hesabını bir düşün!

Peygamber efendimizden şöyle rivâyet edilmiştir ki: “Bu dünyada halkı yönetenler, mahşer günü huzura elleri bağlı getirilirler. Eğer âdil imişse, adâlet onun ellerini çözer ve cennete kavuşur; ancak eğer zalim imişse zülmü ellerini bağlar ve elleri boynundan zincire vurulmuş bir şekilde onu cehenneme sevkeder.”

Ve dahi rivâyet olunur ki, kıyamet günü kimi, idaresi altında bulunan bir şahıstan, halktan, ev sakinlerinden, eli altındakilerden hesaba çekilecek; hatta koyunları güden çobandan sürüsüyle ilgili soruları cevaplaması istenecektir.

Rivâyet edilir ki, Abdullah b. Ömer Hattab; babası bu fani dünyadan göçmeden önce ondan şöyle sual etmiş: “Babacığım, bir daha seni ne zaman ve nerede göreceğim?” Babası: “Öbür dünyada.” diye cevap vermiş. Abdullah, “Daha erken görmek istiyorum.” dedi. Babası, “Birinci gece olmazsa ikinci gece, o da olmazsa üçüncü gece beni rüyada göreceksin.” dedi. Abdullah, tam on iki yıl babasının sözünü ettiği rüyayı görmedi. Nihayet bir gece onu rüyasında görünce dedi ki: “Babacığım, vefatından sonra üç gün içinde seni göreceğimi söylememiş miydin?” Babası: “Sevgili oğlum, Bağdat civarından harabe bir köprü var idi,

görevliler de onarımını ihmal etmişler idi, bir koyunun da ayağı oradaki bir deliğe denk gelmişti ve kırılmıştı. Şimdiye kadar onun davasıyla meşgul idim.” diye cevap verdi.

Âlemin efendisi, saltanatı boyunca şunu kesinlikle bilmelidir ki, o büyük gün, hükmettiği topluma dair bizatihi kendisi hesap verecektir; bu hesabı başka birine havale etmesi söz konusu olmayacaktır. Mademki durum böyleyken böyledir, bu büyük meseleyi başkasına bırakmaması gerekir. Toplumun işlerinden gaflet etmemesi gerekir. Elinden geldiğince, gizliden yahut açıktan halkla hemhal olması, halka kıyan elleri kırıp zalimlerin zulmünden halkı muhafaza etmesi gerekir ve bunun sonucunda gelecek bereket onun hükümet devrine dokunur ve onun devrine kıyamete dek hayır dua yetişir.

Faşl-ı Pencüm
Ender Muḳta‘ān ve Ber-resīden ez Aḥvāl
Tā Bā Re‘āyā Çün Mīrevend

Muḳta‘ān ki iḳtā‘ dārend, bāyed bedānend ki īṣān rā ber re‘āyā cüz ān nīst ki māl-ı ḥaḳ ki bedīṣān ḥavālet kerdi-end ez īṣān besetānend ber vechī nīkū ve çün ān besetedend, ān re‘āyā, bē ten ve māl ve zen ve ferzend ve ziyā‘ ve esbāp, ez īṣān īmen bāşend ve muḳta‘ān rā ber īṣān sebīlī nebūved¹. Ve re‘āyā, eger ḥāhend ki bē dergāh āyend ve ḥāl-i ḥiṣ bāz-nemāyend, mer īṣān rā ez ān bāz nedārend. Ve her maḳta‘ī ki cüz īn koned desteş kūtāh konend ve iḳtā‘eş bāz-setānend ve bā ū ‘itāb konend, tā dīgerān ‘ibret gīrend. Ve īṣān rā bē ḥaḳīḳat bāyed dānest ki² mülk ve ra‘īyyet; heme, sultān rāst. Muḳta‘ān ber ser-i īṣān ve vāliyān hemçünīn, çün şahneyī-end: Bā ra‘īyyet hemçünān revend ki pādīşāh bā dīger re‘āyā, tā pesendīde bāşed ve ez ‘uḳūbet-i pādīşāh ve ‘azāb-ı aḥiret īmen bāşend.

Hikāyet-i Melik-i ‘Ādil

Çünīn gūyend ki çün Ḳubād-ı Melik fermān yāft, Nūşīrevān-ı ‘Ādil ki piser-i ū būd, bē cāyī peder beneşest. Hijdeh (hicdeh) sāle būd ve kār-ı pādīşāhī mīrānd ve merdī būd ki ez ḥurdegī ‘adl ender ṭab‘-i ū sereşte būd ve zeştīhā rā bē zeşt dāştī ve nīkīhā rā bē nīk ve hemīşe goftī: “Pederem za‘īf re‘y est ve selīm dil ve zūd ferīfte şeved ve vilāyet bē dest-i kārđārān gozāşte est tā her çend ḥāhend mīkonend ve vilāyet vīrān mīşevend ve hāzāne tohī, ve sīm ez mīyān mīberend, zeşt-nāmī ve zulum der gerdan-i ū hemī māned. Yek bār bē goftār ve neyrenge-i mezdek-i bed-kīş ferīfte şod ve yek bār bē goft-i falan vālī ve ‘āmil ki īṣān ān vilāyet rā ez ḥāst-i nā-ḥaḳ³ vīrān kerdend ve ra‘īyyet dervīş şod. Ez cihet-i bedre-i dīnār ki pīş-i ū āverdend, ez sīm-i düstī-yi ki būd, ferīfte şod ve ez īṣān ḥoşnūd geşt. İn māye⁴ temyīz nekerd ve ez īṣān neporsīd tū ki vālī ve emīr-i ān vilāyeti, men tū rā bedān vilāyet çendān ḥavālet kerdi-em ki mevācib-i kefāf ve cāmīgī-yī tū ve ḥayl-i tū bāşed. Dānem ki ez īṣān besutūdeī. İn zīyādet-ī ki pīş-i men āverdeī ve tecammülī ki ān hergiz nedāştī ve bē tāzegī sāhtī ez kucā āverdeī? Dānem ki ez mīrās-ı peder-i men nedāştī. Heme ān est ki bē nā-ḥaḳ ez merdümān sutūdeī. Ve ‘āmil rā hem-çünīn negofteī ki: Māl-ı vilāyet çendīn est, ba‘zī bē berāt ḥarc kerdi ve ba‘zī bē ḥazāne resānīdī, in zīyādetī-hā ki bā tū mībīnem ez kucā āverdeī? Ne ān est ki bē nā-ḥaḳ sutūdeī? Ta‘arruf-ı ān bē cāy neyāverdeī tā dīgerān rāstī pīşe kerdendī.”

¹ Bē īṣān ta‘arüz netevānend kerd. (Ona dokunamazlar).

² Ve īṣān bē ḥaḳīḳat bāyed bedānend ki... (Onlar gerçek olarak bilmeleri lazım ki...)

³ Haksız yere vergi almak.

⁴ İndāze (Bu kadar).

Çün se çihār sāl ez pādişāhī-yī ū bogzeşt, muqta‘ān ve gümāştegān hemçünān derāz destī mīkerdend ve mutazallimān ber dergāh bāng mīdāştend. Nūşīrevān-ı ‘Ādil mezālīmī sāht¹, ve heme-i büzürgān hāzır şodend. Nūşīrevān ber taht neşest ve evvel Hūdāy rā sepāsdārī kerd ve goft: “Bedānīd ki merā īn pādişāhī Hūdā-yī ‘āzze ve celle, dād, digər ez peder bē mīrās dārem ve sedīger-i ‘umm ber men hūrūc kerd ve bā ū muzāf kerdem ve digər bāre bē şemşir, mülk begereftem. Ve çün Hūdā-yī ‘āzze ve celle, cihān bē men erzānī dāşt men bē şumā erzānī dāştəm ve herkesī rā vilāyetī dādem ve herki rā der īn devlet hāqqı būd bī-nāşīb negożāştəm ve büzürgān ki büzürgī ve vilāyet ez pederem yāfte-end, īşān rā hem bedān mertebet ve maḥal bedāştəm ve ez manzelet ve nān-pāre-i īşān hīç kem nekerdem ve peyveste şumā rā hemī güyem ki bā re‘āyā nīkī revīd ve bē cüz māl-ı hāq mesetānīd; men hürmet-i şumā nigāh mīdārem ve şumā nigāh nemīdārīd! Ve şumā suḥan-ı men der gūş nemīgīrīd ve ez Hūdāy nemītersīd ve ez hāq şerm nemīdārīd! Ve men ez pād-afrah-ı yezdān hemī tersem, nebāyed² ki şumī-yi bīdād-ı şumā bē rüzgār-ı devlet-i men beresed. Cihān ez muḥālīf şāfī est; kefāf ve āsāyīş dārīd; eger bē şükr-i ni‘met-i īzedī ki mā rā ve şumā rā erzānī dāşte est meşgūl gerdīd şevāb-ter bāşed ki bīdādī ve nā-sepāsī kerden ki zulüm mülk rā zavāl āvered ve nā-sepāsī ni‘met rā bibered. Bāyed ki pes ez īn bā hāq-ı Hūdā-yī ‘āzze ve celle, nīkū revīd ve re‘āyā rā sebük-bār dārīd ve za‘īfān rā meyāzārīd ve dānāyān rā hürmet dārīd ve bā nīkān beneşīnīd ve ez bedān beperhīzīd ve hīşkārān rā meyāzārīd. Hūdāy rā ve ferīştegān rā ber hīştən güvāh gereftem ki eger kesī bē ḥilāf-ı īn tārīkī sepord, hīç ibkā nekonem.” Heme goftend: “Çünīn konīm ve fermān-berdārīm.”

Çün rüzī çend ber-āmed, heme bē ser-i kār-ı hīş bāz şodend, heman bīdādī ve derāz-destī ber dest gereftend ve Melik Nūşīrevān rā bē çeşm-i küdekī nigāh mīkerden ve her gerdankeşī çünān mīdanestend ki Nūşīrevān rā ū ber taht-ı pādişāhī neşānde est, eger ḥāhed ū rā pādişāh dāred ve eger neḥāhed nedāred. Nūşīrevān ten mīzed ve bā īşān rüzgārī migozerānīd tā ber īn, çend sāl bogzeşt.

Meger sipāhsālārī būd Nūşīrevān-ı ‘Ādil rā ve ū vālī-yi Āzerbāygān bād. Der heme-i memleket-i ū hīç emīrī ve sipāhsālārī ez ū tevānger-ter ve bā ni‘met-ter nebūd ve hīçkes rā ān ālet ve ‘iddet ve ḥayl ve tecammül nebūd ki ū rā. Meger ū rā ārzū çünān oftād, der ān şehir ki mīneşest ki ber ḥavālī-yi ān şehir neşestgāhī ve bağı sāzed ve der ān buq‘at pāre-ī zemīn būd ez ān-ı pīr-i zenī, bedān mīqtar ki daḥl-ı ān her sāl çendān būdī ki ḥişse-i pādişāh bī-dādī ve berzīger nāşīb-i hīş berdāştī ve çendān bemāndī ki īn pīr-i zen rā sāl tā sāl her rüz çihār tā nān resīdī cev āmīz. Nānī bē nānhüreş dādī ve nānī bē rügan-ı çırāğ ve yek nān bē çāşt hürdī ve

¹ Adālet meclisi düzenledi.

² Asla.

dīgeri bē şām ve cāme-i ū, bē teraḥḥum, merdümān kerdendī¹; ve hergiz ez ḥāne bīrūn neyāmedī ve der meşaqḡat ve nīyāz rüzgār mīgozāştī.

Meger īn sipāhsālār rā ān pāre zemīn-i ū der ḥūrd būd ki der cümle-i bāğ ve sarāy gired². Kes bē gond-pīr ferestād ki “Īn pāre zemīn beforūş ki merā der ḥūrd est.” Gond-pīr goft ki “Neforūşem ki merā der ḥūrd-ter est ki merā der heme-i cihān īn ḡadar zemīn est ve ḡuvvet-i men est, kes ḡuvvet-i ḡīş neforūşed.” Goft: “Men bahā bedehem³ veyā ‘avezeş zemīnī dīger bedehem ki hem çendān deḡl bāşed.⁴” Gond-pīr goft: “Īn zemīn-i men ḡelāl est. Ez peder ve māder mīrās dārem ve ābhūreş nezdīk est ve hemsāyegān muvāfiḡ-end ve merā āzerm dārend. Ān zemīn ki tū merā dehī īn çend ma‘nī der ū nebāşed. Eger ḡāhī dest ez īn zemīn berdār.”

Īn sipāhsālār gūş bē suḡan-ı pīr-i zen nekerd ve bē ḡulūm zemīn-i ū rā begereft ve divār-ı bāğ gird-i ū der-keşīd. Gond-pīr dermānd ve kāreş bē ḡarūrat resīd. Bedān rāzī şod ki bahāş⁵bedehed yā ‘avez. ḡīşten rā pīş-i ū efgend ve goft: “Bahā bedeh ya ‘avez.” Der gūş negereft ve der ū nenegerīst, ū rā bē çīz nedāşt⁶. Gond-pīr nevmīd (nā-ūmīt) ez pīş-i ū bīrūn āmed ve nīz ū rā der sarāy-ı ḡūd negożāşt ve herḡāḡ ki īn sipāhsālār berneşestī ve bē temāşā ve şīkār şodī, gond-pīr ber rāh-ı ū beneşestī. Çün ū ferāz resīdī bāḡ berdāştī ve bahā-yı zemīn ḡāştī; ḡīç cevābeş nedādī ve ez ū dergozeştī ve eger bā ḡaşşegiyān ve nedīmān ve ḡācibāneş begoftī, goftendī: “Ārī begūyīm.” Ve ḡīçkes bā ū negoftī. Ve ber īn ḡadīs dū sāl ber-āmed.

Gond-pīr seḡt ender mānd ve ḡīç inşāf neyāft. Ṭama‘ ez vey beborīd ve bā ḡūd goft: “Āhen serd mīkūbem. ḡūdā-yı te‘ālā, zē ber-i her destī, destī āferīde est. Āḡir, īn bā heme-i cabbārī çākir ve bende-i Nūşīrevān-ı ‘Ādil est. Tedbir-i men ān est ki renc ber ten nehem ve ez īncā bē Medāyīn revem ve ḡīşten pīş-ı Nūşīrevān efgenem ve ḡāl-i ḡīş ma‘lūm-i ū gerdānem, bāşed ki inşāf-ı ḡīş ez ū bīyābem.” Pes bā ḡīçkes ez īn ma‘nī negoft ve nāḡāḡ berḡāst ve bē renc ve dūşvārī ez Āzerbāyḡān bē Medāyīn şod ve çün der(b) ve dergāḡ-ı Nūşīrevān bedīd, bā ḡīşten goft: “Merā key bogzārend ki men der īncā revem? Ān ki vālī-yı Āzerbāyḡān est ve çākir-i īn est, merā der sarāy-ı ū nemīgozāştend. Pes īn ki ḡūdāvend-i cihān est, key gozārend merā ki der sarāy-ı ū revem ve ū rā tevānem dīd? Tedbīr ān est ki hem der īn nezdīkī cāyḡāḡī bē dest ārem ve pūşīde mīdārem, bāşed ki der şāḡrā pīş-i ū efkenem ve ḡāl ve ḡīşşā-yı ḡīş ber ū ‘arza konem.”

Ḳazā rā, ān sipāhsālār ki zemīn-i ū sutūde būd bē dergāḡ āmed. Melik Nūşīrevān ‘azm-i şīkār kerd. Gond-pīr ḡaber yāft ki melik bē falān şīkārḡāḡ bē şīkār ḡāhed şod bē filān rüz.

¹ Merhamet üzerinden halk ona elbise temin ediyordu.

² Kendi bahçe ve sarayına katacaktı.

³ Bedehem: Mīdehem (Ödemek, vermek).

⁴ Başed: Vucūd dāşte bāşed (Bulunmak).

⁵ Ū rā bahā (Parası karşılığında).

⁶ Önemsememek, önemsemedi.

Gond-pîr berhâst, pürsân pürsân bê sehtî ve düşvârî, bedân şikârgâh şod ve pes-i hâşâkî beneşest ve ân şeb behoft.

Diger rûz Nüşîrevân der-resîd ve büzürgân-ı leşker, heme, der-gozeştend ve bê şikâr kerden meşgûl şodend; çünânkî Nüşîrevân bâ silâhdârî bemând ve der şikârgâh mîrând. Gond-pîr, çün melik râ tenhâ yâft, ez pes-i hârbon berhâst ve pîş-i melik devîd ve kışsa berdâşt ve goft: “Ey melik, eger cihândârî, dâd-ı in pîr-i zen-i za‘îfe bedeh ve kışsa-yı ũ râ behân ve hâl-i ũ râ bedân.”

Nüşîrevân çün Gond-pîr râ bedîd ve suhan-ı ũ beşenîd, dânest ki tâ ũ râ seht zarûret nebûdî bê şikârgâh neyâmedî. Esb süy-i ũ rând ve kışsa-yı ũ besutûd ve behand ve suhan-ı ũ beşenîd. Âb der dîde-i Nüşîrevân begerdîd¹. Gond-pîr râ goft: “Hîç dil meşgûl medâr, tâ eknûn kâr tû râ oftâde bûd, eknûn ki ma‘lûm-ı mâ geşt tû fâriğ şodî, kârî est ki mâ râ oftâde est². Murâd-ı tû hâşıl konem, ângâh tû râ bê şehr-i³ tû firestem. Rûzî çend încâ ber âsây ki ez râh-ı dâr âmedeî.”

Ez pes negerîst, ferrâşî râ dîd ez ân-ı hîş ki ber ester-i mevkebî neşeste bûd ve hemî âmed. ũ râ goft: “Furûd ây ve in zen râ ber ester nişân ve bê deyhî ber ve bê deh-mehter sepâr ve hûd bâz ây. Çün ez şikâr bâz-gerdîm, ũ râ ez ân deh bê şehir ber ve bê hâne-i hîş mîdâr ve her rûz dü men nân ve yek men gûşt ve her mâh penç dînâr zer ez hazine-i mâ bedû mîresân tâ ân rûz ki mâ ũ râ ez tû taleb konîm.” Pes ferrâş hemçünîn kerd.”

Ve çün Melik Nüşîrevân ez şikâr bâzgeşt, heme-i rûz mî-endîşîd ki çêgüne çâre koned tâ haqîkat-ı in hâl ma‘lûm şeved, çünânkî hîç kes râ ez büzürgân ma‘lûm nebâşed. Pes, nîmrûzî, bê vaqt-i kaylûle⁴, halk heme hoft bûdend ve saray hâlî bûd. Hâdimî râ fermûd ki “Bê falân vişâk rev ve filân gulâm râ bîyâr.” Hâdim bereft ve ân gulâm râ bîyâverd. Melik goft “Ey gulâm, dâni ki merâ gulâmân-ı şâyeste ferâvânend, ez heme tû rû bergozîdem ve i‘tîmâd-ı kârî ber tû kerdî-em; bâyed ki nafaqâtî ez hazîne besetânî ve bê Âzerbâygân revî ve bê falân şehir ve filân maḥallet furûd âyî ve bîst rûz muḫâm konî, ve bedân merdümân çünân nemâyî ki men bê taleb-i gulâmî gorîhte âmede-em ve pes, bâ her güne merdüm neşest ũ hâst konî ve bâ işân der-âmîzî, ve der mîyân-ı suhan, bê mestî ve hûşyârî, ez herkes bepürsî ki “Der in maḥallet-i şumâ zenî pîr bûd, filân nâm, kucâ şod ki ez ũ nîşânî nemîdehend ve ân pâre zemîn ki dâşt çê

¹ Eşk der çeşmeş halka zed (Gözleri doldu).

² Tâ künün hâdise cenbe-i huşuşi dâşt, ama halâ cenbe-i dîgerî peydâ kerde ve güyî berâ-yî hûd-î mâ piş âmede est (Bugüne kadar bu hadise özel idi, ama şimdi başka bir yön buldu ve sanki bu olay benim başıma gelmiş).

³ Bê şehir (Şehire).

⁴ Uyku.

kerd?” Beşnev tā herkesī çē güyend ve nīk yādgīr¹ ve merā ez dürüstī-yī ān hāl haber bāz-āver.

Tū rā bedīn kār mīferestem, velīken tū rā der bārgāh, ferdā, pīş-i hūd hānem ve bē āvāz-ı bülend, çünānki heme mīşenevend, begūyem: “Berev ez hāzīne nafaqāt besetān ve ez īncā bē Āzerbāygān rev ve bē şehīrī ve nāhīyetī resī bebīn ve bepürs tā hāl-i gallehā ve meyvehā imsāl çēgūne est, cāyī āfet-i semāvī resīde est yā ne ve hemçünīn aḥvāl-ı merā‘ī ve şikārgāhhā bebīn ve bepürs; çünānki yābī, bē zūdī bāzgerd ve merā ma‘lūm kon.” Tā hiçkes nedāned ki men tū rā bē çē kārī mīferestem.

Ġulām goft: “Fermān berdārem.”

Nūşīrevān dīger rūz çünīn kerd ve Ġulām bereft ve bedān şehīr şod ve bīst rūz āncā muḫām kerd ve bā herkesī ki mīneşest, aḥvāl-ı pīr-i zen mīpürsīd. Heme hemīn goftend ki “Īn pīr-i zen mestūr ve aşīlzāde būd ve mā ū rā bē şūy ve ni‘met ve ferzendān dīde būdīm; şūy ve ferzendāneş heme bemordend ve ni‘meteş bepālūd², ve ū mānde būd ve pāre-ī zemīn dāşt, bē berzīgerī dāde būd tā mīkeşt ve ānçē ez ān zemīn hāşıl āmedī, çendān būdī ki, çün hişşe-i pādīşāh ve kışt-ı berzīgerī bedādī, naşīb-i ū çendān bemāndī, ki tā vaqt-i irtifā‘-i dīger, her rūz çihār tā nān rızq-ı ū būdī: Yekī bē nānhūreş dādī ve yekī bē rūgan-ı çırāg ve yekī bē çāşt ve dīgerī bē şām behūrdī. Meger, vālī rā murād oftād ki manzarī ve bāgī sāzed, zemīn-i ū rā bē zūr begereft ve der cümle-i bāg peyvest³, ne bahā dād ve ne ‘avez; ve sālī dü⁴ Īn pīr-ı zen ber der-ı sarāy-ı ū mīşod ve bāng hemī dāşt ve bahā mīḥāst, kes gūş bedū nekerd ve eknūn müddetī est tā kes ū rā der Īn şehīr nemībīned; nedānīm tā kucā refit, morde est yā zinde.”

Ġulām bāz-geşt ve bē dergāh bāz-āmed. Nūşīrevān-ı ‘Ādil bār dāde būd. Ġulām pīş refit ve ḥīdmet kerd. Nūşīrevān goft: “Begūy tā çün yāftī?” Goft: “Bē devlet-i hūdāvend, imsāl bē heme cāyī gallehā nīk est ve hīç āfet neresīde est ve murğzārḥā ḥürrem est ve şikārgāhhā ābādān.” Nūşīrevān goft: “Elḥamdilullāh, ḥoş haberī est.”

Çün bār goseste şod⁵ ve sarāy ez bigāne hālī mānd, Ġulām rā fermūd hānden⁶, ve aḥvāl ber-resīd. Ġulām ber ān cümle ki şenīde bād bāz rānd. Nūşīrevān rā taḫḫīk şod ki herçi gond-pīr gofte būd heme rāst būd. Ān rūz ve ān şeb, ū rā ez endīşe ve teğābun ḥāb nebord. Dīger rūz, pegāh, ḥācib-i büzürg rā pīş hānd ve fermūd ki “Çün büzürgān der-āmeden gīrend, çün falān der-āyed, ū rā der dehlīz beneşān tā begūyem ki çē bāyed kerd.”

¹ Aklıda tutmak, hatırda saklamak.

² Kayboldu. Palūden fiili tasfiye etmek dışında kaybetmek, kaybolmak anlamında da kullanılır. Burada ikinci anlamda kullanılmıştır.

³ Bahçeye kattı.

⁴ Dü sālī (iki yıl).

⁵ Genel konsey bitti, genel toplantı bitti.

⁶ Onun huzuruna çıkmasını emretti.

Çün büzürgān ve mū'bidān bē bārgāh hāzır şodend, Nūşīrevān bīrūn āmed ve bār dād. Zamānī būd¹, rūy bē büzürgān ve mū'bidān kerd ve goft: “Suhanī ez şumā bepürsem, çünānki dānīd ez rūy-i kıyās taħmīnen bē rāstī begūyīd.” Goftend: “Fermān berdārīm.” Goft: “Īn falān rā ki emīr-i Āzērbāygān est çē māye destgāh bāşed ez zer-i naķit?” Goftend: “Meger dü bār hezār hezār dīnār² dāred ki ū rā bedān hācet nīst, bē kār nehāde.” Goft: “Meclis³ ve mitā' tā çē hād bāşed?” Goftend: “Pānşed hezār dīnār sīmīne ve zerrīne dāred.” Goft: “Ez cevāhir?” Goftend: “Şeş şed hezār dīnār dāred.” Goft: “Ferş ve tecammül?” Goftend: “Seş sed hezār dīnār dāred.” Goft: “Mülk ve müstaķil ve zīyā' ve 'aķār?” Goftend: “Der Hōrāsān ve 'Irāķ ve Fārs ve Āzērbāygān hīç nāhīyetī ve şehrī nīst ki ū der āncā deh pāre ve heft-heşt pāre deyh ū mülk ū sarāy ū kervānsarāy ū germābe vū āsyā(b) vū müstaķil nīst.” Goft: “Esb ve ester?” Goftend: “Sī hezār dāred.” Goft: “Gūsifend?” Goftend: “Meger⁴ düvīst hezār dāred.” Goft: “Şotor?” Goftend: “Bīst hezār dāred.” Goft: “Bende-i dir(h)em hārīde?” Goftend: “Hezār ū heftşed gulām dāred ez Türkī vū Rūmī vū Hābeşī, ve çihārşed kenīzek-i māhrā.” Goft: “Kesi ki çendīn ni'met dāred ve her rūz ez bīst gūne tere ve ebāhā ve kılāyā ve çerb ū şīrīn hūred ve yekī hem ez gevher-i ū⁵ ādemī ve bende ve perestār-ı Hūdā-yı 'azze ve celle, za'īfī ve bīçāreī, ki der heme-i cihān dü tā nān dāred huşķ, yekī bāmdād hūred ve yekī şebāngāh, īn kes bereved, bē nā-haķ ān dü tā nān ez vey besetāned ve ū rā maħrūm bogzāred, ber ū çē vācīb āyed?” Heme goftend: “Īn kes müstecüb-i heme 'uķūbetī bāşed ve her bedī ki bē cāy-ı ū⁶ konend, dūn haķķ-ı ū būved⁷.”

Pes Nūşīrevūn goft: “Hem eknūn hāhem ki pūst ez teneş kenīd ve gūşteş bē segān dehīd ve pūsteş pūr-i kāh konīd ve ber der-i sarāy bīyāvīzīd ve heft rūz mūnāda-yı heme konīd ki ba'd ez īn herki ber kesī sītem koned ve tūbre-ī kāh ve murģī ve deste-ī tere, bē bī-dād, ez kesī besetāned veyā mutzżalīmī bē dergāh āyed, bā ān kes hemīn reved ki bā īn reft.” Hemçünān kerdend.

Pes, ān ferrāş rā fermūd ki “Ān gond-pīr rā bīyāver.” Çün gond-pīr rā bīyāverdend, büzürgān rā goft: “Īn sitem resīde est ve ān sitemkār ki cezā-yı hūş yāft.” Ve ān gulām rā ki bē Āzērbāygān ferestāde būd, āncā hāzır būd, goft: “Ey gulām men tū rā bē çē kārī bē Āzērbāygān ferestādem?” Goft: “Bedānki ez aħvāl-ı īn gond-pīr ve tezallūm-i ū ber resem ve bē dürüstī ve rāstī melīk rā ma'lūm konem.”

¹ Zaman geçti.

² Yalaşık iki milyon Dinār.

³ Kürsü, mevki, koltuk.

⁴ Yaklaşık, takribi.

⁵ Hem cevher, hem çeşit.

⁶ Onun hakkında, onunla ilgili.

⁷ Az yapmışlar.

Pes büzürgān rā goft: “Tā dānīd ki men īn sīyāset ez gezāf nekerdem ve ba‘d ez īn bā sitemkārān cüz bē šemšir suhan nehāhem goften ve mīš ü berre rā ez gürg nigāh hāhem dāšt ve desthā-yī derāz kūtāh konem ve müfsīdān rā ez rüy-ī zemīn bergīrem ve cihān bē dād ve ‘adl ve emn ābādān konem ki merā ez cihet-i īn kār āferīde-end. Eger šāyestī ki merdūmān herçē hāstendī kerdendī, Hūdā-yī ‘azze ve celle, pādīšāh pedīdār nekerdī ve ber ser-i īšān negümāštī. Eknūn šumā cehd konīd tā kārī nekonīd ki bā šumā hemīn reved ki bā īn hūdāy nāters-i sitem-pīše reft.”

Herki der ān meclis būd, ez heybet ve sīyāset-i Nūšīrevān zehrešān bešod¹. Pes ān pīr-i zen rā goft: “Ānki ber tū sitem kerd cezāš dādem ve ān serā ve bāğ ki zemīn-i tū der ān mīyān est bē tū baḥšīdem ve çihār-pāy ve nafaqa-yī fermūdem, tā bē selāmet bā tevḡī‘-ī men bē šehir ve vaṭān-ī hīš bāz-revī ve mā rā bē du‘ā-yī ḥayır yād dārī.”

Pes goft: “Çērā bāyed ki der-i sarāy-ī mā ber sitemkārān gošāde būved ve ber sitem resīdigān beste! Ki leşkerīyān ve re‘āyā her dü zīrdestān ve kārkonān-ī mā-end, belki re‘āyā dehende-end ve leşkerīyān setānende. Pes vācib çünān koned² ki ber dehende, der güšāde-ter bāşed ki ber setānende. Ve ez bī-resmīhā ki mīreved ve bī-dādīhā ki mīkonend ve ez bī-pervāyīhā yekī ān est ki mutazallimī bē dergāh āyed, bengozārend ū rā ki pīş-i men āyed ve ḥāl-i hīş benemāyed. Eger īn zen īncā rāh yāftī, ū rā bē şikārgāh reften ḥācet neyoftādī.”

Pes befermūd tā silsile-ī sāzend ve cereshā der ū āvīzend, çünānki dest-i heft sāle bedū resed, tā her mutazallimī ki bē dergāh āyed, ū rā bē ḥācibī ḥācet nebūved: Silsile becūnbāned, cereshā bē bāng āyend³, Nūšīrevān beşeneved, ānkes rā pīş ḥāned, suhan-ī ū beşeneved ve dād-ī ū bedehed. Hemçünīn kerdend.

Çün büzürgān ez pīş-i ū bereftend ve bē sarāy-ī hīş şodend, derhāl, vekīlān ve ḥayl u zīrdestān-ī hīş behāndend ve goftend: “Bengerīd tā der īn deh sāle ez ki çīzī bē nā-vācib⁴ sutūdeīd veyā kesī rā ḥūnī ez bīnī bīyāverde ve bē mestī vü ḥūşyārī kesī rā bīyāzordeīd, bāyed ki mā ve sumā der īn kār bengerīm, tā heme-i ḥaşmān rā ḥoşnūd konīm pīş ez ānki kesī bē dergāh reved ve ez mā tazallüm koned.” Pes hemeğān der-īstādend ve ḥaşmān rā bē vech-i nīkū mīḥāndend ve bē der-i serāhā-yī īšān mīşodend ve her yekī rā bē ‘ōzr ve bē māl ḥoşnūd mīkerdend ve bā īn heme ḥatṡī bē iḡrār-ī ū mīsutūdend ki falān ez filān ḥoşnūd geşt ve bā ū hīç da‘vī nedāred.

¹ Aşırı korktular.

² Çünan lazım āyed (Öyle gerekiyor).

³ Bē şedā der āyend (Ses çıkartsınlar).

⁴ Bē nā-ḥaḡ (Haksız olarak).

Bedîn yek sîyâset bê vâcib ki Melik Nüşîrevân bekerd, heme-i memleket-i û râst be-îsted ve desthâ-yı derâz kûtâh şod ve halkı-ı ‘âlem bîyâsüdend, çünânki heft sâl bogzeşt hîçkes bê dergâh ez kesî tazallüm nekerd.

Enüşîrevân ve Zincîr-i ‘Adâlet

Ba‘d ez heft sâl, nîm-rûzî ki sarây hâlî bûd ve merdümân heme refte bûdend ve növbetîyân hofted, ez cereshâ bâng behest ve Nüşîrevân beşenîd. Der vaqıt¹, dü hâdim râ beferestâd, goft: “Bengerîd tâ kîst ki bê tazallüm âmede est.” Çün hâdimân der-i sarây bâz-âmedend, herî râ dîdend pîr ve lâğar ve gürgen ki ez der-i sarây ender âmede ve poşt ender ân silsilehâ mîmâlîd ve ez cünbîş-i zincîr ez cereshâ bâng mî-âmed. Hâdimân reftend ve goftend: “Hîçkes bê tazallüm neyâmede est, meger² her-i lâğar ve pîr ve gürgen ez der ender âmede est ve çün âsîb-i zincîr bê poşt-i û resîde est û râ hoş âmede est ve bê sebeb-i hâriş-i ger, hîştend râ der ân zincîr mîmâled.”

Nüşîrevân goft: “Ey nâ-dânân ki şumâ-îd³, ne çünîn est ki şumâ mîpendârîd. Çün nîk negâh konî, îñ her hem bê dâd hâsten âmede est. Çünân hâhem ki her dü hâdim berevîd ve îñ her râ der mîyân-ı şehir berîd ve ez ahvâl-ı îñ her ez herkesi bepürsîd ve bê râstî merâ ma‘lûm konîd.”

Hâdimân ez pîş-i Melik Nüşîrevân bîrûn âmedend ve îñ her râ der mîyân-ı şehir ve bâzâr âverdend ve ez merdümân pürsîden gereftend ki “Hîçkes hest ez şumâ ki îñ herek râ beşenâsed?” Heme goftend: “Eyvallâh, kem kes est der îñ şehir ki îñ herek râ neşenâsed!” Goftend: “Çün şenâsîd? Ber-güyîd.” Goftend: “İñ herek ez ân-ı falân merd-i Gâzer est ve qarib-i bîst sâl est tâ mâ îñ herek râ mîbînîm: Her rûz câmehâ-yı merdümân ber poşt-i û nehâdî ve bê Gêzerân bordî ve şebângâh bâz-âverdî. Tâ civân bûd ve kâr mîtevânest kerd, ‘alefeş mîdâd, eknûn ki pîr şod ve ez kâr furû mând âzâdeş kerd ve ez hâne bîrûn kerd ve eknûn müddet-i yek sâl est tâ⁴ nâm-ı âzâdî ber îñ herek oftâde est ve şeb ü rûz der maħallethâ ve köy ve bâzâr mîgerded ve herkes, muzd-i hüdây râ⁵, ‘alefî ve âbî ve müştî gîyâh bedû mîdehend. Meger⁶ dü şebâne rûz est ki âb ve gîyâh neyoftâde est ve harze mîgerded⁷.”

Çün her dü hâdim ez herki pürsîdend hemîn şenîdend, sebük bâz-geştend ve ma‘lûm-ı Melik Nüşîrevân kerdend. Nüşîrevân goft: “Ne şumâ râ goftem ki îñ herek hem bê dâd-hâsten

¹ Derhal, hemen, acil.

² Cüz anki (Gayri, dışında).

³ Siz ne kadar aptalsınız.

⁴ Burada “ki” olarak kullanılmıştır.

⁵ Allah rızası için.

⁶ Sanki, şayet, güya.

⁷ Serbest dolaşiyor.

āmede est? Īn h̄erek rā im̄şeb n̄kū dārīd ve ferdā ān merd-i Gāzer rā bā çihār merd-i kedhūdāy ez maḥallet-i ū bā ĩn h̄erek bē bārgāh pīş-i men ārīd, tā ānçē vācib āyed befermāyem.”

Diger rūz ḥādīmān çünĭn kerdend. Ḥer rā ve Gāzer rā bā çihār merd-i kedhūdāy, bē vaḳt-i bār, pīş bordend. Nūşīrevān Gāzer rā goft: “Tā ĩn h̄erek civān būd ve kār-ı tū mītevānest kerd, ‘alefeş hemī dādī ve tīmāreş mīdāştī; eknūn ki pīr geşt ve ez kār kerden furū-mānd, ez bahr-ı ānki ‘alefeş bāyed dāden, nām-ı āzādī ber vey nehādī ve ez dereş bīrūn rāndī? Pes ḥaḳḳ-ı renc ū ḥidmet-i bīst sāle-i ū kucā reved?”

Befermūd tā çihil dirreeş zedend ve goft: “Tā ĩn h̄erek zinde bāşed, ḥāḥem ki her şebān-rūzī, çendānki ĩn h̄erek kāh ve cev ve āb tevāned ḥūred, bē ‘ilm-i ĩn çihār merd, bedū mīdehī ve eger taḳşīr konī ve ma‘lūm-ı men gerdend, tū rā edebī belīg fermāyem.”

Tā dāneste bāşī ki pādīşāhān hemīşe der ḥaḳḳ-ı zū‘efā, endīşehā dāşte-end ve der kār-ı gümāştegān ve muḳta‘ān ve ‘ālimān iḥtīyāṯ kerde-end, ez bahr-ı n̄k-nāmi-yī ĩn cihān ve restegārī-yī ān cihān. Ve her dü-se sālī, ‘ummāl ve muḳta‘ān rā bedel bāyed kerd, tā ĩşān pāy seḥt nekonend ve ḥūşnā nesāzend ve dil meşḡulī nede hend ve bā re‘āyā n̄kū revend ve vilāyet ābādān bemāned.

Beşinci Fasl

İkta Sahipleri ve Halka Karşı Davranışları

İkta sahibi olan kişileri, kendilerinden tahsil etmeleri istenen mal dışında halktan bir şey almaya hakları yoktur. Bu şekilde tahsil ettikleri takdirde, halkın kendisi, malı, zevcesi, evladı, arazi ve mülkü muhafaza altına alınmış olur. İkta sahipleri bu mal üzerinde daha fazla hak iddia edemez. Ve dahi eğer halk maruzatını arz etmek için divana gelmeyi arzu ederse onlara mani olunmamalıdır. Bundan gayrısını eyleyen ikta sahibinin görevine son verilip iktasına el konması ve ibret-i âlem olsun diye kınanması emrolunur. Onların, mülk ve milletin sultana ait olduğunu iyi bellemesi gerekir; ikta sahipleri ve valiler halk ve ikta toprakları üzerinde şahne gibidirler; halkın padişahın adâletinden hoşnut ve padişahın da âhîret azâbından emin olması için onlara padişahın diğerlerine davrandığı gibi davransınlar.

Âdil Nûşîrevân'ın Hikâyesi

Rivâyet olunur ki, Şah Kubât dünyadan göçtükten sonra tahta henüz on sekiz yaşında olan oğlu Nûşîrevan-ı âdil geçerek saltanat sürdürdü. Akıl ve adâletin mayasında yoğrulan bu genç iyiyi kötüden ayırabilecek nitelikteydi. Daima şöyle düşünürdü: “Babam mülayim, kararlarında esnek ve saf gönüllü olduğundan memleket idaresini ellerine teslim ettiği vezirler keyfince davranarak hazineyi boşlatmış, altın ve gümüşleri silip süpürmüş ve padişahın adını kötü ve zalime çıkarmışlardır. Böyle giderse memleketin hâli haraptır.” Kubât, Mezdek taraftarı dini eğri birinin desisesine kanarak falan vilâyeti zülm ile harap ve tâlân eden, halkı yoksulluğa düşüren falan vali ve tahsildardan hoşnudâne, önüne koydukları birkaç kese altına kanıp tamah eyledi. Şu kadarının farkına varıp onlara demezdi ki: “Yahu siz o vilâyetin emiri, valisisiniz. Maişetinizi devam ettirecek ve öteberinizi karşılayıp maiyetinizdekilerin ihtiyaçlarını karşılayacak bir vilâyet geliri tayin ettim. Bu meblağı halkın sırtından çıkarttığınızı biliyorum. Önüme koyduğunuz bu fazlalığı babanızdan miras kalmadı ya! Bunların hepsi halktan haksız yere gasp ettiklerinizdir.” Ve aynı şekilde âmile demezdi ki, “Vilâyetin geliri şudur, bir kısmını beraat ile harcadınız bir kısmını da hazineye yolladınız. Peki ya sizdeki bu şatafatı nereden edindiniz? Haksız yere aldıklarınızdan değil mi?” Başkalarının kendilerine çeki düzen vermesi için konuyla ilgili tahkikat ve gerekenlerin yerine getirilmesini emr ü ferman buyurmazdı.

Tahta çıkmasının üzerinden üç dört yıl geçtikten sonra bile ikta sahipleri ve memurlar alıştıkları şekilde zorbalıklarına devam ediyorlar, mağdurlar ise dergâha yüz sürüp feryad ü figan eyliyorlardı. Nûşîrevan-ı âdil divanı toplayarak mezâlîm meclisi kurulmasını emretti.

Devletin ileri gelenleri mecliste hazır oldular. Şah evvela Allahü Teâlâ azze ve celleye hamd ü sena eyleyerek şöyle dedi: “Biliyorsunuz ki bu saltanatı Tanrı azze ve celle bana bahşetti. Öte yandan babamdan miras aldım ve bana karşı ayaklanan amcamla kavgaya tutuştuk; ona galip gelerek bir kez daha tahtı kılıcımla zapt ettim. Tanrı azze ve celle bu mülkü bana ihsan edince, her birinize bir vilâyet vererek ben de size bahşettim. Devlette hakkı olana, hakkı olanını vermekten sakınmadım. Babamdan izzet ve ikram görenlerden izzet ve ikramı, makam bulanlardan mevkilerini esirgemedim. Rütbelerine ve iktalarına elimi bile sürmedim. Şimdi size diyorum ki, halka ve hakkın kullarına güzellekle muamele ediniz, alınması gereken vergi dışında vergiyi almaya kalkışmayınız. Ben size saygıda kusur eylemezken siz sözlerime kulak asıyorsunuz. Allah’tan hiç mi korkmuyunuz? Allah esirgesin ya uğursuzluk üstüme sığar da devletime zeval verirse? Cihanda düşmanlarımızdan eser yok, refah ve asayişiniz berkemâldir. Bundan ötürü Allahü Teâlâ’nın bizlere ve sizlere ihsan buyurduğu nimetlere şükürle vaktimizi geçirmemiz evladır. Çünkü zulüm devlete, nankörlük nimete zeval verir. Bundan böyle Hakk’ın kullarına iyilikle muamele edeceksiniz; halkın işini kolay kılacaksınız, zayıfları incitmeyeceksiniz, âlimleri aziz tutacaksınız, salihlerle düşüp kalkacaksınız, kötülüklerden sakınacaksınız. Allah ve melekleri şahit olsun ki, kimisi bundan gayri kendine bir yol bellerse onu sağ koymayacağım!”

Bu sözlerden sonra oradakilerin hepsi: “Buyurduğunuz gibi eyler, itaat ederiz” dediler.

İşlerinin başına geçtikten birkaç gün sonra adâletsizlik ve tamahkârlıklarına devam ettiler. Bu çapulcuların her birisi Nûşirevan’a çocuk gözüyle bakarak, onun kendileri sayesinde hüküm sürdüğünü, onu istediği vakit tahttan indirebileceklerini sanıyorlardı. Nûşirevân bunlardan haberdar olmasına rağmen onları idare ediyordu. İşler bu minval üzere, beş yıl geçti.

Ve fakat Nûşirevân’ın, kendi mülkünde ondan daha zengini ve azametlisi bulunmayan, Azerbaycan ve Horâsân’ı idare eden bir kumandanı var idi. Mal ve mülkçe, teçhizat ve levazımatça hiçbir eksigi yok idi. Bu şahıs, ikamet ettiği şehir civarında bir malikâne ve bahçe yaptırmak istedi. O havalide yaşlı bir kadına ait bir parça arazi var idi. Padişaha verdiği vergisini buradan temin ediyordu. Kadının günlük 4 somunluk nafakası vardı. Bir somunla çerağına yağ, biriyle ekmeğine katık alır, geriye kalan iki somun ise sabah ve akşam yemeğine yetiyordu. Halk Allah rızası için üstüne başına giyecek bir şeyler veriyordu. Yaşlı kadın dışarı hiç çıkmaz, bütün vaktini evde geçirirdi. Derken bu sipah-sâlâr yaşlı kadının bir parça toprağına “işimi görür” diye tamah ederek kendisine satması için birini yolladı. Koca karı: “Satamam, zirâ bu toprak benim daha çok işimi görmektedir. Rızkımı kazandığım dünyalık, bütün sermayem budur” diye cevapladı. Sipah-sâlâr: “Bedeli neyse öderim ya da

karşılığında geliri daha yüksek bir arazi veririm” dedi. Koca karı: “Katiyen olmaz, bu toprak benim meşru arazimdir. Atam babam yadigâridir. Komşuların hepsi beni tanır ve bana sahip çıkarlar, oysa senin bana teklif edeceğin toprak bana uzak düşer” dedi. Sipah-sâlâr bu sözleri umursamadan zorbalıkla kadının arazisine el koyarak çevresini duvarla ördü. Acze ve yoksulluğa düşen kadın sonunda ya toprağının bedelinin ödenmesine yahut kendisine başka bir yerde arazi verilmesine rıza gösterdi. Daha sonra yaşlı kadın onun dergâhına varıp dil döktüğü halde sipah-sâlâr başını öne eğdi; sessiz kalarak konuya teveccüh etmedi. Kadın huzurdan umutsuzca ve boynu bükük ayrıldı. Sipah-sâlârın ata binmesini kollayan kadın onun geçeceği yolda durdu. Sipah-sâlâr yaklaşınca feryad ve figan ile arazisinin bedelinin ödenmesini talep etti. Emir ona hiçbir karşılık vermedi. Dert yandığı her hacibden “Tamam biz meseleyi emire iletiriz” cevabını alıyordu. Derken hadisenin üstünden iki yıl geçti. Koca karı iyiden iyiye yoksulluk ve zaruret içindeydi. Elinde avucunda bir şey kalmamış, umutları tükenmişti. Bir gün kendi kendine “Kalkıp şahın kapısına varayım. Çünkü bu zalimi başımıza musallat eden onun kendisidir. Kulağıma adil birisi olduğu çalındı ve biliyorum ki nice meşakatlere katlandım. Varıp Nûşirevân’ı bir göreyim. Eğer hakkımı teslim ederse ne âlâ, yok eğer umursamazsa ben de işimi Allah’a havale ederim. Belki sonra insafa gelir” dedi. Hâlini kimseciklere açmadı. Bir gün meşakatlere içinde Azerbaycan’dan mahzum melûl bir hâlde yola çıkıp Medayin’e revan oldu. Şahın dergâhına varıp Nûşirevân’ı azametli ve görkemli bir şekilde gördüğünde kendi kendine şöyle düşündü: “Korkarım ki girmeme müsaade etmezler. İyisi mi şu civarda bir yerlere pusayım da padişah atına bindiği anda önüne atlayıp feryadlar eylerim. Bakarsın dediklerime kulak verir de maruzatımı ona arz etme imkânı bulurum.”

Kadının arazisine el koymuş olan o sipah-sâlâr da hasbelkader Nûşirevân’ın yanında idi. Nûşirevân da o gün ava çıkamaya niyet etmişti. Avın hangi mahalde yapılacağını da öğrenen koca karı, yerinden zahmetle doğrularak avın yapılacağı yere doğru yol aldı. Ertesi gün Nûşirevân şikargâha vardığında askerler dört bir yana dağıldı ve Nûşirevân’ın çevresi bir anda boşaldı. Yanında maiyetinden kimse kalmadı. Koca karı bismillah diyerek saklandığı çalılıktan fırladı. Nûşirevân’a doğru koşarak maruzatını arz eyledi: “Ey melik eğer cihangir isen şu zavallı kadının hakkını teslim et ve arzuhâlime kulak ver” dedi. Nûşirevân derhal durdu. Arzuhâlini alıp okudu. Kadının sözlerini can kulağıyla dinledi. Anlatılanları dinleyen Nûşirevân’ın gözleri dolmuştu. Yaşlı kadına dönerek: “İçin rahat olsun, işin buraya kadar olan kısmı seni, bundan sonrası bizi ilgilendirir, muradına ereceksin ve şehrine seni geri göndereceğim. Buralarda birkaç gün istirahat eyle. Zirâ uzun yoldan gelmişsin” dedikten sonra ferraşı çağırarak; “Bu kadını bir katıra bindir ve şehre götürüp kendi evinde misafir

eyle, kendisini çağıracağımız güne kadar her gün ona iki çeyrek ekmek, bir çeyrek et, her ay da hazineden beş altın dinar ver” diye ferman buyurdu. Ferraş buyurulanları harfiyen yerine getirdi.

Melik Nûşirevân şikargâhtan döndükten sonra gece gündüz koca karının anlattığı hadisenin aslını esasını, olayın kadının dediği gibi vuku bulup bulmadığını düşünüyordu. Nihayet bir gün uyku vakti uşaklardan birisini çağırarak falan eve gidip falan gulamı huzura getirmesini emretti. Uşak giderek emredilen şekilde gulamı getirdi. Melik gulama: “Ey gulam! Pek âlâ ve muhterem gulamlarımız olduğundan haberin vardır. Ve hepsi arasından seni seçip sana itimad ettim. Bu iş için hazineden harcırah alıp Azerbaycan’da falan şehre gitmeli, falan menzilde inmeli, yirmi gün boyunca oraya yerleşmeli, her çeşit insanla oturup kalkmalı, laf arasında, “Sizin buralarda falan isimli bir koca karı vardı, nicedir hâli, görünürlerde yok, bir parça toprağı vardı ne oldu?” diye herkesten bir güzel sorup soruşturulmalı ve olan biteni bana eksiksiz nakletmelisin. Seni bunun için gönderiyorum. Fakat yarın sarayda ordunun ileri gelenlerinin huzurunda sana, “Azerbaycan’a git, her şehirden hazineye mal getir, gelirat ve akarat ne durumdadır bir bak, bir yerlerde tabii afet olmuş mudur bir gör” diyeceğim. Mümkün olduğunca çabucak dönüp beni bilgilendirmelisin.”

Gulam: “Baş üstüne efendim” dedi.

Nûşirevân ertesi gün aynen söylediği gibi yaptı. Daha sonra gulam yola çıkarak sözü edilen şehre vardı. Burada yirmi gün konaklayarak her çeşit insanla hasbihâl eyledi. Daha konu açılmadan cümlesi şunları söylüyordu: “O biçâre onurlu bir kadındı. Kocası, malı mülkü vardı. Fakat feleğin sillesini yedi. Maişetinin devamını sağlayan bir parça toprağı var idi. Geçimini oradan temin ederek yaşamını sürdürüyordu. Her gün dört ekmeğı olurdu, biriyle çerağına yağ, diğeriyle yemeğıne katık, geriye kalan ikisiyle karnını doyururdu. Padişaha da payına düşeni verir, hayatını bu şekilde devam ettirirdi. Tâ ki şehrin valisi onun sahip olduğu toprak civarına bir köşk inşa edene dek. Vali o toprağı ondan zorla aldı. Ne bedelini ödedi ne de karşılığında ona bir toprak verdi. Zavallı kadın tam iki yıl boyunca sarayının kapılarını aşındırdı ama nafiye, eline hiçbir şey geçmedi. Nicedir koca karı ortalıklara gözüküyor; bilmiyoruz ki ne âlemedir, öldü mü kaldı mı hiç haberimiz yok.”

Gulam meselenin aslını esasını kavrayınca melikin dergâhına dönerek, Nûşirevân’ın huzuruna vardı ve “Haşmet meablarının sayesinde cihanın dört başı memur, gelirat gayetle bereketli, dallar meyvelere durmuş, çemenzârlar şâd ü hürrem, şikargâhlar bayındırdır” diyerek olan biteni Nûşirevân’ın bilgisine arz etti. Nûşirevân “Elhamdulillah” diye karşılık verdi. Meclisten el ayak çekilince, “Koca karının meselesine dair kulağına gelenleri anlat bakalım” dedi. Gulam bütün duyduklarını bir bir anlattı. Nûşirevân kadının söylediklerinde

haklı olduğuna kanaat getirerek gün boyunca kederli hâlde bekledi. Nihayet ertesi gün baş hacibi emretti ve “Devlet erkânı ve emirler huzura geldiklerinde falanca şehrin valisini ikinci emrime kadar koridorda tutuver” diye emir verdi. Cümle devlet erkânı saraya teşrif eyleyip huzurda el pençe divan durdular.

Nûşirevân: “Azerbaycan emirliğine verdiğimiz falanca kimsenin ne kadar malı mülkü vardır?” diye sordu.

Huzurdakiler: “Bildiğimiz kadarıyla ihtiyacı olmadığı hâlde iki milyon dinarı, beş yüz bin dinarlık altın ve gümüşten ziyafet eşyaları, üç yüz bin dinar değerinde yaygı ve zinet eşyasına maliktir. Irak, Fars ve Azerbaycan diyarlarında emlakının olmadığı kasaba yoktur. Denebilir ki ondan daha zengin bir emir bulamazsınız” dediler.

Nûşirevân: “Peki ya hayvan cinsinden nesi var?”

Huzurdakiler: “Tahminen otuz bin kadar hayvanı vardır.”

Nûşirevân: “Ya köle?”

Hazırûn: “Bin yedi yüz gulam, dört yüz cariyesi vardır. Sizin devlet-i şâhâneniz sayesinde daha ne şatafatı olduğunu bir tek Tanrı azze ve celle bilir.”

Nûşirevân: “Allah’ın kendisine nice nimetler ihsan buyurmuş olduğu mal sahibi mülk sahibi birini düşünün ki; zavallı, takati kalmamış, sabaha birini akşama birini yediği sadece iki ekmeği olan zayıf bir koca karının elindekine tamah ederek tutup ekmeğini zorbalıkla gasp ediyor. Böyle birinin hakkı nedir?” diye sordu. Ekâbir başını öne eğerek: “İmkân dairesinde verilebilecek en şiddetli cezaya çarptırılmalıdır!” dediler.

Nûşirevân: “Çebuk bu herifin tepeden tırnağa derisinin yüzülmesini, etini köpeklere verip ve derisinin içine ot tıkıp sarayın kapısına asmanızı ve dahi münadinin yedi gün halka zulmü revâ gören mahlûkun akıbeti bu olur diye çağırışmasını emrediyorum!” dedi. Söz konusu emirin derisini yüzdüler ve içine ot doldurup Nûşirevân’ın sarayının kapısına asarak emri aynıyla icra ettiler. Münadi tam yedi gün bu haberi duyurdu.

Ve sonra Nûşirevân ferraşı çağırarak: “Sana emanet eylediğim koca karıyı getir” diye emretti. Ferraş kadını getirdi. Ardından Azerbaycan’a yolladığı gulamı da huzura çağırarak ona: “Seni niçin Azerbaycan’a yolladım?” diye soru etti. Gulam: “Şu ihtiyar kadın meselesini açıklığa kavuşturmam için yolladınız efendim. Meseleyi vuzuha kavuşturup size arz ettim” dedi.

Nûşirevân ekâbire şöyle seslendi: “Biliniz ki ben laf olsun diye iş yapıp söz konusu kişiye karşı bir hata işlemedim. Bundan böyle Tanrı azze ve celle rağmına zulüm ve gaddarlık eyleyen kişi aynı kaderi paylaştı. Yeryüzünde bozguncuların kökünü kazır, zalimin elini eyledikleri zulümden çekerek cihanı adâlet ve hakk ile memur kılarız. Değil mi ki Tanrı azze

ve celle bizi bunun için yarattı! Değil mi ki zorbalanın ve zalimlerin mazluma uzanan ellerini kırmak için bizi kullarına şah eyledi. Aynı akıbeti paylaşmamak için elinizden geldiğince iyi işler yapmaya azmediniz.”

Nûşirevân'ın azametinden ve celallenerek çarptıracağı cezadan mecliste hazır bulunan herkesin ödü koştı.

Daha sonra ihtiyar kadına: “Sana zulmü revâ görenin hakkından geldim. Senin arazinin ortasında kaldığı konak ve bağı da sana bağışladım” dedi ve ona bir binek hayvanıyla, masraflarını karşılaması için harçlık verdi. Kendisinden bir daha vergi alınmaması için ferman buyurarak onu şehrine yolladı ve “Dergâhımızın kapısı zulme maruz kalanlara her daim sonuna kadar açıktır. Tanrı azze ve celle zalimlerin elini mazlumların yakasından çekmek için bize bu saltanatı ihsan eylemiştir” dedi. Daha sonra sarayın hacib, hizmetkârlarına dönerek: “Her nereden gelirse gelsin dergâhımıza iltica eden kimi kimsesi olmayan düşkün ve miskinlerin hâllerini saklı tutmayıp devamlı bizi haberdar kılasınız” dedi. Ardından dergâha gelenlerin hacibe ihtiyaçları olmasın diye, yedi yaşındaki bir çocuğun dahi elinin erişebileceği zillerin asılı olduğu bir zincir yapmalarını emretti. Dergâha şikâyet için varanlar o zinciri sallayarak zilleri çaldırırdı. Zillerin sesini duyan Nûşirevân çalan kişiyi huzura kabul eder, maruzatını dinler ve hakkını zalimden alırdı. Aynen öyle yaptılar. Nûşirevân'ın bu cezasından cümle ordu ve halk derin bir korkuya kapıldı. Haksızlığa uğrayanların hakkını teslim ediyor, hiç kimsenin zulüm ve zorbalık etmeye gözü kesmiyordu. Nûşirevân'ın devleti sapaşğlam ayakta kaldı. Cümle âlem huzur içindeydi. Yedi yıl boyunca bir Allah'ın kulu o zincire dokunmadı. Hiç kimse Nûşirevân'ın bargâhına kendisine haksızlık yapıldı iddiasıyla gelmedi ve kimse kimseye zulmetmedi.

Nûşirevân ve Adâlet Zinciri

Yedi yıl sonra bargâhta ve saray kapısının önünde kimseciklerin olmadığı, muhafızların pineklediği bir öğle vakti zil sesleri yükseltmeye başladı. Nûşirevân sesi duyar duymaz derhal iki hadimi görevlendirerek: “Bakın bakalım kimmiş şikâyete gelen” dedi. Hadimler gelip baktıklarında bir de ne görsünler: Sarayın kapısından bir yol içeri dalarak sırtını zincirlere sürten sıksa, çelimsiz, uyuz bir eşekten başka bir şey değildi.

İki hadim Nûşirevân'ın huzuruna vararak, “Efendimiz, şikâyete gelmiş birisi mevzubahis değildir. Sadece sıksası çıkmış, çelimsiz, uyuz bir eşek; ya keyif aldığından ya da kaşındığından sırtını zincire sürüyor” dediler.

Nûşirevân: “Yanlığ düşünöyorsunuz aptal herifler. Zirâ bu eşek bile adâlet talep etmeye gelmiştir. Gitmenizi ve eşeği şehrin merkezinde dolaştırarak sahibini bulmanızı ve ardından

beni haberdar etmenizi emrediyorum” dedi. Hadimler Melik Nûşirevân’ın huzurundan ayrılıp eşeği şehrin meydanına götürerek: “Bu eşeği tanıyan var mı?” diye sordular.

Dediler ki: “Evet, şehir ahâlisi onu tanır. Bu eşek falanca çamaşırcıdır. Yirmi yıldır onu tanırız. Her Allah’ın günü çamaşırları bu eşeğe yükleyip akarsu kenarına yıkamaya götürüp akşama geri getirirdi. Tabii o zamanlar bu genç bir eșektir, ama artık yaşlandığı için sahibi onu kovdu. Şehirde millet Allah rızası için ona ottur, sudur falan verir. Birkaç gündür de ortalıkta onu göremedik.”

Hâdimler meseleye vâkıf olunca derhâl saraya dönerek Nûşirevân’ın huzuruna varıp meseleden onu haberdar kıldılar. Nûşirevân: “Size bu eșeğin bile adâlet istemek için dergâha geldiğini söylememiş miydiniz? Bu gece hayvancağızı yemleyiniz ve yarın da gereken ne ise yapmak için çamaşırcıyı mahallenin dört kethüdasıyla birlikte huzuruma getiriniz” dedi.

Ertesi gün hadimler aynen kendilerine emredildiği gibi yaptılar. Eşeği, sahibiyle birlikte mahallenin dört kethüdasını Nûşirevân’ın sarayına getirdiler. Nûşirevân çamaşırcıya dedi ki: “Bu eşek genç iken onu işe koşuyordun, yemini veriyordun. Şimdi ise yaşlanıp elden ayaktan düştüğünden ötürü ona yem vermez oldun. İşlerini göremez olunca onu sokağa attın. Peki, sorarım sana, onun o yirmi yıllık yaptığı hizmet nereye gitti?” Şah, çamaşırcıya kırk sopa vurulmasını emrederek şöyle ferman buyurdu: “Bu dört kethüdanın nezareti altında, yaşadığı müddetçe eșeğe ihtiyacı olduğu kadar yemini temin edeceksin; bir aksaklık olduğu takdirde seni ben nasıl terbiye edeceğimi bilirim, bunu iyi belle!”

Şu halde, padişahlar işte böyle idiler. Fakir fukarayı, kimi kimsesi olmayanları gözetirlerdi. Memur olarak atadıklarına, ikta sahiplerine ve gulamlara dikkatli olmalarını buyurur idiler. Zirâ bu cihanda iyi bir namla anılmak diğer cihanda ise kurtuluşa ermenin sırrı bundadır. İkta sahiplerinin, memur ve gulamların yerlerine çakılıp kalmamaları, ulaşılmaz yapılar ardına sığınmaları ve rahatsızlık vermemeleri, halka akli başında ve iyi muamele etmeleri ve dolayısıyla memleketin huzuru için onları iki yılda bir değiştirmelidir.

Faşl-ı Hefdehüm

Ender Nedīmān ve Nezdīkān-ı Pādişāh ve Tertib-i Kār-ı İşān

Pādişāh rā çāre nīst ez nedīmān-ı şāyeste dāšten ve bā İşān güşāde ve güstāh der-āmeden ki büzürgān ve şāhib-ṭarafān ve sipeh-sālārān rā besyār neşesten, şukūh ve haşmet-i pādişāhān rā zīyān dāred ve İşān delīr¹ gerdend. Ve der cümle, herki rā şuglī ve ‘amelī fermūdend, ū rā bāyed ki nedīmī² nefermāyend ve herki rā nedīmī fermūdend, bāyed ki hīç ‘amelī nefermāyend ki bē hūkm-i inbisāṭī ki ber besāṭ-ı pādişāh dāred derāz destī koned ve merdümān rā renc resāned.

‘Āmil hemīşe bāyed ki ez pādişāh tersān bāşed ve nedīm güstāh. Ve çün nedīm güstāh nebāşed pādişāh ez ū ḥalāvet neyābed. Ve ṭab‘-ı pādişāh ez nedīm güşāde şevend. Ve İşān rā³ vaḳtī ma‘lūm bāşed, çün pādişāh bār bedād ve büzürgān heme bāz-geştend, āneḡ nōvbet-i vaḳt-i İşān bāşed.

Ve der nedīm çend fayda est: Yekī ānki pādişāh rā mūnis bāşed ve diğeri ānki çün şeb ū rüz bā ū bāşed bē maḡall-ı cāndārī⁴ būved ve eger ne‘ūzubillāh ḡaṭarī pīş āyed, nedīm bāk nedāred ki ten-i ḡiş rā siper-i belā koned. Ve diğeri hezār-güne suḡan bā nedīm betevān goften, ez cidd ū hazl ki bā vezīrān ve büzürgān netevān goft ki İşān şāhib ‘āmelend ve kār-künān-ı pādişāh bāşend. Ve nīz ez nedīmān hezār-güne suḡan şenevend ve aḡvāl nemāyend, bē hūkm-i güstāhī ez ḡayır ve şer der mestī ve hūşyārī, ki der ān fayda ve maşlaḡat bāşed.

Velīken nedīm bāyed ki gevherī ve fāzıl ve tāze-rūy ve pāk-mezheb ve rāz-dār ve pākīze-cāme būved ve semer ū ḡişāş ū nevāder, ez hazl ū cidd, besyār yād dāred ve nīkū rivāyet koned ve hemvāre nīkū-gūy ve nīk-peyvend⁵ bāşed ve nerd ve şaṭranc dāned bāḡt ve eger rūdī bedāned zed ve melāhi-yī kār dāned best⁶ beh-ter bāşed. Ve bāyed ki muvāfiḡ-ı pādişāhān bāşed ve herçē pādişāh güyed ve koned, zēh ve aḡsent ber zefān dāred ve mu‘allimī nekoned ki “İn bokon.” ve “Ān mekon.” ve “Ān çērā kerdī?” ve “Ān nebāyed kerd.”, ki İşān rā dūşvār āyed ve pes bē kerāhiyet keşed.

Ve herçē ta‘alluḡ bē ‘işret ve temāşā ve meclis-i ūns ve şarāb ve şikār ve güy-zeden ve ḡürd ve bord ve mānend-i in dāred, revā bāşed ki bā nedīmān tedbīr koned ki İşān in ma‘nī rā muḡayyā-end. Ve bāz herçē ta‘alluḡ bē memleket ve ‘imāret ve maşāf ve tāḡten ve sīyāset ve zaḡīre ve vuşlat ve sefer ve maḡām ve leşker ve re‘āyā dāred ve mānend-i ān, bā vezīr ve

¹ Küstah, Cesur.

² “T” burada Farsça masdar “ت” olarak kullanılmıştır. (Nedimlik yapmak, hizmet etmek).

³ Nedīmān rā (Nedimleri).

⁴ Bekçi, koruma, muhafız.

⁵ Güzel söz söyleyen ve ilgili makama hitap eden tarzda konuşan birisini kastediyor.

⁶ Bilmek, başarmak, becermek.

büzürgān-ı devlet ve pīrān-ı cihān-dīde tedbīr koned ūlā-ter bāşed ki īşān der īn ma‘nī dāhī-ter bāşend, tā heme kārḥā bē vech-i ḥīş reved.

Ve ba‘zı pādīşāhān, ṭabīb ve mūneccim rā nedīm kerde-end. Ve gofte-end: Tā herçē ḥūred, ṭabīb mīgūyed ki menfa‘at ve meżirrat-ı her yekī çīst ve ū rā çē sāzed ve çē nesāzed ve ṭabi‘at-ı mizāc-ı ū¹ negāḥ dāşte-āyed. Ve mūneccim vaķit ve sa‘at negāḥ mīdāred ve ez sa‘d ve naḥs āgāhī mīdehed ve şuġlī rā ki ḥāhed kerd vaķteş ihtiyār mīkoned. Ve ba‘zı ez pādīşāhān īn her dü rā kāhil būde-end. Goftend: “Ṭabīb mā rā hemīşe, bē bīmārī, ez ḥürdenīhā-yı ḥoş ve pākīze bāz dāred ve bē ‘illetī dārū dehed ve bē rencī feşad koned. Ve mūneccim hemçünīn ez kārḥā kerden men‘ koned ve ez mühimmāt bāz dāred. Ve çün negāḥ konī her dü ānend ki mā rā ez murād ve lezzet ve şahvet-i dünyā hemīşe bāz dārend ve ‘ayş ber mā munaġġız konend ve ān ūlā-ter ki īşān rā bē vaķt-i ānki ḥācet bāşed ṭaleb konīm.”

Ama eger nedīmān cihān-dide ve bē her cāyī resīde bāşend ve büzürgān rā ḥidmet kerde, nīkū-ter bāşed. Ve çün merdümān ḥāhend ki ez ḥūy ve ‘ādet-i pādīşāḥ bedānend ez nedīmāneş kıyās konend; eger nedīmāneş ḥoş-ḥūy ve güşāde-ṭab‘ ve bord-bār ve civān-merd ve zārīf bāşend, brdānend ki pādīşāḥ ḥoş-ḥūy ve ḥoş-ṭab‘ ve nīkū-sīret ve pesendīde ‘ādet est; ve eger nedīmāneş torş-rūy ve ḥīşten sāḥte ve mustahfīf ve mütekebbir ve baḥīl ve müḥāl-ṭaleb ve ra‘nā bāşend, bedānend ki pādīşāḥ nā-ḥoş ṭab‘ ve bed-ḥūy ve bed-sāz ve bed-sīret est ve kefbeste ve mutahavvir.

Ve diger her yekī rā ez nedīmān mertebetī ve manzeletī bāşed: Ba‘zı rā maḥall-ı neşesten bāşed ve ba‘zı rā maḥall-ı īstāden, çünān ki ez ḳadīm bāz, ‘ādet-i meclis-i mulūk ve ḥülefā būde est ve henüz īn resm der ḥanedān-ı ḳadīm mānde est. Ve ḥalīfe rā hemīşe çendān nedīm bāşed ki pederān-ı ū rā būde est. Ve sultān-ı Ğazneyn rā hemīşe bīst nedīm būde est: Deh ber pāy ve deh neşeste ve īşān īn resm ve tertīb ez Sāmānīyān dārend. Ve bāyed ki nedīmān-ı pādīşāḥ rā kefbī ve ḥürmetī tamām bāşed mīyān-ı ḥaşem ve īşān bāyed ki ḥīştendār ve muhazzab bāşend ve pādīşāḥ-düst.

¹ Mizāc-ı Pādīşāḥ (Padişahın mizacı).

On Yedinci Fası

Padişahın Nedimleri ve Yakınlarının İşlerinin Düzeni

Padişahın liyakatlı nedimler edinip onlarla güzel yüzlü ve samimi olmaktan başkaca yolu yoktur. Zirâ padişahın devletin ileri gelenleri, sınır muhafızları, sipah-sâlârlar ile ziyâdesiyle düşüp kalkması onları pervasız kılar; bu da onun hükümranlığına noksan getirir. Bu minvalde kendisine devlet işi tevdi edilen birine nedimlik buyurmak olmaz; aynı şekilde padişahın gördüğü güzel muamele kendisini şımartıp birtakım kanunsuzluklara tevessül ettireceğinden ötürü şahsına nedimlik buyrulan kişiye resmi hiçbir iş tevdi etmek olmaz.

Âmil her daim padişahın korkmalı; nedim de pervasız olmalıdır. Eğer ki nedim laubali olmazsa padişah ondan hiç keyif almayarak ruhu sükûn bulmaz. Padişahla bir araya gelecekleri vakitler belirlenmelidir. Hükümdar destur, izin verdiğinde veya devletin ileri gelenleri meclisten el etek çektiklerinde nedimlerle görüşme sırası gelmiştir.

Nedim edinmede birkaç faydaya dikkat edilir. Birisi padişahın can dostu olması, diğeri onu gece gündüz kollayan bir muhafız olmasıdır. Maazallah bir tehlike baş göstermesi durumunda nedim gözünü kırpmadan bedenini belâlara cansiperâne kalkan eyler. Bir diğeri, padişah nedimle havadan sudan konuşabilir; aynı zamanda kendilerine iş buyurulduğu ve işleri yapmaya memur kılındıklarından ötürü vezirleri yahut devletin ileri gelenleriyle konuşamayacağı gayri ciddi yahut ciddi birçok meseleyi nedimle paylaşabilir. Faydalı ve pek makbul bir durum olarak padişahlar, nedimlerin her konudan dem vurmalarına; hayır olsun şer olsun nice mevzularda, ayık yahut sarhoşken vaziyet hakkındaki nükte yollu beyanlarına kulak verirler. Bu arada nedim asil, erdemli, güleç, itikadı saf, ketûm ve giyimi kuşamı şık; kitaplardan, kıssalardan, pek az kişinin bildiği konulardan, mizahi yahut ciddi meselelerden nice şeyi hatırında tutarak onları güzel bir şekilde nakledebilmeli; her daim neşeli, kafadar olup tavla ve satrancı iyi bilmelidir. Baht ya da Rûd çalabiliyor yahut bir pusatı kullanabiliyorsa ne âlâ!

Nedim padişaha mutâbık olur ve olması da önemlidir. Padişah ne der ve ne eyler ise nedime “çok yaşa” ve “aferin” demek düşer. Padişahların pek zoruna gidip hışımalarına neden olacağından ötürü nedim padişaha “bunu yap”, “şunu yapma” ve “onu niye böyle yaptın?” ve “öyle yapmamak lazım” gibi talimatlarda bulunmamalıdır. Bütün işler hakkıyla yürüsün diye, eğlenceye, seyrana, dostlarla çevrili meclise, şaraba, ava, çevgâna, yemeye, içmeye ilişkin ne varsa, zaten bu meselelerle alakalı olduğu için nedimlere danışılarak yapılması en uygundur; diğeri yandan imaret, harb, taarruz, siyâset, tasarruf, hediye, makam, sefer, ordu ve reâyâyâ

ilişkin her ne var ise böylesi konuların daha salahiyetli olduklarından ötürü vezirler, ekâbir ve devletin ileri gelenleriyle istişare edilmesi önceliklidir.

Bir kısım padişah, nedimlerini yediği yiyecekleri tayin etmeleri ve bu gıdaları fayda ve zararları, etkileri ve yan etkilerinden kendilerini haberdar kılmaları, onların sağlık ve bünyelerini muhafaza etmeleri için tabiplerden; vakit ve saatlerini gözetlemeleri, uğur ve uğursuzlukları onlara bildirmeleri, icra edecekleri bir iş için en elverişli zamanı seçmeleri için müneccimlerden seçmişlerdir.

Padişahlardan bazısı da bu iki tayfayı sırtlarına bir yük olarak görerek tabip için, “Hasta olmadığımız hâlde bizi leziz ve sağlıklı yiyeceklerden alıkoymakta, sıhhatimiz yerinde olduğu hâlde bize ilaçlar vermekte, ağır duymadığımız hâlde bizden kan almaktadırlar” demişlerdir. Müneccim için de buna benzer olarak, “Bizi işleri icra etmekten, meselelere koyulmaktan alıkoymaktadırlar; bunları göz önüne aldığımızda bu iki tayfa bizi dünya arzu, nimet ve lezzetlerinden mahrum ederek hayatı burnumuzdan getirirler. En güzeli onları kendilerine ihtiyaç duyulduğunda çağırmaktır” demişlerdir.

Ve fakat nedimin görmüş geçmiş, cihanın dört yanında bulunmuş ve ululara hizmet etmiş olanları evladır. Halk, padişahın huyunu suyunu nedime kıyasla bilir. Eğer ki nedim geçimli, mülayim, sabırlı, cömert, zarif ve latif biri ise halk padişahın da huyu suyu güzel, tıyneti pir ü pâk, seçkin davranışlara sahip biri olduğunu anlar. Öte yandan eğer ki nedim çehresi asık, kibirli, her şeye dudak büken, pinti, ebleh ve kibirli biri ise halk padişahın da sütü bozuk, huysuz, hırçın ve çirkin davranışlara sahip biri olduğunu anlar.

Bunun yanı sıra köklü hanedanlarda hâlâ görüldüğü üzere bir kısmına makam sunularak, bir kısmına da pâye verilerek halife ve meliklerin divan toplama âdetlerinden kadim zamanlardan beri nedimlerden her birisi bir makam ve mevkiye sahip olagelmiştir. Halifeler bu töreyi Sâmânilerden görerek yanlarında on tanesi ayakta, diğer onu da oturmuş olmak üzere yirmi nedim bulundururlar idi. Padişahın nedimlerinin maiyet arasında hatırı sayılmalı ve tatmin edecek şekilde ihtiyaçları karşılanmalıdır. Nedimler de iffetli, kusurlardan arınmış ve padişaha karşı gönülleri sevgi dolu olmalıdır.

Faşl-ı Bîst ü Nuhum

Ender Tertib-i Meclis-i Şarâb ve Şerâyî-i Ân

Ender haftayî ki nişât-ı unsî oftend, yek rûz yâ dü rûz bâr-ı ‘âm bāyed dād, tā herki ‘âdet refte est der-āyend ve kesî rā bāz nedārend ve îşân rā āgāh kerde bāşend ki rûz-ı āmeden-i îşân est ve rûzhāyî ki cāy-ı havās bāşed, ân kavim dānend ki cāy-ı îşân nîst, hūd neyāyend; tā bedān hācet neyoftend ki yekî rā bār-dehend ve yekî rā bāz gerdānend. Ve îñ kavim ki meclis-i hāş rā şāyend, bāyed ki heme ma‘dūd bāşend ve hem ma‘lūm bāşed ki îşân kî-end. Ve şart çünān būved ki her yekî ez îşân çün der-āyend, cüz bā yekî gulām nebāşend. Ve îñ ki herkesî şürāhî ve sākî-yî hîş mî-ārend revā nîst ve hergiz ‘âdet nebūde est ve seht nā-pesendide est. Çē, bē heme-i rûzgār, hürdenî ve nuql ve şarâb ez sarây-ı mulūk bē hāne-i hîş bordendî ne ez hānehā-yî hîş bē meclis-i mulūk; ez bahr-ı ānki sultān kedhüdā-yî cihān bāşed ve cihānîyān heme ‘ayāl-i vey-end: Vācib nekoned ki¹ ez hāne-i ân kes ki ‘ayāl-i vey bāşed ve nānhāre-i vey, şarâb ve hürdenî bē meclis-i vey berend! Çē, kedhüdā-yî ü bāyed ki ez ân-ı heme-i büzürgān bîşter ve beh-ter ve nîkū-ter ve pākize-ter bāşed. Ve eger ez bahr-ı ân şarâb-ı hîş mî-ārend ki şarâb-dār-ı hāş şarâb bed mîdehed, ü rā mālîş bāyed dād ki şarābhā heme nîk bedū misepārend, çērā bed mîdehed? Tā îñ ‘özl ber-hîzed ve îñ güstāhî ki herkes der meclis-i pâdişāh şarâb āred, nebūved.

Ve pâdişāh rā ez nedīmān-ı şāyeste bengozîred²; ki eger bîş-ter bā bendegān neşîned, îşân rā güstāh gerdāned ve haşmet rā zîyān dāred ve hürmet-i hîş rā şekeste būved ve rekîk tab‘î bāşed ki îşân hîdmet rā şāyend³; ve eger bā büzürgsālān ve sipāh-sālārān ve ‘amîdān-ı muhteşem muhālîtet konend, şukūh-ı pâdişāh rā zîyān dāred ve der fermānhā-yî ü sostî konend ve delîr şevend ve bîm ez mîyān beberend. Ve bā vezîr der mühimmāt-ı vilāyet ve leşker ve vucūh-i māl⁴ ve ‘imāret ve tedbir-i haşmān ve memliket ve ānçē bedîn māned vācib konend suhan goften. Ve îñ heme ân est ki ez ân melāmet ve endîşe eفزāyed ve tab‘ der işkence bāşed; ez ānki hîred ve nefis ruşat nedehed bā îñ tāyfa mizāh ve güstāhî kerden ez bahr-ı maşlahat-ı mulūk rā. Ve tab‘-ı pâdişāh bengošāyed illā ez nedîm. Ve eger hāhed ki ferāh-ter ziyed⁵ ve hazl ve muţāyibet der hem āmized ve hikāyethā-yî mezāhek ve nevāder brgūyed ve der pîş-i ü begūyend nedīmān, haşmet ve pâdişāhî-yî ü rā hîç zîyān nedārend. Çē, îşân rā ez bahr-ı îñ kār dārend. Ve pîş ez îñ der îñ ma‘nî faşlı gofte-îm.

¹ Doğru değil ki...

² Farsça gozirden fiilinin şimdiki zaman olumsuz şekli (Çaresiz, mecbür).

³ Çünkü onlar hizmete layıklardır/hizmeti hakediyorlar.

⁴ Belki burada “māl ve cihātî” kastetmiş olabilir. Merhum Gazvini’nin araştırmasına istinaden emlak ve arazi aidatlarını ve belki de özellikle kamu mülk ve arazilerine deyinmektedir.

⁵ Farsça zîsten fiilinin şimdiki zaman şekli: Zindegi konend.

Yirmi Dokuzuncu Fasl

Şarap Meclisinin Tertibindeki Bütün İncelikler

Eğlence ve şenlik olduğu hafta bir yahut iki gün bâr-ı umumi ilan edilerek âdet edinmiş olanların davet edilmesi ve hiç kimsenin men edilmemesi ve kabul sırasının onlarda olduğundan haberdar kılınmaları gerekir. Böylece hass işret meclisi günlerinde mezkûr kişiler kabul edilmeyeceğinden ötürü dergâha teşrif etmezler. Böylece bir kısmının kabul, bir kısmı red olunmasına mahal bırakılmaz. Meclis-i hassa layık görülen cemaat, yanlarında en fazla bir gulam getirmeleri şartıyla ve kim oldukları tespit olunarak, usulen nasıl geldikleri hakkında malumat edinmelidir. Davet edilen şahısların beraberlerinde sürahi ve sakilerini getirmeleri kati surette uygunsuz bir davranıştır. Böylesi bir davranış hiçbir vakit usulde yer almadığı gibi aynı zamanda çirkin karşılanan bir tavidir. Hükümdar cihanın kethüdâsı ve cümle âlem onun ailesi olduğundan ötürü tarihin her devrinde insanlar kendi evinden padişahın meclisine bir şey getiremez, bilakis padişahların sarayından kendi evlerine yiyecek, meze ve şarap götürürlerdi. Padişahın, reisi olduğu ailesi ve ekmek kapısı olduğu yerden kendisine şarap ve yiyecek alması kabul edilemez. Zirâ onun reisliği bütün reislerden daha fazla, daha mükemmel, daha iyi ve daha temiz olması icap eder. Şayet bu kişiler şarapdârın kendilerine sunduğu şarabın kötülüğünden dolayı şarap teslim edildiği halde kötü şarap vermesinden dolayı cezalandırılarak yanlışın ıslah edilmesi gerekir. Böylece kimse padişahın meclisine şarap getirmek cüretinde bulunamaz.

İşinin ehli nedimler padişah için vazgeçilemezdirler. Padişahın, sadece hizmette bulunmaları münasip olan bendegân ile haddinden fazla düşüp kalkması onun zayıf tabiatlı biri olduğuna yorularak hükümdarlık itibarının zedelenmesine, şanına hanel gelmesine yol açar. Aynı şekilde padişahın ekâbir, sipah-sâlâr ve serdar ile haddinden fazla birlikte olması onları emre itaatte gevşeklik göstermeye ve küstahça davranmaya ve çalıp çırpmaya götürür, bu da padişahın heybetine zarar verir. Öte yandan padişahın vilâyet meseleleri, ordu, iktisat, imar ve bayındırlık, memleket ve düşmanlarla ilgili izlenecek siyâset ve benzeri konularda konuşması gerektir. Her ne kadar bu mevzular padişahta gam kasavet, ruhsal çöküntü ve kaygıya yol açmasına rağmen akıl ve sağduyu memleketin selameti için onun mezkûr kişilerle kaynaşıp eğlenmesine müsade etmez. Dolayısıyla padişahın gönlü ancak nedimler sayesinde feraha kavuşur. Padişah eğer ki nedimlerle gönlünce vakit geçirmek, şaka yollu konuşup nükteler anlatma ve mizah yapmayı arzu ederse azametine bir noksan gelmez. Zirâ zaten nedimler böylesi işler içindir. Nitekim bu konuyu daha önce ayrı bir fasılda anlattık.

Faşl-ı Sî vü Sevvüm

Ender ‘İtâb Kerden Bâ Ber-keşidegân Bê Hingâm-ı Hâfâ ve Günâh

Kesânî rā ki ber-keşend ve büzürg gerdānend, ender ān rûzgārî ve rencî bâyed bord¹. Ve çün sehvî ve hâfâyî ki îşân rā oftend eger âşikārâ bâ îşân ‘itâb reved, āb-ı rûy rîhtegî hâşıl âyed ve bê nevâht ve nîkûyî-yî ān hâl bâz cāy-ı hîş reved, ūlâ-ter ān bâşed ki çün kesî hâfâyî koned, derhâl, îgmâz kerde-âyed ve pûşide² ū rā behānend ve begūyend: “Çünîn ve çünân kerdî. Ve mâ ez bahr-ı ān tâ ber-âverde-i hîş rā furū neyārîm ve ber-keşide-i hîş rā benefkenîm, ez ser-i ān der-güzeştîm, pes ez în, hîşten negâh dâred ve nîz³ çünîn delîrî nekoned. Pes eger cüz în koned, ez pâygâh ve haşm-ı mâ bîyoftend ve āngâh ān kerde-i ū bûved ne ān-ı mâ.”

Hikâyet

Emirü’l-mü’minîn rā, rađyallāhu ‘anhu, pürsîdend ki “Ez merdân-ı merd kudām mübâriz-terend?” Goft: “Ānki bê vaqt-i heşm hîşten rē negeh tevāned dâşt ve kārî nekoned ki çün ez heşm bîrûn âyed peşimānî hûred ve sūdeş nedâred.”

Ve kemâl-ı hîred-i merd ān bâşed ki hûd heşm negîred; pes eger gîred bâyed ki ‘aql-ı ū ber heşm çîre bâşed ne heşm-i ū ber ‘aql. Ve herki rā havâ-yî nefsi-i ū ber hîred çîre bâşed çün beşûred, heşm-i ū mer çeşm-i hîred ū rā bepûşāned ve heme ān koned ve fermāyed ki ez dîvānegân bê vucûd âyed ve bâz herki rā hîred-i ū ber havâ-yî nefsi-i ū gālîb bâşed bê vaqt-i heşm, hîred-i ū hâst-ı nefsi-i ū rā beşekened ve heme ān koned ve fermāyed ki bê nezdîk-i heme-i ‘âkılân pesendide bâşed ve merdümân nedānend ki ū der heşm şode est.

Bord-bārî-yî Hüseyn bin ‘Alî (ş. ‘a.)

Rûzî Hüseyn b. ‘Alî, rizvānullāh-ı ‘aleyhumā, bâ kavmî ez şahābe ve vucūhân-ı ‘Arab ber ser-i hân neşeste bûd ve nân mîhûrd ve cübbe-i dîbâ-yî Rûmî-yî girānmāye-i nev pûşide bûd ve destārî bê gāyet nîkû ber ser beste. Ğulāmî hâst ki kâse-i hürdenî der pîş-i ū benehed ve ez bālâ-yî ser-i ū îstāde bûd. Qazâ rā kâse ez dest-i ğulām rehâ şod ve ber ser ve dūş-i Hüseyn b. ‘Alî āmed ve destār ve cübbe, bîş-ter, ez hürdenî ālûde şod, beşerîyyetî der Hüseyn pedîdâr āmed ve ez fîre ve hacâlet ruhsâr-ı ū ber-efrûht. Ser ber-âverd ve der ğulām negerîst. Ğulām çün çünân dîd, betersîd ki ū rā edeb fermāyed, goft: “Vel kâzîmînel ğayza vel ‘âfîne ‘anin

¹ Uzatmak, sabretmek, beklemek, fırsat bulmak.

² Gizlice.

³ Artık.

nās.¹” Hüseyn raḍyallāhu ‘anhu, rūy tāze kerd ve goft: “Ey ğulām, tū rā āzād kerdem tā bē yek-bāregī ez heşm ve māliş-i men īmen gerdī.” Heme-i ḥāzırān rā ez ān ḥilm ve büzürgvārī-yi Hüseyn der çunan ḥāl ‘aceb āmed ve pesendīde dāştend.

Ve dānāyān gofte-end: Bord-bārī nīkūst velīken bē vaqt-i kām-kārī nīkū-ter ve ‘ilim nīkūst velīken bā hūner nīkū-ter, ni‘met nīkūst velīken bē şükr ü berḥūrdārī nīkū-ter, ta‘āt nīkūst velīken bā ‘ilim ve ḥūdāy-tersī nīkū-ter.

¹ Bkz. *Kur‘ân-ı Kerim* Âl-i ‘İmrân Sûresi 134. Âyeti “Onlar öfkelerini yutanlardır (tutanlardır) ve insanları affedenlerdir.”

Otuz Üçüncü Fası

Hata Eyleyen Yüksek Mevkidekilerin Paylanması

Nice bir meşakkatle büyütülüp terfi edilmiş kişiler küçük bir kusur işlediklerinde yahut hataya düştüklerinde alenen azarlanmaları haysiyetlerine dokunabilir. Bu durumda ne kadar sevecen davranılırsa davranılsın gönüllerini almak mümkün olmaz. Bir yanlışlık yapan kişiye göz yumularak gizlice çağırılması gerekir ve kendisine, “Şöyle böyle eyledin ve biz önünü açtığımız kişiye engel olmak, terfi ettiğimiz rütbesini düşürmesini arzu etmeyiz. Seni bu defalığına mazur gördük. Bundan böyle yaptıklarında dikkatli olup böylesi küstahlıklar sergileyip hatalara düşme” diye ikâz edilir. Buna mugayir davranışlarına devam ederse gözümüzden düşer. Artık bizden değil bizzat kendi yaptıklarının cezasını çeker. Böyle bilinsin.

Hikâye

Emirü’l-mü’minin radyallahu anhu’ya sordular: “En cengâver insan kimdir?” Dedi ki: “Öfke anında kendini zapt eden ve harekete geçmeyen kimsedir. Çünkü öfke ve hiddet anı geçince pişmanlık duyar, lâkin bu pişmanlık fayda etmez.”

İnsanoğlunun olgunluğu ve aklı, kendisini öfkelenmemekte gösterir. Şayet öfkelenirse, öfkenin akla değil, aklın öfkeye tahakküm etmesi gerekir. Kimin nefsi eğilimleri akl-ı selimine galebe çalarsa o kişi kızdığı anda kızgınlığı sağduyusunu örtüvererek çıldırılmışlarda görülen davranışları sergiler ve dahi kimin akl-ı selimi hava-yı nefesine galip gelirse o kişi ariflerce itibar görür ve kimse onun öfkelenişinin farkına bile varmaz.

Hüseyin bin Ali’nin Sabrı

Rivâyet olunur ki Hüseyin bin Ali radyallahu anhu sırtında yepyeni Rûm işi ipekten pahalı bir cübbe, başında hallice bir sarık olduğu halde bir grup sahabe ve Arap reisi ile sofranın başına oturmuş yemek yemekten hemen arkasında hazır bulunan köle yemek kâsesini onun önüne koymak isteyince kazadan kâse elinden kayıp Hüseyin efendimizin başına ve omuzuna dökülürdü. Cübbe ve sarığı kirlenen Hz. Hüseyin tabii olarak öfke ve hayâdan ötürü yüzü kızardı ve başını kaldırıp köleye baktı. Köle, Hz. Hüseyin’i böyle görünce kendisini cezalandıracağından korkarak: “Onlar öfkelerini tutanlar ve insanları affedenlerdir” ile başlayan ayeti okudu.

Bunun üzerine Hüseyin radyallahu anhu, sakinleşerek: “Ey köle, ansızın öfkelenip uğramaktan emin olasın diye seni âzât ediyorum” dedi. Hüseyin b. Ali’nin bu davranışı meclisteki büyüklerin hepsinin gayet hoşuna gitti.

Ve âlimler şöyle derler: “Tehammül iyidir fakat daha az incitmek vaktince yapılıncaya daha iyidir. İlim iyidir fakat sanatla beraber daha iyidir, nimet güzeldir fakat şükranla birlikte daha güzelleşir ve baht iyidir fakat bilim ve Allah korkusuyla daha da iyi olur.”

Faşl-ı Sî vü Şeşüm

Ender Hâk Gozârden-i Hîdmetkârân ve Bendegân-ı Şâyeste

Herki ez hîdmetkârân hîdmet-i pesendîde kerd, bâyed ki, der vaqıt, nevâhtî yâbed ve samart-ı ân bedû resed ve ânki taqşîrî koned, bê zarûretî ve sehvî, ân kes râ bê endâze-i günâh mâlişî resed, tâ rağbet-i bendegân ber hîdmet zîyâdet gerded ve bîm-i günâhkârân bîş-ter mî-beşevd¹ ve kârhâ ber istikâmet mîreved.

‘Uqûbet-i Günâh

Piser-i Hâşimî ber gurûhî merdümân ‘arbede kerd. Pîş-i pedereş âmedend ve ez vey benâlidend ve gele kerdend. Peder hâst ki ũ râ ‘uqûbet koned, piser goft: “Yâ peder, men günâhî kerdem ve hîred bâ men nebûd, tû merâ ‘uqûbet mekon ki hîred bâ tûst.” Pedereş râ in suhan hoş âmed ve ‘afveş kerd.

Hüsrev-i Pervîz ve Bârbud

Hurdâdbeh goft: “Melik Pervîz ber yekî ez hâşegîyân-ı hîş heşm gereft ve mer ũ râ bâz-dâşt ve hîçkes nezdîk-i ũ neyârest şoden² meger Bârbud-ı muṭrib, her rûz ũ râ ta‘âm ve şarâb bordî. Melik Pervîz râ haber kerdend. Bârbud râ goft: “Kesî râ ki ender bâz-dâşt-ı mâ bâşed tû râ çē yâregî-yi ân bâşed ki vey râ tîmâr konî³, ve in ḡadar nedânî ki çün mâ ber kesî heşm gîrîm ve bâz-dârîm, tîmâr-ı vey nebâyed dâştên?”

Bârbud goft: “Ey şâh, ânçē tû bedû bogzâşteyî, bîş ez ân est ki men bê cây-ı vey⁴ mîkonem.” Goft: “Çē gozâşte-em bedû?” Goft: “Cân ve in beh-ter ez ân est ki men bê vey mîferestem.” Melik goft: “Zēh! Nîkû goftî. Berev ki ũ râ bê tû baḡşîdem.”

Enüşîrevân ve Pîr-i Merdî ki Ceviz Mîkâşt

Resm-i tuḡme-i Sâsânîyân çünân bûde est ki herki pîş-i îşân suhan-ı goftî veyâ hünerî nemûdî ki îşân râ hoş âmedî, ber zefân-ı îşân bereftî ki “zēh!” çün ber zefân-ı pâdişâh bereftî ki “zēh!” der vaqıt, ḡazînedâr hezâr dînâr bedân kes dâdî. Ve mulûk-i ekâsere der ‘adl ve himmet ve murûvvet, zîyâdet ez digeṡ pâdişâhân bûdend, ḡâşse-i Enüşîrevân-ı ‘âdil.

Rûzî Nüşîrevân ber-neşeste bûd ve bâ hâşegîyân bê şîkâr mîreft, ber kenâr-ı deyhî gozer-kerd. Pîrî râ dîd neved sâle, ceviz der zemîn mîneşând. Nüşîrevân râ ‘aceb âmed, ez bahr-ı

¹ Halhâlî nüshasında şöyle yazlmıştır: Ve hem günâhkârân zîyâde mî-neşevend.

² Gitmeye cesaret edemedi, gidemedi.

³ Bakmak, bakım yapmak.

⁴ Onun hakkında, onun için.

ānki deh sāl ve bīst sāl bebāyed tā īn direht-i kešte ber-resed. Goft: “Ey pīr, ceviz mīkāri?” Goft: “Ārī, hūdāyegān.” Goft: “Çendān zinde bāšī ki ez bereş buhūrī?” Goft: “Keştend ü hūrdīm; kārīm ü hūrend.” Nūşervān rā hoş āmed, goft: “Zēh!” Der vaqīt, hazīnedār hezār dīnār bedīn pīr dād. Pīr goft: “Ey hūdāyegān, hīçkes ber-i īn direht zūd-ter ez bende nehūrd.” Goft: “Çēgūne?” Pīr goft: “Eger men ceviz nekeştemī ve hūdāyegān īncā gozer nekerdī ve ez bende çünānki pūrsīd nepūrsīdī ve bende ān cevāb nedādī, men īn hezār dirhem ez kucā yāftemī?” Nūşervān goft: “Zēhāzēh!” Hazīnedār dü hezār dīnār-ı digər bedū dād, ez bahr-i ānki dü bār zēh ber zefān-ı ü bereft.

Nīkūkārī-yi Me’mūn

Me’mūn rūzī bē mezālīm neşeste būd, kışşayī bedū berdāştend der hacetī. Me’mūn ān kışşa mer Fazl bin Sehl rā dād ki vezīreş būd. Goft: “Hacet-i īn merd revā kon bē zūdī, ki īn çarh-ı tīz-gerd tīz-ter ez ān est ki ber yek hāl bemāned ve ān gītī zūd seyir-ter ez ān est ki mer hīç dūst rā vefā koned. Ve emrūz mītevānīm nīkūyī kerdən, bāşed ki ferdā rūzī bāşed ki eger hāhīm ki bā kesī nīkūyī konīm netevānīm kerdən, ez ‘ācizī.”

Otuz Altıncı Fası

İşlerinin Ehli Olan Kullar ve Hizmetkârların Haklarının Teslimi

Makbul bir işi yerine getiren hizmetkârların gecikmeden takdir edilerek ödüllendirilmesi gerekir. Diğer kölelerin işlerine gösterdikleri ihtimamı artırmak, suçluları suça tevessülden caydırmak, işleri düzene sokmak için mecbur kaldığından ötürü yahut sehven bir hata eyleyen köle işlediği suçun nispetince cezalandırılması gerekir ve böylece işler yoluna girecektir.

Günahın Cezası

Rivâyet olunur ki Haşimîlerden bir çocuk sarhoş bir hâlde bir kısım insana dalaşınca babasına şikâyete gelip ondan dert yandılar. Babası onu cezalandırmak isteyince çocuk: “Babacığım, benim bir suçum yok, bir suç eyledimse aklım başımda değil idi; senin şimdi aklın başındayken bana kıyma” dedi. Bu söz babasının gayetle hoşuna gittiği için çocuğunu affetti.

Hüsery Perviz ve Bârbud

Hurdâdbeh şöyle nakleder: “Sultan Perviz has adamlarından birine kızıp onu zindana atmıştı. Hiç kimse kendisine yaklaşmaya cüret edemiyor iken Mutrip Bârbud ona her gün yemek ve şarap götürüyordu. Durumdan haber alan Perviz, Bârbud’a: “Benim gazabıma uğrayan birine hangi cüretle kol kanat girersin” dedi. Bârbud: “Sultanım senin ona yaptığın iyilik yanında benimki devede kulak kalır” dedi. Perviz: “Neymiş o benim yaptığım iyilik?” Bârbud: “Cân, bu benim ona gönderdiklerimden daha iyidir” dedi. Sultan: “Gidebilirsin, onu senin hürmetine bağışladım” dedi.

Nûşirevân ve Ceviz Eken Yaşlı Adam

Sâsâniler sülalesi, huzurlarında güzel bir söz söyleyen yahut hoşlarına gidecek bir maharet sergileyen kişilere “aferin” demeyi dillerine âdet etmişlerdi. Padişah “aferin” deyince hazinedara derhal o kişiye bin dinar verilmesini emrederdi. Nûşirevân-ı âdil başta olmak üzere, Sâsânî sultanları adâlet, insaniyet ve himmet konularında diğerlerinden çok daha ilerdeydiler.

Rivâyet olunur ki günlerden bir gün Nûşirevân-ı âdil maiyetindekilerle birlikte at sırtında ava çıkmış, yolu bir köyün yakınına düşmüş idi. Köyde yaşlı bir adamın bir ceviz fidanı dikmekte olduğunu gördü. Ceviz on yıl ya da yirmi yıl bir süre geçtikten sonra meyvesini veren bir ağaç olduğundan Nûşirevân pek şaşırarak: “Ey ihtiyar, ceviz mi ekiyorsun?” diye

sordu. İhtiyar: “Evet Hünkârım” dedi. Nûşirevân: “Ne kadar daha yaşayacaksın da meyvesine yetişeceksin?” diye sordu. İhtiyar: “Efendim, bizden öncekiler ekti biz yedik; biz de ekelim bizden sonrakiler yesinler” dedi. Bu söz Nûşirevân’ın pek hoşuna gidip “aferin” dedikten sonra hazinedarı hemen ihtiyara bin dinar verdi. İhtiyar: “Efendim, hiç kimse bu cevizin meyvesini benden önce yemedi” dedi. Nûşirevân: “Nasıl yani?” diye sordu. İhtiyar: “Eğer ki ben şu cevizi dikmeyeydim, efendimiz buradan geçmeyip kölesinden sual kılmayaydı da bu cevabı işitmeyeydi şu bin dirhemi nereden elde ederdim?” dedi. Nûşirevân iki kere “aferin” deyince hazinedar ihtiyara iki bin dinar daha sundu. Çünkü hükümdarın ağzından iki kez “aferin” çıktı.

Me’mûn’un İyiliği

Rivâyet olunur ki Halife Me’mûn’a bir gün sarayda, tahtında oturup şikâyetleri dinlerken bir arzuhâl iletildi. Me’mûn bunu derhal veziri Fazl bin Sehl’e vererek: “Bu adamın isteğini derhal yerine getir; çünkü şu felek bir hâl üzere kalmayaşıya devreder ve dahi şu zaman hiçbir dosta vefa etmeyesiye hızlı geçer. Bugün fırsat var iken iyilik eyleyelim çünkü yarın acizlik ve çaresizlik dedikleri çetin gün çatar da fırsat kaçar” dedi.

Faşl-ı Çihil ü Düvvüm

Ender Ma' nî-yî Ehl-i Sitr ve Sarây-ı Harem ve Hadd-ı Zîr-destân ve Mertebet-i Serân-ı Leşker

Nebâyed ki zîr-destân-ı pâdişâh zeber-dest gerdend ki ez ân hilelhâ-yı büzürg tevellüd koned ve pâdişâh bî-ferr ü bî-şukûh şevded; haşşe-i zenân ki ehl-i sitrend ve kâmil 'âkl nebâşend ve ğarâz ez îşân gevher-i nesil est ki ber cây bemâned ve herçê ez îşân aşil-ter, beh-ter ve şâyeste-ter ve herçê mestûre-ter ve pârsâ-ter sutûde ve pesendide-ter ve her ân gâhî ki zenân-ı pâdişâh fermânde gerdend, heme ân fermâyend ki şâhib ğarâzanişân¹ fermâyend ve şenevânend ve ber 'eyü'l-'ayn, çünânki merdân ahvâl-ı bîrûn peyveste mîbînend, îşân benetevânend dîd. Pes ber mevcib-i güyendegân ki der pîş-i kâr-ı îşân bâşend, çün hâcibe yâ hâdimî, fermân dehend, lâbud, fermânhây-ı îşân ağleb ber hilâf-ı râstî bâşend ve ez âncâ fesâd tevellüd koned ve haşmet-i pâdişâh râ zîyân dâred ve merdümân der renc oftend ve hilel der dîn ve mülk der-âyed ve hâste-i merdümân telef şevded ve büzürgan-ı devlet âzürde şevend ve heme-i rüzgârâ, her ân vaĳit ki zen-i pâdişâh ber pâdişâh musallaĳ şode est, cüz rusvâyî ve şerr ü fitne vü fesâd hâşıl neyâmede est. Endekî ez în ma' nî yâd konîm tâ der besyârî dîdâr oftend.

Evvel merdî ki fermân-ı zen kerd ve ũ râ zîyân dâşt ve der renc ü miĳnet oftad, Âdem bûd, 'aleyhisselâm ki fermân-ı Havvâ kerd ve gendüm beĳürd, tâ ez beheşt biyoftâd ve düvîst sâl mîgerîst tâ Hüdâ-yı te'âlâ, ber vey bebeşşüd ve tövbe-i ũ pezîroft.

Dâstân-ı Sîyävüş

Südâbe (Südâve) bûd zen-i Keykävüs ki ber vey musallaĳ şode bûd. Çün Keykävâs kes bê Rüstem ferestâd ve Sîyävüş râ ki pisereş bûd ve Rüstem perverde bûd ve bê cây-ı merdân resîde bûd, fermüd "Pîş ferest ki merâ ârzüy-ı vey mîkoned²." Rüstem Sîyävüş râ pîş-i Keykävüs ferestâd.

Ve Sîyävüş seĳt nîkû-rüy bûd. Südâbe ez pes-i perde ũ râ brdîd, ber vey fitne geşt³. Keykävâs râ goft: "Sîyävüş râ befermây tâ der şebistân âyed tâ hâherâneş ũ râ bebînend." Keykävüs goft: "Der şebistân şev ki hâherânet dîdâr-ı tû hâhend." Sîyävüş goft: "Fermân-ı hüdâvend râst, velîken îşân der şebistân beh-ter bâşend ve men der eyvân." Çün der şebistân

¹ Şâhib ğarâzân-ı îşân râ.

² Onu görmeyi arzuluyorum.

³ Ona meftûn ve âşık oldu.

şüd, Sūdābe kaçd-ı ū kerd, ū rā bē hīştēn bekeşīd bē ma'nī-yi fesād¹. Sīyāvūş rā heşm āmed ve hīştēn rā ez dest-i ū bekend ve ez şebistān bīrūn āmed ve sarāy-ı hīş reft. Sūdābe betersīd ki meger ū pīş-i peder begūyed ve goft: “Ān beh ki men pīş-destī konem.” Pīş-i Keykāvūs reft ve goft: “Sīyāvūş kaçd-ı men kerd ve der men āvīht ve men ez dest-i ū becostem.”

Keykāvūs ber Sīyāvūş dil girān kerd ve īn goft u gūy ū vahşet bē cāyī resīd ki Sīyāvūş rā goftend: “Tū rā bē āteş² sevgend bāyed hūrd tā dil-i şāh ber tū hoş gerded.” Goft: “Fermān-ı şāh rāst. Bē herçē fermāyed īstāde-em³.”

Pes çendān hīzūm ber şahrā nehādend ki nīm ferseng der nīm ferseng begereft ve āteş ender zedend. Çün āteş zūr gereft, Keykāvūs ber bālāy-ı kühī şod, Sīyāvūş rā goft: “Der āteş rev.” Sīyāveş ber Şebreng neşeste būd. Nām-ı Hūdāy bord ve esb rā der āteş cihānīd ve nā-peydā şod. Zamān-ı nīk begūzeşt, ez āteş bīrūn āmed bē selāmet; çünānki yek tār-ı mūy ber endām-ı ū tebāh neşode būd ve ne ber esb-i ū, bē fermān-ı Hūdā-yı 'azze ve celle. Ve heme-i halk der şegeft-i ān bemāndend. Ve mūb'bidān ez ān āteş begereftend ve bē āteşkede bordend ve henūz ān āteş zinde est⁴ ve ber cāy est ki hūkm kerd bē rāstī.

Ve ba'd ez īn hūkm, Keykāvūs Sīyāvūş rā emīrī-yi Belh dād ve āncā ferestād ve Sīyāvūş rā, bē sebeb-i Sūdābe, ez peder dil-āzūrde būd⁵, ve zindegānī bē renc mīgozāşt. Der dil kerd ki der velāyet-i Īrān nebāşed ve mīsegālīd ki bē Hindūstān şevēd yā Çīn ve mā Çīn. Pīrān Veyse ki ez vezīr ve sipāh-sālār-ı Efrāsyāb būd, ez rāz-ı dil-i Sīyāvūş haber yāft. Hīştēn rā ber ū 'arze kerd ve ez Efrāsyāb, bē heme nīkūyī ve derhāst, ū rā der-peziroft ve der 'uhde şod. Ve goft⁶: “Hāne yekī est ve her dü gevher yekī; ve Efrāsyāb tū rā ez heme-i ferzendān gerāmī-ter dāred ve hergāh hāhed ki bā peder dil hoş koned ve bē zemīn-i Īrān reved, Efrāsyāb der mīyān reved⁷ ve bā Keykāvūs veşīkat-ı herçi muhkem-ter bekoned, āngeh ū rā bē hezār i'zāz ve ikrām pīş-i peder ferested.”

Sīyāvūş ez Belh bē Türkistān şod ve Efrāsyāb duhter-i hīş bedū dād ve ū rā gerāmī-ter ez ferzendān-ı hīş mīdāşt; tā Gersīvez rā, birāder-i Efrāsyāb, ber ū hāsed āmed ve bedgūyān dest bā ū yekī kerdend ve çārehā kerdend tā Efrāsyāb bā ū bed şod ve ū bī-gūnāh der Türkistān košte āmed. Ve şīven der Īrān oftād ve yelān der-āşūftend ve Rüstēn ez Sīstān bē hazret āmed ve bī-destūr der şebistān-ı Keykāvūs reft ve Sūdābe rā gīsū begereft ve bē der keşīd ve bē şemşīr pāre-pāre kerd ve kes rā zehre-i ān nebūd ki ū rā goftī nīk kerdī yā bed. Pes ceng rā⁸

1 Sevişmek ve fesat işi yapmak.

2 Alevden geçerek.

3 Hazırım.

4 Yanıyor.

5 Sīyāvūş'un gönlü Sūdābe'den ötürü babasından kırgındı.

6 Pīrān Veyse.

7 Vasıta olur, aracı olur, aracılık yapar.

8 Savaş için.

mīyān-ı der bestend ve bē kīn ḥāsten-i Sīyāvūş bē Türkistān şodend ve çend sālḥā ceng mīkerdend ve çend hezār ser ez her dü cānib borīde şod. Sebeb-i heme, kirdār-ı Sūdābe būd ki ber pādīşāḥ musallaḥ şode būd.

Ve hemīşe pādīşāḥān ve merdān-ı ḳavī re’y ṯariḳī seporde-end ve çünān zindegānī kerd ki zenān ve vaşīfetān-ı īşān rā ez dil-i īşān ḥaber nebūde est ve ez bend ü havā ve fermān-ı īşān āzād zīste-end ve musaḥḥar-ı īşān neşode-end, çünānki İskender kerd.

İskender ve Dārā

Der tāriḥ āmede est ki çün İskender ez Rūm bīyāmed ve Dārāy bin Dārā rā ki melik-i ‘Acem būd, beşekest ve Dārā rā, hem der hazīmet, ḥidmetkārī ez ān-ı ü bekeşt, Dārā duḥterī dāşt seḥt nīkū-rūy, bā-cemāl, bā-kemāl ve ḥāheriş hemçünīn nīkū būd ve çend duḥter ez tuḥmeyī ki der sitr-i ü būdend hemçünīn bā-cemāl būdend, İskender rā goftend: “Ki rā koned ki sūy-ı şebistān-ı Dārā gozer konī ve ān māhrūyān-ı perī-peykerān rā bīnī, ḥaşş-ı duḥter-i Dārā ki der ḥüsn ü nīkūyī nazīr nedāred.” Ve maḳşūd ez īn suḥan, gūyendegān rā ān būd tā İskender duḥter-i Dārā rā bebīned ve çün merdān-ı īşān rā beşekestīm, nebāyed ki zenān-ı īşān mā rā beşekenend. İcābet nekerd ve der şebistān-ı Dārā nereft.

Ve diger ḥadīs-i Ḥüsrev ü Şīrīn ü Ferḥād, semerī ma’rūf est ki çün Ḥüsrev, Şīrīn rā çünān düst gereft ve ‘anān-ı havā bē dest-i Şīrīn dād, heme ān kerdī ki ü goftī, lā-cerem, Şīrīn delīr geşt ve bā çün ü pādīşāḥī meyil bē Ferḥād kerd.

Büzürgmīhr rā pürsīdend: “Sebeb çē būd ki pādīşāḥi-yi Āl-i Sāsān vīrān geşt ve tū tedbīrger-i ān pādīşāḥ būdī ve imrüz tū rā bē re’y ü tedbīr ü ḥired ü dāneş, der heme-i cihān hemtā nīst?” Goft: “Sebeb-i¹ dü çīz: Yekī ānki Āl-i Sāsān ber kārḥā-yı büzürg, kārđārān-ı ḥurd ve nādān gümāştend ve diger ānki dāneş rā ve ehl-i dāneş rā dūşman dāştendī. Bāyed ki merdān-ı büzürg ve ḥiredmend ḥarīdārī konend ve bē kār dārend ve ser-i kār-ı men bā zenān ve kúdekān oftād ve īn her dü rā ḥired ve dāneş nebāşed ve hergāḥ ki kār-ı pādīşāḥī bā zenān ve kúdekān oftad, bedān ki pādīşāḥī ez ḥāne beḥāhed reft.”

Peygāmber (ş.‘a.) mīgūyed: “Bā zenān der kārḥā tedbīr konīd. Ama herçē īşān gūyend çünīn bāyed kerd, bē ḥilāf-ı ān konīd, tā şevāb āyed.” Ve lafz-ı ḥaber īn est: “Şāvīruhunne ve ḥālīfuhunne.” Eger īşān tamām ‘aḳl būdendī Peygāmber, ‘aleyhisselām, nefermūdī ḥilāf-ı re’y-i īşān reften.

¹ Bē sebeb-i...

Re'y ve Dāneş-i Zenān

Ve der ihbār āmede est ki çün bīmārī ber Peygāmber (ş.) seht şod der āhir-i 'ahd ve za'f-i ū bē cāyī resīd ki vaqt-i namāz-ı farīze āmed ve yārān der mescid muntazır-ı Peygāmber neşeste būdend tā namāz-ı farīze bē cema'āt begozārend ve ū tākāt-ı ān nedāşt ki bē mescid āyed ve 'Āyşa ve Hāfşa, rađyallāhu 'anhumā, her dü ber bālīn-i Peygāmber, 'aleyhisselām, neşeste būdend, 'Āyşa Peygāmber rā goft: "Yā Nebīyullāh, vaqt-i namāz est ve tū tākāt-ı ān nedārī ki bē mescid revī. Ki rā fermāyī ez yārān tā pīş-namāzī koned?" Goft: "Ebūbekir rā." Diger bāre goft: "Ki rā fermāyī?" Goft: "Ebūbekir rā." Diger bāre goft: "Ki rā fermāyī tā pīş-namāzī koned?" Goft: "Ebūbekir rā." Sā'atī būd. 'Āyşa nermek Hāfşa rā goft: "Men se-bār goftem, tū yek bār ber īn cümle begūy ki Emirü'l-mū'minīn Ebūbekir merdī tunuk-dil¹ est ve tū rā 'azīm düst dāred ve çün cāygāh-ı tū rā, ya'nī mihrāb, ez tū hālī bīned, girye ber ū oftend ve hīştēn negāh netevāned dāşt, namāz ber vey ve ber kavim tebāh şevēd. Ve 'Ömer merdī şelb ve muhkem-dil est, fermāy tā ū pīşnamāzī koned." Çün Hāfşa bedīn 'ibāret bā Peygāmber, 'aleyhisselām, begoft, Peygāmber, 'aleyhisselām, goft: "Misāl-ı şumā misāl-ı Yūsuf ve Kirsufe est. Men ān neḥāhem fermūd ki sumā ḥāhīd, ān ḥāhem fermūd ki şevāb ve şalah der ān bāşed. Ebūbekir rā begūyīd tā pīş reved ve namāz-ı cema'āt koned."

Dāstān-ı Yūsuf ve Kirsufe

Gūyend: Der rūzgār-ı Benī-İsrā'īl fermān çünān būd ki herki çihil sāl ten-i hīş rā ez günāh-ı kebāyīr² negāh dāştī ve rüz rüze dāştī ve namāzhā bē vaqt-i hīş begozārdī ve hīçkes rā neyāzordī, se ḥācet-i ū bē nezdīk-i Ḥüdā-yı 'azze ve celle, revā būdī ve herçē ḥāstī muyassar geştī.

Der ān rūzgār, merdī būd ez Benī-İsrā'īl, pārsa ve nīk-merd, nām-ı ū Yūsuf ve zenī hemçün ū pārsa ve mestüre, nām-ı ū Kirsufe. İn Yūsuf ber īn gūne çihil sāl tāt'at kerd Ḥüdāy rā 'azze ve celle ve īn 'ibādet rā bē ser bord ve bā ḥūd endīşīd ki "Eknūn çē çiz ḥāhem ez Ḥüdā-yı 'azze ve celle, kesī bāyestī ki bā ū tedbīr kerdemī tā çizī ḥāste şodī ki beh-ter būdī." Her çend endīşīd, kes muvāfiq yādeş neyāmed. Der ḥāne şod. Çeşmeş ber zen oftad, bā dil goft: "Der heme-i cihān merā kesī ez zen-i hīş düst-ter nīst ve cüft-i men est ve māder-i ferzendān-ı men est ve nīkī-yi men nīkī-yi ū bāşed ve merā ez heme-i ḥalk beh-ter ḥāhed; şevāb-ter ki īn tedbīr bā ū konem."

Pes zen rā goft: "Bedān ki men tāt'at-ı çihil sālē bē ser bordem ve se ḥācet-i men revāst ve der heme-i cihān merā nīkḥāh-ter ez tū kesī nīst. Çē gūyī? Çē ḥāhem ez Ḥüdā-yı 'azze ve

¹ Yufka yürekli.

² Çoğul ismi (Kebīre): Büyük.

celle?” Zen goft: “Dānī ki merā der heme-i cihān tūyī, ve çeşm-i men bē tū rūşen est ve zenān temāşāgāh ve keştzār-ı merdān bāşend ve dil-i tū hemīşe ez dīdār-ı men hürrem bāşed ve ‘ayş-ı tū ez şohbet-i men hoş būved. Ez Hüdā-yı te‘ālā, beḥāh tā merā ki cūft-i tū-em, cemālī dehed ki hīç zen rā nedāde est, tā her vaḳit ki ez der der-āyī ve merā bā ān ḥüsn ü cemāl bīnī, dil-i tū hürrem şevved ve tā mā rā der īn cihān zindegānī bāşed bē hürremī ve şādī bē ser berīm.”

Merd rā ḥadīs-i zen hoş āmed. Du‘ā kerd ve goft: “Yā Rab, īn zen-i men rā ḥüsnī ve cemālī deh ki hīç zen rā nedādeyī.” İzed-i te‘ālā, du‘ā-yı Yūsuf icābet kerd. Zen-i ü diger rüz, ne ān zen būd ki bē şeb ḥofte būd: Sūratī geşte būd ki hergiz cihānīyān bē nīkūyī-yi ü nedīde būdend.

Ve Yūsuf ki ü rā ber ān cemhl bedīd, mutahayyır mānd ve ez şādī der pūst nimīgoncīd. Ve īn zen rā her rüz cemāl ü nīkūyī hemī eفزūd. Der yek hafta ḥüsn ü cemāl-ı ü bē cāyī resīd ki hīç binende der ü tamām netevānestī negerīsten, hezār bār ez māh ve āfītāb nīkū-ter ve ez hür ü perī laṭīf-ter ve zībā-ter. Ḥaber-i nīkūyī-yi ü der cihān beperāgend. Zenān, ez şehr ü rüstā ve ez dūr-cāyhā, bē nezāre-i ü hemī āmedend ve bē ta‘accub bāz hemī goftend¹.

Pes rüzī, īn zen der āyna hemī negerīst ve ān cemāl-ı bē kemāl-ı ḥīş mīdīd ve der nigār-ı şurat-ı rüy ü müy ü leb ü dendān ü çeşm ü ebrū-yı ḥīş temāşā mīkerd, ‘ucbā vü kübrā der dil āverd ve menī kerd ve goft. “İmrüz der heme-i cihān çün men kīst ve īn ḥüsn ü cemāl ki merāst ki rāst? Men çē der ḥürd-ı īn merdekem ki nān-ı ceveyñ ḥüred ve ān nīz nīm sīr būved ve ez nī‘met-i dūnyevī bahre nedāred ve zindegānī bē seḥtī mīgozāred? Men derḥürd-ı pādīşāhān ve ḥüsrevān-ı rüy-yi zemīnem. Eger bīyābend merā der zer ü zīver gīrend.”

Ez īn ma‘nī, heves ve temennāhā der ser-i īn zen şod ve bī-fermānī ve lecāc ve setīze-kārī pīş-āverd ve sıḳt goften ve cefā kerden ber dest gereft, ver her sā‘at şüy rā goftī: “Men çē der ḥürd-ı tū bāşem ki tū nān-ı ceveyñ çendān nedārī ki sīr buḥūrī!” Se-çihār küdek-i tıfıl dāşt ez īn Yūsuf. Dest ez dāştēn² ve şosten ve ḥürd ve ḥāb-ı īşān bedāşt ve ez bed-sāzī bē cāyī resīd ki Yūsuf ez ü bē cān āmed ve sutūh şod ve seḥt ender mānd. Rüy bē āsumān kerd ve goft: “Yā Rab, īn zen rā ḥersī gerdān.” İñ zen, der vaḳit, hersī geşt ve nekāl şod ve heme rüz der gird-i der ü bām mīgeşt ve hīç ez ān sarāy dūr-ter neşodī, ve heme rüz āb ez çeşm hemī devīdī. Ve īn Yūsuf der dāştēn-i küdekān-ı ḥurd ve īşān rā şosten ve ḥürānīden ve ḥusbānden çünān der-mānd ki ez tā‘at ve peresteş-i Hüdā-yı ‘azze ve celle bāz-mhnd ve namāzeş ez vaḳit mīşod³.

Diger bāre der-mānd ve ‘āciz şüd. Zārūreteş bedān āverd ki rüy bē āsumān kerd ve dest berdāşt⁴ ve goft: “Yā Rab, īn ḥers-geşte rā zenī gerdān, çünānki būd ve dil-i ḳani‘eş bedeh tā

¹ Bir birine söylediler, aktardılar.

² Bakım.

³ Kaza oluyordu.

⁴ Ellerini gökyüzüne kaldırdı.

ber ser-i ĩn kũdekān-ı ħurd mĩbāşed ve tĩmār-ı ĩşān mĩdāred, çũnānki mĩdāşt, tā men-i bende bē ‘ibādet-i tũ Ĥũdā-yı kerĩm meşğũl gerdem.” Derĥāl ĩn zen, hemçũnān ki bũd, zenĩ geşt ve bē tĩmār-ı kũdekān meşğũl geşt ve hergiz ez ĩn ĥāl yād neyāverd ve pendāşt ki ānçē dĩde est der ĥāb dĩde est ve çihil sāl ‘ibādet-i Yũsuf hebā’-yı mensũr şod ve ĥabta geşt bē sebeb-i havā ve tedbĩr-i zen.

Ve ba’ d ez ĩşān, ĩn ĥarekāt misālĩ geşt der cihān, tā nĩz kesĩ bē fermān-ı zen kārĩ nekoned.

Ve Me’ mũn-i ĥalife rũzĩ goft: “Hergiz ĥĩç pādişāh mebād ki ehl-i sitr rā ruĥsat dehed ki der ma’ nĩ-yı memleket ve leşker ve ĥazĩne ve sĩyāset bā pādişāh suĥan gũyend ve der ān mũdāĥelet konend veyā kesĩ rā bē ĥimāyet gĩrend ki çũn icāzet bĩyābend ki bē goftār-ı ĩşān, yekĩ rā pādişāh ber-kişed ve yekĩ rā sĩyāset fermāyed ve yekĩ rā ‘amel dehed ve yekĩ rā ma’ zũl koned, nāçār merdũmān bē yek-bār rũy bē dergāh-ı ĩşān nehend ve ĥacethā ĥāsten bedĩşān ber-dārend, ez ānçē¹ mer ĩşān rā zũd-ter bē dest-i tevān āverden. Ve çũn ĩşān rağbet-i merdũm bĩnend ve der sarāy ez leşker ü re’ āyā enbũh bĩnend, temennāhā-yı muĥāl konend ve tedbĩrhā-yı fāsĩd ber dest gĩrend ve merdũm-i bed ve bed-kĩş zũd bedĩşān rāh yābend, tā ne bes-i rũzgār, ĥaşmet-i pādişāh beşeved ve ĥũrmet ü revnaç-ı dergāh ve dĩvān bereved ve pādişāh rā ĥater nebāşed ve ez eţrāf melāmethā resed ve memleket der iztĩrāb ofted ve vezĩr rā temkĩn nebāşed ve sipāh āzorde şevend.”

Pes tedbĩr-i ĩn kār çĩst tā ez heme gam reste bāşed? Pādişāh rā hemān bāyed kerd ki ‘ādet refte est ve pādişāhān-ı bũzũrg ve ĥavĩ re’ y kerde-end ve Ĥũdā-yı ‘azze ve celle, fermũde est: “Erricālu ĥavvāmĩne ‘alennesā’²” mĩgũyed: Merdān rā ber zenān gũmāştēm tā ĩşān rā mĩdārend. Eger ĩşān ĥĩştēn betevānestendĩ dāştēn, merdān rā ber ser-i ĩşān negũmāştĩ. Pes herki zenān rā ber merdān gũmāred, her ĥatāyĩ ve nā-sezāyĩ ki pedĩdār āyed, cũrm-i ān kes rā bāşed ki ĩn ruĥsat dād ve ‘ādet begerdānĩd.

Ve Keyĥũsrev çũnĩn goft: “Her ān pādişāhĩ ki ĥāhed tā ĥāne-i ũ ber cāy bemāned ve memleket-i ũ bĩrān neşeved ve şukũh ve ĥaşmet-i ũ ber zemĩn neyoften, ehl-i sitr-i ĥĩş rā negoziāred ve ruĥsat nedehed ki der ma’ nĩ-yı zĩr-destān ve çākerān-ı ĥĩş suĥan gũyed veyā ber vekĩlān ve ‘ummāl ve iĥtā’-ı ĥĩş fermān dehed, tā ‘ādet-i ĥadĩm rā nĩgeh dāşte bāşed ve ez heme-i endĩşehā reste bũd.”

Ve Emĩrũ’ l-mũ’ minĩn ‘ Ömer-i Ĥattāb, rađyallāhu ‘ anhu, goft: “Suĥan-ı ehl-i sitr hemçũn ĩşān ‘ ũret est, çũnānki ĩşān rā ber-melā neşāyed nemũden, suĥan-ı ĩşān hem neşāyed goften ber-melā.”

¹ Çũnkũ, zirā.

² Bkz. *Kur’ an-ı kerĩm*, Nisā sũresi, 34. ayeti.

În kadar ki yād kerde şod ender in ma‘nī besende bāşed ve der besyār-ı dige dīdār ofted ve bedānend ki maşlahat ender in bāşed.

Der Ma‘nī-yi Zīr-destān

Ĥūdā-yī ‘azze ve celle, pādīşāh rā zeber-dest-i heme-i merdūmān āferīde est ve cihānīyān zīr-dest-i ū bāşend ve nān-pāre ve büzürgī ez ū dārend. Bāyed ki īşān rā çünān dāred ki hemīşe ĥīşten-şinās bāşend ve ĥalkā-yī bendegī ez gūş bīrūn nekonend ve kemer-i tā‘at ez mīyān negoşāyend ve her vaķit īşān rā bā īşān mīnemāyend bē zeştī ve nīkūyī, tā ĥīşten rā ferāmūş nekonend ve resen-i firāĥ negożārend tā herçi ĥāhend konend ve endāze ve maĥall-ı her yekī mīdānend ve ez aĥvāl-ı her yekī ber-resīde mīdārend, tā pāy ez ĥaţţ-ı fermān netevānend borden ve cüz ān nekonend ki mişāl yāfte-end.

Çünānki Büzürgmīhr-i Baĥtigān¹ rüzī Nūşīrevān-ı ‘Ādil rā goft ki “Vilāyet melik rāst ve melik vilāyet bē leşker dāde est ne merdūm-i vilāyet rā. Ve leşker rā ber vilāyet-i melik mihrībānī nebāşed ve ber merdūm-i vilāyet raĥmet ve şefķat nedārend: Heme der ān bāşend ki kīse-i ĥīş rā pūr-i zer konend, ġam-ı bīrānī-yi vilāyet ve dervīşī-yi ra‘iyyet neĥūrend. Ve herġāĥ ki leşker rā der vilāyet zeĥm ve bend ve zindān ve dest-i ġaşb ve cināyet ve ‘azl ve tevelīyyet bāşed, āngāĥ çē farķ bāşed mīyān-ı melik ve īşān ki hemīşe in kār-ı mulūk būde est ne kār-ı leşker; rıza nedāde-end ki leşker rā in ģudret ve temkīn bāşed. Ve der heme-i rüzġār-ı pādīşāhān, tāc-ı zerrīn ve rekāb-ı zerrīn ve taĥt ū sikke cüz pādīşāh rā nebūde est.” Ve dige goft: “Eġer melik ĥāhed ki ū rā ber heme-i melikān fażl ve faĥr bāşed, aĥlāk-ı ĥīş rā muĥazzab ve ārāste ġerdāned.” Goft: “Çēġüne konem?” Goft: “Ĥaşlethā-yī bed ez enderūn-i ĥīş dūr koned ve ĥaşlethā-yī nīk rā begīred ve kār bend bāşed.” Goft: “Kudām est ĥaşlethā-yī bed?” Goft: “În est: Ĥuķķa, ĥased, kibir, ġāzab, şehvet, ĥırş, emel, lecāc, durūġ, buĥl, ĥūy-i bed, zulūm, ĥūd-kāmegī, şetāb-zedegī, nā-sipāsī, sebuk-sārī. Ĥaşlethā-yī nīk: Ĥayā, nīkĥūyī, ĥilm, ‘afv, tevāzu‘, siĥāvet, rāstī, şabır, şükür, raĥmet, ‘ilim, ‘akıl, ‘adl. Herki kār-bend-i in ĥaşlethā bāşed, tertīb-i heme-i kārĥā bedāned dād ve ū rā der dāşten-i zīr-destān ve der aĥvāl-ı memleket bē ĥiç muşīrī ve mudabbirī ĥācet nebāşed.”

¹ Baĥtek oġlu Büzürgmīhr.

Kırk İkinci Fası

Tesettür Ehli, Harem Dairesi, Padişahın İdâresi Altındakiler ve Komutanların Tanzimi

Büyük zararlara yol açacağından ve padişahın haşmet ve şanına hâlel getireceğinden ötürü hükümdarın asları üst yapmaması lazımdır. Bunlar özellikle ehl-i tesettür olup akılları bu işlere ermeyen kadınlardır. Zirâ bunlar nezih bir neslin devamı için vardılar. Bu yüzden, buldukları yerde durmalıdırlar. Onların övgüye en çok yaraşanları asil ve liyakatlı, örtülü ve takvâlı olanlarıdır. Dizgini ellerine geçiren padişahın kadınları erkeklerin her zaman dışarıda bizzât gözleriyle gördükleri gibi hâdiselere tanık olamayacakları için kötü maksatlı kişilerden duydukları gibi yahut hâcibe ve hâdimin söylediklerini göz önüne alarak emirlerde bulunurlar. Böylece verdikleri emirler çoğunlukla hakikate ters düşünce kargaşa zuhur eder ve padişahın da itibarı zedelenip halk sıkıntıya düşer, memleket ve din işlerinde aksamalar meydana gelir, halkın ve reâyânın malı zayı olur, devlet erkânının dirlik ve düzeni bozulur. Tarihin bütün devirlerinde hükümdarın karısı hükümdara egemen olduğunda rezâlet, şer, fitne ve fesattan başka bir şey ele geçmemiştir. Bir parça bu konu üzerinde mütalaa edelim.

Kadın aklına uyup ona itibar ettiği için nice meşakkat ve zahmete düşen ilk insan, Havva'nın emirini dinleyip buğday yiyerek cenetten çıkarılan Âdem aleyhisselam idi. İki yüz yıl gözyaşları içinde tövbeler ettikten sonra Allah azze ve celle tövbesini kabul edip onu bağısladı.

Siyâvûş'un Hikâyesi

Rivâyet olunur ki Keykâvûş'un Sûdâbe adlı bir karısı vardı. Bu kadının Keykâvûş'a nazı ve hükmü geçirdi. Keykâvûş Rüstem'e, terbiyesi altında büyüyen oğlu Siyâvûş'u özlediği ve onu görmek için kendilerine göndermesini talep eden bir ulak yolladı. Rüstem, Siyâvûş'u Keykâvûş'a yolladı. Siyâvûş'un yüzü güzelleşmiş, gayetle yakışıklı bir delikanlı olmuştu. Siyâvûş geldiğinde Sûdâbe onu perdenin ardından görüverince içi geçerek ona gönlünü kaptırdı. Sûdâbe Keykâvûş'a: "Siyâvûş'a söyle kız kardeşlerinin kendisini görmeleri için şebistâna kadar gelsin, ona pek iştiyak duymaktalar" dedi. Bunun üzerine Keykâvûş da Siyâvûş'a şebistâna kadar gitmesini, kız kardeşlerinin kendisini görmek istediklerini söyledi. Siyâvûş: "Emriniz başım üstüne lâkin onların şebistânda bendenizin eyvânda kalması daha makuldür" dedi. Keykâvûş "Şebistâna git" deyince, Siyâvûş şebistâna girer girmez babsının karısı Sûdâbe üstüne atlayarak ona sarkmaya başladı. Siyâvûş bu durumdan son derece rahatsız

olarak kendisini güçbelâ şebistândan dışarı atıp kendi sarayına vardı. Siyâvûş'un babasını olan bitenden haberdar kılacağından etekleri tutuşan Sûdâbe elini çabuk tutarak Keykâvûs'un huzuruna gitti ve: "Siyâvûş'un bana saldırdığını bilmiyor musun? Bana asıldı, kendimi elinden zor kurtardım. Öz evladının böyle şeyler yapması hoş mu?" dedi. Bu sözler Keykâvûs'un pek ağrına gitti. Öyle ki, söylentiler ve şayialar çalkalanmaya başlayınca Siyâvûş'a, "Ancak ateş üstünden atlar ve de ateş seni yakmazsa temize çıkarsın" dediler. Siyâvûş, "Emir sultanın emridir" dedi. Bunun üzerine sahranın dörtte birine odunlar yığıp ateş yakarak Siyâvûş'a: "Şimdi ateşe doğru ilerle!" dediler. Siyâvûş gece karası bir ata binerek Tanrı'nın adıyla ateşe ilerleyip gözden kayboldu. Bir süre geçtikten sonra Tanrı azze ve cellenin inâyetiyle ateşin bir ucundan ne kendisinin ne de atının bir kılı zarar görmemiş bir şekilde sağ salim çıkıverdi. Bu işe şaşırıp kalan halk Siyâvûş'un masum olduğuna kanaat getirdiler. Hakikati ortaya çıkardığı için söz konusu ateş hâlâ yerli yerinde yanmaktadır.

Keykâvûs Siyâvûş'a Belh emirliğini vererek onu oraya yolladı. Bu arada Sûdâbe olayı yüzünden babasına hâlâ kırgın olan Siyâvûş çok zor zamanlar geçirmekteydi. İran'da bulunmak istemiyor ve kafasında Hindistan'a ya da tâ Çin ve Çin'in ötesine gitmeyi tasarlıyordu. Onun babasına kırgın olduğundan haberdar olan Efrasyâb'ın vezir ve sipah-sâlârı olan Pirân-ı veyse kendisini Siyâvûş'a takdim etti. Efrasyâb nâmına ihسانlarda bulundu ve Siyâvûş bunları kabul etti. Aralarında ahitleştiler ve ona şöyle dedi: "Hânedan bir cevher de bir." Efrasyâb ona öz evlatlarından daha fazla itibar etti. Her ne zaman babasına karşı kalbi yumuşarsa İran topraklarına dönebileceğini, bunların kendisine kaldığını söyledi. Efrasyâb da vasıta olur, sağlam bir anlaşma yapar ve onu binlerle ihtişam ve izzet ve ikramlarla memleketine yollar. Daha sonra Siyâvûş Belh'ten Türkistân'a geçti. Efrasyâb Siyâvûş'a kızını vererek onu öz oğullarından daha makbul ve daha aziz bir makama getirdi. Siyâvûş'un bu durumunu kıskanan Efrasyâb'ın kardeşi Gersivez müfterilerle el ele verip masum olan Siyâvûş'un canına kıydılar. İran ülkesini kara bir yâs bürüdü savaşçı yiğitler ayaklandı ve Rüstem tâ Sistân'dan şahın sarayına varıp şebistâna destursuz daldı; Keykâvûs'un karısı Sûdâbe'yi saçlarından tutup sürüyerek kılıçla lime lime eyledi. Hiç kimsede Rüstem'e tek laf edecek yürek yoktu. Savaşçılar kılıç kuşanıp Siyâvûş'un intikamını almak için Türkistân'a yürüdü. Yıllarca süren savaşlar boyunca iki taraftan nice binlerle kişi canından oldu. Bütün bunlar şaha tahakküm eden Sûdâbe denen bir kadının yüzünden olmuştu.

Padişah ve kudretli adamların tümü kendilerine, içlerinin kan ağladığından kadınlarının haberleri olmayacak bir yolu benimsemişlerdir. Böylece kadınların arzu ve emirlerinden âzât bir şekilde ömür sürmüş ve tıpkı İskender gibi onlara hükmetmişlerdir.

İskender ve Dârâ

Tarihte şöyle anlatılır: “İskender Rûm’dan gelip Acem sultanı Dârâ bin Dârâ’yı bozguna uğrattığı vakit, Dârâ mağlup olup kaçarken bir hizmetkâr-ı hassı tarafından öldürülmüştü. Dârâ’nın güzellikte eşi bulunmaz dilberler dilberi bir kızı vardı. Ayrıca güzel bir kardeşi de vardı. Dârâ’nın soyundan olan başka güzel kızları da vardı. İskender’e: “Dârâ’nın şebistânına bir uğrayıp oradaki âlemin ay parçalarını, özellikle iffetli mi iffetli, güzellikte ve cemâlde dünyada bir eşi benzeri bulunmayan Dârâ’nın kızını görmek istemez miydiniz?” diye teklifte bulundular. Bunu söyleyen kişi kafasında İskender’in kızı gördüğünde hoşuna gidip onunla evlenmesini kuruyordu. İskender: “Erkeklerini yendik; kadınlarına yenilmeyelim!” cevabıyla buna teveccüh etmeyerek Dârâ’nın şebistânına gitmedi.

Başka bir vaka da meşhur Hüsrev, Şirin ve Ferhad hikâyesidir. Şirin Hüsrev’e gönlünü kaptırıp sırsıklam âşık oluverince aşkın dizginleri Şirin’in eline geçti. Böylece Hüsrev Şirin’in her dediğini yapmak durumundaydı. Derken Şirin iyiden cesaretlenince onca şahlık ve yakışıklılığına rağmen Hüsrev’i bırakıp Ferhad’a gönül verdi.

Büzürgmihr’e, “Tüm cihanda senin gibi ilimli ve bilgili olan eşi benzeri bulunmaz bir siyâsetçiye sahip oldukları hâlde Sâsâni hânedanının yıkılmasının hikmeti ne idi?” diye sordular. Büzürgmihr dedi: “Âl-i Sâsân iki sebep yüzünden yıkıldı. Birisi Sâsâni sülâlesi büyük işleri ehil olmayan ve câhil kimselere tevdi etmekteydiler. İkincisi de akıllı, uyanık ve âlim insanlar satın almıyorlardı. Bunun neticesi olarak benim işim gücüm kadın ve çoluk çocuklara kalmıştı. Bu iki tayfada ne akıl ne fikir bulunduğu için söz de dinlemez olurlar. İşte bunlardan ötürü hükümdarlık meseleleri kadın ve çocuklara kaldığı gün bil ki o hânedanın sonu yakındır ve böylesi saltanatta istikrar olmaz.”

Peygâmbere aleyhisselam şöyle buyurur: “İşlerinizde kadınlarla istişare ediniz; doğru yapmak için onlar için nasıl yapılması gerektiğini söylüyorlarsa tam tersini yapınız.” Eğer kadınların akli tam olsaydı peygâmbere aleyhisselam onların dediklerinin aksi istikamette hareket ediniz buyurmazlardı.

Kadınların Düşünce ve Bilgisi

Hadiste şöyle geçmiştir; Peygâmbere aleyhisselam hastalığı şiddetlenip son nefeslerini aldıklarında namaz vakti gelmiş, geçmek üzereydi. Sahabe mescidde peygâmbere gelip cemaate iştiraki için uzun süredir beklemekteydi, ancak o mescide varmaya takati yoktu. Ayşe ve Hafsa radyallâhu anhuma her ikisi peygâmbere yastığı ucunda oturmaktaydılar. Ayşe, peygâmbere: “Ey Allah’ın nebisi, namaz vakti geldi geçiyor. Mescide gitmeye mecaliniz yoktur. Ashabınızdan imamlık yapması için kimi emredersiniz?” dedi. Peygâmbere: “Ebubekir

kıldırırsın” dedi. Yine sordu: “Kimi emredersiniz?” Peygâmbere: “Ebubekir” dedi. Yine de “Kimi imamlık için emredersiniz?” sordu. Peygâmbere: “Ebubekir” dedi. Biraz geçmişti ki Aysa Hafsa’ya, “Ben üç defa sordum, bir de sen sor bakayım. Zirâ Ebubekir sana aşırı muhabbeti olan yufka yürekli biridir. Seni mihrapta görmeyince kendisini tutamayıp ağlamaya başlarsa hem kendi hem cemaatin namazı bozulmuş olur. Ömer ise daha soğukkanlı ve çatal yürektir. Emret de Ömer kıldırıversin” dedi. Hafsa da peygâmbere aleyhisselama bu minvalde konuştu. Peygâmbere aleyhisselam: “Sizin durumunuz Yûsuf ve Kirsufe’nin hâli gibidir. Sizin talep ettiğinizi değil, münasip ve doğru olanı emredeceğim. Ebubekir’e söyleyin öne geçsin ve cemaate namazı kıldırırsın” dedi.

Yûsuf ve Kirsufe Hikâyesi

Rivâyet olunur ki Beni İsrail devrinde şöyle bir kanun vardı: “40 yıl boyunca bedenini büyük günahlardan sakınıp gündüzleri oruç tutarak gecelerini ibâdetle geçirenlerin Allah üç hâcetini giderir ve her ne dilerlerse yerine getirilirdi. İşte o devirde Beni İsrail’den takvalı ve salih kullardan Yûsuf adlı biri var idi. Bu Yûsuf’un yine kendisi gibi dindar ve iffetli Kirsufe adlı bir karısı var idi. Yûsuf bu şekilde 40 yılını Allah’a ibâdetle geçirmişti. Kendi kendisine: “Şu hâlde yerine getirmesi için Allah’tan ne dilek dileyeyim? İstedğim şeyin daha makbul olması için bana kendisine danışacak bir arkadaş lazım” dedi. O kadar kafa yormasına rağmen aklına hiç kimse gelmedi. Derken evine döndü ve “Şu dünyada karımdan daha aziz kimsen yoktur. Benim eşim ve çocuklarımla anasıdır. Benim sağlığım onun sağlığıdır. En iyisi onunla bir istişare edeyim” dedi.

Daha sonra karısına: “Bak, ben 40 yıllık ibâdetimi bitirdiğim için benim üç hâcetim Allah katında karşılanacaktır, şu dünyada benim iyiliğimi senden daha çok isteyen bulunmaz. Ne dersin? Allah’tan ne dileyeyim?” diye sordu. Kadın: “Şu cihanda sen iki gözümün nurusun! Ve kadınlar erkeklerin temaşağâh ve tarlasıdır. Gönlün beni görünce şâd olur, dirlik düzenin ve keyfin benimle yerine gelir, benim bir ömür sürmem senin de neşeyle hayatını idâme ettirmen için kapıdan içeri her girdiğinde güzelliğim ve cazibemle için bir hoş olsun diye Allah’tan bana şu dünyada kimseciğe bağışlamadığı bir güzellik ihsan etmesini iste” dedi.

Kadının bu sözleri adamın hoşuna gittiği için “Ya Rabbi, şu karıma dünyada kimseye vermediğin bir güzellik ihsan et” diye dua etti. Allah onun duasını kabul etti. Sabahleyin uyandıklarında geceliği içinde kadın hiç kimsenin daha güzeline şahit olmadığı bambaşka birine dönüşmüştü.

Yûsuf karısını o güzellikte görünce hayranlıktan dona kalmıştı. Sevinçten içi içine sığmıyordu. Kadın günbegün daha da güzelleşiyordu. Bir hafta içinde kadın kimsenin

bakamayacağı kadar güzel bir hale bürünmüştü. Uzak şehirlerden kadının güzelliğini seyretmek için gelen kadınlar hayralıklar içinde dönüyorlardı. Kadın bir gün aynada dudaklarını, dişlerini, gözlerini ve kaşlarını seyrediyor, kendi güzelliğinin görkem ve zerafetini izliyorken böbürlenip şişinmeye başlayarak gurura kapılıp, “Şu bendeki güzellik cihanda kimde varmış? Ben dünya nimetlerinden nasiplenmemiş, arpa ekmeğine talim eden şu çulsuz herife mi kalmışım ki hayatın böyle sıkıntı ve sefâlet ile geçsin! Ben cihan hükümdarlarına, Keyhüsrevlerine yakışırım. Zaten beni gördüklerinde altınlarla mücevherle boğarlar, nâz ü işvemle beni el üstünde tutarlar!” gibi kafasında epeyce ham hayaller kurdu. Ardından uyumsuz bir çift olduklarına, eşinin geçimsiz olduğuna kendi kendisini inandırarak itaatsiz ve huysuzlaşmaya başladı. Kocasına her daim: “Ben sana mı kalacaktım? Senin karnın doyuracak bir arpa ekmeğinin bile yok” diyordu. Yûsuf’un dört çocuğu var idi ama çocuklardan ilgi ve alakayı tamamen kesmiş onların ve evin dertlerini umursamıyordu. O kadar huysuzlaşmıştı ki Yûsuf ne yapacağını şaşırılmıştı. Çocuklarıyla nice zorluklara göğüs geriyor, ibâdet ve vazifelerini yerine getirmeye yetişemiyordu. Ardından yüzünü göğe çevirerek: “Ya Rabbi, şu kadını bir ayıya çevir” diye dua etti. Allah derhâl duasını kabul ederek kadını insanların baktığında ürperceği bir ayıya çevirdi. Kadın ayıya dönüştüğü için Yûsuf onu evden kovmuştu fakat kadın evden bir yere kıvıldamıyor, Yûsuf’un evinde dolanıp duruyor, bir yere ayrılmıyordu. Sabahtan akşama kadar gözyaşları içinde çocukların ayaklarına kapanıyor, yalvarıyordu. Bir süre böyle geçti. Yûsuf çocuklarıyla ne yapacağını şaşırınca dertten gitgide kendisini Allah’a namaz ve ibâdete veremiyordu. Birçok namazın vaktini kaçırıyor ve Yûsuf bundan esefler ederek aciz kalakılıyordu. Üçüncü kez yüzünü göğe çevirerek, “Ya Rabbi, şu ayıya dönmüş kadını ilk durumuna, önceden olduğu gibi yaparak bu kulun sana ibâdetle meşgul olsun o da küçük yavrularının başında dursun diye onu kanaat sahibi kıl!” diye dua etti. Allah onun bu duasını kabul eyleyerek kadını ilk hâline çevirdikten sonra kadın eski ilgi ve alakayla çocuklarına bakmaya, Yûsuf da ibâdet ve dua ile meşgul olmaya başladı. Karısıyla istişare eylediğinden ötürü bu şekilde 40 yıl hebâ ve telef oldu ve kendilerinden sonra bu kıssa kimsenin kadınlara danışmaması ve kadın kısmını Allah’ın özünde eğri olarak yarattığının bilinmesi için cihanda dilden dile aktarıldı.

Halife Me’mun şöyle dedi: “Halk onları daha kolay avuçlarının içine alabileceklerinden bunu fırsat bilip kapılarını aşındırarak ihtiyaçlarını ve akla hayale gelmeyen taleplerini kendilerine götüreceğinden kendilerinin de yanlış yollar tuttaraçağından dolayı hiçbir hükümdar kadınların aklına uyararak herhangi bir kimseyi himâyeye, terfi ya da birisini cezalandırmamış, kati surette memleket, ordu, hazine, siyâset hususlarında kendisine bir fikir beyan edip müdahalede bulunmasına hiçbir hükümdar ehl-i tesettüre müsaade buyurmamıştır.

Nihâyeten sapkın dinli insanlar kendilerine sokurlar ve çok geçmeden komşu halkların kınamaları duyulmaya başlar, padişahın can ve saltanatı tehlike altına girerek şanına hâlel gelir; dergâhın itibarı zedelenip istikrarı bozulur. Böylece memleket perişan hâlde çalkalanır, vezirde kararlılık kalmaz ve ordu harap olur.

O zaman bu kadar kederden kurtulmanın yolu nedir? Hükümdarın kadim padişahların töresini uygulaması gerekir. Zirâ Allah Kur'an'da: "Erkekleri onları koruyup gözetinler diye kadınlar üzerine hâkim kıldık" buyurur. Zirâ kadınların kendileri eğer kendilerini idâre edebilsediler erkeklere böylesi bir vazife verilmezdi. Meydana gelen yanlış ve aksaklıktan, kendisi üzerinde kadınların egemenlik kurmasına müsaade eden kimse sorumludur.

Kezâ Keyhüsrev de şöyle der: "Hânedanının istikrarlı ve sağlam kalmasını, memleketinin harap ve virân olmamasını, kendi itibar ve haşmetinin yeryüzünden silinmemesini isteyen bir hükümdar ehl-i haremine kendi idâresi altındakiler ve kendi vekil ve iktalarından başka hiç kimseye emirde bulunmalarına müsaade buyurmayarak kadim töreye sâdık kalmadılar. Bu sâyede hiç darda kalmaz ve hiç bir sorunla karşılaşamaz."

Ömer bin Hattab der ki: "Kadınların sözleri mahremdir. Kadınları uluorta, alenen göstermek nasıl yakışıksız ise, onların sözlerini de açıktan açığa dillendirmek olmaz."

Bu hususta bu kadar kelâm etmek kâfidir ve birçok meseleyi de aydınlatacağından ötürü kendisinde çok faydaların olduğu görülecektir.

İdâre Altındakilerle İlgili

Allah, hükümdarları insanlara hâkim bir yaratışla yaratmıştır. Cümle âlem halkı onun idâresi altındadır ve nân-pâre ile yüceliklerini ona borçludurlar. Hükümdar herkese kendisinin ne ettiğini bilecek, iyilik ve kabahatinin farkına varacak, kulaklarındaki kölelik küpesini çıkarmayacak, kuşandığı itaat kemerini çözmeyecek, nasıl göründüklerini onlara gösterecek, keyiflerince hareket edecek kadar iplerini salmayacak bir usulde davranmalı; her birisinin kabiliyet ve makamını bilerek emrine mugayir hareket edemesinler diye hâl ve hatırlarını devamlı surette soruşturmalıdır.

Nitekim bir gün hâkim Büzürgmir Nûşirevan Âdil'e şöyle dedi: "Şah, vilâyet halkını değil kendisine ait olan vilâyeti orduya sunmuştur. Orduda vatan ve millet sevgisi olmasaydı daima kendi cebini doldurma yollarını arar, vilâyetin harap ve halkın yoksul düşmesini umursamazdı. Vilâyette yaralama, tevkif, hapis, hiddet, cürm, görevden alma, tayin hususlarında ordu iktidarı eline geçirdiği vakit hükümdar ile ordu arasında ne fark kalır? Oysa hiçbir vakit ordu bu kudret ve nüfuzu elinde bulundurmamış bu işleri daima hükümdarlar icra etmiştir. Altın taç, altın üzenği, altın kadeh, taht ve sikkeye hiçbir devirde hükümdarlar

dışında hiç kimse sahip olmamıştır” diye devam etti: “Hükümdar diğer hükümdarlardan daha şerefli ve itibarlı olmak dilerse kendi ahlâkını iyi hasretlerle donatıp süslemelidir.” Nûşirevân: “Ne yapmam lazım?” dedi. Büzürmihr: “İyi meziyetleri kendinde toplayıp, kötü hasletleri kendinen uzak kılarak işlere koyulur.” Nûşirevân: “Kötü hasletler hangileridir?” dedi. Büzürmihr: “Kıskançlık, yalan, kibir, öfke, şehvet, hırs, boş hevesler, inat, cimrilik, kötü huy, zulüm, bencillik, acelecilik, nankörlük, ahmaklık. İyi meziyetler ise: Hayâ, iyi ahlâk, hilm, bağışlamak, kerem, tevazu, cömertlik, doğruluk, sabır, şükür, rahmet, ilim, akıl ve adâlet. Bunlara tabi olup icra eden padişah eli altındakilerin gönlünü hoş tutmayı ve memleket meselelerine ilişkin konularda istişare edecek bir kimseye yahut ayrıca bir kılavuza ihtiyaç duymaz.”

İkinci Bölüm

KABUSNÂME

I. KİTABIN TELİF SEBESİ

Unsuru'l-meali Keykâvûs b. İskender ölüm yaşı olarak da bilinen 63 yaşındayken Gilânşah adlı oğlunu öğütmek amacıyla 44 bölümde yazdığı *Kabusnâme*'yi telif eder. Muhammed Taki Bahar şuna inanıyor ki bu kitabı eski medeniyetteki ulusal hayat, hayat ilmi ve hayat emri gibi konuları tespit etmek üzere Moğol istilasını öncesindeki İslâm medeniyetine ait etmemiz gerekiyor. Cüretle diyebiliriz ki *Kabusnâme*'yi baştan sona kadar okuyan kimse, manevi açıdan bir değişikliğe uğrayıp üstünlüğe varır. Keykâvûs da telif amacı olarak oğlunun imâreti koruyabilmesi ve başka işlerin ızdırabından uzak durmasını gütmüştür. Bu kitapta da oğlunun terbiyesi için leşker hazırlamak, ülke yönetimi, zamânenin revâçta olan ilim ve fenlerini ve sosyal hayat gibi tüm rusumatı göz önünde tutarak tasvir etmiştir. Bu eser Türklerin hüküm sürdüğü süreçte İran yöresinin beşinci yüzyıldaki kültür, edeb, örf ve âdetlerini rengâreng konularla değerli bir biçimde içermektedir.

II. UNSURU'L-MEALİ'NİN HAYATI

Asıl adı Keykâvûs b. İskender b. Kabus b. Vuşmgir b. Ziyâr olan Unsuru'l-meali; Âl-i Ziyâr'ın emirlerindendi. Bu hânedan İran asıllı olup h.316-434/MS.928-1042 yılları arasında İran'ın bazı bölgelerinde hükümdarlık yapmışlardır. Daha sonra Selçuklular, saltanatı ele geçirerek Teberistân'ın küçük bir bölgesinde mahallî bir iktidar ve emirlik şeklinde yaşamlarını sürdürmüşler. Unsuru'l-meali de babası Keykâvûs gibi müstakil bir hükümete sahip değildi ve Teberistân ve Gurgân (Cürcân) yörelerinin küçük bir bölgesinde emirliğini sürdürüyordu. Eşi; Gazneli Sultan Mahmud'un kızı olduğu için onun nezdinde sekiz yıl has nedim olarak görev yapmıştı. Ömrünün bir kısmını da Hindistân ve Rûmların bölgesinde geçirdi.

Unsuru'l-meali, *Kabusnâme*'yi oğlu Gilânşah'a hitaben öğüt amacıyla yazmıştır. O, çocukluktan beri babasının sâyesinde emirzâdelerin gördüğü tüm özel eğitimleri almıştı. Ata binmekten başka okçuluk ve yüzmeyi de en iyi hocalardan öğrenmişti. Bu yüzden yazarlık konusundaki yeteneği dışında, eserin tüm 44 bölümünde ülke idâresi, savaş taktikleri ve ata binmek koşullarından tâ edebiyat, tıp, astronomi, musîki, ticaret vb. konularla ilgili bilgi paylaşıyor. Kitabın hemen hemen her bölümünü okuyarak yazarın sadakatını, aydınlığını ve hayırseverliğini anlamak zor değildir.

Unsuru'l-meali'nin aynı zamanda şiir söyleme yeteneği de varmış. Nitekim Kabusnâme'nin bir çok yerinde onun şiirlerine rastlanmak kaçınılmaz hâle gelmiştir. Aynı yöntemi yıllar sonra Şirâzlı Saadi *Gülistân* adlı eserinde kullandı. Ancak Unsuru'l-meali'nin şiirleri güzellik, akıcılık ve duygu zenginliği açısından Saadi'nin şiirleri kadar zengin değildir.

Unsuru'l-meali'yi yakinen Müslüman ve ehl-i sünnet nitelendirbiliriz. O, tövbe ederek İslâm dinine daha bağımlı olup *Kabusnâme*'nin birçok yerinde Hz. Muhammed'in söylediği âyetleri, hadisleri ve sözlerini aktarıyor.

Unsuru'l-meali; bilmili, gerçekleri gören, orta çizgide hareket eden, halkı tanıyan, bireysel ve toplumsal psikolojisine hâkim olan, politikacı, vizyonlu, düşünceli, merhametli ve iktidarlı bir insanmış. O; h.475/MS.1042 yılında 63 yaşındayken hayata veda etti.

III. UNSURU'L-MEALİ'NİN DİĞER ESERLERİ

Yazarın *Kabusnâme* adlı eserinden başka bir eseri bulunmamaktadır. *Kabusname*'nin de asıl adı *Nasihâtname* olarak bildirilmiştir. Ancak kitabın yaygın olan *Kabusnâme* ünvanı onun dedesi olan Kabus b. Vuşmgir'in adından alıntıdır.

IV. KABUSNÂME'NİN EDEBÎ VE TARİHİ DEĞERİ

“Nasihât acıdır!” derler. Ancak Unsuru'l-meali'nin *Nasihâtname*'sini bu kadar tatlıya büründüren yönü nedir? Bu sırrı kitaptaki bölümleri dikkatlice okuduğumuzda kolay bir şekilde çözebiliriz. Nasihat veya öğüdün acılığı, öğüdü veren nâsihin kibirli olan suratından kaynaklanıyor, öğüdün nefsinden değil! Bu; yazarımızın dikkatlice önem gösterdiği bir husustur. Zirâ oğluna verdiği nasihatları ve öğütleri okuduğumuzda herhangi bir üstünlük, serzeniş ve masum görüntüleme duygularına rastlanamayız, aksine yazarın; kolayca daha önce işlediği hata ve günahlardan bahsettiğini görürüz. Yazar bunları anlatarak geçmişteki tecrübelerini oğluna aktararak onu bu hataları tekrarlamaktan uzak tutmak istemiştir.

Kabusnâme, dil ve edebiyat açısından çok değerli bir eserdir. Çünkü bin yıl önceye ait birçok sözcük, terkip ve tabirleri içermektedir. Ayrıca bugüne kadar ulaşan ve hatta halk tarafından Farsça dilinde revâçta olan ve bir şekilde kullanılan o çağın mesel ve sözlerini içermektedir.

Unsuru'l-meali, bilim adamı olduğundan dolayı fazilet amacıyla Arapça sözcüklerden uzak durup Farsçada yaygın olan kelimeleri kullanmayı tercih etmiştir.

Sosyoloji açıdan *Kabusnâme*, öz çağının örf ve âdetlerini yansıtan bir ayna rolünü almaktadır. Kitap 44 bölümden oluştuğu için o çağın birçok sosyal hâdiselerini anlatmaktadır.

Arkadaşlık, misafirperverlik, aşk ve evlenmeden tutun tâ bilim ve revâçta olan fenlerle ilgili birçok konuyu görebiliriz.

Genel olarak bugünün tabiriyle Unsuru'l-meali'yi eylem özgünlüğü felsefesi olan "Pragmatizm" akımının¹ takipçisi olarak nitelendirebiliriz. Zirâ o, dünya görüşünü daha çok pratik eylemlere yönelik tutup düşüncelerini ve amellerini, tecrübe sonuçları ve pratik faydaların üzerinden değerlendiriyor. Bu sebepten ötürü bazıları onun daha fazla dünyevi işlere önem verdiğini savunuyorlar, zirâ ahlâkı usullere dayalı davranışları tavsiye etmekten yanı sıra hiçbir zaman uygunluk ve gerekliliği gözden çıkartmıyor.

Kitabın edebî değeri de birçok İranlı yazarlar ve şairlerin eserlerinde onun hikâyelerinden yararlanmalarına sebep olmuştur. Bunların arasından; Senâ'tin *Hadikatü'l-Hakika'sını*, Üfi'nin *Cevâmiü'l-Hikâyât'ını* ve Câmî'nin *Silsiletü'z-zehab'ini* söyleyebiliriz. Ayrıca *Kabusnâme*; Türkçe, Fransızca, İngilizce, Almanca, Arapça, Japonca ve Rusça olarak yabancı dillere de çevirilmiştir.

Türkçe nüshası, h.827/MS.1423 yılında Osmanlı padişahı II. Murad'ın emriyle Ahmet b. İlyâs (Mercimek Ahmet) tarafından çevirildi.

V. YAZI ÖZELLİKLERİ

Unsuru'l-meali *Kabusnâme*'nin inşa kısmında kullandığı tarz; orta dereceli bir üsluptur. Yani sözdizimsel ve anlamsal kısıtlamalardan arındırılmış bir nesir türünü sergilemiştir. Herhangi bir girift ve zor anlaşılan ibârelere rastlanamayız. Eser çok basit ve açık bir dil üslubuyla yazılmıştır. Bu, hicri dördüncü ve beşinci yüzyılları yazarlarının genel bir özelliğiymiş. Dolayısıyla bu eserin yazı türünü kısaca maddeler hâlinde aşağıdaki biçimde sıralayabiliriz:

Yazar;

- 1- Kur'an-ı Kerim âyetlerine ve enbiya hadislerine istinat etmiştir,
- 2- Arapça haber, şiir, ibâreler ve meselleri Farsça nesrine büründürmüştür,
- 3- Belagat ve akıcılığı zedelemeyecek biçimde Farsça sözcük ve terkipleri kullanmıştır,
- 4- Nesir satırları arasında şiir söylemiştir,
- 5- Kitabın birçok yerinde hikâyeler, destanlar, meseller, atasözleri, nasihat ve öğütler aktarmıştır,
- 6- İtiraz içerikli cümleler kullanmamıştır,

¹ William James (MS. 1842-1910) tarafından popüler hale getirilen "Pragmatizm" felsefede; uygulayıcılık, uygulamacılık, pragmacılık, fîliyye, faydacılık, yararlılık gerçeğe ve eyleme yönelik olan, pratik sonuçlara yönelik düşünme temelleri üzerine kurulmuş olan felsefi bir akımdır.

- 7- Nasihat içerikli bir eser olduğundan dolayı kullanılan fiilerin çoğunu emir kipi olarak kullanılmıştır,
- 8- Seci'den uzak kalmıştır,
- 9- Tekrarlanmaktan kaçınmıştır,
- 10- İcâz ve eşitlik yerine söz uzunluğu üslubunu kullanmıştır.

VI. BİLİM ADAMLARININ YORUMLARI

Kabusnâme ile ilgili birçok bilim adamı makale, kitap, bildiri vb. gibi çalışmalarda yorumlarını edebiyatseverlerle paylaşmışlar. Burada bilinen bilim adamlarının yorumlarına yer vermekle birlikte bu eserin daha anlamlı bir şekilde tanıtılmasına yardımcı olmaya çalışıyoruz:

A. GULAM HÜSEYİN YÛSUFİ¹

“...Vaktimizi daha fazla harcadığımız şeyler, bizim için özel bir değer taşımaktalar. Acaba benim Unsuru'l-meali'ye duyduğum ilgi de yıllarca onun eserinin üzerinde çalıştığımın kaynaklanıyor? Yoksa birisi hakkında veya bir eserle ilgili çeviri yapmaya ve düzeltmeye başlayınca onunla ilgili savunma kılıfına girip sürekli onun üstünlüklerini göstermeye çabalarından mı kaynaklanıyor? Sanki eser sahibiyle akraba bağlarımız vardır!

Bu satırları yazan yazar, bu şekilde taraftarlığı ve bağınazlığı sevmiyor ve kâtip olan bu devlet adamını nasıl tanıdıysa öyle göstermeye gayret gösterecektir. Unsuru'l-meali; sevecen, necib, bilgili, deneyimli, tecrübeli, düşünceli, hoş meşreb, samimi, merhametli bir kişiliğe sahip olup onun farklı alanlardaki bilgileri okuyucuyu şaşkına çevirdiği kadar söyleyişinin açıklığından da bir o kadar etkilendiriyor. Onun nüktedânlığı ve derin görüşlüğü, bazı bölümlerde yazdığı hikâyeler ve rivâyetleri okunaklı ve tahsin ettirici hâle getirmiştir.”

B. MELİKÜŞŞUARA BAHAR²

“*Kabûsnâme*, beyân icâzı, manî yayını, ibârelerin akıcılığı açısından ve eşanlamlı sözcük ve cümlelerden arınmış, seci', sanat ve beyân zorlukları açısından eski dönemlerdeki eserlerden bir farkı yoktur ve *Beyhakki Tarihi* gibi Arap edebiyatının etkisi altında kalmamıştır. Bir tek o çağda ortaya çıkan ve tabii olarak fazilet ehli olan kişilerin kelâmına giren Arapça terimlerden uzak kalmayarak kasitli olarak Arapça sözcük ve ibâreleri

¹ Gulam Hüseyin Yûsufî, *Ders-i Zendeği Güzide-i Kabusnâme (Hayat Dersi, Kabusnâme'den Seçmeler)*, İlmî Yayınları, Tahran, 2010, s. 9-10.

² Muhammed Taki Bahar, *a.g.e.* s. 114-115.

kullanmamaya gayret ederek *Beyhakkı Tarihi* ve *Keşfü'l-Mahcub*'dan daha az bir biçimde Arapça terimleri içeriyor...

Eğer her bölümde yeri geldikçe kullanılan bilimsel terimleri görmezden gelsek, bu eserde aynı çağda çıkan eserlere nazaran daha fazla Farsça sözcüklerin kullanıldığına özen gösterildiğini söyleyebiliriz. Bu yüzden yirminci bölümde de yapılan açıklamaya göre yazarın eski dillere örneğin “Pehlevî” diline hâkim olduğunu tespit edebiliriz.”

C. ÜSTAD BEDİUZZAMAN FURÛZÂNFER¹

“Keykâvûs o çağın tüm bilim ve revâçta olan örf ve âdetlerinden bilgisi vardı, hatta tüm fen ve sanatları da öğrenip bazılarında da üstad derecesine yükselmişti. Tıp, felsefe, astronomi, matematik ve bunlara bağlı olan dalların çoğunda bilim fenlerini iyice biliyormuş ve muhtemelen Pehlevî yazı hattını da okuyabiliyormuş... Ayrıca kitabın bölümleri daha fazla hayat tarzına, sosyallik ve ahlâka dayalı amellere yönelik olup emirler gibi hayat tarzını öğretmek, bu kitabın güttüğü asıl amaçmış...”

Kabusnâme'nin nesri son derece basit ve akıcıdır. Kitabın çoğu kısmı emir kipiyle yazılmıştır. *Beyhakkı Tarihi* gibi birbirine bağlı cümleler içeriyor. İtiraz içerikli cümleleri yoktur, cümlelerin çoğu birbirine atfen yazılmamıştır. Farsça sözcüklerin zenginliği üstündür ve revâçta olmayan Arapça sözcükler bulunmamaktadır. Genel olarak Arapça sözcükler, teknikle alakalı olan kısımlarda kullanılmıştır.”

D. HENRY MESSE²

“*Kabûsnâme*'nin bu basitliği Nizamülmülk'ün *Siyâsetnâme*'sinde görülmemektedir ve bu eseri Hazar kıyılarında hükümdarlık yapan Âl-i Ziyâr sülâlesinden olan Kabus, ahlâk usullerine dayalı saltanat kaidelerini öğretmek amacıyla oğluna yazdı. Bu eser içerdiği hürriyet duygusu ve tatlı hikâyeleriyle o çağın örf ve âdetlerini aktararak Fars edebiyatının kayda değer metinlerinden biri sayılır.”

E. ZEBİHULLAH SAFA³

“Unsuru'l-meali, *Kabusnâme*'den aşikâr bir biçimde tespit edildiği üzere, bilirkişi ve kendi çağının tüm yaygın fenlerini bilen bir kişiliğe sahipmiş. Bu bilginliği, *Kabusnâme*'deki eserinde muhtelif konuları ele almasını ve basit ve açık bir şekilde fenlerin mukaddemesini

¹ Bediuzzaman Furuzanfer, *İran Edebiyat Tarihinden Konular*, Dehhüda Yayınları, Tahran, 1975, s. 302.

² Henry Messe, *a.g.e.* s. 167.

³ Zebihullah Safa, *a.g.e.* s. 900.

anlatmasına sebep olmuştur. Kitabın telif amacı da, oğluna ülke idâresini veya icâb ettiği durumlarda başka görevlerde bulunulmasını öğretmekmiş. Bu yüzden bu kitapta ordu düzeni, ülke idâresi, revâçta olan bilim ve fenler gibi konular hakkında bilgi veriyor ve bu sebepten dolayı onun kitabı değerli bilgiler içerip beşinci yüzyıldaki İranlıların örf, âdet ve kültürleri hakkında muhtelif bilgileri munhasır bir biçimde paylaşmaktadır.

Unsuru'l-meali'nin yazı tarzı Farsça mürsel nesri şeklindedir. Bu nesir şekli hicri IV. ve V. yüzyıllarında yazarların kullandığı inşa biçimiymiş.”

F. JAN RYPKA¹

“*Kabusnâme*; edebî, ahlâkı ve didaktik içerikli olup ancak Şîrâzlı Saadi veya Nişâbürlü Attar'ın *nasihatnâmeleri* kadar etkili olmayan öğüt verici dev bir eserdir. Bu kitap; aristokrat ve feodalite ahlâkı, Müslümanlıkta yüzeysel dindarlık, zâhiri amellere uyanıkça bağlılığı gösteren hikmetler ve birkaç mevzuda da yazarın özel konumuna bağlı çelişkili konular içermektedir. Yazar; çöküşünden uzun bir süre geçmeyen Teberistân bölgesinde hükümdarlık yapan aristokrat bir aileden olduğuna rağmen üstün bir asıllığa sahip olmayan Gazneli Türkleri'ne yalakalık yapmaktan çekinmiyor ve bunun sebebi de onlardan duyduğu korkudan kaynaklanabilir.

Keykâvûs feodal olan küçük bir ağa olduğundan dolayı, oğlunun ticaret yolunu gütmesi hoşuna gitmiyor, zirâ hayatın gerçeklerini iyi biliyor.

Soyu eski ve yerli sünnetlerin derinlerine gömülen bir yazar; sırf iyi bir ünvan yakalamak için kendisini gerçek bir müslüman göstermeye çabalıyor. El altında çalışanlara adâlet çerçevesinde davranmayı tavsiye ettiği bölümde sırf egosunu tatmin etmek istiyor. Bu kitap o çağın sosyal durumunu iyi bir şekilde yansıtıyor. Öyle ki eşi benzeri hiçbir vakanâme nitelikli eserde görülmez. Moğol istilasından önceki İslâm medeniyetini temsil eden bir eserdir.”

G. ABDÜLHÜSEYİN ZERRİNKÛB²

“Beşinci yüzyılın yazar ve edipleri öz kitaplarında kayda değer tenkitli noktalar ve faydalar yazmışlardır. Örneğin, *Kabusnâme*'nin yazarı Keykâvûs b. İskender, Selçukluların ilk döneminde yaşamıştır. Keykâvûs bu eserde ahlâkı faydaları sayarak, şairlik ve kâtiplik hakkında içi dolu ve ilginç bilgiler vermektedir. Dünya görüşü açık olan bu yazar, söylediği tüm konularda öz deneyimlerini ve o çağdaki fazilet ehli olan şahısların düşüncelerini paylaşmıştır. Nesir yazma tarzı hakkında şöyle bir söylentide bulunmuştur: ‘Arapça yazılarda

¹ Jan Rypka, *a.g.e.* s. 376.

² Abdülhüseyin Zerrinkûb, *a.g.e.* s. 207.

seci‘; sevilen bir sanattır, lâkin Farsçada seci‘ hoş değildir, eğer kullanmazsan daha iyidir.’ Şairlik hakkında da şöyle diyor: ‘Nesirde söylenen sözü sen şiirde söyleme... Söylediğin methiyeyi memduha yakışır bir biçimde söyle... Kime ne söyleyeceğini bil.’ Bu konular onun ne kadar kitaplar, edipler ve büyük bilim adamları hakkında bilgili olduğunu gösteriyor.”

H. EDWARD BROWNE¹

“*Kabusnâme*’nin tarzı, Farsçanın düz ve basit nesrinin bir örneğidir. Kaba ve girift ibârerlerin sayısı *Siyâsetnâme*’ye nazaran çok azdır. *Gülistân* vb. kitaplara göre kelâm süsü daha azdır. Ahlâkı, mizâhî, mesel ve nükte içeren söz ve anlamlı cümleler doludur. Dünyevi işlerle ilgili verdiği öğütler çok hekimânedir ve ilginç bir şekilde bugünün durumuyla mutabakat etmektedir...

Ayrıca *Kabusnâme*, *Siyâsetnâme* gibi çok sayıda hikâye içermektedir (yaklaşık 50 hikâye) ve bu hikâyeleri öz nasihatlarını şerh etmek için yazmıştır ve daha çok kendi hafızasından ve hatıralarından yardım almıştır. Farsça kıssalarında genellikle kimseye mal edilmeyen hikâyeler, *Kabusnâme*’de belirli birilerine mal edilmiştir ve bazen de aksine bazı hikâyelerde kimsenin adını yazmamıştır, ancak çağımızdaki tarihçi yazarlar onları bazı önemli kişilere mensup etmişlerdir...

Bu hikâyeler dışında *Kabusnâme*’de şiir çok vardır. Bunların çoğu da yazarın öz rubaileri veya dörtlükleridir. Şiirleri aktarılan şairlerin arasından Ebû Said Ebulhayır, Ebû Şekûr Belhi, Ebû Selik Gürgâni, Escedî, Ferruhî, Lebibî ve Kameri Gürgâni gibi şairleri söyleyebiliriz.”

İ. SAİD NEFİSİ²

“Bu kitap, Farsça nesirleri arasında gençler için en faydalı olanıdır. Zirâ açık ve güzel bir şekilde yazıldığı dışında, uzun öğütler içermektedir. Eski çağlarda yazılan nasihat tarzındaki kitaplar iki sebepten ötürü bu kitapla eşdeğer tutulamaz: Birincisi, onların yazarları anlam ve kelâm olarak bu kadar basit sever ve hoş beğenili değilmişler, ikincisi ise bu kitabın herbir sayfası faydalı sözcükler ve tarihi olaylar içeriyor ve hatta başka yerlerde bulamayacağımız birçok eski örf ve âdetlere tanıklık ediyor.

Bu kitabın en büyük avantajı da yazarının kâtip olmasıdır. O beşinci yüzyıl Farsça nesrinin en iyi örneğini hatırâ olarak bize miras olarak bırakmıştır.”

¹ Edward Browne, *a.g.e.* s. 474-480.

² Said Nefisi, *Kabusnâme’den Seçmeler*, Sepehr Yayınları, Tahran, 1941.

VII. YAZAR VE ESERLE İLGİLİ HUSUSİYETLER

Kabusnâme, Âl-i Ziyâr emirlerinden olan Unsuru'l-meali Keykâvûs b. İskender b. Kabus b. Vuşmgir b. Ziyâr tarafından h.462/MS.1069 yılında telif edildi. Kitap, önsöz hariç herbiri farklı bir konuyu müstakil olarak içeren 44 bölümden oluşmuştur. Birçok tarihçi tarafından *Kabusnâme*'nin sebab-i telifi; oğlu Gilânşah'a hayat dersi vermek gösterilmiştir.

Okuyucu; ilk bakışta eserde ele alınan teknik konularının o konuya hâkim olan biri tarafından yazıldığını zanneder, zirâ konu çeşitliliği o kadar çok ki okuyan herkes bahsi geçen her konunun öğrenilmesi bir ömür sürecektir diye düşünüyor ve dolayısıyla okuyucuyu şaşkına çeviriyor. Ancak eğer böyle düşünsük ki kitabın yazarı hem emirlik yapıyormuş, hem askermiş, hem bilirkişî, hem mutasavvıf ve hem şair o zaman gençlik döneminden itibaren yaşlılığına kadar ilim ve marifet tahsiline iştigal ettiğini anlayıp bu kitaptaki konular da aristokrat ailelerinin özel hayat tarzını, ilim; fazilet ve sanat ehli olanların hayat şeklini öğüt olarak gösteren, memleket idâresi ve çalışma alanları hakkında bilgileri paylaşan yazar Keykâvûs dışında kimsenin olmadığını tespit etmek mümkündür. Kitabın son sayfasında da yazılan cümlelere istinaden bunu da tespit etmek o kadar zor değildir: “Şimdi bilmiş ol ey oğul ki her ilim, sanat ve meslekten bildiklerimi, her şeyden sana fasıllar altında bahsettim ve alışkın olduğum ne varsa, hepsini senin için 44 bölümden oluşan bir kitap hâline getirdim ve her zaman bilmiş ol ki, gençlikten tâ yaşlılığa kadar, 63 yaşıma geldiğime dek bu şekilde yaşadım ve ömrümü bu şekilde sona erdirdim.”

Kitabın konularını içerik ve ihtiva açısından sekiz ana bölüme ayırmak mümkündür:

- ❖ Birinci Bölüm: Herhangi bir bölümün ayrılmaz bir parçası olan öğütler bu kitabın önemli özelliği sayılıyorlar. Bu öğütler, uzun bir ömrün derin düşüncelerini, üstün yorumlarını ve büyük bir aklın göstergesidirler. Bu öğütler gerçek bir hayat hikâyesini yansıtıyorlar.
- ❖ İkinci Bölüm: Vaaz ve zikir ile ilgilidir. Yani dini ve mezhebi konuları içeren öğütleri kapsıyor. Nitekim kitabın ilk bölümü ve önsözü de Allah'ın tanıtılması, ikinci bölümü peygamberlerin yaradılışı, üçüncü bölümü nimet veren Allah'a şükretmeyi, dördüncü bölümü yetenek yolundan taatımızı arttırmayı ve beşinci bölümü ise anne ve babanın hakkını vermekle ilgilidir.
- ❖ Üçüncü Bölüm: Hayat ve sosyalle teknikleri hakkında bilgi içeriyor.
 - 10. Bölüm: Yemek yeme tertibi.
 - 11. Bölüm: Şarap içme tertibi.
 - 12. Bölüm: Misafirlik ve misafirperverlik.
 - 13. Bölüm: Şakalaşmak, tavla ve satrançta kaybetmek.

- 14. Bölüm: Aşk.
- 15. Bölüm: Murada ermek.
- 16. Bölüm: Hamama gitme şartları.
- 17. Bölüm: Uyumak ve sakinleşmek.
- 21. Bölüm: Mal birikimi.
- 23. Bölüm: Köle satın almak.
- 24. Bölüm: Ev ve arsa satın almak.
- 25. Bölüm: At satın almak.
- 26. Bölüm: Zevce edinmek, izdivaç.
- 28. Bölüm: Dostluk ve dost edinmek.
- ❖ Dördüncü Bölüm: Ahlâk ve terbiye hakkında bilgi içermektedir.
 - 6. Bölüm: Sanat artışından cevher artışı.
 - 7. Bölüm: İyi ve kötüyü konuşmak.
 - 9. Bölüm: Yaşlılık ve gençlik.
 - 22. Bölüm: Emanet saklamak.
 - 27. Bölüm: Çocuk yetiştirmek.
 - 31. Bölüm: Affetmek ve cezalandırmak.
 - 44. Bölüm: Cömertlik ve ehl-i tasavvuf ve ehl-i sanatın yolu.
- ❖ Beşinci Bölüm: İlim ve sanat tahsili hakkında bilgileri içeriyor:
 - 31. Bölüm: Din bilgisi, adâlet vs. bilimlerin öğrenilmesi.
 - 33. Bölüm: Tıp.
 - 34. Bölüm: Astronomi ve geometri.
 - 35. Bölüm: Şairlik.
 - 39. Bölüm: Kâtiplik ve yazarlık.
- ❖ Altıncı Bölüm: Spor içerikli konuları ihtiva eder:
 - 18. Bölüm: Avlamak.
 - 19. Bölüm: Çevgan.
- ❖ Yedinci Bölüm: Mesleklerle ilgili bilgi veriyor:
 - 32. Bölüm: Ticaret.
 - 36. Bölüm: Ozanlık.
 - 43. Bölüm: Çiftçilik ve sanayicilik.
- ❖ Sekizinci Bölüm: Siyâset ve ülke idâresi hakkında bilgileri içeriyor:
 - 20. Bölüm: Düşmanlarla savaşmak.

- 29. Bölüm: Düşmanlara karşı tedbirli olmak.
- 37. Bölüm: Padişaha hizmet etmek.
- 38. Bölüm: Nedimlik şekli.
- 40. Bölüm: Vezirlik şartları.
- 41. Bölüm: Sipah-sâlârlık koşulları.
- 42. Bölüm: Padişahlık şartları.

Ayrıca kitabın bölümlerinde müslüman meşahirlerinden hikâyeler, Yunan meşhur hekimlerinin rivâyetleri, bilinmeyen (anonim) hekimlerin kıssaları ve birçok meselimsi hikâyeler mevcuttur.

A. KABUSNÂME’NİN HİKÂYELERİ

Kabusnâme’de birçok başka eserde olduğu gibi kısa ve mesel biçimdeki hikâyeler bulunmaktadır. Kitabın yazarı; bu hikâyeleri düşüncesine sebep göstermek ve onu aydınlığa çıkartmak için kullanmıştır. *Kabusnâme*, İngiltere nüshasına istinaden 56 hikâye içermektedir. Bunun 10 tanesi bilinmeyen (anonim) kişiler hakkında, beşi yazarın kendisi hakkında ve 41 hikâyesi de bilinen ve tanılan şahıslar hakkındadır. Ayrıca 1, 2, 3, 5, 8, 11, 15, 16, 17, 18, 21, 23, 24, 26, 33, 34, 35, 36, 41 ve 43 sayılı bölümlerde hikâye bulunmamaktadır.

Hikâyeler genellikle gerçek olup bir kısmı tarihi olanlardır, bazıları didaktik ve ahlâkı hikâyelerdir ve bir kısmı da destânsi niteliği taşıyan hikâyelerdir. Hikâyelerin çoğu basit ve ilginç olup mübalağa içermemektedir. Hemen hemen hepsi hayatın gerçek boyutunu yansıtıyorlar ve her bir hikâye konuya ve zamana uygun bir şekilde yazılmıştır.

Kabusnâme hikâyelerinin karakterleri genel olarak dünyada yaşayan insanlardan oluşmaktadır. Bazıları vücut sahnesinde oynamışlar ve bazıları da efsanevi bir rol üstlenmişler fakat hâlâ etkileri sürüyor ve bazıları da dini ve ululuk bir boyut taşımaktalar.

Hikâyelerin en önemli unsurları; tasvirlerin dikkati, diyalog gücü ve şahısların zekâsıdır. Ayrıca herbir hikâyenin belli bir amacı vardır veya bir problem içermektedir ki hikâyenin sonunda çözülüyor.

B. KABUSNÂME’NİN ÜSLUBU

Edebiyat alanında yazarın okuyucuyla düşünce ve duyguları hakkında ibâreler zinciri ile paylaşımında bulunmasına biçim veya üslup denir. Bu konuyla ilgili her bir yazar veya şair kendine has bir üslup seçer ve o üslup vasıtasıyla başkasına karşı üstünlük kazanır.

Kabusnâme’nin üslubu da hicri V. yüzyılın en mümtaz Farsça nesirlerinin bir örneğidir. Anlamlı ve icâz dolu ibâreleriyle güzel, akıcı ve açık bir inşa örneği ile karşılaşılıyor.

Nadir sözcüklerin sayısı *Kabusnâme*'de çok azdır. Bunların da çoğu günümüzde nüdreten kullanılıyor ancak kitabın telif edildiği çağda sıkça kullanıldığı ihtimalini göz ardı edemeyiz, çünkü yazarın ibâreleri akıcı ve açıktır ve bu niteliği taşıyan ibâreler nadir sözcüklerle bir araya gelemmez.

Kabusnâme'nin üslubu, *Beyhakkı Tarihi* kadar Arap edebiyatının üslubu etkisi altında kalamamıştır. Eserde kullanılan Arapça sözcükler, o çağda bilim adamları ve fazilet ehli tarafından sıkça kullanılan kelimelerden ibârettir veya bilimsel, dinî, felsefî ve edebî terimlerdir ki kullanılması kaçınılmazdır.

C. KABUSNÂME'NİN EDEBİYATA OLAN ETKİSİ

Unsuru'l-meali Keykâvûs; *Kabusnâme*'yi telif ederek İslâmiyet öncesi *nasihatü'l-mulûk* kitaplarının telif geleneğini canlandırdı ve onu takiben Fars ve Türk edebiyatlarında İslâmiyetten sonra birkaç öğüt verici eserler telif edildi. Örneğin; Nizamülmülk'ün *Siyâsetnâme*'si veya İmam Ebû Hamid Gazzali'nin *Nasihatü'l-Mulûk* adlı eseri veya Şirâzlı Saadi'nin *Gülistân* ve *Bûstân* adlı eserleri veya çeviri olarak bilim ve düşünce kültürü hakkında bilgi içeren *Ahlâk-ı Nasırî*.

Bāb-ı Evvel

Der Şenāhten-i İzed-i Te‘ālā

Āgāh bāş ey piser ki hîç nîst ez būdenî ve nā-būdenî ve şāyed būved ki ān şenāhte-i merdüm negeşt çünānki ūst, cüz Āferīdegār celle celālehu ki şenāht rā der ū rāh nîst ve cüz ū heme şenāhte geşt çē şenāsende-i Hūdāy āngēh bāşî ki nā-şenās şevî ve misāl-ı şenāhte çün manķūş est ve şenāsende naķķāş ve gümān naķış, tā der manķūş naķış¹ nebāşed hîç naķķāş ber vey naķış nekoned; ne-bīnî ki çün mūm naķış-pezīr-ter ez seng est ez mūm mūhūr sāzend ve ez seng nesāzend. Pes der heme şenāhte-ī qabūl-ı şenās est ve Āferīdegār qabil nîst ve tū bē gümān der hūd neger der Āferīdegār meneger ve der sāz neger ve sāzende rā beşenās ve neger tā direng sālhte-i sāzende ez dest-i tū nerobāyed ki heme direngî ez zamān būved ve zamān gozerende est ve gozerende rā āgāz ve encām būved. Ve īn cihān rā ki beste heme bīnî bend-i ū hīre medān ve bī-gümān bāş ki bend-i ū nā-goşāde nemānd ve der ālā’ ve ne‘emā-yı Āferīdegār endīşe kon ve der Āferīdegār endīşe mekon ki bī-rāh-ter-i kesî ān būved ki cāyî ki rāh nebūved rāh cūyed çünānki Peygāmer (şallallāhu ‘aleyhivessellem) goft: Tefekkerū fi ālā’illāh ve ne‘māye velā tetefekkerū fillāh. Ve eger kerdegār ber zefān-ı Hūdāvend-i şer’ bendegān rā gūstāhî-yı şenāhten-i rāh-ı hīş nedādî hergiz kes rā delīrî-yı ān nebūdî ki der şenāhten-i rāh-ı Hūdā-yı ‘azze ve celle suhan goftî ki bahr-ı nāmî ve her şıfatî ki Hūdāy rā ‘azze ve celle bedān behānî ber mevcib-i ‘acz ve bīçāregî-yı hūd dān ne ber mevcib-i ulūhīyyet ve rubūbīyyet ki tū Hūdāy rā te‘ālā rā sezā-yı ū netevānî sutūden. Pes çün bē sezā-yı ū, ū rā netevānî sutūden şenāhten çün tevānî? Eger haķıķat-ı tevħid hāhî bedān ki herçē der tū muhāl est der rubūbīyyet şıdķ est çün yekî-yı ki herki yekî rā bē haķıķat bedānest ez şirk berî geşt; yekî ber haķıķat Hūdā est ‘azze ve celle ve cüz ū heme devāned. Herçē bē şıfat dü gerded yā bē terkīb dü būved çün cisim yā bē tertīb çün ‘aded veyā bē cem’ dü būved çün şıfat veyā bē şıfat dü būved çün mebsūtāt yā bē ittışāl dü būved çün tab’ ve sūret yā der muķābile-i çīzî dü būved çün cevher ve ‘araz yā bē tevellūd dü būved çün aşl ve fer’ yā bē imkân dü būved çün misāl ve şebēh yā ez her sān çīzî rā dü būved çün heyūlā ve ‘unşur yā ez rüy-ı ‘aded dü būved çün mekān yā ez rüy-ı meded dü būved çün zamān yā ez rüy-ı had dü būved çün gümān ve nişān yā ez rüy-ı qabūl-i çīzî dü būved çün hāşīyyet ve bīş ū kem būved çün mekūk ve bā hestî ve nīstî cüz ū būved çün zıdd u fark ve herçē cüz ū çēgūnegî dāred çün kıyās, īn heme nişān-ı düy est ve herçē nişān-ı düy dāred cüz ez Hūdāy.

¹ Qabūl-i naķış.

Haıat-i tevid n est ki bedn ki here ender dil-i t yed ne Hdy bved, e Hd-y
te'l feridegr- n z bved ber ez irk ve ebah, celle cellehu ve taaddasat esm'ehu.

Birinci Bölüm

Ulu Tanrıyı Tanımak Hakkında

Keykâvûs oğlu Gilânşah'a der ki: Ey oğul, bil ki Tanrı'yı bilmeyen hiçbir varlık ve yokluk yoktur yahut halk tarafından olduğu gibi tanılmamıştır. Tanrı bilinmekten yoksundur ve onun dışında herşey bilinir. Tanımak resim gibidir, tanıtan ressamdır ve düşünce resim. Resimde iz görülmediği sürece hiçbir ressam onu çizemez. Tıpkı mum gibi; mum taştan daha kolay şekil alır, mumdan mühür yapılır ama taştan yapılmaz. O zaman her tanımakta bir tanık vardır ki bu tanık Tanrı değildir; sensin. Sen düşünerek önce kendini tanı, Tanrı'yı değil, çalgıya bak ki çalgı âletini yapanı tanıya bilesin. Bak gör ki düşünce, yapıcının yapısını elinden almasın, çünkü düşünce zaman alır ve zaman da geçicidir ve geçici bir şey de bir başlangıcı ve bir de sonu vardır. Bu dünyaya baka kalma çünkü düşünüleceği bir yönü yok ancak Tanrı'nın nimetlerini düşün Tanrı'nın özünü değil, zirâ gidemeyeceğin yola adım atmak doğru yol değildir. Nitekim Peygamber efendimiz şöyle buyurmuştur: Allah'ın nimetlerini düşünün, Allah'ın kendisini değil. Ve eğer Tanrı kullarına yolunu tanımak için bir beceri vermediyse kimsenin buna diyecek bir sözün cesâreti bulunamaz, bunun nedenini de kendi becerisizliğin ve acizliğinde gör çünkü bunun sebebi Tanrı'nın ululuğu ve birliği değil ki sen Tanrı'ya ona yakışır bir şekilde hiçbir zaman medh edemezsin. O zaman onu yakışır bir şekilde medhedemediğinde nasıl tanıyacaksın? Eğer tevhit ve birliğin hakikatını bilmek istiyorsan bil ki sende olması imkânsız olan her şey Tanrı'da vardır. Zirâ bu birliği bilen kimse Tanrı'ya şirk koştuktan müberra oldu. Hakikat kuşkusuz bir tek Tanrı'dır ve onun dışında her şey çifttir. Bunlar her zaman birbirine düşmandır. Cism ve can, dağılmak ve derilmek, suret ve sıfat, akıl ve nefis, kök ve dal, zaman ve mekân, zan ve nişan, kuşku ve kesin bilgi, nitelik ve nicelik, varlık ve yokluk, zıt ve fark gibi, bunların hepsi ikilik alâmetidir.

Asıl tevhid odur ki, gönlünden geçen nesne Tanrı değil belki onun yaratıcısı şirk ve şüpheden müberra olan ululuğu ve büyüklüğü sonsuz olan Tanrı'dır.

Bāb-ı Sevvüm

Der Sepās-Dāšten Ez Hüdāvend-i Ni‘met ber Tevān ve Nā-Gozīr

Bedān ey piser ki sepās-ı Hüdāvend-i ni‘met vācib est ber heme kes ber endāze-i fermān ne ber endāze-i istihkāk ki eger hemegī hīş şükür sāzed henūz haqq-ı şükr-i yek cüzv ez hezār cüzv negozārde bāşed cüz ki ber endāze-i fermān. Eger Hüdāvend-i ni‘met endek şükür hāhed besyār būved çünānki endāze-i t̄ā‘at der dīn-i İslām penc est: Dü ez ū haşş-ı mün‘imān rāst ve se ez ū ‘umūm-i hālāyık rā, yekī ez ū ikrār bē zebān ve taşdıq-ı bedel ve diger namāz-ı penc-gāne ve sevvüm rüze-i sī rüz. Ama şahādet delīl-i nefy est ber haqqıkat-ı herçē cüz ez haqq est ve namāz şıdık-ı kavı ve ikrār-ı bendegī est ve rüze taşdıq-ı kavı ve ikrār dāden bē hüdāyī-yi Hüdā est; çün gofti ki men bende-em der bend-i bendegī bāyed būd ve çün gofti ki ū Hüdāvend est der zīr-i hükm-i Hüdāvend bāyed būd ve eger hāhī ki bende-i tū tūrā t̄ā‘at dāred tū ez t̄ā‘at-ı Hüdāvend-i hīş megorīz ve eger bogrīzī ez bende-i hīş t̄ā‘at çeşm medār ki nīkī-yi tū ber keh-ter-i tū ne bīş ez ān est ki nīkī-yi Hüdāvend-i tū ber tū. Ve bende-i bī-t̄ā‘at mebāş ki bende-i bī-t̄ā‘at Hüdāvend-i hūd būved ve bende-i Hüdāvend-i hūd zūd helāk şevved çünānki şā‘ir güyed:

Şi‘ir

Sezed ger berī bende rā tū gelū Çū āyed Hüdāvendīyeş ārzū

Ve āgāh bāş ki namāz ve rüze hāşş-ı Hüdāvend rāst, der ū taqşīr mekon ki çün der hāşş-ı Hüdāy taqşīr konī ez ‘ām hemçünān bāz mānī. Ve bedān ki namāz rā Hüdāvend-i şerī‘at-ı mā berāber kerd bā heme-i dīn. Her ānkes ki namāz rā dest bāz-dāşt dīn rā dest bāz-dāşt ve bī-dīn rā der īn cihān cezā koşten est ve bed-nāmī ve bedān cihān ‘ukūbet-i Hüdā-yı ‘azze ve celle. Zinhār ey piser ki ber dil negozārī bī-hüdegī ve negūyī ki der namāz taqşīr revāst ki eger ez rüy-ı dīn yād negīrī ez rüy-ı hīred yādgīr ki fayda-yı namāz çend çīz est: Evvel ān est ki herki namāz-ı farīze bē cāy āred mādam ten ve cāme-i ū pāk būved ve bē heme hāl pākī beh ki pelīdī; ve diger fayda-yı namāz-gozārden ān est ki ez mutikebbirī hālī bāşī zīrā ki aşl-ı namāz ber tevāzü‘ nehāde-end çün tab‘ rā ber tevāzü‘ ārām est, çün tab‘ rā ber tevāzü‘ ‘ādet konī ten nīz mutābī‘-i ‘ādet gerded. Ve diger ma‘lūm-ı heme dānā ān est ki herkes ki hāhed ki hem tab‘-ı gurūhī gerded şoḥbet bā ān gurūh bāyed kerdn, çün kesī hāhed ki bedbaḥt ve şekī gerded bā bedbaḥtān ve şekīyān şoḥbet koned ve ān kes ki nīkbaḥtī ve devlet cūyed mutābī‘-i devlet-i Hüdā bāşed veyā cemā‘-i heme-i hīredmendān ne devletī est kavī-ter ez devlet-i İslām ve ne emrī est revān-ter ez emr-i İslām. Pes ger tū hāhī ki mādam bā devlet ve ni‘met ve raḥat

bāşī ōḥbet-i Ḥüdāvend-i devlet cūy ve fermān-berdār-ı devletīyān bāş ve ḥilāf-ı īn mecūy tā bedbaḥt ve ōḡī nebāşī. Ve zinhār ey piser ki ender namāz sebukī ve istihzā nekonī ber nā-tamāmī-yi rukū´ ve sucūd ve muṭāyaba kerden ender namāz ki īn ´ādet helāk-i dīn ve dūnyā būved.

Ama bedān ki rūze ṭā´āfī est ki bē sālī yek bār bāşed, nā-merdūmī būved taḡşīr kerden ve ḥiredmendān çūnīn taḡşīr ez ḥīştēn revā nedārend. Ve neger ki gird-i ta´aşşub negerdī ez ānçē māh-i rūze bā ta´aşşub nebūved ve ender gereften-i rūze ve goşāden ta´aşşub mekon, hergeh ki dānī ki penç ´ālim-i taḡī-yi naḡī ve mu´taḡid ve perhīzgār ve ḡāzī ve ḥaṭīb ve müfti-yi ōehir rūze gereftēd, bā īşān begīr ve bā īşān begoşāy ve der goftār-ı cehhāl dil mekend. Ve āgāh bāş ki īzed mustaḡnī est ez sīrī ve gūrūnegī-yi tū velīken ḡarāz der rūze mührī est ez Ḥüdāvend-i melik ber mülk-i ḥīş ve īn mühür ne ber ba´zī ez mülket est çē ber heme ten est ve der rūze çūn dehān rā mühür kerdī dest ve pāy ve çēşm ve ḡāş ve zebān rā bē mühür kon ve ´ūret rā bā mühür kon çūnānki der ōarṭ est munazzah dārī īn endāmhā rā ez fucūr ve nā-şāyest tā dād-ı mühr-i rūze bedāde bāşī. Ve bedān ki büzürg-terīn kārī der rūze ān est ki çūn nān-ı rüz bē ōeb efḡenī ān nān rā ki naşīb-i rüz-i ḥūd dāştī bē nīyāzmendān dehī tā fayda-yī renc-i tū pedīd āyed. Ve neger tā der īn se ṭā´at ki ´āmm-ı heme-i cihān est taḡşīr revā nedārī ki bē taḡşīr īn se ṭā´at ḥīç ´ōzrī nīst ama ān dü ṭā´at ki maḡşūş est tevānger rā taḡşīr bā ´ōzr revā būved ve ama ender īn bāb suḡan besyār est lakīn mā ānçē nā-gozīr būd ender īn bāb goftīm ümīd est ki fayda ḡaşıl āyed, vesselām.

Üçüncü Bölüm

Nimet Veren Tanrı'ya Şükretmek

Şöyle bilmiş ol ey oğul, herkesin elde ettiği nimete kadar Tanrı'ya şükretmesi gerekir, hakettiği kadar değil, çünkü kimi hayatı boyunca şükretse bile sahip olduğu nimetlerin binde birini bile şükretmemiş olur. Ancak emir ölçüsüne yani ulu Tanrı'nın buyurduğu emir gereğince şükredersen senin az olan şükürün çok yerine geçer. Nitekim Tanrı, din içinde beş türlü ibâdet buyurdu: Onun da ikisini seçkin varlıklara, yani zenginlere, kalanını da cümle halka verdi. Bunlardan biri Tanrı'nın birliğini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini dil ile söylemek ve gönülle inanmaktır. Öteki beş vakit namazdır. Öbürü de yılda otuz gün oruç tutmaktır.

Ancak Şehâdet sözü, bâtil nesnelere Tanrı'ya sığınmaktır ve namaz o kabullenışı gerçekleştirip kulluğunun takriridir. Oruç tutmak da, o kabullenişin ve kulluğun gerçekliğini ulu Tanrı'ya bildirmektir. Mademki sen, ben kulunum dedin, öyleyse o kullukta sağlam durmak gerek ki senin kulun varsa o da senin kulluğunda sağlam dursun, sen ulu Tanrı'ya buyurduğu emirlere uymadıkça kulundan da senin emirlerine uymasını bekleme, çünkü sen kuluna ulu Tanrı'nın sana ettiğince iyilik edecek değilsin. Tanrı'ya ibâdet etmekten kaçma çünkü Tanrı'ya ibâdet etmeyen kul kendi Tanrı'sı olur ve öz Tanrı'nın kulu olan kul çabuk yok olur. Nitekim şair şöyle demiş:

Şiir

Boğazla aman vermegil o kulu Ki beyliğe sunmak isterse kolu

Sonra bilmiş ol ki, namaz kılmak ve oruç tutmak, yani namaz ve oruç Tanrı'nın has nimetidir, onları yerine getirmekte kusur etme, eğer bu ikisinden kusur edersen avamdan olursun (seçkinlerden olmazsın). Bilmiş ol ki dinimizin Tanrı'sı namazı dinle eşdeğer tutmuştur. Namazı bırakan kimse, dini bırakmış olur, öyleyse dinden çıkan kişiyi bu dünyada kötü adlılık kalır ve onu öldürmek gerekiyor, öbür dünyada da işkence edilecektir.

Ey oğul, sakın bu söylediklerimle ilgili kötü düşünme, yani namazda kusur işlemek revadır diye söyleme, din açısından gözetmezsen bari akıl yoluyla bak ki namazın beş faydası vardır: Öncelikle namaz kılanın bedeni ve elbisesi daima arıdır, arılık kirlilikten yeğdir. İkincisi de bu ki, namaz kılan kişi kibirli olmaz çünkü namazın temeli alçakgönüllülüğe dayalıdır. Sen özünü alçak tut ki tevazü seni sakın tutar. Ayrıca bunu herkes bilir ki kimi bir tayfanın huyunu huylanmak isterse, o kavimle arkadaş olur, yani bir kişi bedbaht olmak

isterse bedbahtlarla düşüp kalkar, talihli ve devletli olmak isteyen de, devletliler ve iyi talihlilerle oturur. Tüm marifet sahiplerinin katında İslâm dininden devletli bir din, İslâm hükmünden daha üstün bir hüküm yoktur. Şimdi eğer daima devletli olmayı dilerse dinin devletlileri ile sohbet et ve din ulularına karşı çıkmaya, tâ ki dini ve dünyayı harap kılmayasın. Ey oğul, sakın namazda kusur eyleme secdeni yerine getir ki namaz kılmakta kusur işlemeye alışırsan bu alışkanlık din ve dünyayı yok eder.

Ama şunu da bilmiş ol ki oruç tutmak yılda bir ay süren bir ibâdetdir. Yılda bir ay olan kulluğu dahi eksiklikle geçiren gayet nâmert olur, akıllı olan nâmert olmayı kendine revâ görmez. Sonra bağınaz olmamaya gayret göster, yani oruç tutmak ayında bağınazlığa mecal yok. Oruç tutmakta ve oruç açmakta bağınazlık etme, ne zaman şehrin beş âlimi olan mutakki, mümin, kadı, hatip ve müftüsü oruç tutarlarsa, sen de onlarla oruç tut, onlarla birlikte de orucunu aç ve câhil kişilerin söylediklerine uyma. Bilmiş ol ki, ulu Tanrı senin açlığından ve tokluğundan ganidir. Ama orucun amacı, Tanrı'nın kulun ağzını mühürlemesidir, bu mühür tüm vücuduna vurmalısın. Yalnız bu mühür senin katında zulme uğramasın, yani ağzına mühür vurunca, eline, ayağına, gözüne, kulağına ve diline de mühür vurmalısın. Cinsel âletini bile mühürlemelisin, bu şart olarak koşulmuştur. Bu organları fesattan uzak tutarsan oruç senden razı olur. Sonra bilmiş ol ki oruç tutmanın yararı odur ki sabahleyin yiyeceğin ekmeği bir yoksula verirsen sana beş faydası olur. Şimdi avama buyurulmuş olan bu üç ibâdetde kusur işlemekten uzak dur ki bunun hiçbir özrü yoktur. Ancak zenginlerin tarafından yerine getirilmesi gerek diğer iki ibâdet için özür kabul edilir. Bu konuyla alakalı söz çoktur, lâkin bu bölümde söylenmesi gereken şeyleri söyledim umarım faydasını görürsün. Vesselâm.

Bāb-ı Yāzdehüm

Der Āyīn-i Şarāb Hürden

Ama bē ḥadis-i şarāb hürden negüyem ki şarāb hür ve nīz netevānem goften ki meḥūr ki civānān bē ḳavl-ı kesī ez civānī bāz negerdend; merā nīz besyār goftend ve neşenīdem tā ez pes-i pencāh sāl İzed-i te'ālā rahmet kerd ve tevfiḳ-i tövbe erzānī dāşt. Ama eger neḥürdī sūd-i her dü cihān bā tū būved ve hem ḥoşnūdī-yi İzed-i te'ālā bīyābī ve hem ez melāmet-i ḥalḳān ve ez nehād ve sīret-i bī-'aḳlān ve fi'ilhā-yı muḥāl reste bāşī ve nīz der kedhüdāyī besyār tevfiḳ bāşed. Ve ez īn çend rüy eger neḥürī düst-ter dārem velākin civānī ve dānem ki refiḳān-ı bed negożārend ki neḥürī ve bedīn gofte-end ki: El-vaḥdetü ḥayrūn min celīsissū'. Pes eger hürdī dil ber tövbe dār ve ez İzed-i te'ālā tevfiḳ-i tövbe hemī ḥāh ve ber kerdār-ı ḥiṣ peşimān hemī bāş meger tevfiḳ-i tövbe dehed ve tövbe-i naşūḥ erzānī dāred bē fazl-ı ḥiṣ. Pes bahr-ı ḥāl eger nebīd hürī bāyed ki bedānī ki çün bāyed hürd ez ānçē eger nedānī hürden zehir est ve eger bedānī hürden pād-zehir est ve 'ale'l-ḥaḳīḳa ḥüd heme me'külāt-ı meṭ'ame ve meşrebe ki hürī eger işrāf konī zehir gerded ve ez īn sebep gofte-end:

Şi'ir

Ki pādzeḥir zehrest ki eفزūn şevved

Çū zē endāze-i ḥiṣ bīrūn şevved

Pes bāyed çün nān hürde bāşī der vaḳit nebīd neḥürī tā se bār teşne şevī yā āb yā fuḳā' bē kār berī. Pes eger teşne negerdī miḳdār-ı se sā'at pes ez nān hürden tavaḳḳuf konī ez ānki mi'de eger çē dürüst ve ḳavī bāşed ve eger çē bē işrāf ta'ām hürī, bē heft sā'at ḥāzm koned: Bē se sā'at bepezāned ve bē se sā'at-ı diger ḳuvvet-i ta'ām besetāned ve bē ciger resāned tā ciger ḳismet koned ber a'zā-yı merdüm, ez ānki ḳassam üst ve sā'at-ı diger ān şüfl rā ki bemāned bē rüde resāned, heştum sā'at bāyed ki ḥālī şode bāşed. Her mi'de ki ne ber īn ḳuvvet bāşed ān kedüy bāşed ne mi'de; pes ez īn ki goftīm se sā'at ez ta'ām güzeşte nebīd hür tā ta'ām der mi'de bepoḥte bāşed, tā çihār ṭab'-ı tū ez ta'ām naşīb berdāşte būvend, āngeh nebīd hür tā hem ez şarāb bahrever bāşī ve hem ez ta'ām. Ama āğāz-ı sīkī hürden namāz-ı diger kon tā çün mest şevī şeb der āmede bāşed ve merdümān mesti-yi tū nebīnend. Ve der mestī naḳlān mekon ki naḳlān nā-maḥmūd būved ve gofte-end mişal: Ennuḳlatu muşlatu. Ve bē deşt ve bē bağ bē sīkī hürden kem-ter rev pes eger revī mestī rā sīkī meḥūr; bāz-ı ḥāne āy ve mestī bē ḥāne kon ki ānçē zīr-i āsumāne tevān kerd zīr-i āsumān netevān kerd ki sāye-i saḳf pūşende-ter ez sāye-i dirāḥt būved. Ez ānki merdüm der çihār dīvār-ı ḥiṣ çün pādīşāhī būved der memleket-i ḥiṣ ve ender deşt-i merdüm çün merd-i garīb bāşed ender ğurbet ve eger

çē muhteşem būved ve mün'im būved ğarīb būved peydā bāşed ki dest-i ğarībān tā kucā resed. Ve hemīşe ez nebīd çünān perhīz kon ki henūz dü-se nebīd rā cāy bāşed ve perhīz kon ez loğma-yı sīrī ve çadeh-i mestī ki sīrī ve mestī ne der heme-i ta'am ve şarāb būved ki sīrī der loğma-yı bāz-pesīn būved çünānki mestī der çadeh-i bāz-pesīn. Pes loğma-yı nān ve çadeh-i sīkī kem-ter hūr tā ez fuzūnī-yi her dü īmen bāşī. Ve cehd kon tā hemīşe mest nebāşī ki şemere-i sīkī-ğāregān dü çīz est: Yā bīmārī yā dīvānegī ki sīkī-ğāre dā'im yā mest būved yā maħmūr, çüm mest būved ez cümle-i dīvānegān būved ve çün maħmūr būved ez cümle-i bīmārān būved ki ħumār nev'i est ez bīmārī. Pes çērā muvelli' bāyed būden bē kārī ki şemere-i vey rā bīmārī būved yā dīvānegī? Ve men mīdānem ki bedīn suħan tū dest ez nebīd bāz nedārī ve īn suħan goften neşenevī.

Bārī tā betevānī şabūhī 'ādet mekūn ve eger bē ittifāk şabūhī konī bē evķāt kon ki ħiredmendān şabūh rā nā-sutūde dāşte-end. Ve nuħüst şūmi-yi şabūh ān est ki namāz-ı bāmdād ez tū fevt şevend ve diger henūz buħār-ı dūşīn ez damāğ-ı tū bīrūn neşode bāşed buħār-ı imrūzīn bā vey yār şevend, şemere-i vey cüz mālīħūlyā nebāşed ki fesād-ı dü müfsīd bīş ez fesād-ı yek müfsīd bāşed. Ve diger bē vaķtı ki ħalkān ħofte bāşend tū bīdār bāşī ve çün ħalkān bīdār şevend nā-çāre tū rā bebāyed ħoft ve çün heme rūz beħosbī heme şeb her āyna bīdār bāşī ve rūz-i diger heme-i a'zā-yı tū ħasta ve renc bāşed ez renc-i nebīd ve renc-i bī-ħābī. Ve kem şabūhī būved ki der vey 'arbede nereved yā muħālī kerde neyāyed ki ez ān peşīmānī ħīzed yā ħarcē binā vācib kerde neyāyed. Ama eger bē evķāt gāhī şabūhī konī bē 'özü-i vāzīħ revā būved ama bē 'ādet neyāyed kerden ki ān 'ādet nā-maħmūd est.

Ve eger çē bē nebīd muvelli' bāşī 'ādet kon ki bē şeb-i ādīne nebīd neħūrī; her çend şeb-i ādīne ve şeb-i şenbe her dü nebīd ħarām est ama şeb-i ādīne rā ħürmetī est ez bahr-ı cem'-i ferdāyīn. Ve nīz bē yek şeb-i ādīne ki nebīd neħūrī yek hafta nebīd ħürden-i ħīş ber dil-i ħalkān ħoş gerdānī ve zebān-ı 'amme ber tū beste şevend ve bedān cihān şevābī būved ve bedīn cihān nīkū-nāmī bē ħāşıl āyed ve ender kedħūdāyī tevfirī būved ve cism ve 'aķıl ve rūh-i tū nīz bīyāsāyed ki heme hafta 'urūķ-ı tū ve damāğ-ı tū ez buħār pūr şode bāşed ender ān yek şeb bīyāsāyed ve ħālī şevend. Ve ender āsūden-i īn yek şeb hem şīħhat ve ārāmeş-i ten būved ve hem der māl tevfir bāşed ve hem bedān cihān şevāb bāşed ve hem zefān-ı 'amme bē ħayır ber tū goşāde gerded. Pes 'ādetī ki çünīn penc fāyda ez ū ħāşıl şevend ān 'ādet bē kār bāyed dāşt ki sutūde būved.

On Birinci Bölüm

Şarap İçmenin Şartları

Şarap içme hakkında sana ne iç diyebilirim ve ne içme diyebilirim. Çünkü gençler kimsenin sözüne dayanarak iş yapmazlar. Bana da gençliğimde çok söylediler fakat dinlemedim. Elli yaşımdan sonra ulu Tanrı inâyet eyledi, bana yardım etti ve tövbeyi bana layık gördü. Ancak eğer içmezsen iki dünyanın faydası da senin olur ve ulu Tanrı da senden hoşnut olur, hem de halk arasında kınanmazsın, akılsızların yaptığı gibi olmayacak hareketlerde bulunmazsın, malın da hebâ olmaz. Eğer içmezsen seni daha çok severim fakat gençsin ve kötü dostların buna izin vermeyeceklerini biliyorum. Onun için demişler ki, yalnızlık yeğdir. O zaman eğer içersen gönlünü tövbeye doğru tut ve ulu Tanrı'dan tövbe etme fırsatını sana nasib etmesini iste ve yaptıklarınla pişmanlık duy, belki tövbe fırsatı verir sana ve sana fazlından ve kereminden tövbeyi layık görür. Eğer şarap içersen bil ki zehir olmayan şeyden içmen lazım ve eğer içeceğin şeyin padzehir olduğunu biliyorsan bil ki doğrusu yemekte ve içmekte fazlalığa kaçarsan zehir olur. Nitekim demişler ki:

Şiir

Çoğalan zehir olur padzehir Ki kendisi kadar dışarı gelir

Ama ne zaman ki içersin, hiç olmazsa yemek yedikten sonra hemen şarap içme, tâ ki üç kez susuzluğun kansın. Eğer susamazsan midenin güçlü olmasına rağmen yemekten sonra üç saat daha beklemelisin ve eğer yemeği fazla kaçırırsan onun emilmesi yedi saat sürecektir: Üç saatte yemeği pişiriyor, üç saat yemeğin faydalarını emmeye başlıyor ve böbreklere gönderiyor, böbrek de onu organların arasında dağıtıyor, çünkü işi dağıtımdır, kalan üç saatte de sindirmediği kısmı bağırsağa gönderiyor, sekizinci saat de boşalması gerekiyor. Hangi mide böyle işlemzse mide değil kabaktır. Yemekten üç saat sonra şarap iç dediğimizin sebebi de midenin yemeği sindirmesi için olup böylece dört duyun da yediğin yemeğin faydasını görür, sonra içki iç ki vücudun hem şaraptan faydasını alsın hem yemekten. Şarap içersen ikindiden sonra iç, sen sarhoş oluncaya dek akşam olmuş olur, halk seni sarhoş olarak görmez. Şarap içerken kuru yemiş atıştırma, yani çerez yiyici olma, çünkü şarap arasında çok çerez yemek iyi değildir ve büyükler bu işi beğenmezler, nitekim demişler ki: İçerken çerez yemek mideye ağırlık verir. Şarabı sahralarda veya bağlar arasında içmeye az git. Eğer buna benzer yerde şarap içmeyi istiyorsan, bari sarhoş oluncaya dek içme, tâ ki evine gelinceye kadar rezil olmayasın. Eğer sarhoş olmak istersen evinde iç, çünkü insan ne yaparsa kendi

tavanı altında daha rahat yapabilir, açıkta yapamaz, tavanın gölgesi ağacın gölgesine yeğdir. Çünkü insan kendi dört duvarı arasında memlektindeki padişah gibidir ancak başkaların bağında gurbette olan gariban birisi gibidir. Ne kadar da ihtişamlı ve dolu dolu olursa da yine de garibandır, yabancının eli nereye kadar uzanabilir ki. Şaraptan her zaman öyle uzak dur ki içmek için en az iki üç kadeh daha yerin olsun ve sarhoşluk kadehi ile doyurma lokmasından uzak dur, çünkü doymak ve sarhoş olmak yemeğin ve içkinin bütününde değil, belki son lokma ve son kadehinde olur. O zaman bir lokma ekmek daha az yemeye ve bir kadeh daha az içmeye gayret et ki hep güvence altında olabilesin. Sarhoş olmamaya gayret et, çünkü içki düşkünlüğünün iki sonucu vardır: Biri hastalıktır diğer ise delilik. Sürekli içen birisi ya sarhoş olur ya mahmur. Sarhoş olunca delidir, mahmur olunca hastadır. Çünkü mahmur olmak bir çeşit hastalıktır. Öyleyse akıllı kişi niçin meşgul olsun bir nesneyle ki sonu delilik ola ya da hastalık? Ben bu sözlerle senin şaraptan vaz geçemeyeceğini ve sözlerime kulak asmayacağını biliyorum.

En azından sabuhi etmeye alışma, yani gece sarhoş olup yatıp sabahleyin daha şarap baharı başında iken şarap içme. Eğer denk gelip de içersen bari arada bir iç, çünkü sabah içki içmek bilirkişiler tarafından beğenilmiyor. Her şeyden önce sabah içmenin kötülüklerinden birisi budur ki sabah namazın kazaya kalır; biri de bu ki, geceden kalan sarhoşluğun buharı hâlâ burnunda yok olmadan sabah içtiğin şarabın buharıyla karışır. Öyleyse bu iki buhar birbirine katılınca ikisinden melankoli doğar. İki bozucunun etkisi bir bozucunun etkisinden daha fazladır. Diğer kötü tarafı ise halk uyurken sen uyanıksın ve halk uyanırken sen mecbur uyuyacaksın, böylece gündüzler uyuyup geceleri uyanık geçireceksin ve yarını şarap ve uykusuzluk yüzünden tüm vücudunun organları yorgun olup ağrımaya başlar. Az görülmüş ki sabah içkisiyle beraber kavga ve gürültü doğmasın. Bunlar da pişmanlık getirir ve maddi olarak zarar verir. Ancak arada bir özür için sabah içkisi içersen uygundur, velâkin bunu âdet edinmek doğru değildir, çünkü alışkanlığın süresi yoktur.

Eğer şarap içmeye düşkün olursan, bari Cuma gecesi içme, gerçi Cumartesi geceleri ve Cuma geceleri de şarap haramdır, ancak Cuma gecesi cemaat namazından ötürü hürmetlidir. Eğer bir gecenin hürmetini saklayıp içmezsen öteki gecelerde içtiklerinin ayıbı örtülür, halkın gönlüne hoş gelir ve avamın ağzı kapalı durur. Ayrıca öbür dünyada da sevabını görürsün ve bu dünyada adın iyilikle hatırlanır. Vücudun, aklın ve ruhun da bir hafta boyunca damarlarında ve burnunda toplanan buhardan boşalır ve tek gece yüzünden rahatlanırsın. Tek gecenin hatırı için hem sıhhatin yerinde olur hem vücudun sakinleşir, hem malın sana kâr olarak kalır, hem öbür dünyanın için sevap işlemiş olursun ve avamın ağzı sürekli kapalı kalır. O zaman böyle beş fayda sağlayan bir alışkanlığı âdet edinmek yeğdir.

Bāb-ı Bist ü Şeşüm

Ender Āyīn-i Zen Hāsten

Ve çün zen hāstī ey piser hürmet-i hūd rā nīkū dār. Eger çend çīz ‘azīz est ez zen ve ferzend-i hūd dirīg medār ama ez zen bē şalāh ve ferzend-i fermān-berdār ve mihribān ve īn kār-ı tūst ki bē dest-i tūst, çünānki men der beytī gūyem:

Ferzend çün perverī vü zen çün dārī Ger hār hahi negerdī vey rā ‘azīz dārī

Ama çün zen konī taleb-i māl-ı zen mekon ve taleb-i gāyet-i nīkūyī-yi zen mekon ki bē nīkūyī ma‘şūka girend. Zen-i pāk-rūy ve pāk-dīn bāyed ve kedbānū ve şüy-düst ve pārsā ve şermnāk ve kütāh-dest ve kütāh-zebān ve çīz negāh-dārende bāyed ki bāşed tā nīk būved ki gofte-end ki: Zen-i nīk ‘āfiyet-i zindegānī būved. Eger çē zen mihribān ve hūb-rūy ve pesendīde-i tū bāşed tū yek-bāre hīştēn rā der dest-i ū meneh ve zīr-i fermān-ı ū mebāş ki İskender rā goftend ki: Çērā duhter-i Dārā rā bē zenī nekonī ki bes hūb est? Goft: Seht zeşt bāşed ki çün mā ber merdān-ı cihān gālīb şodīm zenī ber mā gālīb şevēd. Ama zen-i muhteşem-ter ez hīş mehāh ve tā dūşize yābī şüy kerde mehāh, tā der dil-i ū cüz mihr-i tū mihr-i kesī diger nebāşed ve pendāred ki heme-i merdān yek gūne bāşend, tama‘-i merd-i digereş nebāşed. Ve ez dest-i zen-i bād-dest ve zefāndār ve nā-kedbānū bogrīz ki gofte-end ki: Kedhūdāy rūd bāyed ve kedbānū bend ama ne çünānki çīz-i tū rā der dest gired ve negoziāred ki tū ber çīz-i hīş mālīk bāşī ki āngeh tū zen-i ū bāşī ne ū zen-i tū. Ve zen ez hānedān-ı bē şalāh bāyed hāst ve nebāyed ki duhterekī būved ki zen ez bahr-ı kedbānūyī bāyed hāst ne ez bahr-ı tab‘... Bāyed ki zen-i resīde ve tamām ve ‘ākıla bāşed, kedbānūyī ve kedhūdāyī-yi māder ve peder dīde bāşed, tā çünīn zenī yābī der hāsten-i ā hīç taqşīr mekon ve cehd kon tā vey rā behāhī. Ve diger bekūş tā bē hīç vech ū rā gayret nenemāyī ve eger reşk hāhī nemūd-i hūd nehāhī beh-ter būved ki zen rā reşk nemūden besten nā-pārsāyī āmūhtēn būved. Ve bedān ki zenān bē gayret-i besyār merdān rā helāk konend ve nīz ten-i hīş rā ferāz-ı kem-ter kesī dehend ez reşk ve hamiyyet ve bāk nedāred. Ama çün zen rā reşk nenemāyī ve bā vey dü kīse nebāşī bedānçē Hūdā-yı te‘ālā tū rā dāde būved vey rā nīkū dārī, ez māder ve peder ve ferzend-i tū ber tū müşfiķ-ter būved, hīştēn rā ez vey düst-ter kes medār. Ve eger gayreteş nemāyī ez hezār dūşman dūşman-ter şevēd ber tū ve ez dūşman-ı bigāne hāzer tevān kerd ve ez vey netevān kerd... Ve hīç hādīm rā der hāne-i zenān rāh medeh ve eger çē sīyāh ve sāde bāşed meger sīyāh-ı zeşt ve pīr ve memsūh būved. Ve şart-ı gayret negāh dār ve merd-i bī-gāyret rā bē merd medār ki herki rā gayret nebāşed vey rā dīn nebāşed. Ve çün zen-i hīştēn rā

ber īn cümle dāštī eger Hūdā-yı te‘ālā tū rā ferzendī dehed endīşe kon bē perverden-i ferzend-i hīş.

Yirmi Altıncı Bölüm

Zevce Edinme Şartları

Şöyle bilmiş ol ey oğul, ne zaman ki zevce aldın ve evlendin, eşine hürmetle davran. Eğer bir kaç değerli nesnen varsa, onları eşinden ve çocuğundan sakınma. Onu eşinden ve çocuğundan esirgeme ki sözünden çıkmasınlar ve seni sevsinler. Çünkü bu senin elinde olan bir iştir. Ben bu anlamda bir beyit söyleyeyim:

Avrat çün besleye kişi ve oğlu var ola Ger tutmasa aziz gerektir ki hâr ola

Ancak zevce edindikten sonra karının malına göz yumma ve zevcen için güzellikler arzu etme çünkü aldatmaya kalkar. Zevcenin yüzü temiz, dinî arı, evcimen, eşini sever, utangaç, eli ve dili kısa olmalıdır, böyle bir eş yeğdir; nitekim demişler ki: İyi kadın hayatın koruyucusudur. Zevcen ne kadar merhametli, güzel ve hoş olursa yine de kendini büsbütün ona bırakma ve onun emrinin altına girme ki bu bârede İskender'e dediler ki: Dârâ'nın o güzellikte olan kızını niye zevce olarak edinmiyorsun? İskender; "Cihan mertlerine galip gelen birisi onların kadınlarına galip gelmesi ayıptır" dedi. Ancak kendinden daha ihtişamlı zevce isteme, kız buluncaya kadar dul karı alma, çünkü senden başkasını sevemesin ve dünyadaki tüm erkekleri aynı görsün, başka erkeğe gönül vermeye kalkmasın. Eli uzayan, dili uzun olan ve evcimen olmayan karıdan uzak dur, nitekim demişler ki: Keddüda nehir olup zevcesi barajdır. Ancak öyle olmasın ki senin herşeyini eline alıp senin kendi malına sahip çıkmanı engellesin, böyle olursa sen onun zevcesi olursun o değil. Ayrıca iyi bir aileden kız al, yaşı ermemiş bir kız almaktan uzak dur, çünkü zevcenin iyi tarafı evcimen olmasıdır, onu istek üzerinden alma... Yetişmiş, akli başında ve ermiş bir zevce gerekir, anne ve babaya keddüdalık yapmış bir eş gerekir, böyle bir kadın bulursan hiç zaman kaybetmeden çabala ve onu istemeye git. Ayrıca hiçbir surette ona kıskançlık etme, ona kıskanırsan kendine kötü etmiş olursun ve kadın kötü yola gider. Bilmiş ol ki kadınlar aşırı kıskançlık yüzünden çok erkeği helak etmişler ve kendilerini kötü kişinin yoluna feda ederler, hem de hamiyetlerinden ve ölmekten hiç korkmazlar. Ancak kadına kıskançlık etme ve ona iki türlü kese gösterme, çünkü Tanrı onu sana hoş tutasın diye vermiştir, o da sana babasından, anasından ve çocuğundan daha fazla şefkat gösterir. Kendine ondan başkasını dost bilme. Eğer kıskançlık edersen senin düşmanından bin kat fazla sana düşman olur ki yabancı düşmandan uzak durabilirsin, ancak karından değil... Evine erkek hizmetçi sokma, hatta eğer zenci ve saf biri olsa, ancak çirkin, yaşlı ve ihtiyar olursa izin ver. Gayretini koru ve gayretsiz olma, çünkü

gayretli olmayan kiři dinsiz olur. Eđer bu řartlar altında zevce edinsen ve eđer ulu Tanrı sana bir çocuk armađan ederse sadece çocuđunun terbiyesini dűřün.

Bāb-ı Sīyüm

Der 'Uķūbet Kerden ve Hācet Hāsten ve Revā Kerden

Ve bē her günāhī, ey piser, merdüm rā mustevcib-i 'uķūbet medān ve eger kesī günāhī koned ez hīšten ender dil 'özü-i günāh-ı ū beḥāh ki ū ādemī est ve nuḥüstīn günāh ādem kerd, çünānki men güyem:

Şi'ir

Ger men rüzī zē ḥidmetet geştem ferd Şed bār dilem ez ān peşimānī hürd
Cānā bē yekī günāh ez bende megerd Men ādemīyem güneh nuḥüst ādem kerd

Ve ḥayra 'uķūbet mekon tā bī-günāh sezā-yı 'uķūbet negerdī. Ve bahr-ı çizī ḥeşmnāk meşev, der vaķit zücret-i ḥeşm furū hürden 'ādet kon, çün bē günāhī ez tū 'afv ḥāhend 'afv kon ve ber hīšten vācib dān eger çē seḥt günāhī būved ki bende eger günāhkār nebāşed 'afv-ı ḥüdāvend peydā neyāyed ve çün mükāfāt-ı günāh kerde bāşī āneḡ tefazzül-i tū kucā resed. Ve çün 'afv kerden vācib dānī ez şeref ve büzürgī ḥālī nebāşī ve çün 'afv kerdī diger ū rā serzeniş mekon ve ez ān günāh yād meyār ki āneḡ hemçünān bāşed ki ān 'afv nekerde bāşī. Ama tū günāhī mekon ki tū rā 'özü bāyed hāsten pes eger ittifaķ ofted ki tū rā ez kesī 'özü bāyed hāsten ez 'özü hāsten neng medār tā setīze munķaṭī' şevded. Ama eger kesī günāhī koned ki mustevcib-i 'uķūbet būved, ḥadd-ı günāh-ı ū benger ve ender hür-i günāh-ı ū 'uķūbet fermāy ki ḥüdāvendān-ı inşāf çünīn gofte-end ki: 'Uķūbet sezā-yı günāh bāyed kerd ama men çünīn güyem ki: Eger kesī günāhī koned ki bedān günāh mustevcib-i 'uķūbet şevded ve tū sezā-yı ān günāh ū rā 'uķūbet konī ṭarīķ-i ḥilm ve kerem ve raḡmet ferāmūş kerde bāşī, çünān bāyed ki diremī günāh rā nīm direm 'uķūbet konī tā hem resm-i sīyāset bē cāy āverde bāşī ve hem şart-ı kerem niḡeh dāşte bāşī tā hem ez kerīmān bāşī ve hem ez sāyesān ki neşāyed ki kerīmān kār-ı bī-raḡmetān konend.

Çünānki şenüdem ki bē rüzgār-ı Mu'āvīye ḡavm-i günāhī kerdend ki koşten ber işān vācib būd. Mu'āvīye pīş-i ḥiş fermūd işān rā gerden zeden. Der mīyāne yekī rā pīş āverdend ki bekoşend. Ān merd goft: Yā emīr herçi bē mā konī sezā-yı māst ve ber günāh-ı ḥüd mükīrrem ama ez bahr-ı Ḥüdā-yı 'azze ve celle ez men dü suḡan beşnev ve cevāb deh. Mu'āvīye goft: Begüy. Merd-i mücrim goft ki: Heme-i 'ālem ez ḡilm ve kerem-i tū hemī güyend ve eger īn günāh der pīş-i pādīşāhī kerdemī ki ne çün tū kerīm ve ḡalīm ve raḡīm būdī ān pādīşāh bā mā çē kerdī? Mu'āvīye goft: Hem īn ki men hemī konem. Merd goft: Pes ez īn kerīmī ve ḡalīmī ve raḡīmī-yi tū mā rā çē sūd dāred ki tū hemān konī ki ān bī-raḡmet ve bī-ḡilm? Mu'āvīye

goft: Eger īn suḥan ān merd-i nuḥūstīn gofte būdī heme rā ‘afv kerdemī eknūn īnhā ki mānde-end ‘afv konīd. Pes çün mücrimī ‘afv ḥāhed icābet kon ve hīç günāhī medān ki ān bē ‘özü neyerzed.

Ve eger ḥācetmendī rā bē tū ḥācet ofted ez mümkināt ki dīn rā der ān zīyānī nebūved ve der mühimmāt-ı dünyāyī ez bīṣī ḥilelī nebūved, ez bahr-ı kemi-yi māye-i dünyā dil-i ān nīyāzmend bāz mezen ve ān kes rā bā ḳāzā-yı ḥācet bāz megerdān ve zann-ı ān ḥācetmend der ḥīṣten durūğ mekon ki ān merd tā der tū gümān-ı nīkū nebered ez tū ḥācet neḥāhed. Ve nīz ān müstemend der vaḳt-i ḥācet ḥāsten esīr-i tū būved ve gofte-end ki: Ḥācetmendī düvvüm esīrī est ve ber esīrān rahmet bāyed kerd ki esīr košten sutūde nedārend ki kārī nekūhīde est. Pes der īn ma‘nī taḳṣīr revā medār tā muḥammedat-ı dü cihānī bīyābī.

Ve eger tū rā bē kesī ḥācet būved benger ki ān ādem merd-i kerīm est yā leyīm, eger merd-i kerīm bāşed ḥācet beḥāh ama fırsat negāhdār, bē vaḳt-i ki dil-teng bāşed ḥācet meḥāh. Ve çün ḥācet ḥāhī ez mümkināt ḥāh tā bē icābet maḳrūn būved ve nevmīd negerdī. Ve nīz pīş ez ta‘ām ber gürüsneḡī ḥācet meḥāh. Ve der ḥācet ḥāsten suḥan-ı nīkū bīyendīş ve ez pīş-i ḳā‘ide-i nīkū furū neh ve āngeh maḥlaş-ı suḥan bedān cāy resān ki ḥācet-i tū bīrūn āyed. Ve ender suḥan goften teletṭūf-i besyār nemāy ki teletṭūf der ḥācet ḥāsten düvvüm şafī‘ī est ki eger ḥācet bedānī ḥāsten bē ḳāzā-yı ḥācet-i tū revā şevved. Çünānki men güyem:

Şi‘ir

Ey dil ḥāhī ki zē dil ārām resī Bē tīmārī bedān meh-i tām resī
Bā ū bē murād-ı dil resī ey dil ez ān Ger dānī ḥāst-ı kām der kām resī

Ver herki rā bedū mühtāc bāşī ḥīṣten çün çāker ve bende-i ū şenās ki mā bendegī-yi Ḥūdā-yı te‘ālā rā ez ān hemī konīm ki mā rā bē vey ḥācet est ki eger bē Ḥūdā-yı te‘ālā ḥācet nebūdī hīçkes rüy süy-i ‘ibādet-i Ḥūdā-yı te‘ālā nekerdī. Ve çün icābet yābī bahr-ı cāy ez ān şükri begūy ki Ḥūdā-yı ‘azze ve celle mīḡūyed: Le‘in şekertüm le‘ezīdennekum ki şākirān rā Ḥūdāvend-i subḥāne ve te‘ālā düst dāred ve nīz şükür kerdn bē ḥācet-i nuḥūstīn ümīd-i icābet-i ḥācet düvvümīn būved. Ve eger ḥācet-i tū revā nekoned ez baḥt-ı ḥīş bīn ve ez ānkes geleh mekon ki eger vey ez geleh kerdn-i tū bāk dāştī ḥūd ḥācet-i tū revā kerdī. Pes eger merd baḥil ve leyīm bāşed bē ḥūşyārī ez ū hīç çiz meḥāh ki nedehed, bē vaḳt-i mestī ḥāh ki baḥilān ve leyīmān bē vaḳt-i mestī seḡy bāşend ve kerem nemāyend ve eger çē rüz-i diger peşimān şevend. Ve eger ḥācet bē leyīmī ofted ḥīṣten rā bē cāy-ı rahmet dān ki gofte-end: Se ten bē cāy-ı rahmet-end: Ḥīredmendī ki zīr-i dest-i bī-ḥīredī būved ve za‘if-i kī ḳavī ber vey musallaḡ būved ve kerīmī ki mühtāc-ı leyīmī būved.

Ve bedān ey piser ki çün īn suḥanhā ki der muḵaddeme goftem beperdāḥtem, ez her nev‘ī faṣli begūyem ber mevceb-i tāḳat-ī ḥīṣ, ḥāstem ki dād-ī suḥan tamām bedehīm, ez pīṣehā nīz yād konem tā ān nīz beḥānī ve bedānī ki megeret bedān ḥācet ofted. Ez ānçē ḥāstem ki ‘ilm-i evvelīn ve āḥirīn men dānemī ki tū rā bīyāmūḥtemī ve ma‘lūm-ī tū gerdānīdemī tā bē vaḳt-i merg bī-ḡam-ī tū ez īn cihān bīrūn ṣodemī velākin çē konem ki men ḥūd der dāniṣ pīyāde-em ve eger nīz çīzī dānem goftār-ī men nīz çē fayda dāred, eknūn tū ez men hem çendān ṣenevī ki men ez peder-i ḥīṣ ṣenūdem, pes tū rā cāy-ī melāmet nīst ki men ḥūd dād ez ḥīṣten bedehem tā bē dāver ḥācet nebāṣed. Eger tū ṣenevī ve eger ne, der her pīṣeī suḥanī çend begūyem tā der suḥan baḥīlī nekerde bāṣem ki ānçē merā ṭab‘ dest dād begoftem.

Otuzuncu Bölüm

Suçu Affetmek, Hacet İstemek ve Cezalandırmak

Ey oğul, her bir suç için kimseyi cezalandırmayı düşünme. Eğer birisi suç işlerse, sen içinden onun özrünü iste, çünkü o âdemoğludur, nitekim ilk suçu âdem işledi. Şu iki beyitte dediğim gibi:

Şiir

Vaslından ayrı hecr ile mahrem değil miyim · Cürmüm bilip nedâmete hemdem değil miyim?
Benden çevirme yüzünü bir kez günah için Âdem günah etti ben âdem değil miyim?

Küçük bir suç için kimseyi suçlama, tâ ki seni de suçsuz suçlamasınlar. Yok, yere öfkelenme. Kızılmaktan aciz kaldığın zaman, kızgınlığını yutkunmağı âdet edin, birisi senin katında suç işlese ve dönüp senden suçunu bilerek af isterse, kendine o suçu bağışlamayı boyun borcu bil, çünkü kul günahsız olmazsa Tanrının affına sığınmaz ve eğer cezalandırdıysan senin büyüklüğün nerede kalıyor. Ancak sen öyle bir günah işleme ki af isteyesin, eğer bir vaka olup da günah işlersen af dilemek için çekinme tâ ortalıktan inatçılık ipi kopsun. Eğer birisi günah işlerse ve cezalandırılması gerekiyorsa, önce işlediği suçun miktarına bak ve işlediği suça nazaran ona ceza kes ki insaf Tanrısı şöyle buyurmuştur: Günaha ceza vermek lazım, ancak ben şöyle derim: Eğer birisi suç işlerse, elbette cezalandırmak gerek, o suça göre cezalandırırsan büyüklük, şefkat ve yufka yüreklilik yolunu unutmuş olursun. Ama bir dirhem suç işleyeniyarımdirhem cezalandırıcaksın, tâ ki siyâset töresini yerine getirip büyüklük şartını korumuş olasın. Büyüklük ehline şefkatsizlerin işini işlemek revâ değildir.

Şöyle işittim ki Muaviye zamanında bir bölük halk bir suç işlediler. O suçun cezası da ölüm idi. Muaviye kendi kendine onların başları kesilsin diye karar verdi. Baş kesme esnasında birisini öldürmeye getirdiler. O zât dedi ki: Ey emir bize ne yaparsan hakkımızdır ve günahıma ikrar ediyorum ancak Tanrı aşkına benden iki lafımı duy ve cevap ver. Muaviye; “Söyle” dedi. Adam dedi ki; “Tüm dünya senin büyüklüğünü ve şefkatini bilir. Eğer bu suçu senin gibi büyük, bağışlayan ve şefkatli biri olmayan bir sultan nezdinde yapsaydım bana ne caza verirdi?” Muaviye de; “Benim verdiğim cezayı verirdi” dedi. Adam; “O zaman senin büyüklüğünden, şefkatından ve yumuşak kalpliliğinden bize ne yarar gelir ki sen de onun gibi bir sultanın yaptığını yapıyorsun?” dedi. Muaviye de dedi ki; “Eğer bu sözü ilk kişi söyleseydi

hepinizi affederdim, şimdi sağ kalanları affediyorum.” O zaman suçlu birisi af dilerse affet ve affedilmeyecek bir günah tanıma.

Birisinin işi sana düşerse dine zarar vermeyecek kadar ve dünyanın önemli meselelerini ihlal etmeyecek kadar imkân çerçevesinde ihtiyaç ehlini geri çevirme ve isteği kazasına göre geri gönderme. Yardım isteyene şüphe edip onu yalanlama, çünkü o adam gerçekten ihtiyacı olmazsa senden yardım istemeyecektir. Ayrıca ihtiyacı olan kişi o anda senin esirindir ve demişler ki: İlk ihtiyaçtır sonra esirlik. Esirlere merhamet etmek lazım, çünkü esirleri öldürmek güzel bir iş değildir. Bu konuda kusur etme ki her iki dünyanın sevabı sana gelsin.

Eğer senin birisine işin düşerse önce bak ki o adam cömert midir, eğer cömert ise talebini ona bildir fakat gözet ki gönlü darıcık olduğu zaman ondan herhangi bir talepte bulunma. Ayrıca bir şey istediğinde icâbeti mümkün olan şeylerden iste ki umutsuz olmayasın. Ayrıca yemekten önce açlık için istekte bulunma. İsteğini dile getirmek için güzel sözler seç ve önceden nasıl davranacağını benimse ve konuşma tarzını bilerek talebini dile getir. Ayrıca konuşmada iltifat etmeyi unutma, çünkü hâcet zamanında iltifat göstermek ikinci bir nüktedir. Şimdi isteğini böyle dilersen, ne olursa olsun vardığın yerden dilediğini elde edersin. Şöyle ki ben de derim ki:

Şiir

İster misin gönül ki dil-arâma eresin Dün olmadan karanlık, meh-i tâma eresin
Gözle rızasın ol sanemin iste kâmına Ger kâmın isteyenilesin kâma eresin

Öyleyse kime ihtiyacın olursa kendini onun kulu olarak göster çünkü biz Tanrıya da bu açıdan kulluk ediyoruz, eğer kimsenin Tanrıya ihtiyacı olmasaydı kimse ibâdet edemezdi. İhtiyacın karşılanırsa her zaman şükret ki Tanrı buyurmuş: Tanrı şükredenleri sever ve ihtiyaca şükretmek birincil ilke olup icâbet edilmesine umut etmek ikinci ilkedir. Eğer arzunu yerine getirmezse onu kendi bahtınla ilgili gör ve o zâttan şikâyet etme çünkü o senin şikâyetinden korkusu olsaydı senin arzunu karşılardı. Eğer adam cömert değilse ayık olduğu zaman ondan hiçbir şey isteme çünkü veremez, sarhoş olduğu zaman iste ki cimriler sarhoşluk zamanında cömert olurlar ve bahşişte bulunurlar, gerçi bir sonraki gün pişman olurlar. Cimri birine ihtiyacın düşerse kendini rahmet dileyen birisinin yerine koy. Üç kişi rahmete mağdurdur: Bilgili birisi bilgisiz birisinin elinin altında olursa, güçsüz birisi güçlü birinin elinde olursa ve cömert olan biri cimriye işi düşerse.

Bilmiş ol ey oğul yukarıda söylediği sözlerimi tamam ettim. Her çeşitten bir hikâye anlattım, böylece konunun hakkını vermek istedim, her sanattan bahsetmek istedim, senin

okumanı ve bilmeni diledim. Ben tüm ilimleri bilip sana öğretmeyi çok isterdim, böylece öldüğümde sana olan kaygım eksik olur. Ama ben bilgi konusunda hâlâ yaya olarak kalmışım, bir şeyi de biliyorsam fayda etmez ki, sen benden duyduklarını ben zamanında babamdan duymuşumdur. O yüzden seni kınamak için söylemiyorum. Ben lafı yerinde söyleyeyim ki gerekli bir zamanda bilirkişiye ihtiyacın kalmasın. Sen ister kulak as ister asma. Her sanat dalından bir şeyler söyleyeceğim ki cimrilik yapmamış olayım.

Bāb-ı Sî vü Heştüm

Der Ādāb-ı Nedīmī-yi Pādişāh

Ve eger pādişāh tū rā nedīm-i hīş fermāyed eger ālet-i münādimet-i pādişāh nedārī mepezīr ki herki nedīmī-yi pādişāh koned çend haşlet ender vey bebāyed ki būved çünānki eger der meclis ān hüdāvend rā ez culūs-i ū zīnetī nebūved şeynī nebūved. Evvel bāyed ki her penç havāss-ı vey bē fermān-ı vey būved ve nīz bāyed ki laķā’ī dāred ki merdümān rā ez dīden-i vey kerāhīyetī nebāşed tā īn veli-ni’met ez dīden-i vey melūl neşevēd. Bāyed ki īn kes debīrī dāned Tāzī ve Pārsī tā eger vaķtı bē hālvēt ender melik rā bē debīrī hācet būved bē hānden yā nebeşten ve debīr hāzır nebūved īn pādişāh tū rā hānden fermāyed yā nebeşten, ‘āciz nebāşī. Diger bāyed ki eger nedīm şā’ir nebāşed der-i şī’ir brdāned, nīk ve bed-i nazım ber vey pūşide nebāşed ve eş’ār-ı Tāzī ve Pārsī besyār dāned tā eger īn hüdāvend rā bē gāh ve bī-gāh bē beytī hācet ofted şā’irī rā taleb nebāyed kerd yā hūd brgūyed yā hūd rivāyet koned. Ve hemçünīn ender tıb ve ‘ilm-i nūcūm bedāned tā eger ez īn şanā’at suħanī reved yā bedīn hācet āyed tā āngeh ki taḫīb ve mūneccim āyend tū ānçē dānī begūyī tā şarḫ-ı münādimet bē cāy āverde bāşī tā īn pādişāh rā bahr-ı ‘ilmī ber tū i’timād ofted ve bē hıdmet-i tū rāğīb-ter būved. Bāyed ki ender melāhī tū rā dest būved, çizī bedānī zeden tā meger hālvētī būved ki müḫrib rā bē cāy nebūved tā bedānçē dānī vaķt-i ū hoş hemī dārī tā vey rā bedān sebep ber tū velev’ī diger bāşed. Ve nīz çünān bāyed muḫākī bāşī ve besyār ḫikāyethā-yı mezāḫik ve suħan-ı müsekte ve nevādirhā-yı bedī’ yād dārī ki nedīmī-yi bī-ḫikāyāt ve nevāder nā-tamām bāşed. Ve nīz bāyed ki nerd ve şaḫranc-bāz bāşī velākin ne çünānki muķāmīr bāşī ki herki bē taḫ’ muķāmīr bāşed nedīmī-yi mulūk neşāyed. Ve bāyed ki Ḳur’ān dānī ve ez zāḫir-i tefsīr ḫaber dārī ve ḫarafī ez fıķıh ve eḫbār-ı Resūl ‘aleyhisselām bedānī ve ez ‘ilm-i şer’ ez her çizī ḫaber dārī tā eger der meclis-i pādişāh ez īn ma’nī suħanī reved cevāb dānī dāden ve taleb-i każī ve faḫih nebāyed kerd. Ve nīz bāyed ki besyār sīyer-i mulūk hānde bāşī ve bedāneste ve bē ten-i hīş hıdmet-i pādişāhī kerde bāşī tā pīş-i hüdāvend ḫaşlethā-yı sutūde-i mulūk-i güzeşte hemī güyī tā ān ender dil-i pādişāh kār koned ve bendegān-ı Hüdā-yı te’ālā rā ender ān nef’ī ve teferrūcī hemī bāşed. Ve bāyed ki ender tū hem cidd bāşed ve hem hazl ama bāyed ki vaķt-i isti’māl-ı suħan bedānī ki key bāşed ve vaķt-i cidd hazl negūyī ve vaķt-i hazl cidd negūyī ki her ‘amelī ki bedānī ve isti’māl-ı ān nedānī kerd dānesten ve nā-dānesten-i ān bē nezdīk-i merdümān yekī bāşed. Ve bā īn heme kī gofem bāyed ki ender tū recūliyyetī bāşed īn melik ne heme bē ‘işret meşğūl būved çün vaķt-i merdī būved bāyed ki merdī nemāyī ve tū rā tevānāyī-yi ān būved ki bā merdī ve dü merd bezenī meger vel’ayādu billāh ender mīyāne-i hālvētī der mīyān-ı keşf ve nişāt kesī ḫīyānet endīşed ber īn pādişāh ve ezcūmle-i ḫavādīshā

hādiseī bīyofted tū ānçē şart-ı merdī ve merdümī būved bē cāy ār tā ān velī-ni‘met bē sebab-i tū restegārī yābed ve eger košte şevī haqq-ı ni‘met-i hüdāvend-i hīş bē cāy āverde bāşī ve bē nām-ı nīkū refte ve haqq-ı ferzendān-ı tū ber ū vācib şeved ve eger berehī hūd nām-ı nīkū ve nān yāfte bāşī tā ‘ōmr-i tū būved.

Pes īnki goftem eger cümle der tū mevcūd nebāşed bāyed ki bīş-terī bāşed tā tū nedīmī-yi pādīşāh rā şāyī ve eger çünānki ez nedīmī-yi pādīşāh bē nān hūrden ve nebīd hūrden ve hazl goften besende konī ān leyīmī būved ne nedīmī, tedbīr-i nedīmī-yi ‘ām kon tā ān hīdmet ber tū vebāl negerded. Ve nīz hergiz tā tū bāşī pīş-i hüdāvendān-ı hīş ez hīşten gāfil mebāş ve der meclis-i pādīşāh der bendegān meniger, çün sāķi nebīd bē tū dehed her geh ki qadeh besetānī der rūy-i vey meneger, ser pīş fegende dār, besetān ve buhūr ve qadeh bāz-deh çünānki ender vey nenegerī tā hüdāvendān rā ez tū bē hayālī şūret nebended ve hīşten rā negāh dār tā tū rā çünān neyofted ki Qādı ‘Abdūmelik ‘Ukebrī rā oftad.

Şenīdem ki Qādı ‘Abdūmelik ‘Ukebrī rā Me‘mūn-i Hālife nedīmī-yi hīşten dād ki ‘Abdūmelik nebīd hāre būd ve ez qazā ma‘zūl bedīn sebab. Rūzī der meclis-i şarāb gulāmī sāķī nebīd bedīn ‘Abdūmelik dād, çün nebīd beseted bē gulām ender negerīd, bē çeşm bē vey işāretī kerd, yek çeşm rā luhtī furū gereft. Me‘mūn bedīd, ‘Abdūmelik bedānest ki Me‘mūn ān bedīd ve ān işāret bedānest, hemçünān çeşm-i nīm gerefte hemī dāşt. Me‘mūn ba‘d ez sā‘atī pürsīd ki: Ey Qādı çeşm-i tū rā çē oftād? ‘Abdūmelik goft: Nedānem yā emir-i mu‘minīn ender īn sā‘at bē ferāz āmed. Ve ba‘d ez ān tā vey zinde būd der sefer ve der hāzer ve der melā’ ve der helā’ hergiz çeşm-i tamām bāz negoşād tā ān tohmet ez dil-i Me‘mūn bebord. Pes ān kes ki ū nedīm-i pādīşāh yā hem neşīn-i büzürgān būved çünīn būved ve çünīn kefāyetī bāyed tā dāneste bāşī ki nedīmī-yi pādīşāh kerdn ne ez gezāf est.

Otuz Sekizinci Bölüm

Padişaha Nedimlik Yapmanın Şartları

Eğer padişah seni kendine nedim edinirse, ancak sende nedimlik yeteneği yoksa kabul etme. Çünkü padişaha nedim olanın beş huyu olmalı. Eğer nedim sohbetin süsü olmazsa bari sohbet bozan da olmamalı. İlk önce her beş duyusu onun emrine itaat etmeli ve güzel görünüşlü olması lazım, tâ ki halk onu gördüğünde iğrenmesin, velinimeti de bu yüzden üzülsün. Nedimin Arapça ve Farsça yazı yazmayı bilmesi gerekiyor. Eğer kimse yokken birden kâtime gerek duyulursa, nedim bu sebepten ötürü aciz olmamalı. Ondan sonra nedim şair olmazsa bile şiir bilmesi lazım, böylece şiirin iyisi ve kötüsü ona aydınlanır, yani örtülü kalmaz. Farsça ve Arapça birçok şiir ezberinde olmalı, tâ ki âniden padişah bir şair isterse hemen kendi söylesin veya ona uygun şairlerden şiir rivâyet etsin. Nedimin tıp ve yıldız ilmini de bilmesi lazım. Öyle ki eğer bu ilimlerden mevzu bahis açılırsa tabip veya müneccim gelene kadar nedim o konuyla ilgili birkaç söz söylesin, tâ ki nedimlik şartını yerine getirsün, padişahın da her ilimden haberi varmış diye ona itimadı tam olsun, onun üzerine olan rağbeti artsın. Nedim bir çalgı âleti çalmayı da bilmelidir. Eger تنها bir sohbet ortamında çalgıcıya gerek duyulursa ve çalgıcı yoksa nedim bildiği havalardan çalıp padişah eğlensin ve bu yönden de hoşnut olsun. Nedimin hikâye hazinesi çok olmalı, gülünç ve şaşılacak hikâyeler ve fıkralar bilmesi lazım. Nedimliğin şartı eşsiz hikâyeler bilmediğin sürece yarıda kalır. Ayrıca tavla ve satranç iyi oynaman lazım velâkin kumarbâz olmamalısın. Çünkü kumarbâz olan şahıs padişahın nedimliğine lâayık değildir. Nedim Kur'an'ı okumuş olmalıdır, zahir anlamını öğrenmiş, tefsirini dinlemiş olsun. Diğer taraftan fıkıh ve Peygamber'in haberlerini bilmesi lazım ve şeriat ilmi ile ilgili herşeyi bilmesi lazım ki eğer padişahın sohbetinde bu konularla ilgili konu açılırsa yanıt versin ve kadı veya fakihe ihtiyaç kalmasın. Ayrıca nedimin fazlasıyla geçmiş sultanların hikâyelerini okuması lazım. Kendi de birçok sultana hizmet emiş olması gerekiyor ki sultan nezdinde her an o geçmişteki padişahların iyi işlerini, güzel davranışlarını ansın. Öyle ki Tanrının kullarına yönelik refah ve menfaat yaratsın. Ayrıca nedimin hem ciddi hem de şakacı olması lazım. Ancak ikisini de nerede nasıl kullanacağını bilmesi gerekiyor. Öyle ki ciddiyet zamanında şaka yapmasın ve şaka zamanında ciddi olmasın. Şöyle ki bir hüner bilse ve yerinde kullanmazsa o anda bilmemekle aynı olur. Nedimin cesâretli ve yürekli olması lazım. Şöyle ki bir iki kişiye saldırmak elinden gelsin, padişah yalnız olarak zevkte ve eğlenmekte iken birisi ansızın hainlik ederse ya da bir düşmanı böyle bir zamanda fırsat bularak padişaha suikast ederse, öyle bir anda nedim erlik ve kişilik şartını yerine getirsün ki velinimeti onun yüzünden yücelsin ve eğer ölürse sultanın

verdiği nimetin karşılığını vermiş olsun ve adı iyilikle kalsın ve nedimin çocuklarının hakkı ona kalsın ve sağ kalırsa da adı iyiye çıkar ve ömür boyu ekmeğini yiyecektir.

Kısacası dediklerim özellikler sende yoksa nedimlik senin ne işine, hiçbiri yoksa da bari birkaçı sende olsun. Nedim sadece yemek ve şarap içmek için ve şakalaşmak için nedimlik ederse adı nedimlik olmaz herze yumurtlamaktır. Öyleyse nedimlikten dem vurursan benim dediğimi yap, tâ ki o hizmet sana vebal olmasın. Ayrıca sultanın nezdinde gaflet etme ve padişah sohbetinde şarap dağıtan sâkinin yüzüne bakma, sâki kadehi uzatırsa kadehini al ama yüzüne bakma, yüzüne yerden yana tut, şarabını al ve iç ve kadehini geri ver öyle ki gözlerin onun yüzünü hiç görmesin öyle ki padişah hakkında kötü bir şey düşünmesin ve kendine mukkayat ol ki sonun Kadı Abdülmelik Ukberi gibi olmasın.

Şöyle işittim ki Kadı Abdülmelik Ukberi; Me'mun halife zamanında nedimlik katına erdi. O şarap düşkünüydü ve ez kaza şarap yüzünden kadılıktan azledilmişti. Bir gün şarap meclisinde sâki ona kadeh uzattı, şarap kadehini aldığı anda sâkinin yüzüne bakıp göz kırptı. Ansızın durumu Halife Me'mun gördü. Abdülmelik de Me'mun'un o sahneyi gördüğünü biliyordu bu yüzden aklını başına topladı ve artık gözünü rahat durdurmadı, kırptı durdu. Halife birkaç saat sonra sordu ki: Kadı efendi gözüne ne olmuş? Abdülmelik; "Bilmem ki ne oldu, bu dert şimdi başıma geldi" diyerek bir bahane uydurdu. Ondan sonra da hayatta olduğu sürece evinde ve Me'mun nezdinde artık gözünü açıp bir kararda tutmadı, tâ ki Me'mun gönlünden o kuşkuyu giderdi. Şimdi padişaha nedim olan veya büyüklerle oturup kalkan böyle bir niteliğe sahip olmalı, çünkü padişaha nedimlik etmek kolay değildir.

Bāb-ı Çihil ü Düvvüm

Der Āyīn ve Şarḫ-ı Pādişāhī

Pes eger pādişāh bāşī pādişāhī pārsā bāş ve çeşm ve dest ez ḥarem-i merdümān dūr dār ve pāk-şalvār bāş ki pāk-şalvārī ez pāk-dīnī est. Ve ender her kārī re'y rā fermānberdār-ı ḥired kon ve ender her kārī ki beḥāhī kerden nuḥüst bā ḥired meşviret kon ki vezīrū'l-vuzarā'-yı pādişāh ḥired est ve tā ez vey direng bīnī şitāb mekon. Ve bahr-ı kārī ki eiḥāhī kerden çün der ū ḥāhī şoden nuḥüst bīrūn reften-i ān kār neger ve tā āḥir nebīnī evvel mebīn, bahr-ı kārī ender mudārā nigh-dār, her kārī ki bē mudārā ber-āyed cüz bē mudārā pīş meber ve bīdād pesend mebāş ve heme-i kārḥā ve suḥanhā rā bē çeşm-i dād bīn ve bē gūş-i dād şenev tā der heme kārī ḥaḫ ve bāṭıl betevānī dīden, pādişāh ki çeşm-i dād ve ḥiredmendegī goşāde nedāred ṭarīḫ-i ḥaḫ ve bāṭıl ber vey goşāde negerded. Ve hemīşe rāst-gūy bāş velākin kem-gūy ve kem-ḥande bāş tā keh-terān ber tū delīr neşevend ki gofte-end: Bed-terīn kār-ı pādişāh rā delīri-yi ra'īyyet ve bī-fermānī-yi ḥāşīyet est ve 'aṭāyī ki bebāyed bē mustaḥaḫān neresed. Ve 'azīz dīdār bāş tā ber çeşm-i ra'īyyet ve leşker ḥār negerdi ve zīnhār ḥār mebāş ve ber ḥalkān-ı Ḥūdā-yi te'ālā raḥīm bāş ve ber bī-rahmetān raḥmet mekon ve baḥşāyīş mekon velīken bā sīyāset bāş ḥaşşe bā vezīr-i ḥīş. Elbete ḥīşten bē selim-ḫalbī bē vezīr menemāy, yekbāre muḥtāc-ı re'y-i ū mebāş ve her suḥanī rā ki vezīr brgūyed der bāb-ı kesī ve ṭarīḫi ki bāz nemāyed beşnev ama der vaḫit icābet mekon begūy: Tā bengerem āneḫ çünānki bāyed kerd befermāyem, ba'd ez ān teccessūs ve tefeḥḥūs-i ān ḥāl befermāy kerden tā der ān kār şalah-ı tū hemī cūyed yā menfa'at-ı ḥīş? Çün ma'lūm kerdī āneḫ çünānki bīni cevāb deh tā tūrā zebūn-ı re'y-i ḥīş negīred. Ve herkes rā ki vezāret dādī vey rā der vezāret temkīnī tamām kon tā kārḥāy-ı tū ve şuḡl-ı memleket-i tū ber ū beste nebāşed ve bā ḫurebā ve peyvestegān-ı ū nīkūyī kon, bē ma'aş dāden ve ḥübī kerden taḫşīr mekon ama ḥīşān ve peyvestegān-ı vey rā 'amel mefermāy ki yek-bāre pī bē gurbe netevān sepürden ki vey bē ḥīç ḥāl ḥesāb-ı peyvestegān-ı ḥīş bē ḥaḫ nekoned ve ez bahr-ı māl-ı tū ḥīşān-ı ḥīş rā neyāzarad ve nīz kesān-ı vezīr şed bī-dād bokonend ber ḥalkān ki bīgāne ez ān şed yekī neyāred kerden ve vezīr ez kesān-ı ḥīş der-gożāred ve ez bīgāne der negożāred. Ve ber duzd raḥmet mekon ve 'afv kerden-i ḥūnī revā medār eger mustaḥaḫḫ-ı ḥūnī rā 'afv konī tū nīz bedān ḥūn ber ḫiyāmet şerik bāşī ve gereftār. Ama ber çākirān-ı ḥīş bē raḥmet bāş ve īşān rā ez bed nighbān bāş ki ḥūdāvendān çün şebān bāşend ve keh-terān çün reme, eger şebān ber reme-i ḥīş bē raḥmet nebāşed īşān rā ez sebā' nigh neyāred. Ve kesī rā ki ḫaşdī pedīd āyed i'timād ber ān mekon ki pedīd kerde bāşed ve ez herkesi şuḡlī diriḡ medār tā ez menfa'atı ki ez ān şuḡl biyābend ba ḫaşd-ı ḥīş muzāf kūnend bī taḫşīr-ter zīyend ve tū nīz der bāb-ı īşān bī endīşe-ter zīyī ki

çākīrān rā ez bahr-1 şuğl dārend. Velākin çün kesī şuğlī dehi nīk beneger, şuğl bē sezāvār-1 merd deh ve bedānçē tū der bāb-1 çākīrī ma'nī bāşī şuğlī ki ne mustahaqq-1 ān bāşed vey rā mefermāy, kesi ki ferrāşī rā şāyed şarāb-dārī mefermāy ve ānki hūzenī rā şāyed hācībī medeh ki her kārī bahr-1 kesī netevān dād çünānki gofte-end: Likūlli 'amelen ricālun. Tā zebān-1 tā'inān ber tū goşāde neşevēd ve hūlel ender şuğl-1 tū pedīdār neyāyed ki eger vey rā kārī fermāyī ki nedāned bē hīç hāl negūyed ki nedānem, hemī koned ez bahr-1 menāfi'-i hūş āā velākin ān şuğl bā fesād bāşed pes kār bā kārđān sepār tā ez derd-i ser reste bāşī, çünānki şā'ir gūyed:

Velākin zē yezdān hemī hāh tevfiq

Ki bē kārđānān dehī kār-dārī

Pes eger tū rā der kār-1 çākīrī 'ināyetī bāşed hāhī ki vey rā muhteşem gerdānī bē 'amel tevānī vey rā muhteşem kerdēn ve ni'met dāden bē ānki bē nā-vācib ū rā şuğlī fermāyī tā ber nādānī-yi hūş hūyeş guvāhī nedāde bāşī. Ve ender pādīşāhī megozār ki kesī fermān-1 tū rā hār dāred ki tū rā hār dāşte būved ki ender pādīşāhī heme rāhat der fermān dāden est ki pādīşāh bē şūret bā ra'īyyet rāst est, farq-1 mīyān-1 pādīşāh ve ra'īyyet ān est ki ū fermān-deh est īn fermān-berdār.

Şenīdem ey piser ki bē rüzgār-1 cedd-i tū Sulţān Maḥmūd raḥemellāh 'āmilī būd vey rā Ebūlferac Büstī goftendi; 'āmil-i Nisā ve Bāverd būd. Merdī rā begereft der Nisā ve ni'metī ez ū besutūd ve emlāk-i ū mevķūf kerd ve herçē vey rā būd bē dest furū gereft ve merd rā bē zindān kerd. Pes bē çendgāh īn merd hīletī kerd ve ez zindān begoriht ve bē Ğazneyn reft, çün rüz-i mezālīm būd ez īn 'āmil geleh kerd. Sulţān vey rā nāme-i dīvān fermūd. Nāme besutūd ve bē Nisā reft ve nāme bē 'āmil resānīd. 'Āmil endīşe kerd ki īn merd dige bāre bē Ğazneyn nereved, tegāfūl kerd ve ber ān nāme kār nekerd. Merd-i mazlūm dige bāre bē Ğazneyn reft ve ender rāhī be-īstād ki sulţān bē ḥalvet ez bāğ bīrūn hemī āmed. Merd bāz nefīr kerd ve dād hāst ve ez 'āmil-i Nisā benālīd. Sulţān bāz vey rā nāme-i fermūd. Merd goft: Yek bār āmedem ve tezellūm kerde sulţān nāme fermūd, nāme bordem ve bedādem, ber nāme kār nekerd. Meger sulţān teng-dil būd bē sebeb-i ez sebebḥā, ender ān dil-meşgūlī goft: Ber men nāme dāden est eknūn eger kār nekerd şev hāk ber ser kon. Mazlūm goft: Ey Hūdāvend, rehī-yi tū bernāme-i tū kār nekoned hāk merā ber ser bāyed kerd? Sulţān goft: Ne ey ḥoca galeṭ kerde merā bāyed kerde ne tū rā. Ender vaķit dū gulām-1 sarāyī bē rāh kerd bā fermānhā bē şeḥnegān-1 nevāhī tā zīyā' ve 'iķār-1 ān merd bāz dāvend ve 'āmil rā ber dār kerdend ve nāme-i sulţān der gerdān-1 ū āvihtend ve mūnādī kerdend ki: Īn sezāy-1 ān kes est ki ber fermān-1

hüdāvend kār nekoned. Ba'd ez ān kes rā zehre nebūd ki ber fermān kār nekerdī ve emirhā nāfiz gešt ve bedān yek suhan merdümān der rahat oftādend.

Ve nīz ey piser bē rüzgār-ı hāl-i Sultān Mes'ūd rašemellāh, çün bē pādīšāhī neşest, tarīk-i merdānegī ve şucā'at nīk dānestī ama tarīk-i mülk dāšten ne. Ez pādīšāhī bā kenīzekān mu'āşeret kerden ihtiyār kerd. Çün leşker ve 'ummal dīdend ki beççe meşgūl est tarīk-i bī-fermānī ber dest gereftend ve şuġlhā-yı merdümān furū beste şod ve leşker ve ra'ıyyet delīr şodend, tā ruzī ez rubāṭ-ı Ferāve zenī mazlūme āmed ve ez 'āmil benālīd. Sultān Mes'ūd vey rā nāmeī fermūd, zen nāme besutūd ve bebord, 'āmil ber ān kār nekerd, goft: Īn pīr-i zen key bāz bē Ġazneyn resed? Zen dīger bāre bāzgešt ve bāz bē Ġazneyn āmed ve bē mezālim reft ve dād hāst. Sultān Mes'ūd ū rā dīger bāre nāme fermūd. Pīr-i zen goft: Yek bār nāme bordem ve kār nekerd. Sultān goft: Men nāme dādem çün kār nemīkoned çē tevān kerd? Pīr-i zen goft: Ey hüdāvend tedbīr-i ĩn kār āsān est, memleket çendān dār ki bē nāme-i tū kār konend ve bākī begozār tā kesi dīger bedāred ki ber nāme-i ū kār konend ve tū hemçünīn bē 'ışret-i hış hemī bāş tā bendegān-ı Hüdā der belā ve miḥnet gereftār nebāşend. Mes'ūd ez suhan-ı pīr-i zen seht ḥacel şod befremūd tā dād-ı ān pīr-i zen bedādend ve ān 'āmil rā ber der-i Ferāve bīyāvīhtend ve pes ez ān ez ḥāb-ı ġaflet bīdār şod, bīş kes rā zehre nebūd ki der fermān-ı vey taqşīr kerdī.

Pes pādīşāh ki vey rā fermān-revānī nebūved ū pādīşāh nebūved, çünānki mīyān-ı ū ve dīgerān farq est bāyed ki der fermān dāden nīz farq būved ki nizām-ı mülk-i melikān ender fermān-revānī bāşed ve fermān-revāyī cüz bē sīyāset nebūved pes der sīyāset nemūden taqşīr nebāyed kerd tā emirhā revān būved ve şuġlhā bī-taqşīr. Ve dīger sipāhī rā ber ra'ıyyet musallaṭ mekon ki memleket ābādān negerded hem çünānki maşlahat-ı leşker nıgeh dārī maşlahat-ı ra'ıyyet nīz nıgeh dār ez ānki pādīşāh çün āfītāb est neşāyed ki āfītāb ber yekī tābed ve ber dīgerī netābed. Ve nīz ra'ıyyet rā bē leşker muṭī' tevān kerden ve leşker rā hem ber ra'ıyyet negāh tevān dāşt ki daḥl ez ra'ıyyet ḥāşıl şevved ve ra'ıyyet ābādān ve ber cāy ez 'adl būved. Pes bī-dād rā der dil-i hış rāh medeh ki ḥāne-i melikān-ı dādger dīr bemāned ve qādīmī gerded ve ḥāne-i bī-dādgerān zūd pest şevved zīrā ki dād ābādānī būved ve bī-dād vīrānī. Pes çün ābādānī dīr-ter şāyed kerd dīr-ter bemāned ve vīrānī çün zūd-ter tevān kerd zūd nīst gerded ve ḥekīmān gofte-end ki: Çeşme-i 'imāret ve ḥürremi-yi 'ālem pādīşāh-ı dādger est ve çeşme-i vīrānī ve ḥarābī ve dijemī-yi 'ālem pādīşāh-ı bī-dādger est. Ve ber derd-i bendegān-ı Hüdāvend-i 'azze ve celle şabūr mebāş ve peyveste ḥalvet dūst medār ki çün tū ez leşker ve merdüm nefūr ġīrī, merdüm ve leşker nīz ez tū nefūr bāşend ve der nīkū dāšten-i leşker ve ra'ıyyet taqşīr mekon ki eger taqşīr konī ān taqşīr tevfir-i dūşmanān bāşed. Ama leşker heme ez yek cins medār ki her pādīşāhī leşker heme ez yek cins dāred hemīşe esīr-i leşker-i hış bāşed, dā'im zebūn bāşed ez ānki ez yek cins hemīşe muttafiq-ı yek-dīger bāşend,

İşān rā bē yek-diger netevān mālīden ve çün ez her cinsī būved īn cins rā bedān mālīde tevān dāšten tā īn ḳavim ez bim-i īn ḳavim ve īn ḳavim ez bim-i ān ḳavim bī-fermānī nekonend ve fermān-ı tū ber leşker-i tū revān būved. Ve cedd-i tū Sulṭān Maḥmūd raḥimellāhu çihār hezār gūlām-ı Türk dāştī bē sarāy dā'im ve çihār hezār Hindū, dā'im Türkān rā bē Hindūvān tersānīdī ve Hidūvān rā bē Türkān tā her dū cins ez yek-diger tersān būdendī ve muṭī'. Ve diger her vaḳtī büzürgān-ı leşker-i hīş bē nān ve nebīd hān ve bā işān nīkūyī kon bā ḥal'at ve şilat ve ümidhā-yı nīkū ve dilgermīhā nemūden. Velākin çün kesī rā şilatī ḥāhī fermūd eger çīzī endek būved bē zefān-ı hīş ber ser-i melā megūy, ender nihān kesī rā begūy tā pervāne bāşed, tā dūn himmetī nekerde bāşī yekī ānki çīzī ne der ḥūr-i himmet-i mulūk baḥşī ve yekī ānki ber ser-i melā himmet-i hīş ma'lūm-i merdūmān kerde bāşī ki men heşt sāl bē Ğazneyn būdem, nedim-i Sulṭān Mevdūd raḥimellāhu būdem, se çīz hergiz ez vey nedīdem: Yekī ānki her şılaī ki zīr-i düvīst dīnār būdī bē zebān-ı hīş ber ser-i melā negoftī meger bē pervāne. Düvvūm ānki hergiz çendān neḥandīdī ki dendān-ı vey pedīdār āmedi, tebessūm kerdi. Se diger ānki eger çē seḥt der ḥeşm reftī hergiz kesī rā cüz bē ḥamīyyet neḥandī, seḥt nīkū se 'ādet būd. Ve şenūdem ki mulūk-i Rūm rā hem īn 'ādet būd ama işān rā resmī diger est ki mulūk-i 'acem rā nist: Kesī rā ki mulūk-i Rūm bē dest-i hīş bezenend tā ū zinde bāşed hergiz hīçkes vey rā netevāned zeden, gūyend: Hemçün melikī bāyed ki ū rā bezened ki ū rā melik bē dest-i hīş zede est.

Eknūn bāz bē ḥadīs-i evvel āmedem, bē ḥadīs-i seḥā, tū rā netevānem goften ki bē sīm seḥy bāş, bārī dūn-himmet mebāş ve eger ez sereşt-i hīş bāz netevānī īstād çünīn ki goftem bārī ber ser-i melā himmet ve ni'met-i hīş bē merdūmān menemāy ki eger seḥā nekonī ḥalḳ düşman-ı tū şevend ve eger der vaḳit bā tū çīzī netevānend kerden çün düşmanī pedīd āyed cān fedā-yı tū nekonend ve dūstān düşman-ı tū bāşend. Ama ceḥd kon tā ez şarāb-ı pādişāhī mest negerdī, bē şeş ḥaşlet ender taḳşīr mekon, negāh-dār: Heybet ve dād ve deheş ve ḥifāz ve āhestegī ve rāst goften ki eger pādişāh ez īn şeş ḥaşlet ez yekī dūr şeved nezdīk şeved bē mestī ve her pādişāhī ki ez mestī-yi pādişāhī mest şeved huşyārī-yi ū ender reften-i pādişāhī bāşed. Ve ender pādişāhī ḡāfil mebāş ez āḡāh būden ez aḥvāl-ı mulūk-i 'ālem, çünān bāyed ki hīç pādişāhī nefesī nezened ki ne tū ber ān muṭṭalī' bāşī ki men ez emir-i māzī pederem raḥimellāhu çünān şenūdem:

Ki Faḥrūddevle ez birāder-i hīş 'Azūddevle begoriḥt ve hīç cāy muḳām netevānest kerden, bē dergāh-ı cedd-i men Ḳābūs b. Vūşmgīr raḥimellāhu āmed bē zīnhār ve cedd-i men vey rā emān dād ve bepezīroft ve bē cāy-ı ū besyārī nīkūyī kerd ve 'amme-i merā bē vey dād ve ender nikāḥ ez ḥadd güzeşte hürremī kerdend ez ānçē cedde-i men ḥala-yı Faḥrūddevle būd. Ve 'Azūddevle resūlī ferestād bē nezdīk-i Şemsü'l-Meālī, resūl āmed ve nāme bedād ve ender

tahmil goft: 'Azüddeve besyâr selâm hemî güyed ve mîgüyed ki: Birâderem Emir 'Alî âncâ âmede est, dâni ki mîyân-ı mâ düstî ve birâderî est ve hâne-i her dü yekî est ve in birâder-i men düşman-ı men est bâyed ki vey râ begîrî ve bê nezdîk-i men firestî tâ men mükâfât-ı in her nâhîyetî ki nâmzed konî ez vilâyet-i hîş bê tû dehem ve düstî-yi mâ mu'akkad şeved. Pes eger nehâhî ki in bed-nâmî ber hîşten nehî hem-âncâ vey râ zehir dehî tâ garaż-ı mâ hâşıl âyed ve bed-nâmî ber tû nebâşed ve ân nâhîyet ki tû hâhî tû râ nîz hâşıl âyed. Emîr Şemsü'l-Meâlî goft: Ey subhânallâhu'l-'azîm! Çe vâcib koned çünân muhteşemî râ bâ çün menî çünîn suhan goften ki mümkün şeved merâ çünîn kârî kerdn ki tâ kıyâmet bed-nâmî-yi men ender ân bâşed? Pes resül goft: Ey hüdâvend, 'Azüddeve râ bê Emîr 'Alî bemedeh, ya'nî Fahrüddeve, ki melik-i mâ tû râ ez birâder-i hem-zâd ve müşfik düst-ter dâred, çünîn ve çünîn sevgend hürd ki in rûz ki merâ tahmîl hemî dâd ve bê râh-ı güsîl hemî kerd der mîyâne-i suhan-ı melik mîreft ki: Hüdâ-yı te'âlâ dâned ki men Emîr Şemsü'l-Meâlî râ düst dârem tâ bedân câygâh ki şenüdem ki rûzî falân çendîn rûz ez filân mâh güzeşte ki Şemsü'l-Meâlî der germâbe reft ve ender hâne-i mîyângîn pây-ı ü belâğzîd ve biyoftâd, men seht dilteng sodem ve goftem ki: Meger bê çihil sâlegî pîrî vey râ deryâfte est ve kuvvet saqıt şode? Ve resül râ garaż ân bûd ki ya'nî bedân ki hüdâvend-i men ber ahvâl-ı tû çünân muṭṭalî' est ve ân ta'lîm-i 'Azüddeve bûd. Şemsü'l-Meâlî goft: Baqâş bâd! Minnet pezîroftem bedîn şefkat ki nemûd velâkin ez gam hürden-i men nîz vey râ bîyâgâhân ki: Vey ân rûz-i falân ez mâh-ı filân ki tû râ rûz-i diger güsîl kerd ân şeb der falân neşestgâh sîkî hürdî, filân cây behoft ve... Nim-i şeb râ ez ân cây berhâst ve der sarây-ı zenân reft ve ber bâm şod bê hücre-i heyzerân-ı 'avvâde ve... Çün ez bâm hemî bê zîr âmed pâyesh belâğzîd ve ez dü pây-e-i nerdibân biyoftâd, merâ ez cihet-i vey dil meşgûl şod goftem ki: Meger bê çihil ü dü sâlegî 'aql-ı vey râ taqşîrî oftâd? Merdî çihil ü dü sâle çerâ çendân sîkî hürred ki ez bâm furû netevâned âmeden ve nim-i şeb ez bester bê bester çerâ gerded? Tâ çünîn hâdisê neyofted. Ve ân resül râ ez âgeh bûden-i hîş ez hâl-i îşân haber dâd. Pes çünân bâyed ki ez ahvâl-ı pâdişâhân-ı 'âlem haber dârî ve ber vilâyet-i hîş ve hâl-i leşker ve ra'îyyet-i hîş nîz bâyed ki vâkıf bâşî ki eger hâl-i şehr-i hîş nedânî hâl-i şehr-i bîgânegân kem-ter dâni.

Çünânki ey piser der rûzgâr-ı hâl-i tû Sultân Mevdûd b. Mes'ûd raḥimellâhu men bê Ğazneyn âmedem. Merâ seht i'zâz ve ikrâm kerd ve çün çend gâhî ber-âmed merâ bedîd ve bîyâzmûd, münâdimet-i hâşş-ı hîş dâd ve nedîm-i hâs ân bâşed ki her rûz ez meclis-i ü gâyb nebâşed, pes merâ peyveste bê ta'am ve şarâb bāyestî bûden eger nedîmân-ı diger bûdendî ve eger ne. Rûzî bāmdād pegâh şebâh kerde bûd hemçünân ender mîyân-ı nebîd leşker râ bār dâd. Halk ender âmedend ve hîdmet kerdend ve bāz-geştend, Hâce-i Büzürg 'Abdülrazzâq Aḥmet b. Ḥasan-ı Ḥocendi El-Meymendî raḥimellâhu vezîr bûd, hâce râ bê nebîd bāz gereft.

Çün zamānī būd müşrif-i dergāh derāmed ve mulatṭafe-i ‘Alī b. Rafī‘ El-Ḥādīm rā dād, ū bē sultān dād, sultān nebīd hemī hūrd ve mulatṭafe hemī hānd. Rūy sūy-ı Ḥāce kerd ve goft: Īn munāhī rā pānsed çūb edeb konend tā diger bāre inhā’ bē şerḥ koned. Ender ĩn ḥaṭ nebeşte est ki: Dūş bē Ğazneyn bē düvāzdeh hezār ḥāne sumāḫhā puḥte-end, çün men nedānem ki ĩn ḥāne-i kī būd ve bē kudām köy ve maḥalle būd? Her çend ḥāhī bāş. Ḥāce goft: Baḫā-yı ḥüdāvend bād! Īn ez cihet-i taḥfīf bē cem’ gofte bāşed ki eger bē şerḥ goftī ĩn kitābī būdī büzürg ve bē yek rüz ḥānde neşodī ez ānki sumāḫhā rā begoft diger levnhā rā bebāyed goft. Eger ḥüdāvend raḥmet koned ĩn edeb ‘afv koned tā begūyem ki: Diger bār bē cem’ negūyed, ḥāne rā ve ḥüdāvend-i ḥāne rā bē nām begūyed ve şerḥ-i ān ḥāne bē tefsīr bāz nemāyed ki: Falān kes bē filān cāygāh bā falān kes filān çīz hūrd. Goft: Īn bār ‘afv kerdem, bār-ı diger çünĭn bāyed ki nevised ki Ḥāce mīgūyed.

Pes bāyed ki ez ḥāl-i ra‘īyyet ve leşker-i ḥīş ḡāfil nebāşī ve ez ḥāl-i memleket-i ḥīş bī-ḥaber nebāşī ḥāşşī ez ḥāl-i vezīr ve bāyed ki vezīr-i tū āb neḥūred ki tā tū nedānī ki cān ve māl-ı ḥūd bedū sepürdeī, eger ez ū ḡāfil bāşī ez cān ve māl-ı ḥīş ḡāfil būde bāşī ne ez ḥāl ve kār-ı vezīr-i ḥīş. Ve pādīşāhān-ı eṭrāf-ı ‘ālem ki hem-serān-ı tā bāşend eger düst bāşī nīm düst mebāş ve eger düşman bāşī zāhir-i düşman bāş, tā āşikārā düşmanī tevānī kerdn bā şekl-i ḥīş-nihānī düşmanī mekon ez ānçē:

Şenīdem ki: İskender bē ceng-i düşmanī hemī reft, vey rā goftend: Ey melik, ĩn ḥaşm-ı mā merdī ḡāfil est, ber vey şebīḥūn bāyed kerd. İskender goft: Ne melik bāşed ān kes ki zafer bē duzdī cūyed.

Ve ender pādīşāhī kārḥā-yı büzürg ‘ādet kon zīrā ki pādīşāh-ı büzürg-ter ez heme kesi est pes bāyed ki goftār ve kerdār-ı vey büzürg-ter ez goftār ve kerdār-ı digerān bāşed tā nām-ı büzürg yābed ki nām-ı büzürg bē goftār ve kerdār-ı büzürg tevān yāft çünān ki Fir‘avūn la‘anellāhu eger bedān büzürgī suḥan negofte būdī Āferidegār celle celālehu ve taḫaddaset esmā’uhu ki rivāyet-i suḥan-ı ū kerdī? Fir‘avūn la‘anellāhu goft: ‘Ene rabbikumū’l a‘lā ve tā ḳıyāmet ĩn āyet hemī ḥāndend ve nām-ı ū hemī berend bedān suḥan-ı büzürg ki ū goft. Pes çünĭn bāş ki goftem ki kem himmet rā nām ber neyābed. Diger tevḳī‘-ı ḥīş rā ‘azīz dār ve büzürg ve bahr-ı ḥurāfātī tevḳī‘ mekon meger bē şīlat-ı büzürg yā bē vilāyet-i ve ma‘āş-ı büzürg ki baḫşī, ve çün tevḳī‘ kerdī illā bē ‘özrī vāzīḥ tevḳī‘-ı ḥīş bātıl mekūn ki ḥilāf ez heme kes nā-pesendīde est ḥāşşī ez pādīşāh. Īn est şarṭ-ı pīşe-i pādīşāhī her çend ĩn pīşe pīşeī ‘azīz est men çünān ki şarṭ-ı kitāb est begoftem ve nebeştem. Eger tū rā şīnā‘at-ı diger ittifaḳ ofted çün dihḳānī yā ez pīşehā ānçē bedān māned ki dānī ki şarṭ-ı her yekī nıgeh-dārī ve her kārī rā ki verzī bāyed ki şarṭ-ı ān kār bā cāy ārī tā ān kār-ı tū bē revnaḳ bāşed ve tū rā nīkūyī eفزāyed vellāhu’l-muvaffaḳ lişşavāb.

Kırk İkinci Bölüm

Padişahlık Kuralları

Eğer padişahlığa ulaşacak olursan padişahlığında haramdan uzak dur. Dindarlık odur ki elini ve gözünü halkın hareminden ve haramından sakınasın, yani kimsenin malına ve karısına haramlikle el uzatma, namuslu ol, namusluluk dinin bütünlük alâmetidir. El uzatmak istediğin her işte, önce görüşünü bilgine uydur, sonra o işe el uzat, yani bilgisizlikle iş yapma, her işin öncesinde aklına bilgine danış, sonra o işi yap, çünkü padişahın sadrazamı akıl ve bilgidir. Aceleci olma, yani her işin zamanını bulmadıkça acele etme, ama zamanını bulunca da sabretme. Her işi gözünle gör ve kulağınla işit, böylece her işte hak ve batılı ayırt edersin, bunu bilmeyen padişah hak ve batılı birbirinden ayırt edemez. Her zaman doğruyu söyle ancak az konuş ve az gül ki elinin altında olan kişiler sana başkaldırmasınlar. Çünkü padişahlığın en kötü yönü halkın söz dinlememesidir ve böylece hakedenler haklarına kavuşamazlar. Kendini halka aziz göster, yani herkese yüz verip katına yol verme, tâ ki çeri halkına ve raiyyetin gözüne hor görünmeyesin. Yenilmiş olursan kimseden aman dileyici olma, yenmiş olursan ulu Tanrının halkına karşı bağışlayıcı ol, yani yendiğini esirgeyici ol, ama şefkatsiz kişilere şefkat etme, keremi âdet, yani huy edin. Yalnız kedinin vezirine heybetsiz gösterme, şöyle ki asla kendini vezire yavaşlıkla gösterme, bir anda kendini vezirin görüşüne muhtaç eyleme, vezirin söylediği her sözü, birisinin hakkında ya da bir iş için, dinle ama hemen o sözle iş yapma, olsun da görelim söyle ve ertele. Ondan sonra habersizce o haberi araştı. Gör ki o işle senin iyiliğini ister mi, yoksa kendi yararı için mi söylemiş? Bunu öğrendikten sonra senin gönlüne hoş gelen cevabı ve onun gönlüne hoş gelen cevabı verme, tâ ki seni kendi görüşüne görümlü sanmasın. Onun yakınlarıyla iyi davran, maaş ver ve iyilik yap onlara, fakat onlara görev verme, çünkü böylece eti birden kediye vermiş olursun, çünkü vezir senin malın için kendi sülâlesini azarlayamaz. Ayrıca yabancıların yapmayacağını vezirin yakınları halka yüzlerce haksız davranırlar. Vezir kendi akrabasının suçunu görmezden gelir ama yabancıların suçunu görür. Hırsıza merhamet edip bağışlama, hırsızın bağışlamak halkın zararına sebep olmaktır ve kanlının da bağışlanmasına sebep olmayı doğru görme, hele boş yere kan dökmüş olursa. Şöyle ki eğer kanlının kurtuluşuna ilgi gösterirsen, kanlısı bağışlasa bile güç ile kıyamet gününde o kana sen de tutulursun. Senin emirlerine uyan kişilere merhamet göster, bunları kötülükten koru çünkü Tanrılar çoban gibidir ve kulları da onların sürüsü. Eğer çoban kendi sürüsüne merhamet göstermez ise onları tehlikeden kurtaramaz. Kim plan yaparsa ona güvenme ve kimseden görev gizleme, çünkü o görevden kazandıkları menfaatle planlarını unuturlar ve sen de onların yaşamından endişeli olmadan yaşarsın. Ancak

verdiğin görevlere iyice dikkat et, herkese ona yakışan görevi ver, kimseye ona yakışmayan bir görev verme, halıcıyı şarapçı yapma, her iş herkese verilemez, nitekim şöyle demişler: Kimse işi bilmiyorum demez ancak menfaati yönünde o işi yapar, dolayısıyla işi o işi bilen birisine ver ve böylece başına dert açmaktan kurtul. Şair ne demiş:

Velâkin Tanrı'dan başarı iste Ki işi bilenlere veresin

Kimsenin senin emrine hor bir gözle bakmasını uygun görme emrini horlayan seni horlamış olur, eğer böyle olursa ne beyliğinde hürmet kalır ve ne âlem halkında rahat. Çünkü padişahın âlem halkına rahatı emri geçtiği içindir, emri geçmeyince de o da ordusu gibidir.

Ey oğul şöyle işittim ki, senin deden Sultan Mahmud'un bir memuru vardı, adı Ebülferac Büsti idi. Nisâ ve Bâverd derler iki hası vardı sultanın, onların işini tutardı. Bir gün bu memur, Nisâ dedikleri hâsta zengince bir kişiyi gözettiler, küçük bir bahane buldu, tuttu o kişiden çok mal aldı, mülkünü tuttu, el koydu, kendini de zindana attırdı, varlığını hep kendi elinin altına aldı. O zavallı bunca zindanda kaldıktan sonra bir hile ile kaçtı, Gazne'ye vardı ve memurdan zulme uğradığı günlerin hakkını istedi, sultana şikâyet etti. Sultan Mahmud o kişiye bir ferman verdi. Bu kişi fermanı aldı, Nisâ'daki memura götürdü. Memur çok mal almıştı, vermeğe kıyamadı. "Bu kişi bir daha ne zaman Gazne'ye gidebilir ki?" diye düşündü ve sultanın emrini yerine getirmedi. O mazlûm yine Gazne'ye gitti ve Sultan Mahmud'un geçeceği yol üstünde durdu. Raslantı bu ya, Sultan Mahmud bağ gezintisinde imiş, keyiflenip yalnız olarak bir iki hasekisiyle gelirken bu kişi, "Adâlet Nisâ memurundan" diye bağırdı. Sultan, yine "Fermân verin" diye buyurunca, bu kişi: "Bir kez fermân verdiniz, götürdüm verdim, hükmünü uygulamadı" dedi. Sultan bir sebepten ötürü üzgündü, emrini ilettiler, uygulamadılar, deyince gönlünü meşgul eden o üzümlükle dedi ki; "Benden emir vermektir, eğer hükmümü tutmadıysa var başına toprak koy." O mazlûm dedi ki, "Ey hünkârı senin emrinle iş yapmadı, başıma toprağı ben mi koyayım?" Sultan dedi ki; "Hayır ey hoca, ben yanıldım, hükmüm tutulmayınca toprak benim başıma gerek." O anda buyurdu, iki has kulu koştı, Nisâ yöresindeki memurlara buyurduğum gibi edesiniz diye. Öyle yaptılar, o mazlûmun köylerini yerlerini ve kalan nesi varsa alıverdiler ve memuru darağacına çekip boynuna da sultanın fermânını astılar, tellâl çağırtilar ki kendi padişahının emrini tutmayanın cezası budur. Ondan sonra kimse sultanın emrini yerine getirmemeye cesaret edemedi ve tüm emirler yerine getirildi ve böylece halk rahat etti.

Şöyle bilmiş ol ey oğul, senin dayın mübarek ve şehit Sultan Mesut saltanata varınca, bahadırılık ve erlik erdemini iyi bildi, ama memleket ne ile sürüp gidecektir onu bilemedi, yani

gereği gibi bahadırdı ama işlerin idâre etmesini bilmezdi. Böyle ki bütün güzel cariyelerle eğlenmeyi alışkanlık hâline getirdi. Halk da gördü ki bir çocuk iş başına geçmiş onun emirlerini hiçe saymaya başladılar ve sipahilerle ve halk başkaldırdılar. Bir gün Rubat-ı Ferâve diye bir bölgeden zulüme uğrayan bir kadın geldi ve oranın ameldârından şikâyet etti. Sultan ona ferman yazısı verdi. Kadın mektubu alıp götürdü. Ameldâr o emiri uygulamadı. “Bu yaşlı kadın yine ne zaman Gazne’ye gidebilir ki?” dedi. Kadın yine Gazne’ye döndü. Sultanın katına çıktı ve adâlet istedi. Sultan Mesud yine ona ferman mektubu verdi. Yaşlı kadın dedi ki; “Bir kere mektup götürdüm, işe yaramadı.” Sultan da; “Ben mektup verdim, işe yaramayınca ne yapabilirim?” dedi. Yaşlı kadın; “Tedbir odur ki beyliği hükmünün geçtiği yere değin edesin, hükmünün geçmediği yeri elinden bırak, hükmünü geçirebilecek olan bir kimse tutsun. Hem sen de daima eğlence gözle, zevkinde ol. Ulu Tanrının kulları zulüm belâsına tutsak olsunlar, ya sen yarın Tanrıya ne cevap vereceksin” dedi. Sultan Mesud o kadının sözlerinden yüzü kızardı ve hemen karının hakkını versinler diye emir verdi. Sonra da o ameldârı, Ferâve kapısında asıvermelerini buyurdu, ondan sonra herkes gaflet uykusundan uyandı ve kimsede onun emrine uymamak cesâreti kalmadı.

Şimdi bir padişahın hükmü velâyetinde geçerli değilse, o padişahlığa layık değildir. Çünkü kendisiyle halk arasında fark vardır, bu yüzden kendisinin hükmü ile başkalarının hükmü arasında da fark olmalıdır. Çünkü âlemin düzeni, hükmün geçerli olan yerdedir ve sultanlık siyâset işidir, o yüzden siyâset işinde kusur geçmez. Sonra sipahiyi raiyyet üzerine havale kılma, çünkü memleket gelişmez. Çerinin işini nasıl yapıyorsan, halkın işini de öyle yap. Sultan güneş gibidir, güneş birilerin üstüne ışık salıp diğerlerini gölgede bırakmaz. Gerçi raiyyete çeriyle boyun eğdirilir, ama çeri de raiyyetle kaimdir, çünkü raiyyetten tahıl elde edilir, çeri onu harcar. Raiyyetin şenliği ise, yerinde adâletten olur. Şimdi adâlet dışı olan düşüncenin gönlüne girmesine yol verme, çünkü adâleti uygulayan sultanların memleketi uzun süre kalır ancak adâletsiz hâkimin hükümeti fazla süremez. Gelişme daha fazla olursa daha fazla da kalır, bozmak da çabuk olunca memleketi de çabuk bitirir. Nitekim hekimler demişler ki: Hürremlik ve imâret çeşmesi âdil sultanındır ancak düzensiz ve harabe bir dünya âdil olmayan padişahındır. Tanrı kullarının dertlerine sabırlı olma ve hiçbir zaman yalnızlığı kendine âdet kılma tâ ki çeri halkına, çeri halkı da sana vahşi görünmesin. Çünkü sen ne zaman çeri halkını görünce ürkersen onlar da seni görmekten öyle ürkerler. Sipahileri ve raiyyeti hoş tutmakta kusur etme, çünkü bu iki tayfaya kusur edersen düşmanın yarısına işi yapmış olursun. Sonra aynı ırktan asker toplama, çünkü tek bir ırktan asker edinen sultan hep kendi askerine esir düşer, sürekli zavallı olarak kalırsın ortalıkta, aynı ırktan olan askerleri birbirine karşı kıskırtamazsın, ancak farklı ırklardan olursalar birbirine karşı onları kıskırtma

şansın olur böylece kavimler birbirlerinin korkusundan her zaman senin emrine uymaya çalışırlar ve senin emrin sürekli geçerli olur. Senin deden Sultan Mahmud, dört bin Türk askeri ve dört bin Hintli askeri vardı. Sürekli Türklerin gözünü Hintlilerle kokutuyordu ve Hintlilerin gözünü de Türklerle. Böylece her iki ırk birbirinden korkup sultanın emirlerine uyuyordular. Sipahilerini her zaman yemek ve şarapla sohbetine çağır, gelsinler, iyilikler et, hilât giydir, başka iyilikler için ümitvar et, kendini daima onlara sıcak göster ki onların da gönlü sana ısınsın. Eğer birisini uyarmak istiyorsan, suçu büyük değilse herkese açık söyleme, gizlice kendisine söyle ki tenbih etsin kendisini, böylece sana düşman olamaz. Bu şekilde sultana yakışır bir davranış sergilemiş olursun ve ayrıca huyunu herkese göstermemiş olursun. Ben sekiz yıl Gazne'de Sultan Mevdud nezdinde nedimlik ettim, onda üç şeyi görmedim: Birincisi iki yüz dinarın altında olan suçları kamuya açık söylemezdi meğer tenbih için söylerdi. İkincisi ise dişleri görünecek bir şekilde gülmezdi, tebessüm ederdi. Üçüncüsü ise hiçbir zaman aşırı derecede sinirlenmezdi ve kimseyi küçümsemezdi. Bu üç davranışı pekiyiydi. Ancak Rûm diyarının sultanında başka bir huy varmış ki Acem sultanlarında yoktu: Kimisi Rûm diyarını ele geçirirse kimse o toprağı ölümüne dek ondan alamaz. Şöyle derler ki bir tek sultanın biri o sultanı tahttan indirmesi gerekiyor.

Şimdi tekrar birinci hadise gelelim, mal bahşışı ile ilgili hadis. Sana mal bahşişinde bulun diyemem, ancak kötü huylu olma, eğer gerçek kişiliğinden kopamıyorsan en azından halka nimet dağıt, çünkü bahşiş ve ihsanda bulunmazsan halk senin düşmanın olur ve zamanında düşmanlık yüzünden seninle bir olamazlar ve canlarını sana feda edemezler. Ondan sonra sultanlık şarabından sarhoş olmamaya çalış, beylerin altı türlü huy sermayeleri vardır, onları sağlamakta kusursuz etme: Önce heybet, sonra adâlet, üçüncüsü ise kerem, yani vermek, dördüncüsü ise gayri meşrû işlerden uzak durmak, beşincisi aceleciliğı terketmek ve altıncısı ise gerçekleri ve doğruları söylemektir. Eğer sultan gaflet şarabından sarhoş olursa bu huylar onu sultanlık işinde ayık gösterir. Sultanlık işinde gaflet etme, diğer toplumların padişahlarından haberdar ol, öyle ki hangi padişah nerede ve nasıl söz söylemişse bilmiş ol. Buna istinaden benden önce hükümdar olan babamdan böyle işittim ki:

Fahrüdevle büyük kardeşi Azüdevle elinden kaçtı, hiçbir yerde saklanamadı, dedem Kabus b. Vuşmgir'in dergâhına sığındı. Dedem onu kabul edip barındırdı. Onun gönlünü aldı. Halamı onunla evlendirdi. O nikâhta müthiş bir eğelence düzenledi, çünkü ninem Fahrüdevle'nin teyzesiydi. Azüdevle Şemsü'l-meali nezdine bir elçi gönderdi. Elçi gelip bir mektup verdi ve şöyle söyledi: Azüdevle'nin çok selâmı var ve dedi ki: Kardeşim Emirali buraya gelmiş, bilirsin aramızda dostluk ve kardeşlik bağı vardır, ikimizin evi aynıdır, kardeşim benim düşmanımdır, onu tutuklaman ve bana göndermen gerekiyor. Ben de

karşılığında istediğin bölgeyi senin vilâyetin yaparım ve dostluğumuz müebbedleşir. Eğer adın kötüye çıksın istemiyorsan orada onu zehirlendir ve beni amacına ulaştır ve senin de adın kötüye çıkmasın ve istediğin bölgeyi de sana verip sen de amacına ulaş. Şemsü'l-meali dedi ki: Ey süphanallah, böyle bir muhteşem şahsın benim gibi birisiyle böyle konuşmasını zorlayan ne var ki, benim adımları da kıyamet gününde kötüye çaikartacaktır? Elçi dedi ki: Ey hüdavend, Azüddeve'yi Emirali için yani Fahrüddeve yüzünden terketme, onu Azüddeve'ye ver, çünkü o senin için karındaşımdan daha müşfik, hem de dostlukta da seni doğmuş karındaşımdan yeğ sever, sonra şöyle böyle olayım eğer yalan söylesem diye yemin edip devam etti; beyim beni buraya gönderdiği gün söz arasında, ulu Tanrı bilir ki ben Şemsü'l-meali'yi çok severim dedi. Tâ hatta falan şu kadar günü geçtikten sonra, siz hamama gitmişsiniz, soğuklukta ayağınız kaymış düşmüşsünüz, o işitti, üzüldü, dedi ki "Meğer kırk yedi yaşında kocalık erdi ki kuvveti eksilmiş olsun?" Elçinin amacı şuydu: Bilmiş ol ki benim beyim senin her şeyinden haberdardır. Şemsü'l-meali dedi: "Ömrü bâki olsun, kabul ettik ve gösterdikleri bu şefkat için minnettar olduk. Ama biz de onun yüzünden ne kaygılar yediğimizi anlatıverelim. Geçen aydan bu kadar gün geçmişti, seni buraya gönderdiğinden bir gün önce, gece sarayında filan mecliste, yani oturakta, ya sofada ya da tâbhânedede, müselles içti, sarhoş oldu, filan yerde yattı... Gece yarısı oradan kalktı, avratların sarayına girdi, dama çıktı... Damdan geri inerken iki ayak merdivenden düştü. Ben bunu işittim çok üzüldüm kendi kendime dedim ki, meğer kırk iki yaşında akli bozulmuş olsun, yoksa bir kişi kırk iki yaşında padişah olsun da, niçin o denli şarap içsin ki damdan aşağı inmek elinden gelmesin, ya da gece yarısı bir döşekten bir başka döşeğe geçsin ki böylesi bir olay başına gelsin? Böylece o elçiye senin sultanın hakkında herşeyi biliyorum diye gösterdi. Yörendeki padişahların hâlinden haberdar olmalısın, şöyle ki sultanların hâlini bilesin. Elinin altındaki çerinin ve raiyyetinin de hâlinden haberdar olmalısın. Çünkü bir padişah kendi şehrinden haberdar değilse, başka şehirlerin haberini de azıcık bilir.

Şöyle bilmiş ol ey oğul, senin dayın olan Sultan Mesud b. Sultan Mahmud zamanında Gazne'ye geldim.. Bana çok ikram ve saygı gösterdi. Katında durdum, kulluk ettim, beni denedi, gördü ki sohbetine layıkım, beni has nedim edindi. Has nedim odur ki bir an şahın meclisinden ayrılamazsın, daima hazır olmalısın, kayıp olamazsın. O yüzden benimle sürekli şarap ve yemek yedi eğer başka nedimler olmazsaydı. Bir gün sabahın köründe içmeye oturduk içki arasında sipahilere destur verdiler, beyler içeri girdiler ve hizmet ettiler, yani şahı övdüler ve gittiler. Ama Hoca Ahmet b. Hasan Meymendi vezirdi. Sultan Mesud onun gitmesine izin vermedi, içkide birlikte oturdu, içmekle meşgul oldu. Bir süre sonra, meğer şehrin nazırı olan yazıcı kapıya gelmiş, Ali b. Refi adlı hadım vardı ona bir tezkere vermiş,

bunu şaha verirsin diye. Ali b. Refi yazıyı sultana sundu, sultan da kâh şarap içer, kâh tezkereyi okurdu. Sonra hocaya döndü ve buyurdu ki: Bunu yazan kişinin sırtına 500 sopa vurun, tâ ki bir kez daha yazdığını kısacık yazmasın, açıklamasıyla birlikte yazsın. Çünkü bu tezkerede dün gece Gazne’de on iki bin evde sumak aş pişmiş diye yazmış, ama hangi mahallededir ve kimin evidir bildirmemiş? Hoca dedi ki: “Sultanın hayatı bâki olsun, o yazıcının amacı oydu ki tezkere hafif ve şirin olsun. Bu yüzden sözünü bir anda söyledi, eğer ayrı ayrı açıklarsa hacimli bir kitap olurdu, bir günde okunmazdı. Çünkü sumak pişen evleri anınca, öteki evlerde de nasıl bir aş pişmiş diye onu da anmak gerekiyordu. Ama eğer sultanım bu kez merhamet edip af buyurursa, ben o kişiyi tenbih ederim, tâ ki artık hepsini toplayıp bir sözle kısacık yazmasın. Sultanın bilmediği evin sahibinin adını bilsin ve bildirsin. Her bir evi ve evin sahibini ayrı ayrı açıklasın ve anlatsın, apaçık göstereyin.” Sultan, “Bu defa affettim, gelecek sefer Hoca Ahmet b. Hasan’ın dediği gibi yazmak gerek” dedi.

O zaman kendi sipahilerinden ve raiyyetinden gafil olma ve ilindeki herşeyden haberdar ol. Hele kendi vezirinin halinden ki canını ve malını ona emânet etmişsin. Eğer vezirinin hâlinden gafil olursan, canından ve malından gafil olmuş olursun. Eğer yörendeki beylerle dost olmazsan, yarı düşman da olma, büsbütün düşman ol, yani gizlice düşmanlık etme. Gücünün yettiği kadar düşman olursan bari kendi derecedeki beylerle gizlice düşmanlık etme, tâ ki beyliğine noksan olmasın.

İşittim ki: İskender bir düşmanıya savaşmağa girdi, beyleri ona dediler ki, “Ey sultanım, şöyle bilmiş ol ki bu senin savaşmağa gittiğin düşmanın çok gafil bir kişidir, üzerine gece baskını yapıp dağıtmak gerekir.” İskender, “O kişi ki düşmanına karşı gizlice zafer kazanmak istese padişahlığa layık değildir” dedi.

Sultanlık işinde büyük işler gözlemeği âdet edin. Çünkü padişah herkesten üstündür, bu yüzden söyledikleri ve yaptıkları da herkesten üstün olmalıdır, böylece adı da büyük olur. Zirâ büyük ün, büyük davranmayı ve söylemeyi gerektirir. Şöyle ki Firavun, Tanrının lâneti üzerine olsun, eğer büyük sözler etmeseydi, ulu Tanrı onun sözünü kıssasında haber verir miydi? Firavun; “Ben sizin ulu Tanrınızım” dedi. İşte bu ulu sözü yüzünden bu âyet okunacaktır ve kıyamete dek onun adı anılacaktır, Ondan sonra ahde hilâf etme, yani bir şeye yemin edip yeminini bozma, yemine aykırı davranmak halka karşı ayıptır, hele padişah olursa. Padişahın töresi ve şartı budur ki söyledim. Ama eğer rastlayıp da bir işin ucuna daha yapışmak istersen, köyde ekincilik gibi her ne sanatı öğrenirsen söylediğim şartlara uyman gerekir. Böylece işin revnaklı olur.

Üçüncü Bölüm

ÖRNEK METİNLERDEN HAREKET EDEREK KONULARIN KARŞILAŞTIRILMASI

Trankripsiyonu ve çevirisi yapılan seçenekli örnek metinlerimizin ortak konuları aşağıdaki başlıklardan oluşmaktadır:

I. İBÂDET ŞARTLARI

A. ALLAH'IN ÖVGÜSÜ

Hz. Ali (a.s.) buyuruyor ki: “Tefekkerü fi âlâ’-illâh velâ tefekkerü fillâh”; yani Allah’ın doğası hakkında düşünmek yasaktır. Allah’ın nimetlerini düşünün, ancak Allah’ın doğası hakkında düşünmeyin. Başka bir yerde de buyurmuş ki: “Tefekkerü fi’l halk velâ tefekkerü fi’l hâlık feenneküm lâ takdirûne kadrihu”; yani mahlûk hakkında düşünün ancak onu yaradını düşünmeyin çünkü asla onun doğasına varamazsınız.¹

Unsuru’l-meali; kulların Allah’ın doğasını tanımaya ve kavramaya güçleri yetmediğine inanıyor. Nitekim bu konu hakkında diyor ki:

“Ey oğul, bil ki Tanrı’yı bilmeyen hiçbir varlık ve yokluk yoktur yahut halk tarafından olduğu gibi tanılmamıştır. Tanrı bilinmekten yoksundur ve onun dışında herşey bilinir. Tanımak resim gibidir, tanıtan ressamdır ve düşünce resim. Resimde iz görülmediği sürece hiçbir ressam onu çizemez. Tıpkı mum gibi; mum taştan daha kolay şekil alır, mumdan mühür yapılır ama taştan yapılmaz. O zaman her tanımakta bir tanık vardır ki bu tanık Tanrı değildir; sensin. Sen düşünerek önce kendini tanı Tanrı’yı değil, çalgıya bak ki çalgı âletini yaparı tanıya bilesin. Bak gör ki düşünce, yapıcının yapısını elinden almasın, çünkü düşünce zaman alır ve zaman da geçicidir ve geçici bir şey de bir başlangıcı ve bir de sonu vardır.”

Keykâvûs; İlâhî doğanın tanımama sebebini insanın zaafî olarak gösteriyor: “Eğer Tanrı kullarına yolunu tanımak için bir beceri vermediyse kimsenin buna diyecek bir sözün cesâreti bulunamaz, bunun nedenini de kendi becerisizliğin ve acizliğinde gör çünkü bunun sebebi Tanrı’nın ululuğu ve birliği değil ki sen Tanrı’yı ona yakışır bir şekilde hiçbir zaman medh edemezsin.”

Sonra oğluna Allah’ı tanınması için Peygamber efendimizden bir hadis naklediyor: “Allah’ın nimetlerini düşünün, Allah’ın kendisini değil.”

¹ Seyit Cafer Şehidi, *Nehcülbelaga’nın Çevirisi*, Gisûm Yayınları, Tahran, 2006, s. 40.

Hoca Nizamülmük diyor ki: “Yüce Allah tarafından verilen nimetlerin değerini bilmek; O’nun rızasını gözetmektir. Yüce hak sahibinin rızası topluma yapılan ihsan ve onların arasında yaygınlaştırılan iltifat ile sağlanır. Halkın hayır duası sürekli olunca o memleket ayakta kalır ve her geçen gün gelişir. O padişah, o devir ve devletten nimetlenir ve bu dünyada iyi bir ün, öbür dünyada kurtulaşa ererek vereceği hesap epeyce kolay olur. Nitekim atalar demişlerdir ki: Saltanat küfür ile devam bulur; ama zulüm ve gaddarlıkla paydâr kalmaz.”

B. ALLAH’A ŞÜKRETMEK

Yazarlar kendilerine özgü has mezhebi itikatlarına dayanarak âyetlere ve hadislerle iktibas etmekten çekinmemişlerdir. Nitekim bu başlık hakkında Hz. Muhammed (a.s.) Allah’ın nimetlerine şükretmek için şöyle buyurmuştur:

“Allah’ın nimetlerinin zikredilmesi şükretmektir, terk edilmesi de küfür etmektir. Kimisi az miktardaki nimeti şükretmezse, büyük nimeti de şükredemez. Vahdet hayır getirir ve tefrika acı.¹”

Başka bir yerde rivâyet edildiği üzere Peygamber efendimiz buyurmuşlar ki: “Üç özellik vardır. Kimi bunlara sahip olursa Allah onu korur, rahmetini ona yağar ve onu cennete götürür. Bu üç özellik şunlardır: Nimet zamanında şükretmek, iktidar zamanında affetmek ve öfke zamanında sakin olmak.”

Peygamber efendimiz başka bir hadisinde böyle buyuruyor: “Mumin kişinin işi ilginçtir. Zirâ tüm işleri hayır yolundadır ve mumin dışında kimse böyle yapamaz. Acı çekerse şükreder ve olumlu bakar. Hasta olursa sabreder ve yine olumlu bakar.”

Eserin yazarları; insanı Allah’ı tanımakta güçsüz kıldıkları dışında onu nimetlere karşı şükretmekte bile güçsüz gösteriyorlar. Nitekim Keykâvûs şöyle diyor:

“Şöyle bilmiş ol ey oğul, herkesin elde ettiği nimete kadar Tanrı’ya şükretmesi gerekir, hakettiği kadar değil, çünkü kimi hayatı boyunca şükretse bile sahip olduğu nimetlerin binde birini bile şükretmemiş olur. Ancak emir ölçüsüne yani ulu Tanrı’nın buyurduğu emir gereğince şükredersen senin az olan şükürün çok yerine geçer. Nitekim Tanrı, din içinde beş türlü ibâdet buyurdu: Onun da ikisini seçkin varlıklara, yani zenginlere, kalanını da cümle halka verdi. Bunlardan biri Tanrı’nın birliğini ve Hz. Muhammed’in peygamberliğini dil ile söylemek ve gönülle inanmaktır. Öteki beş vakit namazdır. Öbürü de yılda otuz gün oruç tutmaktır.”

¹ Abulkasım Payende, *Nehcül-Fesahât Çevirisi*, Cavidân Yayınları, Tahran, 1945, s. 106.

Hoca Nizamülmülk de şöyle söylüyor: “Rivâyet edilmiştir ki Hz. Yûsuf (s.s) bu dünyadan göç edince, onu atalarının civarına gömmek için Hz. İbrahim (s.s) türbesinin yanı başına getirdiler. Cebrâil (a.s) geliverdi; ‘Durun, tutun onu tuttuğunuz yerde, burası onun mekânı değildir, kıyamet günü, hükmettiği saltanatın hesabını vermek zorundadır’ dedi. Şimdi Hz. Yûsuf’un hâli böyle olunca başkalarının hesabını bir düşün!

Peygamber efendimizden şöyle rivâyet edilmiştir ki: ‘Bu dünyada halkı yönetenler, mahşer günü huzura elleri bağlı getirilirler. Eğer âdil imişse, adâlet onun ellerini çözer ve cennete kavuşur; ancak eğer zalim imişse zulmü ellerini bağlar ve elleri boynundan zincire vurulmuş bir şekilde onu cehenneme sevkeder.’

Ve dahi rivâyet olunur ki, kıyamet günü kimi, idâresi altında bulunan bir şahıstan, halktan, ev sakinlerinden, eli altındakilerden hesaba çekilecek; hatta koyunları güden çobandan sürüsüyle ilgili soruları cevaplaması istenecektir.

Rivâyet edilir ki, Abdullah b. Ömer Hattab; babası bu fani dünyadan göçmeden önce ondan şöyle sual etmiş: “Babacığım, bir daha seni ne zaman ve nerede göreceğim?” Babası: “Öbür dünyada.” diye cevap vermiş. Abdullah, “Daha erken görmek istiyorum.” dedi. Babası, “Birinci gece olmazsa ikinci gece, o da olmazsa üçüncü gece beni rüyada göreceksin.” dedi. Abdullah, tam on iki yıl babasının sözünü ettiği rüyayı görmedi. Nihâyet bir gece onu rüyasında görünce dedi ki: “Babacığım, vefatından sonra üç gün içinde seni göreceğimi söylememiş miydin?” Babası: “Sevgili oğlum, Bağdat civarından harabe bir köprü var idi, görevliler de onarımını ihmal etmişler idi, bir koyunun da ayağı oradaki bir deliğe denk gelmişti ve kırılmıştı. Şimdiye kadar onun davasıyla meşgul idim.’ diye cevap verdi.”

II. CEZALANDIRMA USULLERİ

Keykâvûs cömert bir kişiliğe sahiptir. Her zaman affetmeyi cezalandırmaya ve işkenceye karşı yeğ görüyor. Bu yüzden çocuğunun da bu güzel huya sahip olmasını arzu eder. Nitekim eserinde şöyle yazıyor: “Ey oğul, her bir suç için kimseyi cezalandırmayı düşünme. Eğer birisi suç işlerse, sen içinden onun özrünü iste, çünkü o âdemoğludur, nitekim ilk suçu âdem işledi. Küçük bir suç için kimseyi suçlama, tâ ki seni de suçsuz suçlamasınlar. Yok, yere öfkelenme. Kızmaktan aciz kaldığın zaman, kızgınlığını yutkunmağı âdet edin, birisi senin katında suç işlese ve dönüp senden suçunu bilerek af isterse, kendine o suçu bağışlamayı boyun borcu bil, çünkü kul günahsız olmazsa Tanrının affına sığınmaz ve eğer cezalandırdıysan senin büyüklüğün nerede kalıyor. Ancak sen öyle bir günah işleme ki af isteyesin, eğer bir vaka olup da günah işlersen af dilemek için çekinme tâ ortalıktan inatçılık ipi kopsun. Eğer birisi günah işlerse ve cezalandırılması gerekiyorsa, önce işlediği suçun

miktarına bak ve işlediği suça nazaran ona caze kes ki insaf Tanrısı şöyle buyurmuştur: Günaha ceza vermek lazım, ancak ben şöyle derim: Eğer birisi suç işlerse, elbette cezalandırmak gerek, o suça göre cezalandırırsan büyüklük, şefkat ve yufka yüreklilik yolunu unutmuş olursun. Ama bir dirhem suç işleyeni yarım dirhem cezalandıracaksın, tâ ki siyâset töresini yerine getirip büyüklük şartını korumuş olasın. Büyüklük ehline şefkatsizlerin işini işlemek revâ değildir.”

Nizamülmük; memleketin istikrar temelini adâlet ve yargı olarak gösteriyor. Bu konuya defalarca eserin içinde çeşitli şekillerde değinmiştir. Allah’ın rızasını, Sultan Melikşah’ın gücünü ve şükür ve raiyyetin maslahatını adâlet ve ihsana bağlı kılıyor. Raiyyeti bir sürü olarak tanımlıyor ve tam bir inançla Melikşah’a diyor ki: “Âlemin efendisi, saltanatı boyunca şunu kesinlikle bilmelidir ki, o büyük gün, hükmettiği topluma dair bizâtihi kendisi hesap verecektir; bu hesabı başka birine havale etmesi söz konusu olmayacaktır. Mademki durum böyleyken böyledir, bu büyük meseleyi başkasına bırakmaması gerekir. Toplumun işlerinden gaflet etmemesi gerekir. Elinden geldiğince, gizliden yahut açıktan halkla hemhâl olması, halka kıyan elleri kırıp zalimlerin zulmünden halkı muhafaza etmesi gerekir ve bunun sonucunda gelecek bereket onun hükümet devrine dokunur ve onun devrine kıyamete dek hayır dua yetiştir.”

III. KADININ YERİ VE KADINLARA DANIŞMAK

Hz. Ali (a.s.) vasiyetnâmesinde şöyle buyurmuştur: “Kadını kendisi ile ilgili olan konular dışında başka işlerle meşgul etme. Zirâ kadın gül gibi hafiftir, hükümet yönetecek biri değildir, onu diğerlerine karşı üstünlük kazanacağı uğruna tamaha salma vs.” Bu cümlede kadını hükümet işlerinden uzak tutmaya yönelik bir tavsiyede bulunmuştur. Yani kadınları hükümet, siyâset ve yargı işlerinden uzak tutmayı tavsiye etmiştir. Çünkü bu gibi işler; sâf bir rasyonellik, cesâret ve öngörüye ihtiyaç duymaktadır. Hz. Ali’nin buyurduğu üzere kadınların hassas ruh ve psikoloji yapısına sahip oldukları için verecekleri kararlar da duyguları üzerinden olacağını göstermektedir.

İki eserin yazarları da kadınlarla olan davranış şeklini ve kadınlarla olan danışma türünü ele alarak bir takım bilgileri tavsiye etmekte faydalı görmüşler. Nitekim Keykâvûs b. İskender *Kabusnâme* adlı eserinde böyle yazıyor: “Zevce edindikten sonra karının malına göz yumma ve zevcen için güzellikler arzu etme çünkü aldatmaya kalkar. Zevcenin yüzü temiz, dinî arı, evcimen, eşini sever, utangaç, eli ve dili kısa olmalıdır, böyle bir eş yeğdir; nitekim demişler ki: İyi kadın hayatın koruyucusudur. Zevcen ne kadar merhametli, güzel ve hoş olursa yine de kendini büsbütün ona bırakma ve onun emrinin altına girme...”

Bu konuyla ilgili Nizamülmülk daha fazla tavsiyelerde bulunmuştur. Hatta bazı yerlerde tarihi hikâyeleri anlatarak Peygamber Efendimizin hadislerine de değinmiştir: “Büyük zararlara yol açacağından ve padişahın haşmet ve şanına hanel getireceğinden ötürü hükümdarın astları üst yapmaması lazımdır. Bunlar özellikle ehl-i tesettür olup akılları bu işlere ermeyen kadınlardır. Zirâ bunlar nezih bir neslin devamı için vardılar. Bu yüzden, buldukları yerde durmalıdırlar. Onların övgüye en çok yaraşanları asil ve liyakatlı, örtülü ve takvâli olanlarıdır. Dizgini ellerine geçiren padişahın kadınları erkeklerin her zaman dışarıda bizzat gözleriyle gördükleri gibi hâdiselere tanık olamayacakları için kötü maksatlı kişilerden duydukları gibi yahut hâcibe ve hâdimin söylediklerini göz önüne alarak emirlerde bulunurlar. Böylece verdikleri emirler çoğunlukla hakikate ters düşünce kargaşa zuhur eder ve padişahın da itibarı zedelenip halk sıkıntıya düşer, memleket ve din işlerinde aksamalar meydana gelir, halkın ve reâyânın malı zayi olur, devlet erkânının dirlik ve düzeni bozulur. Tarihin bütün devirlerinde hükümdarın karısı hükümdara egemen olduğunda rezâlet, şer, fitne ve fesattan başka bir şey ele geçmemiştir. Bir parça bu konu üzerinde mütalaa edelim.

Kadın aklına uyup ona itibar ettiği için nice meşakkat ve zahmete düşen ilk insan, Havva'nın emirini dinleyip buğday yiyerek cenetten çıkarılan Âdem aleyhisselam idi. İki yüz yıl gözyaşları içinde tövbeler ettikten sonra Tanrı azze ve celle tövbesini kabul edip onu bağısladı.”

Zevce edinme konusunda her iki eserin yazarı; İskender'in İran'a yaptığı savaş hikâyesini ve ona zevce olarak tavsiye edilen Dârâ'nın kızıyla ilgili olayı anlatıyorlar.

Kabusnâme'de bu olay şöyle geçiyor: “İskender'e dediler ki: Dârâ'nın o güzellikte olan kızını niye zevce olarak edinmiyorsun? İskender; ‘Cihan mertlerine galip gelen birisi onların kadınlarına galip gelmemesi ayıptır’ dedi.”

Nizamülmülk ise kendi eserinde bu hikâyeyi şöyle yazıyor: “İskender Rûm'dan gelip Acem sultanı Dârâ bin Dârâ'yı bozguna uğrattığı vakit, Dârâ mağlup olup kaçarken bir hizmetkâr-ı hassı tarafından öldürülmüştü. Dârâ'nın güzellikte eşi bulunmaz dilberler dilberi bir kızı vardı. Ayrıca güzel bir kardeşi de vardı. Dârâ'nın soyundan olan başka güzel kızları da vardı. İskender'e: ‘Dârâ'nın şebistânına bir uğrayıp oradaki âlemin ay parçalarını, özellikle iffetli mi iffetli, güzellikte ve cemâlde dünyada bir eşi benzeri bulunmayan Dârâ'nın kızını görmek istemez miydiniz?’ diye teklifte bulundular. Bunu söyleyen kişi kafasında İskender'in kızı gördüğünde hoşuna gidip onunla evlenmesini kuruyordu. İskender: ‘Erkeklerini yendik; kadınlarına yenilmeyelim!’ cevabıyla buna teveccüh etmeyerek Dârâ'nın şebistânına gitmedi.”

Ayrıca yazarlarımız kadınlara yönelik güzellik duası etmemeyi de tavsiye etmişlerdir. Bu mevzu hakkında Nizamülmülk bir Yûsuf ve Kirsufe adlı hikâyeden yola çıkarak konuyu anlatmıştır: “...Kadının bu sözleri adamın hoşuna gittiği için ‘Ya Rabbi, şu karıma dünyada kimseye vermediğin bir güzellik ihsan et’ diye dua etti. Allah onun duasını kabul etti. Sabahleyin uyandıklarında geceliği içinde kadın hiç kimsenin daha güzeline şahit olmadığı bambaşka birine dönüşmüştü.

Yûsuf karısını o güzellikte görünce hayranlıktan dona kalmıştı. Sevinçten içi içine sığmıyordu. Kadın günbegün daha da güzelleşiyordu. Bir hafta içinde kadın kimsenin bakamayacağı kadar güzel bir hâle bürünmüştü. Uzak şehirlerden kadının güzelliğini seyretmek için gelen kadınlar hayranlıklar içinde dönüyorlardı. Kadın bir gün aynada dudaklarını, dişlerini, gözlerini ve kaşlarını seyrediyor, kendi güzelliğinin görkem ve zerafetini izliyorken böbürlenip şişinmeye başlayarak gurura kapılıp, ‘Şu bendeki güzellik cihanda kimde varmış? Ben dünya nimetlerinden nasiplenmemiş, arpa ekmeğine talim eden şu çulsuz herife mi kalmışım ki hayatın böyle sıkıntı ve sefâlet ile geçsin! Ben cihan hükümdarlarına, Keyhüsrevlerine yakışıyorum. Zaten beni gördüklerinde altınlarla mücevherle boğarlar, nâz ü işvemle beni el üstünde tutarlar!’ gibi kafasında epeyce ham hayaller kurdu. Ardından uyumsuz bir çift olduklarına, eşinin geçimsiz olduğuna kendi kendisini inandırarak itaatsiz ve huysuzlaşmaya başladı. Kocasına her daim: ‘Ben sana mı kalacaktım? Senin karnın doyuracak bir arpa ekmeğinin bile yok’ diyordu...”

Keykâvûs da bu konuyla ilgili *Kabusnâme*’de şöyle yazıyor: “...Zevcen için güzellikler arzu etme çünkü aldatmaya kalkar...”

IV. NEDİMLİK ŞARTLARI

Nedimlik etmek ve sultanın nezdinde has hizmetkâr olarak çalışmak hakkında her iki yazar hemen hemen aynı şeyleri tavsiye etmişlerdir. Hem *Siyâsetnâme*’de, hem *Kabusnâme*’de nedimin; astronomi, tıp, satranç ve tavla gibi becerilere sahip olması tavsiye edilmiştir.

Siyâsetnâme’de bu konu hakkında şöyle yazılmıştır: “...Bu arada nedim asil, erdemli, güleç, itikadı saf, ketûm ve giyimi kuşamı şık; kitaplardan, kıssalardan, pek az kişinin bildiği konulardan, mizâhî yahut ciddi meselelerden nice şeyi hatırında tutarak onları güzel bir şekilde nakledebilmeli; her daim neşeli, kafadar olup tavla ve satrancı iyi bilmelidir.”

Yazar başka bir yerde de şöyle diyor: “Bir kısım padişah, nedimlerini yediği yiyecekleri tayin etmeleri ve bu gıdaları fayda ve zararları, etkileri ve yan etkilerinden kendilerini haberdar kılmaları, onların sağlık ve bünyelerini muhafaza etmeleri için tabiplerden; vakit ve

saatlerini gözetlemeleri, uğur ve uğursuzlukları onlara bildirmeleri, icra edecekleri bir iş için en elverişli zamanı seçmeleri için münecimlerden seçmişlerdir.”

Söz konusu başlıklarla ilgili *Kabûsnâme*'de şöyle yazılmıştır: “...Nedimin tıp ve yıldız ilmini de beilmesi lazım. Öyle ki eğer bu ilimlerden mevzu bahis açılırsa tabip veya münecim gelene kadar nedim o konuyla ilgili birkaç söz söylesin, tâ ki nedimlik şartını yerine getirsin, padişahın da her ilimden haberi varmış diye ona itimadı tam olsun, onun üzerine olan rağbeti artsın... Ayrıca tavla ve satranç iyi oynaman lazım velâkin kumarbâz olmamalısın. Çünkü kumarbâz olan şahıs padişahın nedimliğine lâyük değildir.”

Bir başka yerde her iki yazar, nedimi, padişahın has koruması olarak tanımlamışlar ve bu doğrultuda canı pahasına sultanı koruyabileceğini söylemişlerdir.

Bu bârede *Kabûsnâme*'de şöyle yazılmıştır: “...Nedimin cesâretli ve yürekli olması lazım. Şöyle ki bir iki kişiye saldırmak elinden gelsin, padişah yalnız olarak zevkte ve eğlenmekte iken birisi ansızın hainlik ederse ya da bir düşmanı böyle bir zamanda fırsat bularak padişaha suikast ederse, öyle bir anda nedim erlik ve kişilik şartını yerine getirsin ki velinimeti onun yüzünden yücelsin ve eğer ölürse sultanın verdiği nimetin karşılığını vermiş olsun ve adı iyilikle kalsın ve nedimin çocuklarının hakkı ona kalsın ve sağ kalırsa da adı iyiye çıkar ve ömür boyu ekmeğini yiyecektir.”

Söz konusu mevzuyla ilgili Nizamülmülk, *Siyâsetnâme*'de şöyle yazmıştır: “Nedim edinmede birkaç faydaya dikkat edilir. Birisi padişahın can dostu olması, diğeri onu gece gündüz kollayan bir muhafız olmasıdır. Maazallah bir tehlike baş göstermesi durumunda nedim gözünü kırpmadan bedenini belâlara cansiperâne kalkan eyler...”

V. ŞARAP KÜLTÜRÜ

Kur'an-ı Kerim'de şarabın kinâye yoluyla haram olduğuna dair bilgi veren birçok âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerin en belirgin olanları şunlardır:

“Yâ eyyuhâllezîne âmenû innemâl hamru vel meysiru vel ensâbu vel ezlâmu ricsun min amelîş şeytâni fectenibûhu leallekum tuflihûn(tuflihûne), yani ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.¹”

Yine Allah'ı te'âlâ bu bârede buyuruyor ki: “İnnemâ yurîduş şeytânu en yûkia beynekumul adâvete vel bagdâe fil hamri vel meysiri ve yasuddekum an zikrillâhi ve anis salâti, fe hel entum muntehûn(muntehûne), yani şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza

¹ Bkz. *Kur'an-ı Kerim*, Maide Suresi, 90. Ayet.

düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?¹”

Yüce Allah; bu bârede başka bir âyette şöyle buyuruyor: “Yes’elûneke anil hamri vel meysir(meysiri), kul fihimâ ismun kebîrun ve menâfiu lin nâsi, ve ismuhumâ ekberu min nef’ihimâ...; yani Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki; Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahirî) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.²”

Ehl-i sünnet ve şii mezheplerinde, Hz. Muhammed (s.a.)’den nakledilen ünlü bir hadis vardır. Bu hadiste Peygamber Efendimiz şarap tutmakta doğrudan veya dolaylı bir şekilde eli olan 10 gruba lanet göndermiştir. Bu gruplar şunlardan ibarettir: Şarap üretimi için üzüm ağacı ekenler, bu amaçla üzüm ağacını koruyanlar, içki satın alanlar, içki satanlar, içki içenler, içki satışından para kazanan esnaf, üzüm suyunu şarap üretimi amacıyla sıkın kişi, şarap nakliyatı yapan şahıslar, şarap yükünü teslim alanlar, sâki veya şarap dağıtan³.

Ancak söz konusu tüm bu özelliklere ve yazarlarımızın her ikisi müslüman ve itikatlî kişiler olmalarına rağmen her iki eserde de şarapla ilgili bir takım olumlu paylaşımlar ve öğütler görüyoruz. Fakat *Kabusnâme*’de yazar, oğlu Gilânşah’a hem şarap içmemesini tavsiye ediyor hem eğer içmek istiyorsan haddini aşma gibi tavsiyelerde bulunmaktadır.

Bu konuyla ilgili *Siyâsetnâme*’de şöyle yazılmıştır: “Meclis-i hasa layık görülen cemaat, yanlarında en fazla bir gulam getirmeleri şartıyla ve kim oldukları tespit olunarak, usulen nasıl geldikleri hakkında malumat edinmelidir. Davet edilen şahısların beraberlerinde sürahi ve sakilerini getirmeleri kati surette uygunsuz bir davranıştır. Böylesi bir davranış hiçbir vakit usulde yer almadığı gibi aynı zamanda çirkin karşılanan bir tavidir. Hükümdar cihanın kethüdası ve cümle âlem onun ailesi olduğundan ötürü tarihin her devrinde insanlar kendi evinden padişahın meclisine bir şey getiremez, bilakis padişahların sarayından kendi evlerine yiyecek, meze ve şarap götürürlerdi. Padişahın, reisi olduğu ailesi ve ekmek kapısı olduğu yerden kendisine şarap ve yiyecek alması kabul edilemez. Zirâ onun reisliği bütün reislerden daha fazla, daha mükemmel, daha iyi ve daha temiz olması icap eder. Şayet bu kişiler şarapdârın kendilerine sunduğu şarabın kötülüğünden dolayı şarap teslim edildiği hâlde kötü şarap vermesinden dolayı cezalandırılarak yanlışın ıslah edilmesi gerekir. Böylece kimse padişahın meclisine şarap getirmek cüretinde bulunamaz.”

Şarap kültürü ile ilgili *Kabusnâme* yazarı Unsuru’l-meali; oğlu Gilânşah’a şöyle tavsiyede bulunmuştur: “Şarap içme hakkında sana ne iç diyebilirim ve ne içme diyebilirim. Çünkü gençler kimsenin sözüne dayanarak iş yapmazlar. Bana da gençliğimde çok söylediler fakat

¹ Bkz. *Kur’an-ı Kerim*, Maide Suresi, 91. Ayet.

² Bkz. *Kur’an-ı Kerim*, Bakara Suresi, 219. Ayet.

³ Sıkatü’l-İslam Küleyni, *Furû-i Kâfi*, C. VI, Kudüs Yayınları, Kum Şehri/İran, 2015, s. 429-430.

dinlemedim... Ama ne zaman ki içersin, hiç olmazsa yemek yedikten sonra hemen şarap içme, tâ ki üç kez susuzluğun kansın...”

VI. ADÂLET

İslâm kültüründe adâlet lügat olarak zulüm karşısında duruyor. Anlam olarak hakların gerçekleştirilmesi ve bâtıldan hakkı çıkartmak demektir. Aynı zamanda ifrat ve tefrit arasındaki ortama da adâlet denmektedir¹. *Tefsir-i Numune* adlı eserde Nahl suresinin 90. âyetinin tefsirinde adâlet; gerçek kelime anlamıyla her şeyin yerinde olmasına delâlet göstermektedir, yani hakkı hak sahibine vermek anlamındadır.²

Kur'an-ı Kerim'e istinaden adâlet yaratılış sisteminin tümünde caridir ve dünyadaki tüm canlılar ve varlıklar Allah'ın bu fiilinden yararlanıyorlar. Kur'an-ı Kerim'in tabirine istinaden hem tabiat hem öbür dünya adâlete dayanmaktadırlar.³ “Lekad erselnâ rusulenâ bil beyyinâti ve enzelnâ meahumul kitâbe vel mîzâne li yekûmen nâsu bil kıst(kıstı), ve enzelnâl hadîde fihi be'sun şedîdun ve menâfiu lin nâsi ve li ya'lemallâhu men yansuruhu ve rusulehu bil gayb(gaybi), innallâhe kavîyyun azîz(azîzun), yani andolsun, biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde kitabı ve mizanı (ölçüyü) indirdik ki, insanlar adaleti yerine getirsinler. Kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok faydalar bulunan demiri yarattık (ki insanlar ondan yararlansınlar). Allah da kendisine ve Resûllerine gayba inanarak yardım edecekleri bilsin. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.”⁴ Başka bir söyleyişle oluşum ve mevzuat sisteminde ve tüm evrende adâletin yerinde olmasını bir tek yüce Allah sağlamaktadır. Fakat İslâmiyetten sonra krallık yöntemiyle yönetilen ülkelerin hükümdarları kendilerini Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak tanıtıyordular ve bu sebepten dolayı şeriatla adâletle ilgili yazılan maddeleri yerine getirmeyi çabalamışlar. Nitekim çalışma konumuzu teşkil eden eserlerde de bu konuya rastlanmak hayli uzak ve zor değildir.

Örneğin Nizamülmülk, *Siyâsetnâme*'nin beşinci faslında şöyle yazmıştır: “İkta sahibi olan kişileri, kendilerinden tahsil etmeleri istenen mal dışında halktan bir şey almaya hakları yoktur. Bu şekilde tahsil ettikleri takdirde, halkın kendisi, malı, zevcesi, evladı, arazi ve mülkü muhafaza altına alınmış olur. İkta sahipleri bu mal üzerinde daha fazla hak iddia edemez. Ve dahi eğer halk maruzatını arz etmek için divâna gelmeyi arzu ederse onlara mani olunmamalıdır. Bundan gayrısını eyleyen ikta sahibinin görevine son verilip iktasına el

¹ Seyit Cafer Seccâdi, *Rasyonel Bilimler Ansiklopedisi*, İran İslami Hikmet ve Felsefe Derneği Yayınları, Tahran, 1982.

² Ayetullah Mekârım Şirâzi, *Tefsir-i Numune*, Darülkitab-ı İslâmiye Yayınları, Tahran, 1984, s. 366.

³ Seyit M. Hüseyin Tabatabai, *Tefsir-i Mizân*, C. XIV, Darülkitab-ı İslâmiye Yayınları, Tahran, 1996, s. 302.

⁴ Bkz. *Kur'an-ı Kerim*, Hadid Suresi 25. Ayet.

konması ve ibret-i âlem olsun diye kınanması emrolunur. Onların, mülk ve milletin sultana ait olduğunu iyi bellemesi gerektir; ikta sahipleri ve valiler halk ve ikta toprakları üzerinde şahne gibidirler; halkın padişahın adâletinden hoşnut ve padişahın da âhîret azâbından emin olması için onlara padişahın diğerlerine davrandığı gibi davransınlar.” Eserin devamında ise yazar adâlet içerikli birkaç hikâye de aktarmaktadır.

Yine bu bârede Unsuru’-meali Keykâvûs da *Kabusnâme* adlı eserinin kırk ikinci bölümünde padişahlık şartları başlığı altında adâlete vurgu yaparak bu konuyla ilgili oğluna nasihat olarak değerli paylaşımlarda ve tavsiyelerde bulunmuştur: “Aceleci olma, yani her işin zamanını bulmadıkça acele etme, ama zamanını bulunca da sabretme. Her işi gözünle gör ve kulağınla işit, böylece her işte hak ve bâtili ayırt edersin, bunu bilmeyen padişah hak ve bâtili birbirinden ayırt edemez. Her zaman doğruyu söyle ancak az konuş ve az gül ki elinin altında olan kişiler sana başkaldırmazlar. Çünkü padişahlığın en kötü yönü halkın söz dinlememesidir ve böylece hakedenler haklarına kavuşamazlar.”

VII. HALKIN İHTİYAÇLARININ KARŞILANMASI

“Öyleyse kime ihtiyacın olursa kendini onun kulu olarak göster çünkü biz Tanrıya da bu açıdan kulluk ediyoruz, eğer kimsenin Tanrıya ihtiyacı olmasaydı kimse ibâdet edemezdi. İhtiyacın karşılanırsa her zaman şükret ki Tanrı buyurmuş: Tanrı şükredenleri sever ve ihtiyaca şükretmek birincil ilke olup icâbet edilmesine umut etmek ikinci ilkedir.”

Bu güzel başlangıç sözünden şöyle anlaşılıyor ki Unsuru’l-meali şunu kastetmiştir: “Eğer arzunu yerine getirmese onu kendi bahtıyla ilgili gör ve o zâttan şikâyet etme çünkü o senin şikâyetinden korkusu olsaydı senin arzunu karşılardı. Eğer adam cömert değilse ayık olduğu zaman ondan hiçbir şey isteme çünkü veremez, sarhoş olduğu zaman iste ki cimriler sarhoşluk zamanında cömert olurlar ve bahşişte bulunurlar, gerçi bir sonraki gün pişman olurlar. Cimri birine ihtiyacın düşerse kendini rahmet dileyen birisinin yerine koy. Üç kişi rahmete mağdurdur: Bilgili birisi bilgisiz birisinin elinin altında olursa, güçsüz birisi güçlü birinin elinde olursa ve cömert olan biri cimriye işi düşerse.”

Ve yine bu konu hakkında Hoca Nizamülmülk şöyle demiştir: “Rivâyet olunur ki Halife Me’ mûn’a bir gün sarayda, tahtında oturup şikâyetleri dinlerken bir arzuhal iletildi. Me’ mûn bunu derhâl veziri Fazl bin Sehl’e vererek: ‘Bu adamın isteğini derhâl yerine getir; çünkü şu felek bir hâl üzere kalmayasıya devreder ve dahi şu zaman hiçbir dosta vefa etmeyesiye hızlı geçer. Bugün fırsat var iken iyilik eyleyelim çünkü yarın acizlik ve çâresizlik dedikleri çetin gün çatar da fırsat kaçır’ dedi.”

Sonuç ve Değerlendirmeler

Ahlâk; Arapça خلق hulk kelimesinin çoğul biçimi olup bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları sıfat, özellikler, ahvâl ve iç ruh hâli anlamına gelmektedir. Peki, şimdi sonuç kısmında ahlâk kelimesine niye vurgu yaptık? Bunun iki sebebi vardır: Birincisi çalışma konusunu teşkil eden eserler didaktik edebiyatının temsilcisi olarak sayılmaktadırlar. Didaktik edebiyatı dediğimiz zaman, doğrudan ahlâkla muhatap oluyoruz. İkinci nedeniyse yapılan incelemelerde gördüğümüz üzere hemen hemen bütün eserlerdeki anlatımlar, nasihatlar, öğütler, hikâyeler vb. öğeler insanîyetin uygulaması gereken ahlâkla ilgili konuları içermektedir. Ahlâk insanın hayatında önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü insanların insanîyeti; ahlâkı değerlerin ortaya çıkmasıyla biçimlenir. Aslında insan; beşeri ahlâk değerlerine sahip olduğu zaman, insân nitelendirilebilir. Herbir ahlâkı fazilet, insan ve Allah arasında bir bağ oluşturuyor ve onu adım adım kutsal özüne yaklaştırıyor. Aslında ahlâk; hikâyemizin kalbidir; öyle ki insanların arasında hâkim olan iletişim bağında da ahlâk önemli bir rol üstlenmektedir. Ahlâk olmadan ne din ve ne dinin anlattığı dünyanın bir kavramı kalır. Edebî eserleri yaratan ustaların sürekli önemle vurguladıkları konu; değerli mazmunlar hakkındadır. Çünkü değerli ve geçerli eserler her zaman muhatapları için değerli mazmunlar içermekteler ve etkileri de yüzyıllarca bir milletin kültüre ve o milletin bireysel ve toplumsal davranışlarına yansıtılıyor. Sanat ahlâkla birleşmelidir, böylece insanları hayatının kalkınmasına ve gelişmesine neden olabilir. Söz konusu iki eserde; ahlâkı, öğüt verici, sosyal, eğitici, hikemi, siyâsal, toplumsal vb. konuların bir kısmını tespit ettik ve birçok kısmına da rastlanmak hayli zor değildir.

Kısacası, kimisi; hangi yaşta olursa olsun, hangi zevk ve beğeni prensiplerine sahip olursa olsun; Türk ve Fars ortak kültürlerine dayanan edebiyatındaki sanat ve düşünce âleminde eserleri okumaya başlarsa yeteri kadar zevk alır. Çünkü yazarlar; insanın ahlâkı fazilet ve rezâletlerini ortaya koyarak öğüt ve nasihat kalıbında uygun hikâyelerle birlikte muhataplarını ahlâkı rezâletlerini terketmeye ve iyilik, adâlet, cömertlik, yardımseverlik, sadakat, insaf, cesâret, bilgi, iffet, emanetdârlık, kanaat vb. gibi ahlâkı faziletlerin edinilmesine yönlendiriyorlar.

Her iki eserin ilk bölümlerinde yegâne Tanrı'nın perestiş ve ibâdetine değinmiştir. Yazarlar bu konuyu insan ötesi bir altyapıyla öyle aşikâr etmeye çalışmışlar ki insanın dünya ötesi ruh ve itikada sahip olabileceğini tespit etmişlerdir. Zirâ Allah'a sığınarak insan bambaşka bir sakinliğe kavuşuyor, farklı bir cüret ve cesârete sahip oluyor. Çünkü herkes kendisinin sürekli birisi tarafından korunduğunu bilirse cesur olur ve bu dünyanın adâlete

dayanarak yaratıldığını bildiğimiz zaman ve bu gerçeğe inandığımız zaman otomatik olarak yüzyıllarca Peygamberlerin güttüğü amaca ulaşabiliriz.

Ayrıca incelemede af ve bağışlama konusu da ele alındı. Kur'an ve sünnete göre af; en güzel beşeri huylardan biridir. Ahlâkı akımlarının temelini teşkil eden öge; af ve bağıştır. Bu huyu benimseyerek dünyevi hayatımızda ruh ve beden sağlığına ulaşabiliriz. Affetmek ve bağışlamak yüce Tanrı'nın en gözde olan özelliklerinden biridir. Başkalarının kusurunu ve yalınışlarını görmezden gelmek huyuna af denir. Bu yüzden yazarlarımız kendilerini bu konuyla ilgili hayli hor görüp sürekli bu fazilet-i ahlâkıyı savunmuşlardır.

Başka bir kısımda ise yazarlarımız kadınlara yönelik bir takım düşünce paylaşımlarda bulunmuşlardır. Örneğin her konu hakkında özellikle siyâsî konularda ilgili kadınlara danışmayı uygun görmemişlerdir. Aslında bu konuyla ilgili sonuç olarak şunu ilâve etmek gerekiyor ki danışmadan güdülen amaç; en iyi çözüm yollarına varıp en üstün uygulama yollarını seçmektir. Dini-ahlâkı öğütler; imân, bilgi, uzamnlık, ilim, hayırseverlik, akl-ı selim, merhamet vb. birçok kriteri bir danışman seçimi için göstermektedirler. Pinti, korku ve hırs; danışmanın engellerinden ve ciddi zararlarından tanımlanmaktadır. Hz. Ali (a.s.) şöyle buyuruyor: "Hasis, korkak ve hırslı kişilere danışmayın, zirâ onların herbirinde bir zaafiyet noktası var ki sizin hakikate varmanızı engelliyorlar¹." Bu yüzden yazarların kadınlara danışmaktan uzak durma tavsiyeleri de söz konusu psikolojik boyutlara dayanıyor. "Araştırmalar gösteriyor ki; beş ana heyecan başlığını oluşturan; sevinç, aşk, korku, üzüntü ve öfke içerisinde dördü kadınlarda erkeklere nazaran daha şiddetlidir. Ancak erkeklerde kadınlara nazaran şiddetli olan heyecan duyusu öfkedir. Kadınlar; zarif heyecanlar olarak tanımlanan sevinç, aşk, korku ve üzüntüyü şiddetlice tecrübe etmektedirler.²" Kısacası yol gösterebilen ve doğru yolu tavsiye edebilen biriyle danışmak gerekiyor. Yazarlar kendi çağlarındaki ve eski çağlardaki acı tecrübelerine dayanarak böyle bir tavsiyede bulunmaları gayet normaldir.

Beşinci yüzyılda müslümanlar ve Selçuklular zamanında yaygın olan bir başka gelenek de padişahların kendilerine has nedim edinmeleriymiş. Nedim; özel hizmetkâr veya Osmanlı İmparatorluğu zamanında kullanılan has odabaşı olmaktan ziyâde padişahın munisiymiş. Şahın kimseyle konuşmadığı konuların sır hazinesiymiş. Nedim; şahı sevinçte de, üzüntüde de, savaşta ve seferde ve her halükârda padişaha müşâyiet eden birisiymiş. Dolayısıyla yazarların bu konuya ayrı bir şekilde önem vererek değinmeleri hayli mühimmiş. Çünkü

¹ Seyit Cafer Şehidi, *a.g.e.* s. 328.

² Karl Halfmann, *Genel Psikoloji (Teoriden Uygulamaya)*, C. II, Arasbâran Yayınları, Tahran, 2006.

bilgisiz ve lakâyıt bir nedim, sultanı yokuşa doğru bile götürebiliyormuş. Dolayısıyla bu konuda yazılan hikâyeler ve özellikler edebî ve tarihi açıdan çok önem taşımaktadır.

Şarap tarihçesi hakkında; yirminci yüzyılda yapılan araştırmalara dayanan arkeologların tespitine göre Zagros Zincirli Dağlarının Gudin Tepe bölgesinde yapılan incelemelere istinaden MÖ. 2900-3100 yıllarına dayanan topraktan yapılmış kâseler keşfedildi ve bu kâselerin üzerinde tartarik asit izlerine rastlandı ki bu da takribi olarak o yıllarda şarabın var olmasını göstermektedir.¹ Yani İranlılar tâ MÖ. 3000 yıllık bir şarap tüketme geleneğine sahipmişler. Bu gelenek; tarih boyunca İran'ın farklı silsilelerle yönetildiğiyle birlikte devam edip tâ Selçuklulara kadar uzamıştır. Hatta bununla kalmayıp günümüze kadar devam etmiştir. Nitekim Şirâz Şarâbı; dünyaca ünlüdür. Bu tarihçeyi anlatmaktan kastimiz kısaca şu ki; Selçuklulardan önce İran'da İslâmiyetin kabul edilmesine rağmen hâlâ şarap geleneği varmış ve devam ediyormuş. Fakat İslâm'dan gelen bir kültür bu kültürü fazlasıyla ortadan kaldırmıştı. Ancak divân ehli hâlâ yaygın olarak kullanıyormuş. Nitekim *Siyâsetnâme*'de padişahın düzenlediği şarap meclisleri hakkında en ince ayrıntıya kadar bilgi verilmiştir. Veya *Kabusnâme*'de emirlik yapan bir baba, oğluna vasiyet niteliğinde yazdığı kitapta içmemesini emretmek yerine tavsiye ediyor ve seni bu konuda engelleyemem, zirâ gençsin diyor. Yine devamında diyor ki; fakat içmezsen iyi olur, eğer içersen de bir yolunu bul ve tövbe et, nitekim ben elli yaşıma vardığımda ancak tövbe edebildim.

Adâlet; belki de çalışma konumuz olan her iki eserdeki satırlar arasında sık sık rastlandığımız bir konudur. Raiyyet veya halkın hakkı; İslâmiyete göre adâlet ve Allah'ın hikmetiyle içiçe bir bağlantısı olup geniş bir çerçeveyi kapsamaktadır. İnsanların hakları konusu fikhin her alanında var olan bir konudur ve İslâmi fıkıh alanında bu konudan daha fazla bahsedilen başka bir konu yoktur. Burada hak sahibi olarak halkı gösterdiğimiz için, bu hakkın riâyet edilip edilmemesi doğrudan Allah'ın adâletiyle bağlantılıdır. Nitekim Allah'ın en belirgin isimlerinden âdil sıfatıdır. Dinimiz yani İslâm dininin en mühim usullerinden bir tanesi de adâlettir. İslâm dininde insanların hakkı Tanrı'nın hakkından daha önemli biliniyor. Çünkü rivâyetlere göre Allah; kıyamet gününde kendi hakkından vazgeçebilir ancak kul hakkından hiçbir şekilde vazgeçemez. Aslında bunu da unutmamak lazım ki kul hakkı, doğrudan Allah'ın hakkıdır, zirâ Allah dışında kimenin bizâtihi hakkı yoktur ve kulların hakkı Allah tarafından tanımlanmıştır. Bu hakkı ezmek, Allah'ın hükmünü ve hakkını ezmek demektir. Bu bârede tezin üçüncü bölümünde adâlet başlığı altında Kur'an-ı Kerim; Hadid suresinden 25. âyeti örnek olarak göstermiştik. Allah; Kur'an-ı Kerim'de birçok âyette adâlet

¹ New York Times Article, "For Wine, 5000 BC Was Quite a Year", June 6. 1996.

konusuna dair hükümler buyurmuştur. Burada bu âyetlerden iki örnek vererek konuya devam edeceğiz.

“Yâ eyyuhâllezîne âmenû lâ te’kulû emvâlekum beynekum bil bâtılı, illâ en tekûne ticâraten an terâdın minkum ve lâ taktulû enfusekum. İnnallâhe kâne bikum rahîmâ(rahîmen): Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir.¹” Allah; Kur’an-ı Kerim’de Yahûd kavminin yaptığı kötülükleri kınamak için yine Nisâ suresinin 161. âyetinde şöyle buyuruyor: “Ve ahzihimur ribâ ve kad nuhû anhu ve eklihîm emvâlen nâsi bil bâtıl(bâtılı). Ve a’tednâ lil kâfirîne minhûm azâben elîmâ(elîmen): Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu hâlde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık.”

Bu doğrultuda; her türlü taciz, sahtekârlık, cuntacılık, faizcilik, tefecilik ve mantıksal bir faydası olmayan ürünlerin alım ve satımı, fesad ve günahı yaygınlaştıran malzemelerin ticareti tamamen bu hükmün altında toplanmaktadırlar.

Dolayısıyla Allah eğer kendi hakkından vazgeçerse bu o yüce zâtın lütfüdür, fakat kul hakkı konusu olunca eğer göz yumarsa adâleti icra etmemiş olacak.

Bütün bu açıklamalara istinaden eserlerdeki yazarlarımız da devlet idâreciliği hakkında tavsiyelerde buldukları için ve bizâtihi müslüman oldukları ve Kur’an-ı Kerim’i bildiklerinden dolayı sultanı; Tanrı’nın yeryüzündeki halifesi olarak nitelendirip kul hakkını doğrudan adâlet olarak göstererek sürekli tavsiyelerde bulunmuşlardır. Hatta bununla kalmayıp geçmişten hikâyeler bile anlatmışlardır.

İşbu konulardan hareket ederek geçmiş çağdaki bir takım kültürel örf ve âdetleri eserlerdeki metinlere istinaden şerh ettik. Aynı dönemin kültürünü iki farklı insanın kalemiyle yazılan seçilmiş ortak metinler; incelediğimiz tüm ayrıntıların önemini göstermektedir. Dolayısıyla bu tez çalışmasından güdülen amaç bu başlıkların, eserlerin ait olduğu çağda nasıl olduğunu ortaya çıkartmak olup oldukça ayrıntılı bilgileri paylaşmaya gayret gösterildi.

¹ Bkz. *Kur’an-ı Kerim*, Nisa Suresi, 29. Ayet.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- ALLAHYÂRÎ Fereydun, *Unsuru'l-Meali ve İslâmiyet Sonrası İran'da Siyâsî Öğüt Verici Yazma Akımı*, İsfahan, İsfahan Üniversitesi Yayınevi, 1984.
- ARBERRY Arthur John, *İran Mirası*, Tahran, Neşr-i Kitap Yayınları, 1957.
- BAHAR Muhammed Taki, *Sebk-Şenâsi (Biçembilimi)*, C. II, Tahran, Emir Kebir Yayınları, 1947.
- BROWNE Edward, *İran Edebiyat Tarihi*, C. II, Tahran, Morvarid Yayınları, 1996.
- DARK Hubert, *Siyâsetnâme*, Tahran, Hayyam Novin Yayınları, 2010.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- ENÜŞE Hasan, *Fars Edebiyatı Ansiklopedisi*, Tahran, Çap ve İntişarat Şti. Yayınları, 2002.
- FURUZANFER Bediuzzaman, *İran Edebiyat Tarihinden Konular*, Tahran, Dehhüda Yayınları, 1975.
- HALFMANN Karl, *Genel Psikoloji (Teoriden Uygulamaya)*, C. II, Tahran, Arasbâran Yayınları, 2006.
- İKBAL Abbas, *Siyâsetnâme'nin Mukaddemesi*, Tahran, İran Kültür Bakanlığı, 1941.
- İSLAMÎ NODUŞEN Muhammed Ali, *Cam-ı Cihan-Bin (Edebi Eleştiri ve Karşılaştırılmalı Edebiyat)*, Tahran, Nağme Yayınları, 1991.
- İSLAMÎ NODUŞEN Muhammed Ali, *Sesler ve İmâlar*, Tahran, Katre Yayınları, 2008.
- KADİRİ Kadir, *İslâm ve İran'da Siyâsî Düşünceler*, Tahran, Semt Yayınları, 2007.
- KANAR Mehmet, *Siyâsetnâme*, İstanbul, Say Yayınları, 2016.
- KÜLEYNİ Sıkatü'l-İslam, *Furû-i Kâfi*, C. VI, Kum Şehri/İran, Kudüs Yayınları, 2015.
- LEVEND Agâh Sırrı, *Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız*, İstanbul, TDK Yayınları, 1963.
- MESSE Henry, *İran Medeniyet Tarihi*, Tahran, Temeddün Yayınları, 1960.
- MEKÂRİM ŞİRAZÎ Nasır, *Tefsir-i Numune*, Tahran, Darü'l-Kitab-ı İslamiye Yayınları, 1984.
- MİNEVÎ Muctaba, *Nakd-i Hâl*, Tahran, Harezmi Yayınları, 1979.
- NEFİSİ Said, *Kabusnâme'den Seçmeler*, Tahran, Sepehr Yayınları, 1941.
- ÖZKIRIMLI Atilla, *Keykâvûs, Mercimek Ahmet, Kabusnâme*, y.y., Kervan Kitapçılık A.Ş., t.y.

- PAYENDE Abulkasım, *Nehcü'l-Fesahat Çevirisi*, Tahran, Cavidan Yayınları, 1945.
- REVANPUR Nergis, *Kabusnâme'den Seçmeler*, Tahran, Katre Yayınları, 2010.
- RYPKA Jan, *İran Edebiyat Tarihi*, Tahran, Suhan Yayınları, 2004.
- SAFA Zebihullah, *Tarih-i Edebiyat*, C. II, Almanya, y.y. 1999.
- SAFA Zebihullah, *İran'da Edebiyat Tarihi*, C. II, Tahran, Firdevs Yayınları, 1976.
- SECCADİ Seyit Cafer, *Rasyonel Bilimler Ansiklopedisi*, Tahran, İran İslami Hikmet ve Felsefe Derneği Yayınları, 1982.
- ŞEHİDİ Seyit Cafer, *Nehcü'l-Belaga'nın Çevirisi*, Tahran, Gisoom Yayınları, 2006.
- ŞUAR Cafer, *Siyâsetnâme*, Tahran, Emir Kebir Yayınları, 2010.
- ŞUAR Cafer, *Siyâsetnâme'den Seçmeler*, Tahran, Katre Yayınları, 2009.
- ŞUAR Cafer – REVANPUR Nergis, *Siyâsetnâme ve Kabusnâme'den Seçmeler*, Tahran, Peyam-i Nûr Üniversitesi Yayınevi, 2001.
- TABATABAİ Cevat, *İran Siyâsî Düşünce Tarihine Felsefî Yaklaşım*, Tahran, Kevir Yayınları, 2014.
- TABATABAİ Muhammed Hüseyin, *Tefsir-i Mizân*, C. XIV, Tahran, Darü'l-Kitab-ı İslamiye Yayınları, 1996.
- VİLADİMİROVİCH BARTOLD Vasily, *Türkistannâme*, C. I, Tahran, Agâh Yayınları, 1987.
- YUSUFİ Gulam Hüseyin, *Didâr Bâ Ehl-i Kalem (Yazarlarla Görüşme)*, Tahran, İlim ve Kültür Yayınları, 1988.
- YUSUFİ Gulam Hüseyin, *Hayat Dersi, Kabusnâme'den Seçmeler*, Tahran, İlmi Yayınları, 2010.
- ZERRİNKUB Abdülhüseyin, *Günlerin Defteri (Sözler, Düşünceler ve Araştırmalar Mecmuası)*, Tahran, İlmi Yayınları, 2010.

Makaleler

- FERAHANİ Mehdi, “Kabusnâme’de Siyâset, Tarih ve Edebiyat”, Tahran, El-Zehra Üniversitesi, 2005.
- TÜRKMENİ AZER Pervin, “Efzeluddin Kirmâni Görüşünde Krallığın Usul ve Kaideleri”, Tahran, Tarih Araştırma Merkezi, 2008.

Diğer Kaynaklar

- New York Times Article, “For Wine, 5000 BC Was Quite a Year”, ABD, June 6. 1996.
- ÖÇALAN Muharrem, “Kabusnâme”, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), 1996.

فصل اول

اندر احوال مردم و گردش روزگار

ومدح خداوند عالم ^۱ خَلَدَ اللهُ مِنْكَ

ایزد، تعالی، در هر عصری و روزگاری یکی را از میان خلق برگزیند، و او را به هنرهای پادشاهانه و ستوده آراسته گرداند، و مصالح جهان و آرام بندگان را بدو بازبندد، و در فساد و آشوب و فتنه را بدو بسته گرداند، و هیبت و حشمت او اندر دلها و چشم خلایق بگستراند، تا مردم اندر عدل او روزگار می گذارند^۲ و آمن همی باشند و بقای دولت همی خواهند؛ و چون – وَالْعِيَاذُ بِاللَّهِ – از بندگان عصبانی و استخفافی بر شریعت و یا تقصیری اندر طاعت و فرمانهای حق، تعالی، پدیدار آید، و خواهد که بدیشان عقوبتی رساند و پاداش کردار ایشان، ایشان را بچشانند-خدای، عز و جل، ما را چنین روزگار نمایاد^۳ و از چنین مَدبری^۴ دور داراد- هر آینه شومی آن عصبیان و خشم و خِذْلان حق، تعالی، در آن مردمان اندر رسد: پادشاهی نیک از میان برود، و شمشیرهای مختلف کشیده شود و خونها ریخته آید، و هر که را دست قویتر هر چه خواهد می کند، تا آن گناهکاران همه اندر میان آن فتنه ها و خون ریزش هلاک شوند، و جهان از ایشان خالی و صافی شود، و از جهت شومی این گناهکاران بسیاری از بیگناهان در آن فتنه ها نیز هلاک شوند. و مثال این چنان باشد که چون آتش اندر نیستان افتد، هر چه خشک باشد

همه بسوزد، و از جهت مجاورت خشک، بسیار نیز از تر سوخته آید.
پس، ازبندگان یکی را، که از تقدیر ایزدی سعادت‌ی و دولتی حاصل شود
او را، حق، تعالی، بر اندازه او اقبالی ارزانی دارد و عقلی و دانشی دهد که او
بدان عقل و دانش، زیردستان خویش را، هریکی را بر اندازه خویش، بدارد،
و هر یک را بر قدر او مرتبتی و محلی نهد، و خدمتکاران و کسانی که شایسته باشند،
ایشان را از میان مردمان برگیرد، و هریکی را از ایشان پایگاهی و منزلتی دهد،
و در کفایت مهمات دینی و دنیاوی برایشان اعتماد کند، و رعایا را، آنکه راه
طاعت سپرند و به کار خویش مشغول باشند، او از رنجها آسوده دارد، تا در سایه
عدل او به واجب روزگار می گذارند. و باز اگر کسی از خدمتکاران و گماشتگان
ناشایستگی و درازدستی پدید آرد، اگر به تأدیبی و پندی و مالشی ادب گیرد و از
خواب غفلت بیدار شود، او را بر آن کار بدارد، و اگر بیداری نیابد هیچ ابقانکند:
او را به کسی دیگر که شایسته باشد بدل کند.

و از رعایا کسانی که ایشان حق نعمت نشانند و قدر ایمنی و راحت
ندانند و به دل خیانتی اندیشند و تمرّدی نمایند و پای از اندازه خویش بیرون
نهند، بر اندازه گناه با ایشان خطاب کند، و ایشان را بر مقدار جرم ایشان مالش
فرماید، و باز دامن عفو بر گناه ایشان پوشاند و از سر آن درگذرد.

و دیگر آنچه به عمارت جهان پیوندد از بیرون آوردن کاریزها، و کندن
جویهای معروف، و پلها کردن بر گذر آبهای عظیم، و آبادان کردن دیهها و
مزرعهها، و بر آوردن حصارها، و ساختن شهرهای نو و بر آوردن بناهای رفیع و
نشستگاههای بدیع، به جای آرد؛ و بر شاهراهها رباطها فرماید کردن و مدرسهها^۲
از جهت طالبان علم، تا آن نام همیشه او را بماند، و ثواب آن مصالح، بدان
جهان، او را حاصل بُوَد، و دعای خیر پیوسته گردد.

و چون تقدیر ایزد، تعالی، چنان بود که این روزگار، تاریخ^۳ روزگارهای
گذشته گردد و طراز کردارهای ملکان پیشین شود، و خلائق را سعادت‌ی به ارزانی-
دارد که پیش از این دیگران را نداشته است، خداوند عالم شاهنشاه اعظم را از

دو اصل بزرگوار- که پادشاهی و پیشروی همیشه درخاندان ایشان بود و پدر برپدرهمچنین تا افراسیاب^۱ بزرگ- پدیدار آورد و او را به کرامتها و بزرگیها که ملوک جهان از آن خالی بودند آراسته گردانید.

پس آنچه بدان حاجت باشد ملوک را، از دیدار خوب و خوی نیکو و عدل و مردانگی و دلیری و سواری و دانش و به کار بستن انواع سلاح و راه بردن به هنرها و شفقت و رحمت بر خلق خدای، عزوجل، و وفا کردن نذرها و وعدهها و دین درست و اعتقاد نیکو و دوست داشتن طاعت ایزد، تعالی، و به جای آوردن فضایل از نماز شب و زیادت روزه و حرمت داشتن علمای دین را و گرامی کردن زاهدان و پارسایان را و خریداری کردن اهل دانش و حکیمان را و صدقه‌های متواتر دادن و با درویشان نیکویی کردن و با زیردستان و خدمتکاران به خلق خوش زیستن و ستمکاران را از رعیت باز داشتن، او را ارزانی داشت. لاجرم ایزد، تعالی، بر اندازه شایستگی و اعتقاد نیکو دولت و مملکت داد او را، و همه جهان را مسخر او گردانید، و هیبت و سیاست او به همه اقلیمها برسانید، تاجهانیان خراجگزار او باشند، و به تقریبی که بدو می کنند از شمشر او آمن اند.

و اگر به روزگار بعضی از خلفا، اندر ملوک بسطی و وسعتی بوده است، به هیچ وقت از دل مشغولی و خ-روح خارجیان^۲ خالی نبوده است. و اندرین روزگار مبارک، بحمدالله تعالی، اندر همه جهان، کسی نیست که به دل خلاف اندیشد و یاسر او از چنبر طاعت بیرون است. ایزد، تعالی، این دولت را تا قیامت پیوسته گرداناد، و چشم بد از کمال این مملکت دور دارد، تا خلائق اندر عدل و سیاست این خداوند روزگار می گذرانند، و به دعای خیر مشغول می باشند.

و چون حال دولت چنین است که گفته آمد، اندازه دانش و شناختن رسوم نیکو بر قیاس دولت بؤد. و دانش چون شمعی باشد که بسیار روشناییها از آن شمع افروخته باشند، و مردمان بدان روشنایی راه یابند^۳ و از تاریکی بیرون آیند، و او را هیچ مشیری و راهنمایی حاجت نباشد. و لیکن خداوند را اندیشهها

باشد، و مگر خواهند که بندگان را بیازمایند، و اندازه حال و عقل و دانش ایشان بدانند. و چون بنده را فرمود که بعضی از سیرنیکو، از آنچه پادشاهان را از آن چاره نباشد، بنویسد و هر چیزی که پادشاهان بر کار داشته‌اند و اکنون شرط آن به جای نمی‌آرند و چه پسندیده است و چه ناپسندیده، آنچه بنده را از دیده و شنوده و دانسته و خوانده فراز آمد یاد کرده شد، و بر حکم فرمان عالی رفته آمد، و این چند فصل بر سیل اختصار نوشته شد، و آنچه لایق هر فصلی بود در آن فصل یاد کرده شد به عبارتی روشن.

فصل دوم

اندر شناختن قدر نعمت ایزد تعالی ملوک را

شناختن قدر نعمت ایزد، تعالی، نگاهداشت رضای اوست، عَزَّ وَجَلَّ. و رضای حق تعالی اندر احسانی باشد که با خلق کرده شود و عدلی که میان ایشان گسترده آید. چون دعای خلق به نیکویی پیوسته گردد، آن مُلک پایدار بود و هر روز زیادت باشد، و این ملک از دولت و روزگار خویش برخوردار بود، و بدین جهان نیکونام بود، و بدان جهان رستگاری یابد، و حسابش آسانتر باشد؛ که گفته اند بزرگان دین که **الْمَلِكُ يَبْقَى مَعَ الْكُفْرِ وَلَا يَبْقَى مَعَ الظُّلْمِ**. معنی آن است که ملک با کفر بپاید و با ستم نپاید.

چنین آمده است اندر اخبار که یوسف پیغمبر (ص)، چون از دنیا بیرون رفت، می آوردند او را، تا اندر حظیره ابراهیم (ص)، نزدیک پدران او، دفن کنند. جبرئیل، علیه السلام، بیامد. گفت: «هم اینجا بدارید که آن جای او نیست. چه، او را جواب مُلک که رانده است، به قیامت می باید دادن.» پس چون حال یوسف پیغمبر چنین باشد، بنگر تا کار دیگران چگونه بود! و در خبر از پیغمبر (ص)، چنان است که هر که را روز قیامت حاضر کنند

از کسانی که ایشان را بر خلق دستی^۱ و فرمانی بوده باشد، دستهای او بسته بُود. اگر عادل بوده باشد، عدلش دست او را گشاده کند و به بهشت رساند؛ و اگر ظالم بود، جورش همچنان بسته با غلتهای او را به دوزخ افکنند. وهم در خبر است که روز قیامت، هر که او را بر کسی فرمانی بوده باشد در این جهان، بر خلق یا بر مقیمانِ سرای و بر زیردستان خویش، او را بدان سؤال کنند؛ و شبانی که گوسفندان نگاه داشته باشد، جواب آن از او بخواهند.

گویند عبدالله بن عمر بن الخطاب، به وقت بیرون رفتن پدرش از دنیا - عمر خطاب - پرسید که «ای پدر، ترا کی بینم؟» گفت: «بدان جهان.» گفت: «زودتر می‌خواهم.» گفت: «شب اول یا شب دوم یا شب سوم مرا در خواب بینی.» دوازده سال بر آمد که او را به خواب ندید. پس از دوازده سال به خواب دید. گفت: «یا پدر، نگفته بودی که پس از سه شب تو را بینم؟» گفت: «مشغول بودم، که در سوادبغداد^۲ پلوی ویران شده بود و گماشتگان^۳ تیمار آبادان کردن آن نداشته بودند، گوسفندان بر آن می‌گذشتند: گوسفندی را بر آن پل دست به سوراخی فرو شد و بشکست. تا کتون جواب آن می‌دادم.»

و بر حقیقت، خداوند عالم بداند که اندر آن روز بزرگ، جواب این خلاق که زیر فرمان اویند، از او خواهند پرسید، و اگر به کسی حواله کند نخواهند. پس چون چنین است، باید که مَلِک این مهم به هیچ کس نگذارد، و از کار خلق غافل نباشد، و چنانکه تواند از پنهان و آشکارا از احوال ایشان بر می‌رسد،

و دستهای دراز را کوتاه می‌کند، و ظلم ظالمان را از مظلومان باز می‌دارد، تا برکات آن اندر روزگار دولت او می‌رسد، و دعای خیر تاقیامت به روزگار او می‌پیوندد.

فصل پنجم

اندر مُقطعان و بردسیدن از احوال تا با رعایا چون می روند

مقطعان که اقطاع دارند، باید که بدانند که ایشان را بر رعایا جز آن نیست که مال حق که بدیشان حواله کرده اند از ایشان بستانند بوجهی نیکو، و چون آن بستند، آن رعایا، به تن و مال و زن و فرزند و ضیاع و اسباب، از ایشان ایمن باشند، و مقطعان را برایشان سبیلی نبود. و رعایا، اگر خواهند که به درگاه آیند و حال خویش باز نمایند، مرایشان را از آن باز ندارند. و هر مقطعی که جز این کند دستش کوتاه کنند و اقطاعش بازستانند و با او عتاب کنند، تا دیگران عبرت گیرند. و ایشان را بحقیقت باید دانست که ^۲ ملک و رعیت، همه، سلطان راست. مقطعان بر سر ایشان، و والیان همچنین، چون شحنه ای اند: بسا رعیت همچنان روند که پادشاه با دیگر رعایا، تا پسندیده باشد، و از عقوبت پادشاه و عذاب آخرت ایمن باشند.

حکایت ملک عادل

چنین گویند که چون قباد ملک فرمان یافت، نوشیروان عادل، که پسر او بود، به جای پدر بنشست. هژده ساله بود و کار پادشاهی می راند، و مردی بود که از خردگی عدل اندر طبع او سرشته بود، و زشتیها را به زشتی داشتی و نیکیهها را به نیک، و همیشه گفتی: «پدرم ضعیف رای است و سلیم دل، و زود فریفته شود،

و ولایت به دست کارداران گذاشته است تا هر چه خواهند می کنند، و ولایت ویران می شود و خزانه تهی، و سیم از میان می برند، زشت نامی و ظلم در گردن او همی ماند. یک بار به گفتار و نیرنگِ مزدک بدکیش فریفته شد و یک بار به گفتِ فلان والی و عامل، که ایشان آن ولایت را از خواست ناحق^۱ ویران کردند، و رعیت درویش شد. از جهت بدره ای دینار که پیش او آوردند، از سیم دوستی که بود، فریفته شد و از ایشان خشنود گشت. این مایه^۲ تمیز نکرد و از ایشان نپرسید 'تو که والی و امیر آن ولایتی، من ترا بدان ولایت چندان حوالت کرده ام که موجب کفاف و جامگی تو و خیل تو باشد. دانم که از ایشان بسته ای. این زیادتی که پیش من آورده ای و تجملی که آن هرگز نداشتی و بتازگی ساختی از کجا آوردی؟ دانم که از میراث پدر من نداشتی. همه آن است که به ناحق از مردمان سته ای.' و عامل را همچنین نگفتی که: 'مال ولایت چندین است، بعضی به برات خرج کردی و بعضی به خزانه رسانیدی، این زیادتیها که با تو می بینم از کجا آوردی؟ نه آن است که به ناحق سته ای؟!'. تعترف آن به جای نیاوردی تا دیگران راستی پیشه کردند.»

چون سه چهار سال از پادشاهی او بگذشت، مقطعان و گماشتگان همچنان دراز دستی می کردند، و متظلمان بردرگاه بانگ می داشتند. نوشیروان عادل مظالمی ساخت^۳، و همه بزرگان حاضر شدند. نوشیروان بر تخت نشست و اول خدای را سپاسداری کرد و گفت: «بدانید که مرا این پادشاهی خدای، عزوجل، داد، دُ دیگر از پدر به میراث دارم، و سدیگر عثم بر من خروج کرد و با او مضاف کردم، و دیگر باره به شمشیر، مُلک بگرفتم. و چون خدای، عزوجل، جهان به من ارزانی داشت من به شما ارزانی داشتم، و هر کسی را ولایتی بدادم، و هر که را در این دولت حقی بود بی نصیب نگذاشتم، و بزرگان، که بزرگی و ولایت از پدرم یافته اند، ایشان را هم بدان مرتبت و محل بداشتم، و از منزلت و ناپااره ایشان هیچ کم نکردم؛ و پیوسته شما را همی گویم که با رعایا نیکو روید و بجز مال حق مستانید؛ من حرمت شما نگاه می دارم و شما نگاه نمی دارید! و شما سخن

من درگوش نمی‌گیرید، و از خدای نمی‌ترسید، و از خلق شرم نمی‌دارید! و من از پادافراه یزدان همی‌ترسم، نباید! که شومی بیداد شما به روزگار دولت من برسد. جهان از مخالف صافی است؛ کفاف و آسایش دارید؛ اگر به شکر نعمت ایزدی که ما را و شما را ارزانی داشته است مشغول گردید صوابتر باشد که بیدادی و ناسپاسی کردن؛ که ظلم^۱ ملک را زوال آورد و ناسپاسی نعمت را ببرد. باید که پس از این با خلق خدای، عز و جل، نیکو روید و رعایا را سبکبار دارید و ضعیفان را میازارید و دانایان را حرمت دارید و بسا نیکان بنشینید و از بدان بهره‌زید و خویشکاران را میازارید. خدای را و فرشتگان را برخویشتن گواه گرفتم که اگر کسی به‌خلاف این طریقی سپرد، هیچ ابقا نکنم.» همه گفتند:

«چنین کنیم و فرمانبرداریم.»

چون روزی چند برآمد، همه به سرکار خویش باز شدند، همان بیدادی و درازدستی بردست گرفتند، و ملک نوشیروان را به چشم کودکی نگاه می‌کردند، و هرگردنکشی چنان می‌دانستند که نوشیروان را او بر تخت پادشاهی نشانده است، اگر خواهد او را پادشاه دارد و اگر نخواهد ندارد. نوشیروان تن می‌زد و با ایشان روزگاری می‌گذرانید تا بر این، چندسال بگذشت.

مگر سپاهسالاری بود نوشیروان عادل را، و او والی آذربایگان بود. در همه مملکت او هیچ امیری و سپهسالاری از او توانگرتر و با نعمت‌تر نبود، و هیچ کس را آن آلت و عتدت و خیل و تجمثل نبود که او را. مگر او را آرزو چنان افتاد، در آن شهر که می‌نشست، که برحوالی آن شهرنشستگاهی و باغی سازد؛ و در آن بقعت پاره‌ای زمین بود از آن پیرزنی، بدان مقدار که دخل آن هر سال چندان بودی که حصه پادشاه بدادی و برزیگر نصیب خویش برداشتی و چندان بماندی که این پیرزن را سال تا سال هر روز چهار تا نان رسیدی جو آمیز. نانی به نانخورش^۲ دادی و نانی به روغن چراغ و یک نان به چاشت خوردی و دیگری به شام؛ و جامه او، به ترحتم، مردمان کردند^۳؛ و هرگز از خانه بیرون

نیامدی و در مشقت و نیاز روزگار می گذاشتی.

مگر این سپاهسالار را آن پاره زمین او در خورد بود که در جمله باغ و سرای گیرد^۱. کس به گندپیر فرستاد که «این پاره زمین بفروش که مرا در خورد است.» گندپیر گفت که «نفروشم، که مرا در خوردتر است، که مرا در همه جهان این قدر زمین است و قوت من است، کس قوت خویش نفروشد.» گفت: «من بها بدهم^۲ و یا عوضش زمینی دیگر بدهم که همچندان دخل باشد^۳.» گندپیر گفت: «این زمین من حلال است. از پدر و مادر میراث دارم و آبخورش نزدیک است و همسایگان موافقند و مرا آزرند. آن زمین که تو مرا دهی این چند معنی در او نباشد. اگر خواهی دست از این زمین بدار.»

این سپاهسالار گوش به سخن پیرزن نکرد و به ظلم زمین او را بگرفت و دیوار باغ گرد او در کشید. گندپیر درماند و کارش به ضرورت رسید. بدان راضی شد که بهاش^۴ بدهد یا عوض. خویشتن را پیش او افکند و گفت: «بها بده یا عوض.» در گوش نگرفت و در او ننگریست، او را به چیز نداشت^۵. گندپیر نوید از پیش او بیرون آمد؛ و نیز او را درسرای خود نگذاشت؛ و هرگاه که این سپاهسالار برنشستی و به تماشا و شکار شدی، گندپیر بر راه او بنشستی. چون او فراز رسیدی بازنگ برداشتی و بهای زمین خواستی؛ هیچ جوابش ندادی و از او درگذشتی؛ و اگر با خاصگیان و ندیمان و حاجانانش بگفتی، گفتندی: «آری بگوییم.» و هیچکس با او نگفتی. و بر این حدیث دو سال بر آمد.

گندپیر سخت اندرماند و هیچ انصاف نیافت. طمع از وی ببرد و با خود گفت: «آهن سرد می گویم. خدای، تعالی، زبر هر دستی، دستی آفریده است. آخر، این با همه جتاری چاکر و بنده نوشیروان عادل است. تدبیر من آن است که رنج برتن نهم و از اینجا به مداین روم و خویشتن پیش نوشیروان افکنم و حال خویش معلوم او گردانم، باشد که انصاف خویش از او بیابم.» پس با هیچکس از این معنی نگفت، و ناگاه برخاست و به رنج و دشواری از آذربایگان

به‌مداین شد، و چون در و درگاه نوشیروان بدید، با خویشان گفت: «مرا کی بگذارند که من در اینجا روم؟! آن، که والی آذربایگان است و چاکر این است، مرا درسرای او نمی گذاشتند. پس این، که خداوند جهان است، کی گذارند مرا که درسرای او روم و او را تو انم دید؟! تدبیر آن است که هم‌در این نزدیکی جایگاهی به‌دست آرم و پوشیده می‌دارم، باشد که در صحرا خویشان پیش او افکنم و حال و قصه خویش بر او عرضه کنم.»

قضارا، آن سپاهسالار که زمین او ستمه بود به‌درگاه آمد. ملک نوشیروان عزم شکار کرد. گندپیر خبر یافت که ملک به‌فلان شکارگاه به‌شکار خواهد شد به فلان روز. گندپیر برخاست، پرسیان پرسیان به سختی و دشواری، بدان شکارگاه شد و پس خاشاکی بنشست و آن شب بخفت.

دیگر روز نوشیروان در رسید؛ و بزرگان لشکر، همه، در گذشتند و به‌شکار کردن مشغول شدند؛ چنانکه نوشیروان با سلاح‌داری بماند و در شکارگاه می‌راند. گندپیر، چون ملک را تنها یافت، از پس خاربن برخاست و پیش ملک دوید و قصه برداشت و گفت: «ای ملک، اگر جهان‌داری، داد این پیرزن ضعیفه بده و قصه او را بخوان و حال او را بدان.»

نوشیروان چون گندپیر را بدید و سخن او بشنید، دانست که تا او را ساخت ضرورت نبود به‌شکارگاه نیامدی. اسب سوی او راند و قصه او بستد و بخواند و سخن او بشنید. آب در دیده نوشیروان بگردید. گندپیر را گفت: «هیچ دل مشغول مدار، تا اکنون کار ترا افتاده بود، اکنون که معلوم ما گشت توفارغ-شده، کاری است که ما را افتاده است.^۲ مراد تو حاصل کنم، آنگاه ترا باشهر^۲ تو فرستم. روزی چند اینجا بر آسای، که از راهی دور آمده‌ای.»

از پس نگریست، فرآشی را دید از آن خویش، که بر استری موکبی نشسته بود و همی آمد. او را گفت: «فرود آی و این زن را بر استر نشان و به‌دیهی بر و به‌ده‌مهرت سپار و خود باز آی. چون از شکار باز گردیم، او را از آن ده به

شهر بر وبه‌خانه خویش می‌دار، و هر روز دومن نان و یک من گوشت و هر ماه پنج‌دینار زر از خزانه ما بدو می‌رسان تا آن روز که ما او را از تو طلب کنیم.» پس، فراش همچنین کرد.

و چون مملک نوشیروان از شکار بازگشت، همه روز می‌اندیشید که چگونه چاره کند تا حقیقت این حال معلوم شود، چنانکه هیچ کس را از بزرگان معلوم نباشد. پس، نیم‌روزی، به وقت قیلوله، خلق همه خفته بودند و سرای خالی بود. خادمی را فرمود که «به‌فلان و ثاق رو و فلان غلام را بیار.» خادم برفت و آن غلام را بیاورد. مملک گفت «ای غلام، دانی که مرا غلامان شایسته فراوان اند، از همه ترا برگزیدم و اعتماد کاری بر تو کرده‌ام؛ باید که نفقاتی از خزانه بستانی و به آذربایگان روی و به‌فلان شهر و فلان محلت فرود آیی و بیست روز مقام کنی، و بدان مردمان چنان نمایی که من به طلب غلامی گریخته آمده‌ام؛ و پس، با هر گونه مردم نشست و خاست کنی و با ایشان در آمیزی، و در میان سخن، به مستی و هوشیاری، از هر کس بپرسی که 'در این محلت شما زنی پیر بود، فلان نام، کجا شد، که از او نشانی نمی‌دهند، و آن پاره زمین که داشت چه کرد؟' بشنو تا هر کسی چه گویند، و نیک یادگیر! و مرا از درستی آن حال خبر باز آور.

تورا بدین کار می‌فرستم، ولیکن تورا در بارگاه، فردا، پیش خود خوانم و به آواز بلند، چنانکه همه می‌شنوند، بگویم: 'برو از خزانه نفقات بستان، و از اینجا به آذربایگان رو، و به شهری و ناحیتی که رسی ببین و بپرس تا حال غله‌ها و میوه‌ها امسال چگونه است، جایی آفت سماوی رسیده است یا نه، و همچنین احوال مراعی و شکارگاهها ببین و بپرس؛ چنانکه یابی، به زودی بازگرد و مرا معلوم کن.' تا هیچ کس نداند که من تو را به چه کار می‌فرستم.»

غلام گفت: «فرمانبردارم.»

نوشیروان دیگر روز چنین کرد؛ و غلام برفت و بدان شهر شد، و بیست‌روز آنجا مقام کرد، و با هر کسی که می‌نشست، احوال پیرزن می‌پرسید. همه همین گفتند که «این زن پیرزنی مستور و اصیل‌زاده بود، و ما او را به شوی و نعمت و

فرزندان دیده بودیم؛ شوی و فرزندانش همه بمردند، و نعمتش بپالود^۱؛ و او مانده بود و پاره‌ای زمین داشت، به برزگری داده بود تا می‌کشت، و آنچه از آن زمین به‌حاصل آمدی^۲، چندان بودی که، چون حصهٔ پادشاه و قسط برزگری بدادی، نصیب او چندان بماندی، که تا وقت ارتفاع دیگر، هر روز چهار تا نان رزق او بودی: یکی به نانخورش دادی و یکی به روغن چراغ و یکی به چاشت و دیگری به شام بخوردی. مگر، والی را مراد چنان افتاد که منظری و باغی سازد، زمین او را به‌زور بگیرد و درجملهٔ باغ پیوست^۳، نه‌بها داد و نه‌عوض؛ و سالی دو^۴ این پیرزن بر درِ سرای او می‌شد و بانگِ همی داشت و بها می‌خواست، کس گوش بدو نکرد؛ و اکنون مدتی است تا کس او را در این شهر نمی‌بیند؛ ندانیم تا کجا رفت، مرده‌است یا زنده.»

غلام باز گشت و به‌درگاه باز آمد. نوشیروان عادل بار داده بود. غلام پیش رفت و خدمت کرد. نوشیروان گفت: «بگوی تا چون یافتی؟» گفت: «به دولت خداوند، امسال به‌همه‌جایی غله‌ها نیک است، و هیچ آفت نرسیده است، و مرغزارها خرم است و شکارگاهها آبادان.» نوشیروان گفت: «الحمدلله، خوش خبری است.»

چون بارگسسته‌شده^۵ و سرای از بیگانه خالی ماند، غلام را فرمود خواندن^۶، و احوال بر رسید. غلام بر آن جمله که شنیده بود باز راند. نوشیروان را تحقیق شد که هرچه گندپیر گفته بود همه راست بود. آن روز و آن شب، او را از اندیشه و تغابن خواب نبرد. دیگر روز، پگاه، حاجب بزرگ را پیش خواند و فرمود که «چون بزرگان در آمدن گیرند، چون فلان در آید، او را در دهلیز بنشان تا بگویم که چه باید کرد.»

چون بزرگان و موبدان به بارگاه حاضر شدند، نوشیروان بیرون آمد و بار داد. زمانی بود^۷، روی به بزرگان و موبدان کرد و گفت: «سخنی از شما بپرسم، چنانکه

دانید از روی قیاس تخمیناً به راستی بگویند.» گفتند: «فرمانبرداریم.» گفت: «این فلان را که امیر آذربایگان است چه مایه دستگاه باشد از زرنقد؟» گفتند: «مگر دوبار هزار هزار دینار^۱ دارد که او را بدان حاجت نیست، بیکار نهاده.» گفت: «مجلس^۲ و متاع تا چه حد باشد؟» گفتند: «پانصد هزار دینار سیمینه و زرینه دارد.» گفت: «از جواهر؟» گفتند: «ششصد هزار دینار دارد.» گفت: «فرش و تجمل؟» گفتند: «سیصد هزار دینار دارد.» گفت: «مِلک و مستغل^۳ و ضیاع و عقار؟» گفتند: «در خراسان و عراق و فارس و آذربایگان هیچ ناحیتی و شهری نیست که او در آنجا ده پاره و هفت هشت پاره دیه و ملک و سرای و کاروانسرای و گرما به و آسیا و مستغل نیست.» گفت: «اسب و استر؟» گفتند: «سی هزار دارد.» گفت: «گوسفند؟» گفتند: «مگر^۴ دویست هزار دارد.» گفت: «شتر؟» گفتند: «بیست هزار دارد.» گفت: «بنده^۵ درم خریده؟» گفتند: «هزار و هفتصد غلام دارد از ترکی و رومی و حبشی، و چهارصد کنیزک ماهرو.» گفت: «کسی که چندین نعمت دارد و هر روز از بیست گونه تره و اباها و قلابا و چرب و شیرین خورد، و یکی هم از گوهر او^۶ آدمی و بنده و پرستار^۷ خدای، عزوجل، ضعیفی و بیچاره‌ای، که در همه جهان دو تا نان دارد خشک، یکی بامداد خورد و یکی شبانگاه، این کس برود، به ناحق آن دو تا نان از وی بستاند و او را محروم بگذارد، بر او چه واجب آید؟» همه گفتند: «این کس مستوجب همه عقوبتی باشد، و هر بدی که به جای او^۸ کند، دون حق^۹ او بُود.»

پس نوشیروان گفت: «هم اکنون خواهی که پوست از تنش کنی، و گوشتش به سگان دهی، و پوستش پُر گاه کنی و بر درسرای بیاویزی، و هفت روز منادی همی کنی که بعد از این هر که بر کسی ستم کند و توبره‌ای گاه و مرغی و دسته‌ای تره، به بیداد، از کسی بستاند، و یا متظلمی به درگاه آید، با آن کس همین رود که با این رفت.» همچنان کردند.

پس، آن فراش را فرمود که «آن گندپیر را بیاور.» چون گندپیر را

بیاوردند، بزرگان را گفت: «این ستم رسیده است و آن ستمکار که جزای خویش یافت.» و آن غلام را که به آذربایگان فرستاده بود، آنجا حاضر بود، گفت: «ای غلام، من ترا به چه کار به آذربایگان فرستادم؟» گفت: «بدانکه از احوال این گندپیر و تظلم او بر رسم، و به درستی و راستی ملک را معلوم کنم.»

پس بزرگان را گفت: «تادانید که من این سیاست از گراف نکردم، و بعد از این با ستمکاران جز به شمشیر سخن نخواهم گفتن، و میش و بره را از گرگ نگاه خواهم داشت، و دستهای دراز کوتاه کنم و مفسدان را از روی زمین بگیرم و جهان به داد و عدل و امن آبادان کنم، که مرا از جهت این کار آفریده اند. اگر شایستی که مردمان هر چه خواستندی کردند، خدای عزوجل، پادشاه پدیدار نکردی و بر سر ایشان نگماشتی. اکنون شما جهد کنید تا کاری نکنید که باشما همین رود که با این خدای ناترس ستم پیشه رفت.»

هر که در آن مجلس بود، از هیبت و سیاست نوشیروان زهره‌شان بشد. پس آن پیرزن را گفت: «آنکه بر تو ستم کرد جزاش دادم، و آن سرا و باغ که زمین تو در آن میان است به تو بخشیدم، و چهار پای و نفقه‌ای فرمودم، تا به سلامت با تو قیام من به شهر و وطن خویش باز روی و ما را به دعای خیر یاد داری.»

پس گفت: «چرا باید که در سرای ما بر ستمکاران گشاده بود و بر ستم رسیدگان بسته! که لشکریان و رعایا هر دو زیر دستان و کارکنان ما اند، بلکه رعایا دهنده اند و لشکریان ستاننده. پس واجب چنان کند^۲ که بر دهنده، در گشاده‌تر باشد که بر ستاننده. و از بی‌رسمیها که می‌رود و بیدادیهها که می‌کنند و از بی‌پرواییها یکی آن است که متظلمی به درگاه آید، بنگذارند او را که پیش من آید و حال خویش بنماید. اگر این زن اینجا راه یافتی، او را به شکارگاه رفتن حاجت نیفتادی.»

پس بفرمود تا سلسله‌ای سازند و جرسها در او آویزند، چنانکه دست هفت-ساله کودک بدو رسد، تا هر متظلمی که به درگاه آید، او را به حاجبی حاجت نبود: سلسله بجنباند، جرسها به بانگ آیند^۳، نوشیروان بشنود، آن کس را پیش

خواند، سخن او بشنود و داد او بدهد. همچنین کردند.

چون بزرگان از پیش او برفتند و به سرای خویش شدند، در حال، و کیلان و خبل و زبردستان خویش بخواندند و گفتند: «بنگرید تا در این ده ساله از که چیزی به نا واجب^۱ سته‌اید و یا کسی را خونی از بینی بیاورده و به مستی و هشیاری کس را بیازرده‌اید، باید که ما و شما در این کار بنگریم، تا همه خصمان را خشنود. کنیم پیش از آنکه کسی به درگاه رود و از ما تظلم کند.» پس همگان در ایستادند، و خصمان را به وجه نیکومی خواندند، و به در سرای ایشان می‌شدند، و هریکی را به عذر و به مال خشنود می‌کردند، و با این همه خطی به اقرار او می‌ستدند که فلان از فلان خشنود گشت و با او هیچ دعوی ندارد.

بدین یک سیاست بواجب که ملک نوشیروان بکرد، همه مملکت او راست بایستاد، و دستهای دراز کوتاه شد، و خلق عالم بیاسودند، چنانکه هفت سال بگذشت هیچ کس به درگاه از کسی تظلم نکرد.

انوشیروان و زنجیر عدالت

بعد از هفت سال، نیمروزی که سرای خالی بود و مردمان همه رفته بودند و نوبتیان خفته، از جرسها بانگ بخاست و نوشیروان بشنید. در وقت^۲، دو خادم را بفرستاد، گفت: «بنگرید تا کیست که به تظلم آمده است.» چون خادمان در سرای بار آمدند، خری را دیدند پیر و لاغر و گرگین که از در سرای اندر آمده و پشت اندر آن سلسله‌ها می‌مالید و از جنبش زنجیر از جرسها بانگ می‌آمد. خادمان رفتند و گفتند: «هیچ کس به تظلم نیامده است، مگر^۳ خری لاغر و پیر و گرگین از در اندر آمده است، و چون آسیب زنجیر به پشت او رسیده است او را خوش آمده است، و به سبب خارش^۴ گر، خویشتن را در آن زنجیر می‌مالد.» نوشیروان گفت: «ای نادانان، که شما اید^۴، نه چنین است که شما می‌پندارید. چون نیک نگاه کنی، این خرهم به داد خواستن آمده است. چنان

خواهم که هر دو خادم بروید، و این خر را در میان شهر برید، و از احوال این خر از هر کسی پرسید، و به راستی مرا معلوم کنید.»

خادمان از پیش ملک بیرون آمدند، و این خر را در میان شهر و بازار آوردند، و از مردمان پرسیدن گرفتند که «هیچ کس هست از شما که این خرک را می‌شناسد؟» همه گفتند: «ای والله، کم کس است در این شهر که این خرک را نشناسد!» گفتند: «چون شناسید؟ برگویید.» گفتند: «این خرک از آن فلان مرد گازر است؛ و قرب بیست سال است تا ما این خرک را می‌بینیم: هر روز جامه‌های مردمان بر پشت او نهادی و به گازران بردی و شبانگاه باز آوردی. تاجوان بود و کار می‌توانست کرد، علفش می‌داد، اکنون که پیر شد و از کار فرو ماند آزادش کرد و از خانه بیرون کرد؛ و اکنون مدت یک سال است تا^۱ نام آزادی بر این خرک افتاده است، و شب و روز در محلتها و کوی و بازار می‌گردد، و هر کس، مزد خدای را،^۲ علفی و آبی و مستی گیاه بدو می‌دهند. مگر^۳ دوشبان روز است که آب و گیاه نیافته است و هرزه می‌گردد^۴.»

چون هر دو خادم از هر که پرسیدند همین شنیدند، سبک بازگشتند و معلوم ملک نوشیروان کردند. نوشیروان گفت: «نه شما را گفتم که این خرک هم به داد خواستن آمده است؟ این خرک را امشب نیکو دارید، و فردا آن مرد گازر را با چهار مرد کدخدای از محلت او با این خرک به بارگاه پیش من آرید، تا آنچه واجب آید بفرمایم.»

دیگر روز خادمان چنین کردند. خر را و گازر را با چهار مرد کدخدای، به وقت بار، پیش بردند. نوشیروان گازر را گفت: «تا این خرک جوان بود و کار تو می‌توانست کرد، علفش همی دادی و تیمارش می‌داشتی؛ اکنون که پیر گشت و از کار کردن فروماند، از بهر آنکه علفش باید دادن، نام آزادی بر وی نهادی و از درش بیرون راندی؟! پس حق رنج و خدمت بیست ساله او کجا رود؟» بفرمود تا چهل دره اش زدند و گفت: «تا این خرک زنده باشد، خواهم

که هر شبان روزی، چندانکه این خرك گاه و آّب تواند خورد، به علم این چهار
مرد، بدو می دهی و اگر تقصیر کنی و معلوم من گردد، ترا ادبی بلیغ فرمایم.»
تا دانسته باشی که پادشاهان همیشه در حق ضعفا، اندیشه ها داشته اند، و
در کارگماشتگان و مُقطعان و عاملان احتیاط کرده اند، از بهر نیکنامی این جهان و
رستگاری آن جهان. و هر دوسه سالی، عُمّال و مُقطعان را بدل باید کرد، تا
ایشان پای سخت نکنند و حصنی نسازند و دل مشغولی ندهند و با رعایا نیکو
روند، و ولایت آبادان بماند.

فصل هفدهم

اندر ندیمان و نزدیکان پادشاه و ترتیب کار ایشان

پادشاه را چاره نیست از ندیمان شایسته داشتن و با ایشان گشاده و گستاخ در آمدن، که بزرگان و صاحب طرفان و سپهسالاران را بسیار نشستن، شکوه و حشمت پادشاهان را زیان دارد، و ایشان دلیر^۱ گردند. و در جمله، هر که را شغلی و عملی فرمودند، او را باید که ندیمی^۲ نفرمایند؛ و هر که را ندیمی فرمودند، باید که هیچ عملی نفرمایند، که به حکم انبساطی که بر بساط پادشاه دارد دراز-دستی کند و مردمان را رنج رساند.

عامل همیشه باید که از پادشاه ترسان باشد و ندیم^۳ گستاخ. و چون ندیم گستاخ نباشد پادشاه از او حلاوت نیابد. و طبع پادشاه از ندیم گشاده شود. و ایشان را^۴ وقتی معلوم باشد، چون پادشاه بار بداد و بزرگان همه بازگشتند، آنکه نوبت وقت ایشان باشد.

و در ندیم چند فایده است: یکی آنکه پادشاه را مونس باشد، و دیگر آنکه چون شب و روز با او باشد به محل^۵ جانداری^۶ بُوَد، و اگر نَعُوذُ بِاللَّهِ خظری پیش آید، ندیم باک ندارد که تن خویش را سپر بلا کند. و دیگر هزار گونه سخن باندیم بتوان گفتن، از جد^۷ و هزل، که با وزیر و بزرگان نتوان گفت، که ایشان صاحب عمل اند و کارکنان پادشاه باشند. و نیز از ندیمان هزار گونه سخن

شنوند واحوال نمایند، به حکم گستاخی از خیر و شر درمستی و هشیاری، که در آن فایده و مصلحت باشد.

ولیکن ندیم باید که گوهری و فاضل و تازه روی و پاک‌مذهب و راز دار و پاکیزه جامه بود، و سمر و قصص و نوادر، از هزل وجد، بسیار یاد دارد، و نیکو روایت کند، و همواره نیکو گوی و نیک پیوندا^۱ باشد و نرد و شطرنج داند باخت، و اگر رودی بداند زد و ملامتی کار داند بست^۲ بهتر باشد. و باید که موافق پادشاهان باشد؛ و هر چه پادشاه گوید و کند، زه و احسنت برزفان دارد؛ و معلمی نکند که «این بکن.» و «آن مکن.» و «آن چرا کردی؟» و «آن نباید کرد.»، که ایشان را دشوار آید و پس به کراهیت کشد.

و هر چه تعلق به عشرت و تماشا و مجلس انس و شراب و شکار و گوی زدن و خورد و بُرد و مانند این دارد، روا باشد که باندیمان تدبیر کند، که ایشان این معنی رامهیتا اند. و باز هر چه تعلق به مملکت و عمارت و مصاف و تاختن و سیاست و ذخیره و وصلت و سفر و مقام و لشکر و رعایا دارد و مانند آن، با وزیر و بزرگان دولت و پیران جهان دیده تدبیر کند اولیتر باشد، که ایشان در این معنی داهی تر باشند، تا همه کارها به وجه خویش رود.

و بعضی پادشاهان، طیب و منجّم را ندیم کرده اند. و گفته اند: تا هر چه خورد، طیب می گوید که منفعت و مضرت هر یکی چیست، و او را چه سازد و چه نسازد؛ و طبیعت مزاج او^۳ نگاه داشته آید. و منجّم وقت و ساعت نگاه می دارد، و از سعد و نحس آگاهی می دهد، و شغلی را که خواهد کرد وقتش اختیار می کند. و بعضی از پادشاهان این هر دو را کاهل بوده اند. گفتند: «طیب ما را همیشه، بی بیماری، از خوردنیهای خوش و پاکیزه باز دارد، و بی علتی دارو دهد، و بی رنجی فصد کند. و منجّم همچنین از کارها کردن منع کند، و از مهمات باز دارد. و چون نگاه کنی هر دو آنند که ما را از مراد و لذت و شهوت دنیا همیشه باز دارند و عیش بر ما منغص کنند؛ و آن اولیتر که ایشان را به وقت آنکه حاجت

باشد طلب کنیم»

اما اگر ندیمان^۱ جهان‌نیده و به‌هر جای رسیده باشند و بزرگان را خدمت کرده، نیکوتر باشد. و چون مردمان خواهند که از خوی و عادت پادشاه بدانند از ندیمان^۲ قیاس کنند: اگر ندیمان^۳ خوشخوی و گشاده طبع و بردبار و جوانمرد و ظریف باشند، بدانند که پادشاه خوشخوی و خوش طبع و نیکوسیرت و پسندیده عادت است؛ و اگر ندیمان^۴ ترش‌روی و خویش‌تن ساخته و مستخف^۵ و متکبر و بخیل و مُحال‌طلب و رعنا باشند، بدانند که پادشاه ناخوش طبع و بد-خوی و بدساز و بدسیرت است و کف بسته و متهور.

و دیگر هر یکی را از ندیمان^۶ مرتبتی و منزلتی باشد: بعضی را محل نشستن باشد و بعضی را محل ایستادن، چنانکه از قدیم باز، عادت مجلس ملوک و خلفا بوده. است و هنوز این رسم در خاندان قدیم مانده است. و خلیفه راهمیشه چندان ندیم باشد که پدران او را بوده است. و سلطان غزنین راهمیشه بیست ندیم بوده است: ده بر پای و ده نشسته؛ و ایشان این رسم و ترتیب از سامانیان دارند. و باید که ندیمان پادشاه را کفافی و حرمتی تمام باشد میان‌حشم؛ و ایشان باید که خویش‌تندار و مهذب باشند و پادشاهدوست.

فصل بیست و نهم

اندر ترتیب مجلس شراب و شرایط آن

اندر هفته‌ای که نشاط انسی افتد، يك روز یا دو روز بار عام باید داد، تا هر که عادت رفته است در آیند و کسی را باز ندارند؛ و ایشان را آگاه کرده باشند که روز آمدن ایشان است، و روزهایی که جای خواص باشد، آن قوم دانند که جای ایشان نیست، خود نیابند؛ تا بدان حاجت نیفتد که یکی را بار دهند و یکی را باز گردانند. و این قوم که مجلس خاص را شایند، باید که همه معدود باشند، و هم معلوم باشد که ایشان کی اند. و شرط چنان بود که هر یکی از ایشان چون در آیند، جز بایکی غلام نباشند. و این که هر کسی صراحی و ساقی خویش می آرند روا نیست، و هرگز عادت نبوده است، و سخت ناپسندیده است. چه، به همه روزگار، خوردنی و نقل و شراب از سرای ملوک به خانه خویش بردندی نه از خانه‌های خویش به مجلس ملوک؛ از بهر آنکه سلطان کدخدای جهان باشد و جهانیان همه عیال وی اند؛ واجب نکند که از خانه آن کس که عیال وی باشد و نانخواره وی، شراب و خوردنی به مجلس وی برند؛ چه، کدخدایی او باید که از آن همه بزرگان بیشتر و بهتر و نیکوتر و پاکیزه‌تر باشد. و اگر از بهر آن شراب خویش می آرند که شرابدار خاص شراب بد می‌دهد، او را مالش باید داد که شرابها همه نیک بسدو می‌سپارند، چرا بد می‌دهد؟ تا این عذر برخیزد و این گستاخی که هر کس در مجلس پادشاه شراب آرد، نبود.

و پادشاه را از ندیمان شایسته بنگزیرد^۱؛ که اگر بیشتر با بندگان نشیند، ایشان را گستاخ گردانند، وحشمت را زیان دارد، و حرمت خویش را شکسته بُود و رکیک طبعی باشد، که ایشان خدمت را شایند^۲؛ و اگر با بزرگان و سپاهسالاران و عمیدان محتشم مخالطت کنند، شکوه پادشاه را زیان دارد، و در فرمانهای او سستی کنند و دلیر شوند و بیم از میان ببرند. و با وزیر در مهمات ولایت و لشکر و وجوه مال^۳ و عمارت و تدبیر خصمان و مملکت و آنچه بدین مانند واجب کند سخن گفتن. و این همه آن است که از آن ملالت و اندیشه افزاید و طبع در اشکنجه باشد؛ از آنکه خرد و نفس رخصت ندهد با این طایفه مزاح و گستاخی کردن از بهر مصلحت ملک را. و طبع پادشاه بنگشاید الا^۴ از ندیم. و اگر خواهد که فراخ تر زیبد^۴ و هزل و مطایبت درهم آمیزد و حکایتهای مضاحک و نوادر بگوید و در پیش او بگویند ندیمان، حشمت و پادشاهی او را هیچ زیان ندارد. چه، ایشان را از بهر این کار دارند. و پیش از این در این معنی فصلی گفته ایم.

فصل سی و سوم

اندر عتاب کردن با برکشیدگان به هنگام خطا و گناه

کسانی را که برکشند و بزرگ گردانند، اندر آن روزگاری و رنجی باید برد^۱. و چون سهوی و خطایی که ایشان را افتد اگر آشکارا با ایشان عتاب رود، آب روی ریختگی حاصل آید و به بسیار نواخت و نیکویی آن حال باز جای خویش رود، اولیتر آن باشد که چون کسی خطایی کند، در حال، اغماض کرده آید، و پوشیده^۲ او را بخوانند و بگویند: «چنین و چنین کردی. و ما از بهر آن تا بر آورده خویش را فرو نیاریم و بر کشیده خویش را بنفکنیم، از سر آن درگذشتیم، پس از این، خویشتن نگاه دارد و نیز^۳ چنین دلیری نکند. پس اگر جز این کند، از پایگاه و حشم ما بیفتند، و آنگاه آن کرده او بود نه آن ما.»

حکایت

امیر المؤمنین را، رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، پرسیدند که «از مردانِ مرد کدام مبارز ترند؟» گفت: «آنکه به وقت خشم خویشتن را نگه تواند داشت و کاری نکند که چون از خشم بیرون آید پشیمانی خورد و سودش ندارد.»

و کمال خردِ مرد آن باشد که خود خشم نگیرد؛ پس اگر گیرد باید که عقلِ او بر خشم چیره باشد نه خشم او بر عقل. و هر که را هوای نفس او بر خرد چیره باشد چون بشورد، خشم او مرچشم خرد او را بپوشاند، و همه آن کند و فرماید که از دیوانگان به وجود آید؛ و باز هر که را خرد او بر هوای نفس او غالب باشد به وقت خشم، خرد او خواستِ نفس او را بشکند و همه آن کند و فرماید که به نزدیک همه عاقلان پسندیده باشد، و مردمان ندانند که او در خشم شده است.

بردباری حسین بن علی (ع)

روزی حسین بن علی، **رَضَوَانُ اللَّهِ عَلَيْهِمَا**، با قومی از صحابه و جوهرانِ عرب بر سر خوان نشسته بود و نان می خورد، و جبه ای دیبای رومی گرانمایه نو پوشیده بود و دستاری به غایت نیکو بر سر بسته. غلامی خواست که کاسه ای خوردنی در پیش او بنهد، و از بالای سر او ایستاده بود. قضارا کاسه از دست غلام رها شد و بر سر و دوش حسین بن علی آمد، و دستار و جبه، بیشتر، از خوردنی آلوده شد، بشریقتی در حسین پدیدار آمد، و از طیره و خجالت رخسار او برافروخت. سر بر آورد و در غلام نگریست. غلام چون چنان دید، بترسید که او را ادب فرماید، گفت: «**وَ الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَ الْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ**». ^۱ حسین رضی الله عنه، روی تازه کرد و گفت: «ای غلام، تو را آزاد کردم تا به یکبارگی از خشم و مالش من ایمن گردی.» همه حاضران را از آن حلم و بزرگواری حسین در چنان حال عجب آمد و پسندیده داشتند.^۲

و دانایان گفته اند: بردباری نیکوست ولیکن به وقت کامکاری نیکوتر، علم نیکوست ولیکن با هنر نیکوتر، نعمت نیکوست ولیکن به شکر و برخورداری نیکوتر، طاعت نیکوست ولیکن با علم و خدای ترسی نیکوتر.

فصل سی و ششم

اندر حق گزاردن خدمتکاران و بندگان شایسته

هر که از خدمتکاران خدمتی پسندیده کرد، باید که در وقت، نخواستنی یابد و ثمرت آن بدو رسد؛ و آنکه تقصیری کند، بی ضرورتی و سهوی، آن کس را به اندازه گناه مالشی رسد، تا رغبت بندگان بر خدمت زیادت گردد، و بیم گناهکاران بیشتر می‌شود و کارها بر استقامت می‌رود.

عقوبت گناه

پسر هاشمی بر گروهی مردمان از مستی عربده کرد. پیش پدرش آمدند و از وی بنالیدند و گله کردند. پدر خواست که او را عقوبت کند، پسر گفت: «یا پدر، من گناهی کردم و خیرد با من نبود، تو مرا عقوبت مکن که خیرد با توست.» پدرش را این سخن خوش آمد و عفویش کرد.

خسرو پرویز و باربد

خردادبه گفت: «مَلِكِ پرویز بر یکی از خاصگیان خویش خشم گرفت او را اورا بازداشت، و هیچ کس نزدیک او نیارست شدن^۲ مگر باربد مطرب، هر روز او را طعام و شراب بردی. مَلِكِ پرویز را خبر کردند. باربد را گفت: «کسی را

که اندر بازداشت ما باشد تو را چه یارگی آن باشد که وی را تیمار کنی^۱،
و این قدر ندانی که چون ما بر کسی خشم گیریم و بازداریم، تیمار وی نباید
داشتن؟»

باربد گفت: «ای شاه، آنچه تو بدو بگذاشته‌ای، بیش از آن است که
من به جای وی^۲ می‌کنم.» گفت: «چه گذاشته‌ام بدو؟» گفت: «جان، و این بهتر
از آن است که من به‌وی می‌فرستم.» ملک گفت: «زه! نیکوگفتی. برو که او را
به تو بخشیدم.»

انوشیروان و پیرمردی که جوز می‌کاشت

رسم تخمه ساسانیان چنان بوده است که هر که پیش ایشان سخنی گفتی
و یا هنری نمودی که ایشان را خوش آمدی، برزفان ایشان برفتی که «زه!»
چون برزفان پادشاه برفتی که «زه!» در وقت، خزینه‌دار هزاردینار بدان کس
دادی. و ملوک اکاسره در عدل و همت و مروّت، زیادت از دیگر پادشاهان بودند،
خاصه انوشروان عادل^۳.

روزی نوشروان برنشسته بود و با خاصگیان به شکار می‌رفت، برکنار
دیهی گذر کرد. پیری را دید نود ساله، جوز در زمین می‌نشاند. نوشروان را
عجب آمد، از بهر آنکه ده سال و بیست سال بیاید تا این درخت کشته برسد.
گفت: «ای پیر، جوز می‌کاری؟» گفت: «آری، خدایگان.» گفت: «چندان زنده
باشی که از برش بخوری؟» گفت: «کشتند و خوردیم؛ کاریم و خورند.» نوشروان
را خوش آمد، گفت: «زه!» در وقت، خزینه‌دار هزار دینار بدین پیر داد. پیر
گفت: «ای خدایگان، هیچ کس بر این درخت زودتر از بنده نخورد.» گفت:
«چگونه؟» پیر گفت: «اگر من جوز نکشتمی و خدایگان اینجا گذر نکردی و
از بنده چنانکه پرسید نپرسیدی و بنده آن جواب ندادی، من این هزار درم از
کجا یافته‌ام؟» نوشروان گفت: «زه‌ازه!» خزینه‌دار دو هزار دینار دیگر بدو داد،

از بهر آنکه دوبار زه برزفان او برفت.

نیکوکاری مأمون

مأمون روزی به مظالم نشسته بود، قصه‌ای بدو برداشتند در حاجتی. مأمون آن قصه مرفضل بن سهل را داد که وزیرش بود. گفت: «حاجت این مرد روا کن به زودی، که این چرخ تیزگرد تیزتر از آن است که بر یک حال بماند، و این گیتی زودسیرتر از آن است که مرهیچ دوست را وفا کند. و امروز می‌توانیم نیکویی کردن، باشد که فردا روزی باشد که اگر خواهیم که با کسی نیکویی کنیم نتوانیم کردن، از عاجزی.»

فصل چهل و دوم

اندر معنی اهل ستر و سرای حرم و حدّ زبردستان و مرتبت سران لشکر

نباید که زبردستان پادشاه زبردست گردند، که از آن خللهای بزرگ تولد کند و پادشاه بی‌فرّ و بی‌شکوه شود؛ خاصه زنان که اهل سترند و کامل عقل نباشند، و غرض از ایشان گوهر نسل است که برجای بماند، و هرچه از ایشان اصیلت، بهتر و شایسته‌تر، و هرچه مستوره‌تر و پارسا‌تر ستوده و پسندیده‌تر؛ و هر آن گاهی که زنان پادشاه فرمانده گردند، همه آن فرمایند که صاحب‌غرضان ایشان فرمایند و شنوایند؛ و برأی‌العین، چنانکه مردان احوال بیرون پیوسته می‌بینند، ایشان بنتوانند دید. پس بر موجب گویندگان که در پیش‌کار ایشان باشند، چون حاجبه یا خادمی، فرمان‌دهند، لابد، فرمانهای ایشان اغلب برخلاف راستی باشد؛ و از آنجا فساد تولد کند، و حشمت پادشاه را زیان دارد، و مردمان در رنج افتند، و خلل در دین و ملک در آید، و خواسته مردمان تلف شود، و بزرگان دولت آزرده شوند و به‌همه روزگاریها، هر آن وقت که زن پادشاه بر پادشاه مسلط شده است، جز رسوایی و شرّ و فتنه و فساد حاصل نیامده است. اندکی از این معنی یاد کنیم تا در بسیاری دیدار افتد.

اول مردی که فرمان زن کرد و او را زیان داشت و در رنج و محنت افتاد، آدم بود، علیه‌السلام، که فرمان حوا کرد و گندم بخورد، تا از بهشت بیفتاد؛ و

دویست سال می‌گریست تا خدای، تعالی، بروی ببخشود و توبه او پذیرفت.

داستان سیاوش

سودابه بود زن کیکاووس که بر وی مسلط شده بود. چون کیکاووس کس به رستم فرستاد و سیاوش را، که پسرش بود و رستم پرورده بود و به جای مردان رسیده بود، فرمود «پیش فرست، که مرا آرزوی وی می‌کند»^۱. رستم سیاوش را پیش کیکاووس فرستاد.

وسیاوش سخت نیکو روی بود. سودابه از پس پرده او را بدید، بر وی فتنه گشت^۲. کیکاووس را گفت: «سیاوش را بفرمای تا در شبستان آید تا خواهرانش او را ببینند.» کیکاووس گفت: «در شبستان شو، که خواهرانت دیدار تو می‌خواهند.» سیاوش گفت: «فرمان خداوند راست، ولیکن ایشان در شبستان بهتر باشند و من در ایوان.» چون در شبستان شد، سودابه قصد او کرد، او را به خویشتن بکشید به معنی فساد^۳. سیاوش را خشم آمد، و خویشتن را از دست او بکند، و از شبستان بیرون آمد، و به سرای خویش رفت. سودابه بترسید که مگر او پیش پدر بگوید و گفت: «آن به^۴ که من پیشدستی کنم.» پیش کیکاووس رفت و گفت: «سیاوش قصد من کرد و در من آویخت و من از دست او بجستم.»

کیکاووس بر سیاوش دل گران کرد؛ و این گفت و گوی و وحشت^۴ به جایی رسید که سیاوش را گفتند: «تو را به آتش^۵ سوگند باید خورد تا دل شاه بر تو خوش گردد.» گفت: «فرمان شاه راست. به هر چه فرماید ایستاده ام»^۶.

پس چندان هیزم بر صحرا نهادند که نیم فرسنگ در نیم فرسنگ بگرفت، و آتش اندر زدند. چون آتش زور گرفت، کیکاووس بر بالای کوهی شد، سیاوش را گفت: «در آتش رو.» سیاوش بر شبرنگ نشسته بود. نام خدای برد و اسب را در آتش جهانید و ناپیدا شد. زمانی نیک بگذشت، از آتش بیرون آمد به سلامت؛ چنانکه یک تا موی بر اندام او تباه نشده بود و نه بر اسب او،

به فرمان خدای، عزوجل. و همه خلق در شگفت آن بماندند. و موبدان از آن آتش بگرفتند و به آتشکده بردند؛ و هنوز آن آتش زنده است^۱ و برجای است، که حکم کرد به راستی.

و بعد از این حکم، کیکاووس سیاوش را امیری بلخ داد و آنجا فرستاد؛ و سیاوش را، به سبب سودابه، از پدر دل آزرده بود^۲، و زندگانی به رنج می گذاشت. در دل کرد که در ولایت ایران نباشد، و می سگالید که به هندوستان شود یا به چین و ماچین. پیران ویسه، که وزیر و سپاهسالار افراسیاب بود، از راز دل سیاوش خبر یافت. خویشان را بر او عرضه کرد، و از افراسیاب، به همه نیکویی و درخواست، او را در پذیرفت و در عهده شد. و گفت^۳: «خانه یکی است و هر دو گوهر یکی؛ و افراسیاب تو را از همه فرزندان گرامیتر دارد؛ و هر گاه خواهد که با پدر دل خوش کند و به زمین ایران رود، افراسیاب در میان رود^۴ و با کیکاووس وثیقتی هر چه محکمتر بکند، آنگه او را به هزار اعزاز و اکرام پیش پدر فرستد.»

سیاوش از بلخ به ترکستان شد؛ و افراسیاب دختر خویش بدو داد؛ و او را گرامیتر از فرزندان خویش می داشت؛ تا گرسیوز را، برادر افراسیاب، بر او حسد آمد؛ و بدگویان دست با او یکی کردند و چاره ها کردند تا افراسیاب با او بد شد، و او بی گناه در ترکستان کشته آمد. و شیون در ایران افتاد؛ و یلان در آشفتن؛ و رستم از سیستان به حضرت آمد، و بی دستوری در شبستان کیکاووس رفت، و سودابه را گیسو بگرفت و به در کشید و به شمشیر پاره پاره کرد، و کس را زهره آن نبود که او را گفتم نیک کردی یا بد. پس جنگ را ۵ میان در بستند و به کین خواستن سیاوش به ترکستان شدند، و چند سالها ۶ جنگ می کردند؛ و چند هزار سر از هر دو جانب بریده شد. سبب همه، کردار سودابه بود که بر پادشاه مسلط شده بود.

و همیشه پادشاهان و مردان قوی رای طریقی سپرده‌اند و چنان زندگانی کرد^۱، که زنان و وصیفتان ایشان را از دل ایشان خبر نبوده است، و از بند و هوا و فرمان ایشان آزاد زیسته‌اند، و مسخر ایشان نشده‌اند، چنانکه اسکندر کرد.

اسکندر و دارا

در تاریخ آمده است که چون اسکندر از روم بیامد و دارای بن‌دارا را، که مَلک عجم بود، بشکست و دارا را، هم در هزیمت، خدمتکاری از آن او بکشت، دارا دختری داشت سخت نیکو روی، با جمال، با کمال، و خواهرش همچنین نیکو بود، و چند دختر از تخمه‌ای که در سِتر او بودند همچنین با جمال بودند، اسکندر را گفتند: «کرا کند که سوی شبستان دارا گذر کنی و آن ماهرویان پری پیکران^۲ را ببینی، خاصه دختر دارا که در حسن و نیکویی نظیر ندارد.» و مقصود از این سخن، گویندگان را^۳ آن بود تا اسکندر دختر دارا را ببیند، و چون به دیدار نیکوست، بی‌شک او را به زنی کند. اسکندر جواب داد که «ما مردان ایشان را بشکستیم، نباید که زنان ایشان ما را بشکنند.» اجابت نکرد و در شبستان دارا نرفت.

و دیگر حدیث خسرو و شیرین و فرهاد، سمی معروف است که چون خسرو، شیرین را چنان دوست گرفت و عنان هوا به دست شیرین داد، همه آن کردی که او گفتی، لاجرم، شیرین دلیر گشت و با چون او پادشاهی میل به فرهاد کرد. بوزر جمهر را پرسیدند: «سبب چه بود که پادشاهی آل ساسان ویران گشت، و تو تدبیرگر آن پادشاه بودی و امروز ترا به‌رای و تدبیر و خرد و دانش، در همه جهان هم‌تا نیست؟» گفت: «سبب^۴ دو چیز: یکی آنکه آل ساسان بر کارهای بزرگ، کارداران خرد و نادان گماشتند؛ و دیگر آنکه دانش را و اهل دانش را دشمن داشتندی. باید که مردان بزرگ و خردمند خریداری کنند و به کاردارند؛

و سر کار من با زنان و کودکان افتاد، و این هردو را خرد و دانش نباشد؛ و هرگاه که کار پادشاهی با زنان و کودکان افتد، بدان که پادشاهی از آن خانه بخواهد رفت.»

پیغمبر (ص) می گوید: «بازنان در کارها تدبیر کنید. اما هرچه ایشان گویند چنین باید کرد، به خلاف آن کنید، تا صواب آید.» و لفظ خبر این است: **شاوروهن و خالفوهن**. اگر ایشان تمام عقل بودند پیغمبر، علیه السلام، فرمودی خلاف رای ایشان رفتن.

رای و دانش زنان

و در اخبار آمده است که چون بیماری بر پیغمبر (ص) سخت شد در آخر عهد، و ضعف او به جایی رسید که وقت نماز فریضه فراز آمد و یاران در مسجد منتظر پیغمبر نشسته بودند تا نماز فریضه به جماعت بگذارند و او طاقت آن نداشت که به مسجد آید، و عایشه و حفصه، رضی الله عنهما، هردو بر بالین پیغمبر، علیه السلام، نشسته بودند، عایشه پیغمبر را گفت: «یا نبی الله، وقت نماز است و تو طاقت آن نداری که به مسجد روی. که را فرمایی از یاران تا پیشنمازی کند؟» گفت: «ابوبکر را.» دیگر باره گفت: «که را فرمایی؟» گفت: «ابوبکر را.» دیگر باره گفت: «که را فرمایی تا پیشنمازی کند؟» گفت: «ابوبکر را.» ساعتی بود. عایشه نرمک حفصه را گفت: «من سه بار گفتم، تو یک بار بر این جمله بگویی که 'امیر المؤمنین ابوبکر مردی تَنُكُ دل^۲ است و تو را عظیم دوست دارد و چون جایگاه تو را، یعنی محراب، از تو خالی بیند، گریه بر او افتد و خویشتن نگاه نتواند داشت، نماز بر وی و بر قوم تباه شود. و عمر مردی صلب و محکم دل است، فرمای تا او پیشنمازی کند.» چون حفصه بدین عبارت با پیغمبر، علیه السلام، بگفت، پیغمبر، علیه السلام، گفت: «مثل شما چون مثل یوسف و کرسف^۳ است. من آن نخواهم فرمود که شما خواهید، آن خواهم فرمود که صواب و صلاح در آن باشد. ابوبکر را بگویید تا پیش رود و نماز جماعت کند.»^۴

داستان یوسف و کرسف

گویند: در روزگار بنی اسرائیل فرمان چنان بود که هر که چهل سال تن خویش را از گناه کبیرا نگاه داشتی و روز روزه داشتی و نمازها به وقت خویش بگزاردی و هیچ کس را نیازردی، سه حاجت او به نزدیک خدای، عزّوجلّ، روا بودی و هر چه خواستی میسر گشتی.

در آن روزگار، مردی بود از بنی اسرائیل، پارسا و نیکمرد، نام او یوسف، و زنی همچون او پارسا و مستوره، نام او کرسف. این یوسف برای نونه چهل سال طاعت کرد خدای را، عزّوجلّ، و این عبادت را به سر برد؛ و با خود اندیشید که «اکنون چه چیز خواهم از خدای، عزّوجلّ، کسی بایستی که با او تدبیر کردمی تا چیزی خواسته شدی که بهتر بودی.» هر چند اندیشید، کس موافق یادش نیامد. در خانه شد. چشمش بر زن افتاد، با دل گفت: «در همه جهان مرا کسی از زن خویش دوستتر نیست، و جفت من است و مادر فرزندان من است و نیکی من نیکی او باشد و مرا از همه خلق بهتر خواهد؛ صوابتر که این تدبیر با او کنم.»

پس زن را گفت: «بدان که من طاعت چهل ساله به سر بردم و سه حاجت من رواست، و در همه جهان مرا نیکخواه تر از تو کسی نیست. چه گویی؟ چه خواهم از خدای، عزّوجلّ؟» زن گفت: «دانی که مرا در همه جهان تویی، و چشم من به تو روشن است، و زنان تماشاگاه و کشتزار مردان باشند، و دل تو همیشه از دیدار من خرم باشد، و عیش تو از صحبت من خوش بود. از خدای، تعالی، بخواه تا مرا که جفت توام، جمالی دهد که هیچ زن را نداده است، تا هر وقت که از در آیی و مرا با آن حسن و جمال بینی، دل تو خرم شود و تا ما را در این جهان زندگانی باشد به خرمی و شادی به سر بریم.»

مرد را حدیث زن خوش آمد. دعا کرد و گفت: «یا رب، این زن من را حسنی و جمالی ده که هیچ زن را نداده ای.» ایزد، تعالی، دعای یوسف اجابت کرد. زن او دیگر روز، نه آن زن بود که به شب خفته بود: صورتی گشته بود که

هرگز جهانیان به نیکویی او ندیده بودند.
و یوسف که او را بر آن جمال بدید، متحیر ماند و از شادی در پوست
نمی‌گنجید. و این زن را هر روز جمال و نیکویی همی افزود. در یک هفته حسن
و جمال او به جایی رسید که هیچ بیننده در او تمام نتوانستی نگریستن. هزار بار
از ماه و آفتاب نیکوتر و از حور و پری لطیف‌تر و زیباتر. خبر نیکویی او در جهان
پراگند. زنان، از شهر و روستا و از دورجایها، به نظاره او همی آمدند و به
تعجب باز همی گفتند^۱.

پس روزی، این زن در آینه همی نگریست، و آن جمال بکمال^۲
خویش می‌دید، و در نگار صورت روی و موی و لب و دندان و چشم و ابروی
خویش تماشا می‌کرد، عجبی و کبری در دل آورد و منی کرد و گفت. «امروز
در همه جهان چون من کیست و این حسن و جمال که مراست که راست؟ من
چه در خورد این مرد کم که نان جوین خورد، و آن نیز نیم سیر بود، و از
نعمت دنیاوی بهره ندارد و زندگانی به سختی می‌گذارد؟ من در خورد پادشاهان
و خسروان روی زمینم. اگر بیابند مرا در زر و زیور گیرند.»

از این معنی، هوس و تمناها در سر این زن شد، و بیفرمانی و لجاج و
ستیزه‌کاری پیش آورد، و سقط گفتن و جفا کردن بردست گرفت، و هر ساعت
شوی را گفتی: «من چه در خورد تو باشم، که تو نان جوین چندان نداری که
سیر بخوری!» سه چهار کودک طفل داشت از این یوسف. دست از داشتن^۳ و
شستن و خورد و خواب ایشان بداشت، و از بدسازی به جایی رسید که یوسف
از او به جان آمد و ستوه شد و سخت اندر ماند. روی به آسمان کرد و گفت:
«یارب، این زن را خرسی گردان.» این زن. در وقت، خرسی گشت و نکال شد؛
و همه روز در گِرد در و بام می‌گشت، و هیچ از آن سرای دورتر نشدی، و همه
روز آب از چشم همی دویدی. و این یوسف در داشتن کودکان خرد و ایشان را
شستن و خوراندن و حسابانیدن چنان درماند که از طاعت و پرستش خدای،

عزت و جل، بازماند و نمازش از وقت می‌شد.^۱
دیگر باره درماند و عاجز شد. ضرورتش^۲ بدان آورد که روی به آسمان
کرد و دست برداشت^۳ و گفت: «یارب، این خرمس گشته را زنی گردان، چنانکه
بود، و دلی قانعش بده تا بر سر این کودکان خرد می‌باشد و تیمار ایشان می‌دارد،
چنانکه می‌داشت، تا من بنده به عبادت تو خدای کریم مشغول گردم.» در حال
این زن، همچنان که بود، زنی گشت، و به تیمار کودکان مشغول گشت، و هرگز
از این حال یاد نیاورد، و پنداشت که آنچه دیده است در خواب دیده است؛
و چهل ساله عبادت یوسف هباء منثور شد و حبطه گشت به سبب هوا و تدبیر زن.

و بعد از ایشان، این حرکات مثلی گشت در جهان، تا نیز^۴ کسی به فرمان
زن کاری نکند.

و مأمون خلیفه روزی گفت: «هرگز هیچ پادشاه مباد که اهل ستر را رخصت
دهد که در معنی مملکت و لشکر و خزینه و سیاست با پادشاه سخن گویند و در
آن مداخلت کنند و یا کسی را به حمایت گیرند، که چون اجازت یابند که به گفتار
ایشان، یکی را پادشاه بر کشد و یکی را سیاست فرماید و یکی را عمل دهد و یکی را
معزول کند، ناچار مردمان به یکبار روی به درگاه ایشان نهند و حاجتها خواستن
بدیشان بردارند، از آنچه^۵ مرایشان را زودتر به دست توان آوردن. و چون
ایشان رغبت مردم بینند و درسرای از لشکر و رعایا انبوه بینند، تمنای محال
کنند و تدبیرهای فاسد بر دست گیرند، و مردم بد و بدکیش زود بدیشان راه
یابند، تا نه بس روزگار، حشمت پادشاه بشود^۶، و حرمت و رونق درگاه و دیوان
برود، و پادشاه را خطر^۷ نباشد، و از اطراف ملامتها رسد، و مملکت در اضطراب
افتد، و وزیر را تمکین نباشد، و سپاه آزرده شوند.»

پس تدبیر این کار چیست تا از این همه غم رسته باشد؟ پادشاه را همان

باید کرد که عادت رفته است، و پادشاهان بزرگ و قوی رای کرده‌اند؛ و خدای عز و جل، فرموده است: **الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ**^۱ می‌گوید: مردان را بر زنان گماشتم تا ایشان را می‌دارند. اگر ایشان خویشان بتوانستند داشتن، مردان را بر سر ایشان نگماشتی. پس هر که زنان را بر مردان گمارد، هر خطایی و ناسزایی که پدیدار آید، جرم آن کس را باشد که این رخصت داد و عادت بگردانید.^۲

و کیخسرو چنین گفت: «هر آن پادشاهی که خواهد تا خانه او بر جای بماند و مملکت او بیران نشود و شکوه و حشمت او بر زمین نیفتد، اهل ستر خویش را نگذارد و رخصت ندهد که در معنی زیردستان و چاکران خویش سخن گوید، و یا بر و کیلان و عمّال و اقطاع^۳ خویش فرمان دهد، تا عادت قدیم را نگه داشته باشد و از همه اندیشه‌ها رسته بود.»

و امیر المؤمنین عمر خطاب، رضی الله عنه، گفت: «سخن اهل ستر همچون ایشان عورت^۴ است، چنانکه ایشان را بر ملا نشاید نمودن، سخن ایشان هم نشاید گفتن بر ملا.»

این قدر که یاد کرده شد اندر این معنی بسنده باشد، و در بسیار دیگر دیدار افتد و بدانند که مصلحت اندر این باشد.

در معنی زیردستان

خدای عز و جل، پادشاه را زبردست همه مردمان آفریده است؛ و جهانیان زبردست او باشند و ناپاره و بزرگی از او دارند. باید که ایشان را چنان دارد که همیشه خویشان شناس^۵ باشند و حلقه بندگی از گوش بیرون نکنند و کمر طاعت از میان نگشایند؛ و هر وقت ایشان را با ایشان می‌نمایند به زشتی و نیکویی^۶،

تا خویشتن را فراموش نکنند؛ و رسن فراخ نگذارند تا هرچه خواهند کنند؛ و اندازه و محلّ هر یکی می‌دانند، و از احوال هر یکی برسیده می‌دارند، تا پای از خط فرمان نتوانند بردن و جز آن نکنند که مثال یافته‌اند.

چنانکه بزرگمهر بختگان^۲ روزی نو شروان عادل را گفت که «ولایت مَلک راست، و مَلک ولایت به لشکر داده است نه مردم ولایت را. و لشکر را بر ولایت مَلک مهربانی نباشد و بر مردم ولایت رحمت و شفقت ندارند: همه در آن باشند که کیسه خویش را پرزر کنند، غم بیرانی ولایت و درویشی رعیت نخورند. و هرگاه که لشکر را در ولایت زخم و بند و زندان و دست^۳ غصب و جبايت و عزل و تولیت باشد، آنگاه چه فرق باشد میان مَلک و ایشان؛ که همیشه این کار ملوک بوده است نه کار لشکر؛ رضا نداده‌اند که لشکر را این قدرت و تمکین باشد. و در همه روزگار پادشاهان، تاج زرین و رکاب زرین و تخت و سکه جز پادشاه را نبوده است.» و دیگر گفت: «اگر مَلک خواهد که او را بر همه ملکان فضل و فخر باشد، اخلاق خویش را مهذب و آراسته گرداند.» گفت: «چگونه کنم؟» گفت: «خصلتهای بد از اندرون خویش دور کند و خصلتهای نیک را بگیرد و کار بند باشد.» گفت: «کدام است خصلتهای بد؟» گفت: «این است: حقد، حسد، کبر، غضب، شهوت، حرص، امل، لجاج، دروغ، بخل، خوی بد، ظلم، خودکامی، شتابزدگی، ناسپاسی، سبکساری. خصلتهای نیک: حیا، نیک‌خوئی، حلم، عفو، تواضع، سخاوت، راستی، صبر، شکر، رحمت، علم، عقل، عدل. هر که کار بند این خصلتهها باشد، ترتیب همه کارها بداند داد، و او را در داشتن زیردستان و در احوال مملکت به هیچ مشیری و مدبتری حاجت نباشد.»

باب اول در شناختن ایزد تعالی

آگاه باش ای پسر که هیچ نیست از بودنی و نابودنی و شاید بود که آن شناخته مردم نگشت چنانکه اوست، جز آفریدگار جَلَّ جَلَالُهُ که شناخت را در او راه نیست و جز او همه شناخته گشت چه شناسنده خدای آنگه باشی که ناشناس شوی و مثال ۵ شناخته چون منقوش است و شناسنده نقاش و گمان نقش، تا در منقوش [قبول] نقش، نباشد هیچ نقاش بر وی نقش نکند؛ نه بینی که چون موم نقش پذیرتر از سنگ است از موم مَهر سازند و از سنگ نسازند. پس در همه شناخته ای قبول شناس است و آفریدگار قابل نیست؛ و تو بگمان در خود نگر در آفریدگار منگر و در ساز نگر و سازنده را بشناس و نگر تا درنگ ساخته سازنده از دست تو نرباید که همه ۱۰ درنگی از زمان بُود و زمان گذرنده است و گذرنده را آغاز و انجام بُود. و این جهان را که بسته همی بینی بند او خیره مدان و بی گمان باش که بند او ناگشاده نماند و در آلاء و نعمای آفریدگار اندیشه کن و در آفریدگار اندیشه مکن که بی راه ترکی آن بُود که جایی که راه نبود راه جوید چنانکه پیغامبر صلی الله علیه و سلم گفت:

تَفَكَّرُوا فِي آلاءِ اللَّهِ وَ نِعْمَائِهِ وَ لَا تَتَفَكَّرُوا فِي اللَّهِ. و اگر کردگار بر زفان خداوند ۱۵ شرع بندگان را گستاخی شناختن راه خویش ندادی هرگز کس را دلیری آن نبودی که در شناختن راه خدای عَزَّ وَ جَلَّ سخن گفتی که بهر نامی و هر صفتی که خدای را عَزَّ وَ جَلَّ بدان بُخوانی بر موجب عجز و بیچارگی خود (۱۶ پ) دان نه بر موجب اُلوهیت و ربوبیت که تو خدای را تعالی را سزای او نتوانی ستودن. پس چون

بسزایی او او را نتوانی ستودن شناختن چون توانی؟ اگر حقیقت توحید خواهی بدان که هرچه در تو محال است در ربوبیت صدق است چون یکی که هر که یکی را بحقیقت بدانست از شرک بزی گشت؛ یکی بر حقیقت خداست عزّ و جلّ و جز او همه دواند. هر چه بصفه دو گردد یا بترکیب دو بُود چون جسم یا بترتیب چون عدد و یا بجمع دو بُود چون صفات و یا بصفه دو بُود چون مبسوطات یا باتصال ۵ دو بُود چون طبع و صورت یا در مقابله چیزی دو بُود چون جوهر [و عَرَض] یا بتولّد دو بُود چون اصل و فرع یا بامکان دو بُود چون مثل و شبهه یا از هر سان چیزی را دو بُود چون هیولی و عنصر یا از روی عدد دو بُود چون مکان یا از روی مدد دو بُود چون زمان یا از روی حد دو بُود چون گمان و نشان یا از روی قبول چیزی دو بُود چون خاصیت و بیش و کم بُود چون مسکوک و با هستی و نیستی جز ۱۰ او بُود چون ضدّ و فرق و هرچه جز او چگونگی دارد چون قیاس، این همه نشان دوی است و هرچه نشان دوی دارد جز از خدای.

حقیقت توحید آن است که بدانی که هر چه اندر دل تو آید نه خدای بُود، چه خدای تعالی آفریدگار آن چیز بُود بری از شرک و شبهه، جَلّ جَلالُه وَ تَقَدَّسَتْ ۱۵ آسماؤه.

باب سیوم

در سپاس داشتن از خداوندِ نعمت بر توان و ناگزیر

- بدان ای پسر که سپاسِ خداوندِ نعمت واجب است بر همه کس بر اندازه فرمان
نه بر اندازه استحقاق که اگر همگی خویش شکر سازد هنوز حقِ شکرِ یک جزو از
هزار جزو نگزارده باشد جز که بر اندازه [فرمان] اگر خداوندِ نعمت اندک شکر ۵
خواهد بسیار بُود چنانکه اندازه طاعت در دین اسلام پنج است: دو از او خاص
منعمان راست و سه از او عمومِ خلائق را، یکی از او اقرار بزبان و تصدیق بَدِل و
دیگر نماز پنج‌گانه و سوم روزه سی روز. اما شهادت دلیل نفی است بر حقیقتِ
هرچه جز از حق است و نماز صدق قول [و] اقرار بندگی است و روزه تصدیق
قول [و] اقرار دادن بخدایی خداست؛ چون گفتم که من بنده‌ام در بند بندگی باید ۱۰
بود و چون گفتم که او خداوند است در زیر حکمِ خداوند باید بود و اگر خواهی که
بنده تو ترا طاعت دارد تو از طاعتِ خداوندِ خویش مگریز و اگر بگریزی از بنده
خویش طاعت (۱۸ ر) چشم مدار که نیکی تو بر کهنتر تو نه بیش از آنست که نیکی
خداوند تو بر تو. و بنده بی طاعت مباش که بنده بی طاعت خداوند خوی بُود و
بنده خداوند خوزود هلاک شود چنانکه شاعر گوید:

شعر

سزد گر بُری بنده را تو گلو چو آید خداوندیش آرزو
و آگاه باش که نماز و روزه خاص خداوند راست، در او تقصیر مکن که چون
در خاصِ خدای تقصیر کنی از عام همچنان باز مانی. و بدان که نماز را خداوند

شریعت ما برابر کرد با همه دین. هر آنکس که نماز [را] دست باز داشت دین را دست باز داشت و بی دین را درین جهان جزا کشتن است و بدنامی و بدان جهان عقوبت خدای عزّ و جلّ. زینهار ای پسر که بر دل نگذاری بیهودگی و نه گویی که در نماز تقصیر رواست که اگر از روی دین یاد نگیری از روی خرد یادگیر که فایده نماز چند چیز است: اول آن است که هر که نماز فریضه بجای آرد مادام تن و جامه او پاک بُود و بهمه حال پاکی به که پلیدی؛ و دیگر فایده نماز گزاردن آن است که از متکبری خالی باشی زیرا که اصل نماز بر تواضع نهاده اند چون طبع را بر تواضع آرام است، [چون طبع را بر تواضع عادت کنی تن نیز متابع عادت گردد. و دیگر معلوم همه دانا آن است که هر کس که خواهد که هم طبع گروهی گردد صحبت با ۱۰ آن گروه باید کردن، چون کسی خواهد که بدبخت و شقی گردد با بدبختان و شقیان صحبت کند و آن کس که نیک بختی و دولت جوید متابع دولت خدا باشد و باجماع همه خردمندان نه دولتی است قوی تر از دولت اسلام و نه امری است روان تر از امر اسلام. پس گر تو خواهی که مادام با دولت و نعمت و راحت باشی صحبت خداوند دولت جوی و فرمان بردار دولتیان باش و خلاف این مجوی تا بدبخت و شقی نباشی. و زینهار ای پسر که اندر نماز سبکی و استهزا نکنی بر ناتمامی رکوع و سجود و مطایبه کردن اندر نماز که این عادت هلاک دین و دنیا بُود.

فصل اما بدان که روزه طاعتی است که بسالی یک بار باشد، نامردمی بُود تقصیر کردن و خردمندان چنین تقصیر از خویشتن روا ندارند. و نگر که گرد تعصب نگردی از آنچه ماه روزه بی تعصب نبُود و اندر گرفتن روزه و گشادن ۲۰ تعصب مکن، هر گه که دانی که پنج عالم تقی نقی و معتقد و پرهیزگار و قاضی و خطیب و مفتی شهر روزه گرفتند، با ایشان بگیر و با ایشان بگشای و در گفتار جهال دل میند. و آگاه باش که ایزد مستغنی است از سیری و گرسنگی تو و لکن غرض در روزه مُهری است از خداوند ملک بر ملک خویش و این مُهر نه بر بعضی از مُلکت است [چه بر همه تن است، و در روزه چون دهان را مُهر کردی دست و

پای و چشم و گوش و زبان را بمهر کن و عورت را بمهر کن چنانکه در شرط است منزّه داری این اندامها را از فجور و ناشایست تا دادِ مَهرِ روزه بداده باشی. و بدان که بزرگترین کاری در روزه آن است که چون نانِ روزِ بشب افگنی آن نان را که نصیبِ روزِ خود داشتی بنیازمندان دهی تا فایدهٔ رنجِ تو پدید آید. و نگر تا در این سه طاعت که عامِ همه جهان است تقصیر روا نداری که بتقصیر این [سه] طاعت ۵ هیچ عذری نیست اما آن دو طاعت که مخصوص است تُوانگر را، تقصیر با عذر روا بُود، و اما اندر این باب سخن بسیار است لکن ما آنچه ناگزیر بود اندر این باب گفتیم امید است که فایده حاصل آید، والسلام (۱۸ پ).

باب یازدهم در آیین شراب خوردن

- اما بحديث شراب خوردن نگويم که شراب خور و نیز نتوانم گفتن که مخور که
جوانان بقول کسی از جوانی باز نگردند؛ مرا نیز بسیار گفتند [و نشنیدم] تا از پس
پنجاه سال ایزد تعالی رحمت کرد و توفیق توبه ارزانی داشت. اما اگر نخوری سود ۵
هر دو جهان با تو بود و هم خشنودی ایزد تعالی بیایی و هم از ملامت خلقان و از
نهاد و سیرت بی عقلان و فعلهای مُحال رسته باشی و نیز در کدخدایی بسیار توفیر
باشد. و از این چند روی اگر نه خوری دوستر دارم و لکن جوانی و دانم که رفیقان
بد نه گذارند که نخوری و بدین گفته اند که: *الْوَحْدَةُ خَيْرٌ مِنْ جَلِيسِ السَّوِّءِ*. پس اگر
خوری دل بر توبه دار و از ایزد تعالی توفیق توبه همی خواه و بر کردار خویش ۱۰
پشیمان همی باش (۳۳ ر) مگر توفیق توبه دهد و توبه نصوح ارزانی دارد بفضل
خویش. پس بهر حال اگر نبید خوری باید که بدانی که چون باید خورد از آنچه اگر
ندانی خوردن زهر است و اگر بدانی خوردن پادزهر است و علی الحقیقه خود همه
مأكولات مطعمه و مشربه که خوری اگر اسراف کنی زهر گردد و از این سبب
گفته اند:

۱۵

شعر

که پازهر زهرست کافزون شود چو ز اندازه خویش بیرون شود
پس باید که چون نان خورده باشی در وقت نبید نخوری تا سه بار تشنه شوی یا
آب یا فُقع بکاربری. پس اگر تشنه نگردی مقدار سه ساعت پس از نان خوردن

توقف کنی از آنکه معده اگر چه درست و قوی باشد و اگر چه بی اسرافِ طعام خوری، بهفت ساعت هضم کند: بسه ساعت بیزاند و بسه ساعت دیگر قوتِ طعام بستاند و بجگر رساند تا جگر قسمت کند بر اعضای مردم، از آنکه قسام اوست، و ساعتِ دیگر آن ثقل را که بماند بروده رساند، هشتم ساعت باید که خالی شده باشد. هر معده که [نه] بر این قوت باشد آن کدوی باشد نه معده؛ پس از این که ۵

گفتیم سه ساعت از طعام گذشته نبید خور تا طعام در معده پیخته باشد، تا چهار طبع تو از طعام نصیب برداشته بُوند، آنکه نبید خور تا هم از شراب بهره‌ور باشی و هم از طعام. اما آغاز سیکی خوردن نمازِ دیگر کن تا چون مست شوی شب در آمده باشد و مردمان مستی تو نینند. و در مستی ثقلان مکن که ثقلان نامحمود بُود و گفته‌اند مثل: *الْثُقْلَةُ مَثَلَةٌ*. و بدشت و بیاغ بسیکی خوردن کمتر رو پس اگر روی ۱۰

مستی را سیکی مخور؛ باز خانه آی و مستی بخانه کن که آنچه زیر آسمانه تُوان کرد زیر آسمان نتوان کرد که سایهٔ سقف پوشنده‌تر از سایهٔ درخت بُود. از آنکه مردم در چهار دیوارِ خویش چون پادشاهی بُود در مملکتِ خویش و اندر دشت مردم چون مردی غریب باشد اندر غربت، و اگر چه محتشم بُود و منعم بُود غریب بُود پیدا باشد که دستِ غریبان تا کجا رسد. و همیشه از نبید چنان پرهیز کن که هنوز ۱۵

دو سه نبید را جای باشد و پرهیز کن از لقمهٔ سیری و قدحِ مستی که سیری و مستی نه در همهٔ طعام و شراب بُود (۳۳ پ) که سیری در لقمهٔ بازپسین بُود چنانکه مستی در قدح بازپسین. پس لقمه‌ای نان و قدحی سیکی کمتر خور تا از فزونوی هر دو ایمن باشی. و جهد کن تا همیشه مست نه باشی که ثمرهٔ سیکی خوارگان دو چیز ۲۰

است: یا بیماری یا دیوانگی که سیکی خواره دایم یا مست بُود یا مخمور، چون مست بُود از جملهٔ دیوانگان بود و چون مخمور بُود از جملهٔ بیماران بُود که خمار نوعی است از بیماری. پس چرا مولع باید بودن بکاری که ثمرهٔ وی یا بیماری بُود یا دیوانگی؟ و من دانم که بدین سخن تو دست از نبید باز نداری و این سخن گفتن نه شنوی.

فصل باری تا بتوانی صبحی عادت مکن و اگر باتفاق صبحی کنی باوقات کن که خردمندان صبح را ناستوده داشته‌اند. و نخست شومی صبح آن است که نماز بامداد از تو فوت شود و دیگر هنوز بخارِ دوشین از دماغ تو بیرون نشده باشد بخارِ امروزین با وی یار شود، ثمره وی جز مالیخولیا نباشد که فساد دو مُفسد بیش از فسادِ یک مُفسد باشد. و دیگر بوقتی که خلقان خفته باشند تو بیدار باشی و چون ۵ خلقان بیدار شوند ناچاره ترا بیاید خفت و چون همه روز بخسبی همه شب هر آینه بیدار باشی [و] روزِ دیگر همه اعضایی تو خسته و رنجه باشد از رنجِ نبید و رنجِ بی‌خوابی. و کم صبحی بُود که در وی عربده نرود یا مُحالی کرده نیاید که از آن پشیمانی خیزد یا خرجی بنا واجب کرده نیاید. اما اگر باوقات گاهی صبحی [کنی] بعذری واضح روا بُود اما بعادت نباید کردن که آن عادت نامحمود است. ۱۰

فصل و اگر چه بنبید مولع باشی عادت کن که شبِ آدینه نبید نخوری؛ هرچند شبِ آدینه و شبِ شنبه هر دو نبید حرام است اما شبِ آدینه را حرمتی است از بهر جمعِ فرداین. و نیز یک شبِ آدینه که نبید نخوری یک هفته نبید خوردنِ خویش بر دلِ خلقان خوش گردانی و زبانِ عامه بر تو بسته شود و بدان جهان ثوابی بُود و بدین جهان نیکونامی بحاصل آید و اندر کدخدایی توفیری بُود و جسم و عقل و ۱۵ روح تو نیز بیاساید که همه هفته عروقِ تو و دماغِ تو از بخارِ پُر شده باشد اندر آن یک شب بیاساید و خالی شوند. و اندر آسودنِ این یک شب (۳۴ ر) هم صحت و آرامشِ تن بُود، و هم در مال توفیر باشد، و هم بدان جهان ثواب باشد، و هم زفانِ عامه بخیر بر تو گشاده گردد. پس عادت کنی که چنین پنج فایده از او حاصل شود آن عادت بکار باید داشت که ستوده بُود. ۲۰

باب بیست و ششم اندر آیین زن خواستن

- و چون زن خواستی ای پسر حرمت خود را نیکو دار. اگر چند چیز عزیز است از زن و فرزندی خود دریغ مدار (۵۱ پ) اما از زنِ بصلاح و [فرزند] فرمان‌بردار و مهربان و این کارِ تست که بدستِ تست، چنانکه من در بیتی گویم: بیت
- ۵
فرزند چو پروری و زن چون داری
- اما چون زن کنی طلب [مال] زن مکن و طلبِ غایت نیکویی زن مکن که نیکویی معشوقه گیرند. زن پاک‌روی و پاک‌دین باید و کدبانو و شوی دوست و پارسا و شرمناک و کوتاه‌دست و کوتاه‌زبان و چیز نگاه‌دارنده باید که باشد تا نیک بُود که گفته‌اند که: زنِ نیک عافیتِ زندگانی بُود. اگر چه زن مهربان و خوب‌روی و
- ۱۰
پسندیده تو باشد تو یکباره خویشان را در دستِ او منه و زیر فرمان او مباش که اسکندر را گفتند که: چرا دخترِ دارا را بزنی نکنی که بس خوب است؟ گفت: سخت زشت باشد که چون ما بر مردانِ جهان غالب شدیم زنی بر ما غالب شود. اما زن محتشم‌تر از خویشان خواه، و تا دوشیزه یابی شوی کرده خواه، تا در دلِ او جز مهر تو مهرِ کسی دیگر نباشد و پندارد که همه مردان یک‌گونه باشند، طمع مردی
- ۱۵
دیگرش نباشد. و از دستِ زنِ باد دست و زفان‌دار و نا کدبانو بگریز که گفته‌اند که: کدخدای رود باید [و کدبانو بند اما نه] چنانکه چیز ترا در دست گیرد و نگذارد که تو بر چیز خویش مالک باشی که آنکه تو زنی او باشی نه او زنی تو. و زن از خاندانِ بصلاح باید خواست و نباید که دخترکی بُود که زن از بهر کدبانویی باید خواست نه

از بهر طبع ... باید که زنی رسیده و تمام و عاقله باشد، کدبانویی و کدخداییِ مادر و پدر دیده باشد، تا چنین زنی یابی در خواستن او هیچ تقصیر مکن و جهد کن تا ویرا بخواهی. و دیگر بکوش تا بهیچ وجهی او را غیرت نه نمایی و اگر رشک خواهی نمود خود نه خواهی بهتر بُود که زن را رشک نمودن بستم ناپارسایی آموختن بُود. و ۵ بدان که زنان بغیرت بسیار مردان را هلاک کنند و نیز تنِ خویش را فرازِ کمتر کسی دهند از رشک و حمیت و باک ندارند. اما چون زن را رشک ننمایی و با وی دوکیسه نباشی بدانچه خدای تعالی ترا داده بُود ویرا نیکو داری، (۵۲ ر) از مادر و پدر و فرزندی تو بر تو مشفق تر بُود، خویشتن را از وی دوست تر کس مدار. و اگر غیرتش نمایی از هزار دشمن دشمن تر شود بر تو و از دشمنِ بیگانه حذر تُوان کرد ۱۰ و از وی نتوان کرد... و هیچ خادم را در خانهٔ زنان راه مده و اگرچه سیاه و ساده باشد مگر سیاهی زشت و پیر و ممسوخ بُود. و شرط غیرت نگاه دار و مرد بی غیرت را بمرد مدار که هر کرا غیرت نباشد ویرا دین نباشد. و چون زنی خویشتن را بر این جمله داشتی اگر خدای تعالی ترا فرزندی دهد اندیشه کن پیروردنِ فرزندی خویش.

باب سی ام در عقوبت کردن و حاجت خواستن و روا کردن

و بهر گناهی، ای پسر، مردم را مستوجب عقوبت بدان و اگر کسی گناهی کند از خویشتن اندر دل عذر گناه او بخواه که او آدمی است و نخستین گناهی آدم کرد، چنانکه من گویم:

۵

شعر

گر من روزی ز خدمتت گشتم فرد صد بار دلم از ان پشیمانی خورد (۵۹ ر)
جانا بیکی گناه از بنده مگرد من آدمیم گنه نخست آدم کرد

و خیره عقوبت مکن تا بی گناه سزای عقوبت نگردی. و بهر چیزی خشم ناک مشو، در وقت ضجرت خشم فرو خوردن عادت کن، چون بگناهی از تو عفو خواهند عفو کن و بر خویشتن واجب دان اگر چه سخت گناهی بود، که بنده اگر گناه کار نباشد عفو خداوند پیدا نیاید و چون مکافات گناه کرده باشی آنکه تفضل تو کجا رسد. و چون عفو کردن واجب دانی از شرف و بزرگی خالی نباشی و چون عفو کردی دیگر او را سرزنش مکن و از آن گناه یاد میار که آنکه همچنان باشد که آن عفو نکرده باشی. اما تو گناهی مکن که ترا عذر باید خواستن پس اگر اتفاق افتد که ترا از کسی عذر باید خواستن از عذر خواستن ننگ مدار تا ستیزه منقطع شود. اما اگر کسی گناهی کند که مستوجب عقوبت بود، حد گناه او بنگر و اندر خور گناه او عقوبت فرمای که خداوندان انصاف چنین گفته اند که: عقوبت سزای گناه باید کرد اما من چنین گویم که: اگر کسی گناهی کند که بدان گناه مستوجب عقوبت

شود و تو سزای آن گناه او را عقوبت کنی طریقِ حلم و کرم و رحمت فراموش کرده باشی، چنان باید که درمی گناه را نیم درم عقوبت کنی تا هم رسم سیاست بجای آورده باشی و هم شرط کرم نگه داشته باشی تا هم از کریمان باشی و هم از سایسان، که نشاید که کریمان کارِ بی رحمتان کنند.

۵ چنانکه شنودم که بروزگارِ معاویه قومی گناهی کردند که کشتن برایشان واجب بود. معاویه پیش خویش فرمود ایشان را گردن زدن. در میانه یکی را پیش آوردند که بکشند. آن مرد گفت: یا امیر هر چه با ما کنی سزای ماست و برگناه خود مقرم اما از بهرِ خدای را عزّ و جل از من دو سخن بشنو و جواب ده. معاویه گفت: بگوی. مرد مُجرم گفت که: همه عالم از حلم و کرم تو همی گویند و اگر این گناه در پیش پادشاهی کردمی که نه چون تو کریم و حلیم و رحیم بودی آن پادشاه با ما چه کردی؟ معاویه گفت: هم این که من همی کنم. مرد گفت: پس از این کریمی و حلیمی و رحیمی تو ما را (۵۹ پ) چه سود دارد که تو همان کنی که آن بی رحمت و بی حلم؟ معاویه گفت: اگر این سخن آن مرد نخستین گفته بودی همه را عفو کردمی اکنون اینها که مانده اند عفو کنید. پس چون مُجرمی عفو خواهد اجابت کن و هیچ گناهی بدان که آن بعدر نیرزد. ۱۰

فصل و اگر حاجتمندی را بتو حاجت افتد از ممکنات، که دین را در آن زیانی نه بُود و در مهمّاتِ دنیائی از بیشی خللی نبُود، از بهرِ کم مایه دنیا دلِ آن نیازمند باز مزین و آن کس را بی قضایِ [حاجت] باز مگردان و ظنّ آن حاجتمند در خویشتن دروغ مکن که آن مرد تا در تو گمانِ نیکو نبرد از تو حاجت نخواهد. و نیز آن مستمند در وقتِ حاجت خواستن اسیر تو بُود و گفته اند که: حاجتمندی دوم اسیری است و بر اسیران رحمت باید کرد که اسیر کشتن ستوده ندارند که کاری نکوهیده است. پس در این معنی تقصیر روا مدار تا محمّدتِ دو جهانی بیایی. ۲۰

فصل و اگر ترا بکسی حاجت بُود بنگر که آن مرد کریم است یا لایم، اگر مرد کریم باشد حاجت بخواه اما فرصت نگاه دار، به قتی که دلتنگ، باشد حاجت

مخواه. و چون حاجت خواهی از ممکنات خواه تا باجابت مقرون بود و نومید نگردی. و نیز پیش از طعام بر گرسنگی حاجت نخواه. و در حاجت خواستن سخن نیکو بیندیش و از پیش قاعده نیکو فرو نه و آنگاه مخلص سخن بدان جای رسان که حاجت تو بیرون آید. و اندر سخن گفتن تطف بسیار نمای که تطف در حاجت خواستن دوم شفیع است که اگر حاجت بدانی خواستن بی قضای حاجت تو روا شود. چنانکه من گویم:

شعر

ای دل خواهی که زی دلارام رسی بی تیماری بدان مه تام رسی
 با او بمراد دل بزی ای دل از آنچ گردانی خواست کامه در کام رسی

۱۰ و هر کرا بدو محتاج باشی خویشتن چون چاکر و بنده او شناس که ما بندگی خدای تعالی را از آن همی کنیم که ما را بوی حاجت است که اگر بخدای تعالی حاجت نبودی هیچ کس روی سوي عبادت خدای تعالی نکردی. و چون اجابت یابی بهر جای از آن شکری بگویی که خدای عز و جل می گوید: (۶۰) لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ که شاکران را خداوند سبحانه و تعالی دوست دارد و نیز شکر کردن بحاجت نخستین امید اجابت حاجت دومین بود. و اگر حاجت تو روانه کند از ۱۵ بخت خویش بین و از آن کس گله مکن که اگر وی از گله کردن تو باک داشتی خود حاجت تو روا کردی. پس اگر مرد بخیل و لییم باشد بهشیاری از او هیچ چیز نخواه که ندهد، بوقت مستی خواه که بخیلان و لییمان بوقت مستی سخی باشند و کرم نمایند و اگر چه روز دیگر پشیمان شوند. و اگر حاجت بلیمی افتد خویشتن را بجای رحمت دان که گفته اند: سه تن بجای رحمت اند: خردمندی که زیر دست ۲۰ بی خردی بود، و ضعیفی که قوی بر وی مسلط بود، و کریمی که محتاج لییمی بود. و بدان ای پسر که چون این سخنها که در مقدمه گفتم برداختم، از هر نوعی فصلی بگویم بر موجب طاقت خویش، خواستم که داد سخن تمام بدهیم، از پیشه ها نیز یاد کنم تا آن نیز بخوانی و بدانی که مگرت بدان حاجت افتد. از آنچه

خواستم که علمِ اولین و آخرین من دانمی که ترا بیاموختمی و معلومِ تو گردانیدمی
تا بوقتِ مرگِ بی غمِ تو از این جهان بیرون شدمی و لکن چکنم که من خود در
دانش پیاده‌ام، و اگر نیز چیزی دانم گفتارِ من نیز چه فایده دارد، اکنون تو از من
همچندان شنوی که من از پدرِ خویش شنودم، پس ترا جای ملامت نیست که من
خود داد از خویشان بدهم تا بداور حاجت نه باشد. اگر تو شنوی و اگر نه، در هر
پیشه‌ای سخنی چند بگویم تا در سخن بخیلی نکرده باشم که آنچه مرا طبع دست
داد بگفتم.

باب سی و هشتم در آدابِ ندیمی پادشاه

و اگر پادشاه ترا ندیمی خویش فرماید اگر آلتِ منادمت پادشاه نداری مپذیر
که هر که ندیمی پادشاه کند چند خصلت اندر وی بیاید که بُود چنانکه اگر در
مجلس آن خداوند را از جلوس او زینتی نه بُود شینی نه بُود. اول باید که هر پنج
حواس وی بفرمان وی بُود و نیز باید که لقائی دارد که مردمان را از دیدن وی
کراهیتی نه باشد تا این ولی نعمت از دیدن وی ملول نشود. باید که این کس دبیری
داند تازی و پارسی تا اگر وقتی بخلوت اندر ملک را بدبیری حاجت بُود بخواندن
یا نبستن و دبیر حاضر نه بُود این پادشاه ترا خواندن فرماید [یا] نبستن، عاجز
نباشی. دیگر باید که اگر ندیم شاعر نه باشد در شعر بداند، نیک و بد نظم بر وی
پوشیده نباشد و اشعار تازی و پارسی بسیار داند تا اگر این خداوند را بگاه و بیگاه
بیتی حاجت افتد شاعری را طلب نباید کرد یا خود بگوید یا خود روایت کند. و
هم چنین اندر طب و علم نجوم بداند تا اگر از این صناعت سخنی رود یا بدین
حاجت آید تا آنکه که طیب و منجم آیند تو آنچه دانی بگویی تا شرط منادمت
بجای آورده باشی تا این پادشاه را بهر علمی بر تو اعتماد افتد [و] بخدمت تو
راغب تر بُود. باید که اندر ملاحی ترا دست بُود، چیزی بدانی زدن تا مگر خلوتی
بُود که مطرب را جای نبُود تا بدانچه دانی وقت او خوش همی داری تا ویرا بدان
سبب بر تو ولوعی دیگر باشد. و نیز چنان باید مُحاکی نباشی و بسیار حکایت‌های
مُضحک و سخن مُسکته و نوادرهای بدیع یاد داری که ندیمی بی حکایات و

نوادراتمام باشد. و نیز باید که نرد و شطرنج باز باشی ولکن نه چنانکه مُقامر باشی که هر که بطبع مقامر باشد ندیمی ملوک را نشاید. و باید که قرآن (۷۵ پ) دانی و از ظاهر تفسیر خبر داری و طرفی از فقه و اخبار رسول علیه السلام بدانی و از علم شرع از هر چیزی خبر داری تا اگر در مجلس پادشاه از این معنی سخنی رود جواب دانی دادن و طلب قاضی و فقیه نباید گرفتن. و نیز باید که بسیار سیر ملوک خوانده باشی ۵ و بدانسته و بتن خویش خدمت پادشاهی کرده باشی تا پیش خداوند خصلتها [ی] ستوده ملوک گذشته همی گویی تا آن اندر دل پادشاه کار کند و بندگان خدای تعالی را اندر آن نفعی و تفرجی همی باشد. و باید که اندر تو هم جدّ باشد و هم هزل اما باید که وقت استعمال سخن بدانی که کی باشد و وقت جدّ هزل نگویی و وقت هزل جدّ نگویی که هر علمی که بدانی و استعمال آن ندانی کردن دانستن و نا دانستن آن بنزدیک مردمان یکی باشد. و با این همه که گفتم باید که اندر تو رجولیتی باشد که این ملک نه همه بعشرت مشغول بود چون وقت مردی بود باید که مردی نمایی و [ترا] توانایی آن بود که با مردی و دو مرد بزنی مگر و العیاذ بالله اندر میانه خلوتی در میان قصف و نشاط کسی خیانت اندیشد بر این پادشاه و از جمله حوادثها حادثه ای بیوفتد تو آنچه شرط مردی و مردمی بود بجای آر تا آن ۱۵ ولی نعمت بسبب تورستگاری یابد و اگر کشته شوی حق نعمت [خداوند] خویش بجای آورده باشی و بنام نیکو رفته و حق فرزندان تو بر او واجب شود و اگر برهی خود نام نیکو و نان یافته باشی تا عمر تو بود.

پس اینکه گفتم اگر جمله در تو موجود نباشد باید که بیشتری باشد تا تو ندیمی پادشاه را شایب و اگر چنانکه از ندیمی پادشاه بنان خوردن و نبید خوردن و هزل گرفتن بسنده کنی آن لییمی بود نه ندیمی، تدبیر ندیمی عام کن تا آن خدمت بر تو وبال نگردد. و نیز هرگز تا تو باشی پیش خداوندان خویش از خویشتن غافل مباش و در مجلس پادشاه در بندگان او منگر، چون ساقی نبید بتو دهد هر گه که قدح بستانی در روی وی منگر، سر پیش فگنده دار، بستان و بخور و قدح باز ده ۲۰

چنانکه اندر وی ننگری تا خداوندان را از تو بخیالی صورت نبندد و خویشتن را نگاه دار تا ترا چنان (۷۶) نیفتد که قاضی عبدالملک عکبری را افتاد.

حکایت شنیدم که قاضی عبدالملک عکبری رامأمون خلیفه ندیمی خویش

داد که عبدالملک نبید خواره بود و از قضا معزول بدین سبب. روزی در مجلس

شراب غلامی ساقی نبید بدین عبدالملک داد، چون نبید بستد بغلام اندر نگرید، ۵

بچشم بوی اشارتی کرد، یک چشم را لختی فرو گرفت. مأمون بدید، عبدالملک

بدانست که مأمون آن بدید و آن اشارت بدانست، هم چنان چشم نیم گرفته همی

داشت. مأمون بعد از ساعتی پرسید که: ای قاضی چشم ترا چه افتاد؟ عبدالملک

[گفت] : ندانم یا امیرالمؤمنین اندر این ساعت بهم فراز آمد. و بعد از آن تا وی

زنده بود در سفر و در حضر و در ملا و در خلا هرگز چشم تمام باز نگشاد تا آن ۱۰

تهمت از دل مأمون بُبرد. پس آن کس که او ندیم پادشاه یا هم نشین بزرگان بُود

چنین بُود و چنین کفایتی باید تا دانسته باشی که ندیمی پادشاه کردن نه از گزاف

است.

باب چهل و دوم در آیین و شرط پادشاهی (۸۲ پ)

پس اگر پادشاه باشی پادشاهی پارسا باش و چشم و دست از حرم مردمان
[دور] دار و پاک شلوار باش که پاک شلواری از پاک دینی است. و اندر هر کاری
۵ رای را فرمان بردار خرد کن و اندر هر کاری که بخواهی کردن نخست با خرد
مشورت کن که وزیر الوزراء پادشاه خرد است و تا از وی درنگ بینی شتاب مکن.
و بهر کاری که بخواهی کردن چون در او خواهی شدن نخست بیرون رفتن آن کار
نگر و تا آخر نه بینی اول مبین، بهر کاری اندر مدارا نگره دار، هر کاری که بمدارا بر
آید جز بمدارا پیش مبر و بیداد پسند مباح و همه کارها و سخنها را بچشم [داد]
۱۰ بین و بگوش داد شنو تا در همه کاری حق و باطل بتوانی دیدن، پادشاه که چشم
داد [و خردمندگی گشاده ندارد طریق] حق و باطل بر وی گشاده نگردد. و همیشه
راست گوی باش و لکن کم گوی و کم خنده باش تا که تران بر تو دلیر [نشوند که
گفته اند: بدترین کاری پادشاه را] دلیری رعیت و بی فرمانی حاشیت است و
عطائی که بیاید بمستحقان نه رسد. و عزیز دیدار باش تا بر چشم رعیت و لشکر
۱۵ خوار نگردی و زینهار خوار مباح و بر خلقان خدای تعالی رحیم باش و بر
بی رحمتان رحمت مکن و بخشایش مکن و لکن با سیاست باش خاصه با وزیر
خویش. البته خویشتن بسلیم القلبی بوزیر منمای، یکباره محتاج رای او مباح و
هر سخنی را که وزیر بگوید در باب کسی و طریقی که باز نماید بشنو اما در وقت
اجابت مکن بگوی: تا بنگرم آنکه چنانکه باید کرد بفرمایم، بعد از آن تجسس و

- تفحص آن حال بفرمای کردن تا در آن کار صلاح تو همی جوید یا منفعت خویش؟ چون معلوم کردی آنچه چنانکه بینی جواب ده تا ترا زبون رای خویش نگیرد. و هر کسی را که وزارت دادی ویرا در وزارت تمکینی تمام کن تا کارهای تو و شغل مملکت تو برو بسته نباشد و باقربا و پیوستگان او نیکویی کن، بمعاش دادن و خوبی کردن تقصیر مکن اما خویشان و پیوستگان ویرا عمل مفرمای که ۵ یکباره پیه بگره نتوان سپردن که وی بهیچ حال حساب پیوستگان خویش بحق نکند و از بهر مال تو خویشان خویش را نیازارد و نیز کسان وزیر صد بیداد بکنند بر خلقان (۸۳ ر) که بیگانه از آن صد یکی نیارد کردن و وزیر از کسان خویش در گذارد و از بیگانه در نگذارد. و بر دزد رحمت مکن و عفو کردن خونی روا مدار
- اگر مستحق خونی را عفو کنی تو نیز بدان خون بقیامت شریک باشی و گرفتار. اما ۱۰ بر چاکران خویش برحمت باش و ایشان را از بد نگه بان باش که خداوندان چون شبان باشند و کهتران چون رمه، اگر شبان بر رمه خویش برحمت نباشد ایشان را از سباع نگه ندارد. و کسی را که قصدی پدید آید اعتماد بر آن مکن که پدید کرده باشد و از هر کسی شغلی دریغ مدار تا از منفعتی که از آن شغل بیابند با قصد خویش مضاف کنند بی تقصیر ترزیند و تو نیز در باب ایشان بی اندیشه ترزی که چاکران را ۱۵ از بهر شغل دارند. ولکن چون کسی را شغلی دهی نیک بنگر، شغل بسزاوار مرد ده و بدانچه تو در باب چاکری معنی باشی شغلی که نه مستحق آن باشد ویرا مفرمای، کسی که فرآشی را شاید شراب داری مفرمای و آنچه خازنی را شاید حاجبی مده که هر کاری بهر کسی نتوان داد چنانکه گفته اند: لِكُلِّ رَجَالٍ تَأْزِیْبَانِ طَاعِنَانِ بِرِ تَوْ گشاده نشود و خلل اندر شغل تو پدیدار نیاید که اگر ویرا کاری فرمایی که نه داند ۲۰ بهیچ حال نگوید که ندانم، همی کند از بهر منافع خویش را ولکن آن شغل با فساد باشد پس کار بکاردان سپار تا از درد سر رسته باشی، چنانکه شاعر گوید:
- ولکن ز یزدان همی خواه توفیق که بکاردانان دهی کار داری
پس اگر ترا در کار چاکری عنایتی باشد خواهی که ویرا محتشم گردانی بی عمل

توانی ویرا محتشم کردن و نعمت دادن بی آنکه بنا واجب او را شغلی فرمایی تا بر نادانی خو [یش گو] اهی نداده باشی. و اندر پادشاهی مگذار که کسی فرمان ترا خوار دارد که ترا خوار داشته بود که اندر پادشاهی همه راحت در فرمان دادن است که پادشاه بصورت با رعیت راست است، فرق میان پادشاه و رعیت آن است که او فرمان ده است این فرمان بردار.

۵ شنیدم ای پسر که بروزگار جد تو سلطان محمود رَحِمَهُ اللهُ عاملی بود ویرا ابوالفرج (۸۳ پ) بُستی گفتندی، عاملِ نسا و باورد بود. مردی را بگرفت در نسا و نعمتی از او بستد و املاک او موقوف کرد و هر چه ویرا بود بدست فرو گرفت و مرد را بزندان کرد. پس بچندگاه این مرد حیلتي کرد و از زندان بگریخت و بغزنین رفت، چون روز مظالم بود از این عامل گله کرد. سلطان ویرا نامه دیوانی فرمود. نامه بستد و بنسارفت و نامه بعامل رسانید. عامل اندیشه کرد که این مرد دیگر باره بغزنین نرود، تغافل کرد و بر آن نامه کار نکرد. مرد مظلوم دیگر باره بغزنین رفت و اندر راهی بستاد که سلطان بخلوت از باغ بیرون همی آمد. مرد باز نفیر کرد و داد خواست و از عامل نسا بنالید. سلطان باز ویرا نامه ای فرمود. مرد گفت: یک بار آمدم و تظلم کردم سلطان نامه فرمود، نامه بردم و بدادم، بر نامه کار نکرد. مگر سلطان تنگ دل بود بسببی از سببها، اندر آن [دل] مشغولی گفت: بر من نامه دادن است اکنون اگر کار نکرد شو خاک بر سر کن. مظلوم گفت: ای خداوند، رهی تو برنامه تو کار نکند خاک مرا بر سر باید کرد؟ سلطان گفت: نه ای خواجه غلط کردم مرا باید کردن نه ترا. اندر وقت دو غلام سرایی براه کرد با فرمانها بشحنگان نواحی تا ضیاع و عقار آن مرد باز دادند و عامل را بر دار کردند و نامه سلطان در گردن او آویختند و مُنادی کردند که: این سزای آن کس است که بر فرمان خداوند کار نکند. بعد از آن کس را زهره نبود که بر فرمان کار نکردی و امرها نافذ گشت و بدان یک سخن مردمان در راحت افتادند.

و نیز ای پسر بروزگار خالی تو سلطان مسعود [رَحِمَهُ اللهُ] چون پادشاهی

نشست [طریق مردانگی و شجاعت نیک دانستی اما طریق مُلک داشتن نه. از پادشاهی باکنیزکان معاشرت کردن اختیار کرد. چون لشکر و عمال دیدند که بچه مشغول است طریق بی‌فرمانی بر دست گرفتند و شغلایِ مردمان فرو بسته شد و لشکر و رعیت دلیر شدند، تا روزی از رباطِ فراوه زنی مظلومه آمد و از عامل بنالید. سلطان مسعود ویرا نامه‌ای فرمود، زن نامه بستد و بیرد، عامل بر آن کار ۵ نکرد، گفت: این پیرزن کی باز بغزین رسد؟ زن دیگر باره بازگشت (۸۴ر) و باز بغزین آمد و بمظالم رفت و داد خواست. سلطان مسعود او را دیگر باره نامه فرمود. پیرزن گفت: یک بار نامه بردم و کار نکرد. سلطان گفت: من نامه دادم چون کار نمی‌کند چه توانم کرد؟ پیرزن گفت: ای خداوند تدبیر این کار آسان است، مملکت چندان دار که بنامه تو کار کنند و باقی بگذار تا کسی دیگر بدازد که ۱۰ بر نامه او کار کنند و تو همچنین بعشرت خویش همی باش تا بندگانِ خدا در بلا و محنت گرفتار نباشند. مسعود از سخن پیرزن سخت خجل شد بفرمود تا داد آن پیرزن بدادند و آن عامل را بر در فراوه بیاویختند و پس از آن از خوابِ غفلت بیدار شد، بیش کس را زهره نبود که در فرمان وی تقصیر کردی.

پس پادشاه که ویرا فرمان روانی نبود او پادشاه نبود، چنانکه میان او و ۱۵ دیگران فرق است باید که در فرمان دادن نیز فرق بود که نظامِ مُلکِ مَلِکَانِ اندر فرمان روانی باشد و فرمانِ روایی جز بیسیاست نبود پس در سیاست نمودن تقصیر نباید کرد تا امرها روان بود و شغلها بی تقصیر. و دیگر سپاهی را بر رعیت مسلط مکن که مملکت آبادان نگرده همچنانکه مصلحتِ لشکر نگه داری مصلحتِ رعیت نیز نگه دار از آنکه پادشاه چون آفتاب است نشاید که آفتاب بر یکی تابد و ۲۰ بر دیگری نتابد. و نیز رعیت را بلشکر مطیع توان کردن و لشکر را هم بر رعیت نگاه توان داشت که دخل از رعیت حاصل شود و رعیت آبادان و بر جای از عدل بود. پس بیداد را در دلِ خویش راه مده که خانهٔ مَلِکَانِ دادگر دیر بماند و قدیمی گردد و خانهٔ بیدادگران زود پست شود زیرا که داد آبادانی بود و بیداد ویرانی. پس چون

آبادانی دیرتر شاید کرد دیرتر بمآند و ویرانی چون زودتر توان کرد زود نیست
گردد و حکیمان گفته‌اند که: چشمه عمارت و خرمی عالم پادشاه دادگر است و
چشمه ویرانی و خرابی و دزمی عالم پادشاه بیدادگر است. و بر درد بندگان
خداوند عزوجل صبور مباش و پیوسته خلوت دوست مدار که چون تو از لشکر و
مردم نفورگیری مردم و لشکر نیز از تو نفور باشند و در نیکو داشتن لشکر و رعیت
تقصیر مکن که اگر تقصیر کنی (۸۴ پ) آن تقصیر توفیر دشمنان باشد. اما لشکر
همه از یک جنس مدار که هر پادشاهی لشکر همه از یک جنس دارد همیشه اسیر
لشکر خویش باشد، دایم زبون باشد از آنکه از یک جنس همیشه متفقی یک دیگر
باشند، ایشان را بیک دیگر نتوان مالیدن و چون از هر جنسی بود این جنس را بدان
مالیده توان داشتن تا آن قوم از بیم این قوم و این قوم از بیم آن قوم بی‌فرمانی نکنند
و فرمان تو بر لشکر تو روان بود. و جد تو سلطان محمود رَحِمَهُ اللهُ چهار هزار غلام
ترك داشتی بسرای دایم و چهار هزار هندو، دایم ترکان را بهندوان ترسانیدی و
هندوان را بترکان تا هر دو جنس از یک دیگر ترسان بودندی و مطیع. و دیگر هر
وقتی بزرگان لشکر خویش بنان و نبید خوان و با ایشان نیکویی کن بخلعت و صلت
و امیدهای نیکو و دل‌گرمیها نمودن. و لکن چون کسی را صلتی خواهی فرمود اگر
چیزی اندک بود بزفان خویش بر سر ملا مگوی، اندر نهان کسی را بگوی تا پروانه
باشد، تا دون همتی نکرده باشی یکی آنکه چیزی نه در خور همت ملوک بخشی و
یکی آنکه بر سر ملا همت خویش معلوم مردمان کرده باشی که من هشت سال
بغزنین بودم، ندیم سلطان مودود رَحِمَهُ اللهُ بودم، سه چیز هرگز از وی ندیدم: یکی
آنکه هر صلتی که زیر دویست دینار بودی بزبان خویش بر سر ملا نه گفتم مگر
پروانه. دوم آنکه هرگز چندان نخندیدی که دندان وی پدیدار آمدی، تبسم کردی.
سه دیگر آنکه اگر چه سخت در خشم رفتی هرگز کس را جز بی‌حمیت نخواندی،
سخت نیکو سه عادت بود. و شنووم که ملوک روم را هم این عادت بود اما ایشان را
رسمی دیگر است که ملوک عجم را نیست: کسی را که ملوک روم بدست خویش

بزنند تا او زنده باشد هرگز هیچ کس ویرا نتواند زدن، گویند: همچون میلیکی باید که او را بزنند که او را ملیک بدستِ خویش زده است.

اکنون باز بحدیثِ اول آمدم، بحدیثِ سخا، ترا نتوانم گفتن که بسیم سخی باش، باری دون همت مباش و اگر از سرشتِ خویش باز نتوانی استاد (۸۵ ر) چنین که گفتم باری بر سرِ ملامت و نعمتِ خویش بمردمان منمای که اگر سخا نکنی خلق دشمن تو شوند و اگر در وقت با تو چیزی نتوانند کردن چون دشمنی پدید آید جان فدای تو نکنند و دوستانِ دشمن تو باشند. اما جهد کن تا از شرابِ پادشاهی مست نگردی، بشش خصلت اندر تقصیر مکن، نگاه دار: هیبت و داد و دهش و حفاظ و آهستگی و راست گفتن که اگر پادشاه از این شش خصلت از یکی دور شود نزدیک شود بمستی و هر پادشاهی که از مستی پادشاهی مست شود هشیاری او اندر رفتن پادشاهی باشد. و اندر پادشاهی غافل مباش از آگاه بودن از احوالِ ملوکِ عالم، چنان باید که هیچ پادشاهی نفسی نزند که نه تو بر آن مطلع باشی که من از امیرِ ماضی پدرم رَحِمَهُ اللهُ چنان شنودم:

فصل که فخرالدوله از برادرِ خویش عضدالدوله بگریخت و هیچ جای مقام

نتوانست کردن، بدرگاهِ جدّ من قابوس بن وشمگیر رَحِمَهُ اللهُ آمد بزینهار و جدّ من ویرا امان داد و پذیرفت و بجای او بسیاری نیکویی کرد و عمه مرا بوی داد و اندر آن نکاح از حد گذشته خرمی کردند از آنچه جدّه من [خاله] فخرالدوله بود. و عضدالدوله رسولی فرستاد بنزدیکِ شمس المعالی، رسول آمد و نامه بداد و اندر تحمیل گفت: عضدالدوله بسیار سلام همی گوید و می گوید که: برادرم امیر علی آنجا آمده است، دانی که میان ما دوستی و برادری است و خانه هر دو یکی است و این برادر من دشمن من است باید که ویرا بگیری و بنزدیک من فرستی تا من بمکافات این هر ناحیتی که نامزد کنی از ولایتِ خویش بتو دهم و دوستی ما مؤکد شود. پس اگر نخواهی که این بدنامی بر خویشتن نهی هم آنجا ویرا زهر دهی تا غرض ما حاصل آید و بدنامی بر تو نباشد و آن ناحیت که تو خواهی ترا نیز حاصل

آید. امیر شمس‌المعالی گفت: ای سبحان‌الله‌العظیم! چه واجب کند چنان محتشمی را با چون منی چنین سخن گفتن که ممکن شود مرا چنین کاری کردن که تا قیامت بدنامی من اندر آن باشد؟ پس رسول گفت: ای خداوند، عضدالدوله را بامیر علی بده، یعنی فخرالدوله، که ملک ما ترا (۸۵ پ) از برادر هم‌زاد و مشفق دوست‌تر دارد، چنین و چنین سوگند خورد که این روز که مرا تحمیل همی داد و براه گسیل همی کرد در میانه سخن ملک می‌رفت که: خدای تعالی داند که من امیر شمس‌المعالی را دوست دارم تا بدان جایگاه که شنودم که روز فلان شنبه چندین روز از فلان ماه گذشته که شمس‌المعالی در گرمابه رفت و اندر خانه میانگین پای او بلغزید و بیفتاد، من سخت دل‌تنگ شدم و گفتم که: مگر بچه‌سالگی پیری ویرا دریافته است و قوت ساقط شده؟ و این رسول را غرض آن بود که یعنی بدان که خداوند من بر احوال تو چون مطلع است و آن تعلیم عضدالدوله بود. شمس‌المعالی گفت: بقاش باد! منت پذیرفتم بدین شفقت که نمود و لکن از غم خوردن من نیز ویرا بیاگاهان که: وی آن روز فلان شنبه از ماه فلان که ترا روز دیگر گسیل کرد آن شب در فلان نشستگاه سیکی خورد، فلان جای بخفت و ...

۱۵ نیم‌شب را از آنجای برخاست و در سرای زنان رفت و بر بام شد بحجره خیزران عواده و ... چون از بام همی بزیر آمد پایش بلغزید و از دو پایه نردبان بیوفتاد، مرا از جهت وی دل مشغول شد گفتم که: مگر بچه‌سالگی عقلی ویرا تقصیری افتاد؟ مردی چهل و دو ساله چرا چندان سیکی خورد که از بام فرو نتواند آمدن و نیم شب از بستر بیستر چرا گردد؟ تا چنین حادثه‌ای نیفتد. و آن رسول را از آگه

۲۰ بودن خویش از حال ایشان خبر داد. پس چنان باید که از احوال پادشاهان عالم خبر داری و بر ولایت خویش و حال لشکر و رعیت خویش نیز باید که واقف باشی که اگر حال شهر خویش ندانی حال شهر بیگانگان کمتر دانی.

[حکایت چنانکه ای پسر در روزگار خال تو سلطان مودود بن مسعود رحمه‌الله من بغزنین آمدم. مرا سخت اعزاز و اکرام کرد و چون چندگاهی بر آمد

- مرا بدید و بیازمود، منادمِتِ خاصِ خویش داد و ندیمِ خاصِ او باشد ده هر روز از مجلس او غایب نباشد، پس مرا پیوسته بطعام و شراب بایستی بودن اگر ندیمانِ دیگر بودندی و اگر نه. روزی بامداد پگاه صبح کرده بود همچنان اندر میانِ نَبید لشکر را بار داد. خلق اندر آمدند و خدمت کردند و بازگشتند، خواجه بزرگ عبدالرزاقِ احمد بن حسن خجندی المیمندی رحمه الله وزیر بود، خواجه را [به] ۵ نَبید بازگرفت. چون زمانی بود مُشرفِ درگاه در آمد و ملطفه [ای] علی بن رفیع الخادم را داد، او بسطان داد، سلطان نَبید همی خورد و ملطفه همی خواند. روی سویی خواجه کرد و گفت: این مُنهی را پانصد چوب ادب کنند تا دیگر باره اینهاء بشرح کند. اندر این خط نبشته است که: دوش بغزین بدوازده هزار خانه سماق و پخته [اند] ، چون من ندانم که این خانه که بود و بکدام کوی و محله بود؟ هر چند خواهی باش. خواجه گفت: بقایِ خداوند باد! این از جهتِ تخفیف بجمع گفته باشد که اگر بشرح گفتمی این کتابی بودی بزرگ و بیک روز خوانده نشدی از آنکه سماق با را بگفت دیگر لَوْنها را بیاید گفت. اگر خداوند رحمت کند این ادب عفو کند تا بگویم که: دیگر بار بجمع نگوید، خانه را و خداوند خانه را بنام بگوید و شرح آن خانه بتفسیر باز نماید که: فلان کس بفلان جایگاه با فلان کس فلان چیز ۱۵ خورد. گفت: این بار عفو کردم، بار دیگر چنین باید که نویسد که خواجه می گوید [. پس باید که از حالِ رعیت و لشکرِ خویش غافل نباشی و از حالِ مملکتِ خویش بی خبر نه باشی خاصه از حالِ وزیر و باید که وزیر تو آب نخورد که تا تو نه دانی که جان و مالِ خود بدو سپرده ای، اگر از او غافل باشی از جان و مالِ خویش غافل بوده باشی نه از حال و کارِ وزیرِ خویش. و با پادشاهانِ اطرافِ عالم که ۲۰ هم سرانِ تو باشند اگر دوست باشی نیم دوست مباش و اگر دشمن باشی ظاهر دشمن باش، تا آشکارا دشمنی توانی کردن با شکلِ خویش نهانی دشمنی مکن از آنچه:

شنیدم که: اسکندر (۸۶ ر) بجنگِ دشمنی همی رفت، ویرا گفتند: ای مَلِک،

این خصم ما مردی غافل است، بر وی شیخون باید کرد. اسکندر گفت: نه ملک باشد آن کس که ظفر بدزدی جوید.

و اندر پادشاهی کارها [ی] بزرگ عادت کن زیرا که پادشاه بزرگتر از همه کسی است پس باید که گفتار و کردار وی بزرگتر از گفتار و کردار دیگران باشد تا نام بزرگ یابد که نام بزرگ بگفتار و کردار بزرگ توان یافت چنانکه فرعون لعنه الله ۵ اگر بدان بزرگی سخن نه گفته بودی آفریدگار جَلَّ جَلَالُهُ وَ تَقَدَّسَتْ أَسْمَاؤُهُ کی روایت سخن او کردی؟ فرعون لعنه الله گفت: أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى وَ تَأْتِي قِيَامَتِ هَذِهِ آیت همی خوانند و نام او همی برند بدان سخن بزرگ که او گفت. پس چنین باش که گفتم که کم همت را نام بر نیاید. دیگر توفیع خویش را عزیز دار و بزرگ و بهر خرافاتی توفیع مکن مگر بصلتی بزرگ [یا بولایتی و معاشی بزرگ که بخشی] ، و ۱۰ چون توفیع کردی الا بعذری واضح توفیع خویش باطل مکن که خلاف از همه کس ناپسندیده است خاصه از پادشاه. این است شرط پیشه پادشاهی هر چند این پیشه پیشه ای عزیز است من چنانکه شرط کتاب است بگفتم و نبشتم. اگر ترا صنعتی دیگر اتفاق افتد چون دهقانی یا از پیشه ها آنچه بدان ماند که دانی که شرط هر یکی نگه داری و هر کاری را که ورزی باید که شرط آن کار بجای آری تا آن کار تو ۱۵ برونق باشد و ترا نیکویی افزاید وَاللَّهُ الْمُؤْتِقُ لِلصَّوَابِ.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	FARSHAD NASIRI BABELANI/ 701441015
Tez Adı	Siyâsetnâme ve Kabusnâme'lerin Mukayesesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Yrd. Doç. Dr. Sadettin EĞRİ
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni	☐ Tezinden fotokopi çekilmesine izin veriyorum. ☒ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin %10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum. ☐ Tezinden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum.
Yayımlama İzni	☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

07/ 09/ 2016

